

Anna Czyż

OBSZAR PORADZIECKI W POLITYCE ZAGRANICZNEJ FEDERACJI ROSYJSKIEJ

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Anna Czyż – absolwentka jednolitych studiów magisterskich na kierunku politologia (specjalność samorządowa) Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (2004). Stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce uzyskała w 2008 roku, zaś w 2018 roku został jej nadany stopień doktora habilitowanego nauk społecznych w dyscyplinie nauk o polityce. Od 2004 roku pracuje w Instytucie Nauk Politycznych UŚ na stanowisku asystenta, od 2010 roku na stanowisku adiunkta, a od 2019 roku na stanowisku profesora uczelni.

**Obszar poradziecki
w polityce zagranicznej
Federacji Rosyjskiej**

Anna Czyż

**Obszar poradziecki
w polityce zagranicznej
Federacji Rosyjskiej**

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2023

RECENZJA

Maciej Raś

Jacek Wojnicki

Spis treści

7 ——— Wstęp

Rozdział 1

Geneza i definicja obszaru poradzieckiego

15 ——— 1.1. ZSRR od powstania do rozpadu

23 ——— 1.2. Definicja i regiony obszaru poradzieckiego

Rozdział 2

Miejsce obszaru poradzieckiego w koncepcjach polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej

55 ——— 2.1. Uwarunkowania polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej

71 ——— 2.2. Koncepcje polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej

86 ——— 2.3. Cele i instrumenty polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec obszaru poradzieckiego

Rozdział 3

Procesy integracyjne i dezintegracyjne na obszarze poradzieckim

99 ——— 3.1. Procesy integracyjne na obszarze poradzieckim

119 ——— 3.2. Procesy dezintegracyjne na obszarze poradzieckim

Rozdział 4

Konflikty zbrojne na obszarze poradzieckim

137 ——— 4.1. Abchazja i Osetia Południowa

142 ——— 4.2. Górski Karabach

149 ——— 4.3. Naddniestrze

155	_____	4.4. Ukraina
159	_____	4.5. Czeczenia i Tadżykistan
162	_____	4.6. Parapaństwa na obszarze poradzieckim

Rozdział 5

Obszar poradziecki w stosunkach międzynarodowych jako pole rywalizacji między Rosją, Zachodem i Chinami

173	_____	5.1. Interesy innych państw na obszarze poradzieckim
184	_____	5.2. „Kolorowe rewolucje”
193	_____	5.3. Polityka energetyczna i główne projekty infrastrukturalne
203	_____	Zakończenie
209	_____	Bibliografia
237	_____	Spis tabel
239	_____	Indeks
245	_____	Streszczenie
249	_____	Summary
253	_____	Резюме

W grudniu 1991 roku przestał istnieć Związek Radziecki, a na jego miejscu powstało 15 nowych niepodległych państw (Litwa, Łotwa, Estonia powstały jeszcze w trakcie istnienia ZSRR, a ich secesję Moskwa uznała oficjalnie we wrześniu 1991 roku). Głównym sukcesorem ZSRR stała się Federacja Rosyjska. Choć poważnie osłabiona, odziedziczyła ona dużą część potencjału radzieckiego imperium i na nowo musiała zdefiniować swoje interesy w kształtującym się pozimnowojennym łańdźcu europejskim i globalnym¹. Rozpad Związku Radzieckiego oznaczał konieczność określenia na nowo stosunków międzynarodowych w wymiarze globalnym oraz regionalnym (europejskim i azjatyckim), a Federacja Rosyjska, jako główny polityczny i prawny spadkobierca ZSRR, stanęła w obliczu sformułowania swojej polityki zagranicznej wobec obszaru poradzieckiego, który wyłonił się w następstwie rozpadu ZSRR. Obszarem poradzieckim² (ang. *post-Soviet area*) będą nazywane położone na południe i zachód od Rosji państwa, powstałe po rozpadzie Związku Radzieckiego w regionie Europy Wschodniej (Białoruś, Mołdawia, Ukraina), Kaukazu Południowego (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja) oraz Azji Środkowej³ (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan), z wyłączeniem republik bałtyckich, które w 2004 roku zrealizowały główny cel swojej polityki zagranicznej po ogłoszeniu niepodległości – integrację z Unią Europejską i Sojuszem Północnoatlantyckim.

Jednym z zasadniczych i niezmiennych celów rosyjskiej polityki zagranicznej stała się strategiczna kontrola nad obszarem poradzieckim. *Cel ten należy rozumieć jako dążenie Rosji do wpływu na politykę zagraniczną, bezpieczeństwa i wewnętrzną większości państw poradzieckich (w tym zwłaszcza Białorusi, Ukrainy i Kazachstanu, postrzeganych w Moskwie jako kluczowe); Rosja nadawała im*

- 1 M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja, taktyczna zmiana. Polityka bezpieczeństwa europejskiego Rosji*, „Punkt Widzenia” OSW, nr 76, 2019, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_76_PL_Strategiczna-kontynuacja_net_o.pdf [dostęp: 10.02.2020].
- 2 W literaturze można spotkać także inne określenia tego obszaru: postradziecki, postsowiecki, posowiecki, kraje byłego ZSRR, dawne republiki radzieckie, bliska zagranica itp.
- 3 W literaturze politologicznej na określenie wspomnianego obszaru używa się zamiennie terminów Azja Centralna i Azja Środkowa.

kierunek zgodny z definiowanymi przez Moskwę interesami. Oznacza to w szczególności, że państwa te nie mogłyby wchodzić w sojusze polityczno-wojskowe i gospodarcze porozumienia integracyjne uznawane przez Rosję za wrogie lub konkurencyjne (przede wszystkim w struktury tworzone przez Zachód) ani też rozwijać bliskiej dwustronnej współpracy, szczególnie w sferze bezpieczeństwa, z czołowymi państwami zachodnimi (zwłaszcza z USA). Zarazem miałyby one uczestniczyć w podobnych strukturach kontrolowanych przez Moskwę i prowadzić politykę jak najściślejszej przyjaznej współpracy z Rosją⁴. Cele te zostały wymienione wprost w przyjętej we wrześniu 1995 roku *Strategii Rosji wobec państw członkowskich Wspólnoty Niepodległych Państw*: kraje członkowskie WNP powinny zostać zobowiązane do powstrzymania się od udziału w nieprzyjaznych sojuszach i blokach, cały zaś obszar WNP uznano za „strefę interesów Rosji”, gdyż dominacja na obszarze poradzieckim to jeden z głównych warunków podtrzymania statusu mocarstwa.

Aby osiągnąć ten cel, kolejni rosyjscy prezydenci wykorzystywali bogaty wachlarz instrumentów oddziaływania na państwa powstałe po rozpadzie Związku Radzieckiego, wchodzące w zakres obszaru poradzieckiego. Obejmuje on kilka regionów geograficzno-kulturowych:

1. trzy republiki bałtyckie (Litwa, Łotwa i Estonia), które jednak od razu wybrały zdecydowanie orientację prozachodnią w swojej polityce zagranicznej, czego efektem stało się przyjęcie tych państw w struktury integracyjne Zachodu: 29 marca 2004 roku stały się członkami NATO, a z dniem 1 maja 2004 roku weszły do Unii Europejskiej,
2. państwa słowiańskie: Rosja, Białoruś, Ukraina, które zdecydowały w 1922 roku o utworzeniu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (razem z Republiką Zakaukaską),
3. państwa Azji Środkowej: Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan,
4. państwa Kaukazu Południowego: Armenia, Azerbejdżan, Gruzja,
5. Mołdawia, włączona do ZSRR w 1940 roku.

O znaczeniu obszaru poradzieckiego w polityce Rosji decyduje kilka czynników: bliskość terytorialna, pochodzące zeń wyzwania i zagrożenia, strategiczna lokalizacja (szlaki komunikacyjne, handlowe), powiązania ekonomiczne, znaczna liczba ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej mieszkającej w państwach poradzieckich, wielowiekowe związki historyczne oraz kulturowe i religijne. Geopolityczne znaczenie obszaru poradzieckiego związane jest z występowaniem

4 Cyt. za: M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja...*, s. 13.

na nim znaczących zasobów surowców, zwłaszcza ropy naftowej i gazu, gdyż mają one strategiczną wartość dla samej Rosji, ale także byłych republik radzieckich – w oparciu o dostęp do tych zasobów mogą budować swoją pozycję międzynarodową. Obszar, o którym mówimy, po rozpadzie ZSRR stał się także polem zainteresowania i oddziaływania ze strony innych państw i przedmiotem rozgrywek geopolitycznych w stosunkach międzynarodowych pomiędzy podmiotami mającymi swoje interesy na tym obszarze i dążącymi do ich realizacji. Do głównych rozgrywających należą Rosja, Chiny czy Zachód (Unia Europejska i Stany Zjednoczone), a także inne państwa zaangażowane regionalnie, jak Turcja czy Iran. Spośród tych aktorów stosunków międzynarodowych to właśnie Federacja Rosyjska oddziałuje na obszar poradziecki w sposób kompleksowy, w wielu dziedzinach, z wykorzystaniem zróżnicowanych instrumentów o charakterze politycznym, gospodarczym, militarnym czy związanych z tzw. miękką siłą, co daje jej pewną przewagę nad innymi aktorami i pozwala zaznaczyć swoją ciągłą i nieprzerwaną obecność oraz determinację w realizacji swojej polityki dominacji nad obszarem bliskiej zagranicy, czego dobitnym przejawem stała się wojna w Czeczenii w 1994 roku, Gruzji w 2008 oraz w Ukrainie w 2014 i 2022 roku.

Bezpośrednią motywacją do podjęcia tematu była chęć przedstawienia złożonych zjawisk i procesów, zachodzących w przestrzeni poradzieckiej w ciągu trzydziestu lat od rozpadu Związku Radzieckiego, i próba oceny zaangażowania Rosji na obszarze poradzieckim w tym okresie. Taka perspektywa czasowa pozwala uchwycić już pewne tendencje i działania, mające długofalowe znaczenie i konsekwencje dla samej Rosji, dla poszczególnych regionów obszaru poradzieckiego, jak i dla stosunków międzynarodowych, a więc w wymiarze lokalnym, regionalnym i globalnym.

Podstawowym celem pracy jest pokazanie miejsca, znaczenia i roli obszaru poradzieckiego w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej po rozpadzie w 1991 roku Związku Radzieckiego. Ramy czasowe pracy obejmują zatem okres od momentu rozpadu ZSRR aż do roku 2021, kiedy przypada trzydziesta rocznica tego wydarzenia, nazwanego przez Władimira Putina *największą katastrofą geopolityczną XX wieku*⁵. Okres ten zostanie rozciągnięty do pierwszej połowy 2022 roku z uwagi na bezprecedensowy atak Rosji na Ukrainę, który rozpoczął się

5 Słowa wypowiedziane podczas corocznego orędzia o stanie państwa w kwietniu 2005 roku, <https://www.wprost.pl/swiat/75943/Putin-rozpad-ZSRR-to-katastrofa-aktl.html> [dostęp: 18.02.2020].

24 lutego 2022 roku i oznaczał, poprzez użycie siły zbrojnej i naruszenie granic suwerennego państwa, złamanie obowiązującego prawa międzynarodowego.

Główne pytanie badawcze brzmi: Jakie miejsce zajmuje obszar poradziecki w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej po rozpadzie ZSRR w 1991 roku? Dodatkowe pytania badawcze odnoszą się do głównych czynników i procesów zachodzących na obszarze poradzieckim, determinujących politykę Federacji Rosyjskiej wobec tzw. bliskiej zagranicy. Jakie są główne cele, które przyświecają polityce Rosji w stosunku do obszaru poradzieckiego, sposoby ich realizacji oraz instrumenty, wykorzystywane do osiągnięcia założonych celów? Jakie procesy reintegracji lub dezintegracji zachodzą na obszarze poradzieckim? Jakie konflikty mają miejsce na obszarze poradzieckim, i jakie parapaństwa wyłoniły się w wyniku dążeń separatystycznych? Czy obszar poradziecki jest polem rywalizacji Rosji z innymi aktorami stosunków międzynarodowych? Jakie interesy mają na obszarze poradzieckim inne państwa?

Główna teza pracy brzmi: Federacja Rosyjska wykorzystuje wszystkie możliwe instrumenty oddziaływania, aby utrzymać kontrolę nad obszarem poradzieckim, traktowanym jako wyłączna strefa rosyjskich wpływów i priorytetowy kierunek rosyjskiej polityki zagranicznej.

- Tezy szczegółowe odnoszą się do postawionych pytań badawczych:
- do głównych celów rosyjskiej polityki zagranicznej wobec obszaru poradzieckiego zalicza się integrację polityczną, gospodarczą i wojskową tego obszaru pod przywództwem Rosji,
 - do najważniejszych instrumentów rosyjskiego oddziaływania na obszarze poradzieckim zalicza się środki polityczne, militarne, gospodarcze oraz tzw. *soft power* – Rosja oddziałuje „kompleksowo” na państwa omawianego regionu,
 - na obszarze poradzieckim zachodzą przede wszystkim inspirowane przez Rosję procesy integracji, ale także procesy dezintegracji (poprzez tworzenie alternatywnych struktur współpracy z pominięciem Rosji),
 - na obszarze poradzieckim trwają nierozwiązane konflikty, które Rosja wykorzystuje jako instrumenty nacisku na niepokorne państwa, wybierające w swej polityce zagranicznej opcję prozachodnią,
 - na obszarze poradzieckim w wyniku dążeń separatystycznych powstały i nadal funkcjonują tzw. państwa nieuznawane, a jedną z determinant ich przetrwania jest polityka wsparcia ze strony patrona, czyli Rosji,

- obszar poradziecki jest polem rywalizacji pomiędzy Rosją, Chinami a Zachodem (USA, UE, NATO), gdyż każdy z tych aktorów ma na tym obszarze swoje interesy, a Rosji zależy na eliminowaniu wpływów państw trzecich w omawianym regionie.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy rozdział jest poświęcony krótkiej historii Związku Radzieckiego od jego powstania w 1922 roku do rozpadu w 1991 roku, a następnie określenia granic i przybliżenia pojęcia obszaru poradzieckiego, a także przyczyn rosyjskiego zaangażowania na tym obszarze. W rozdziale zostanie omówione znaczenie i rola w rosyjskiej polityce zagranicznej poszczególnych regionów obszaru poradzieckiego, czyli regionu Europy Wschodniej z Białorusią, Ukrainą i Mołdawią, regionu Kaukazu Południowego, w skład którego wchodzi Armenia, Azerbejdżan i Gruzja oraz regionu Azji Środkowej, który obejmuje pięć państw: Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan.

Rozdział drugi dotyczy uwarunkowań polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej oraz analizy poszczególnych *Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, przyjmowanych podczas okresów urzędowania kolejnych prezydentów Rosji, ze szczególnym uwzględnieniem miejsca obszaru poradzieckiego w tych strategicznych dokumentach rosyjskiej dyplomacji. Obrazują one, jak kształtowała się polityka Rosji wobec byłych republik radzieckich i jak był traktowany obszar poradziecki przez kolejnych rosyjskich prezydentów: Borysa Jelcyna, Władimira Putina, Dmitrija Miedwiediewa oraz ponownie (po 2012 roku) Putina. Dla rosyjskiej polityki wobec tzw. bliskiej zagranicy kluczowe znaczenie ma określenie podstawowych celów polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec tego regionu oraz instrumentów oddziaływania wykorzystywanych przez Rosję we wzajemnych relacjach.

Rozdział trzeci odnosi się do procesów integracji i dezintegracji zachodzących na obszarze poradzieckim od momentu rozpadu ZSRR. Region jest poddawany z jednej strony polityce Rosji, która wspiera i zabiega o ponowną integrację byłych republik radzieckich zarówno w sferze politycznej, gospodarczej, jak i militarnej, z drugiej strony – część państw forsuje inny model współpracy: z pominięciem Rosji, traktowanej jako hegemon, narzucający swoją wizję i dominujący w każdej dziedzinie, a więc zakładający asymetryczny układ relacji w ramach struktur integracyjnych. W rozdziale tym została poruszona kwestia genezy, ewolucji i konsekwencji geopolitycznych procesów integracyjnych, jak i procesów dezintegracyjnych na obszarze poradzieckim. Uwaga została

skupiona na najważniejszych strukturach współpracy, poczynając od Wspólnoty Niepodległych Państw, przez Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, a kończąc na Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej oraz Państwie Związkowym Białorusi i Rosji, na najważniejszych aspektach instytucjonalnej integracji oraz jej wymiarach: politycznym, gospodarczym i militarnym. Część byłych republik radzieckich forsuje inne projekty współpracy, bez udziału Rosji, m.in. w ramach struktury GUAM jako formatu współpracy państw, które w swojej polityce zagranicznej koncentrują się na kierunku prozachodnim. Rozdział odnosi się ponadto do Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej oraz programu Partnerstwa Wschodniego jako oferty współpracy ze strony państw Europy Zachodniej dla sześciu byłych republik radzieckich.

W rozdziale czwartym została omówiona geneza, przebieg i konsekwencje najważniejszych nierozwiązanych konfliktów na obszarze poradzieckim, a więc konfliktu w Abchazji i Osetii Południowej, Górskim Karabachu, Naddniestrzu, w Czeczenii, Tadżykistanie oraz w Ukrainie. Wszystkie te konflikty (za wyjątkiem Czeczenii i Tadżykistanu) mają charakter tzw. zamrożonych konfliktów, czyli konfliktów, których nie udało się rozwiązać ani w wyniku walki zbrojnej ani na drodze rokowań dwu lub wielostronnych. Konflikty te stanowią narzędzie nacisku Rosji na państwa właściwe – na ich terytorium w konsekwencji omawianych konfliktów powstały i istnieją tzw. parapaństwa, posiadające wszystkie atrybuty państwa z wyjątkiem uznania międzynarodowego; ich przetrwanie jest uzależnione w dużym stopniu od wsparcia najważniejszego patrona, czyli Federacji Rosyjskiej.

Piąty rozdział analizuje miejsce obszaru poradzieckiego w stosunkach międzynarodowych jako pola rywalizacji między Rosją, Zachodem i Chinami w różnych dziedzinach. Na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat każdy z tych aktorów posiadał i posiada swoje interesy w omawianym regionie – Rosja jest w nim obecna kompleksowo, z kolei pozostali zainteresowani skupiają swoje działania na określonych sferach – Stany Zjednoczone były obecne politycznie i militarnie, zaś Chiny przede wszystkim gospodarczo. Rozdział został zatem poświęcony rywalizacji zainteresowanych podmiotów, znaczenia obszaru poradzieckiego w ich polityce zagranicznej oraz roli surowców energetycznych, jako jednego z przedmiotów owej rywalizacji. Ponadto elementem rozgrywki politycznej na obszarze poradzieckim stały się tzw. kolorowe rewolucje, mające miejsce w kilku byłych republikach radzieckich, a które Rosja traktowała jako narzędzie w rękach państw zachodnich, aby skutecznie odciągać część byłych

radzieckich republik od autorytarnego modelu sprawowania władzy w kierunku procesów demokratyzacyjnych.

W pracy zostały zastosowane zróżnicowane metody badawcze, od metod historycznych, metody instytucjonalnej, analizy treści dokumentów (głównie koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej), porównawczej (przy omawianiu konfliktów na obszarze poradzieckim z uwzględnieniem podobieństw i różnic pomiędzy tymi konfliktami) aż po kluczową metodę systemową, traktującą obszar poradziecki jako system podlegający oddziaływaniu zróżnicowanych czynników o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym. Wśród determinant zewnętrznych najważniejsze znaczenie zostało przypisane właśnie szerokiemu wachlarzowi instrumentów wykorzystywanych przez Federację Rosyjską w stosunku do byłych republik radzieckich.

Podstawę opracowania stanowiła bogata literatura przedmiotu, obejmująca opracowania polskojęzyczne i anglojęzyczne, monografie, artykuły w pracach zbiorowych, artykuły w czasopismach naukowych polskich i zagranicznych, dokumenty i teksty źródłowe oraz materiały internetowe. Do najważniejszych polskich autorów, zajmujących się tematyką dotyczącą obszaru poradzieckiego i Rosji, na uwagę zasługują przede wszystkim prace Stanisława Bielenia⁶, Agnieszki Bryc⁷, Macieja Rasia⁸, Józefa Smagi⁹, Tomasza Stępniewskiego¹⁰,

-
- 6 S. Bielen, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, Warszawa 2006.
 - 7 A. Bryc, *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?* Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009; A. Bryc, *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.
 - 8 M. Raś, *Polityka Rosji wobec Ukrainy i jej implikacje dla ładu międzynarodowego w Europie, w: Implikacje konfliktu ukraińskiego dla polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski. Aspekty polityczne, wojskowe, gospodarcze oraz społeczne*, red. K. Czornik, M. Lakomy, M. Stolarczyk, Regionalny Ośrodek Debaty Międzynarodowej, Katowice 2015; M. Raś, *Ewolucja polityki zagranicznej Rosji wobec Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej w latach 1991–2001*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
 - 9 J. Smaga, *Rosja w 20 stuleciu*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2001; J. Smaga, *Narodziny imperium: ZSRR 1917–1991*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1992; J. Smaga, *Era Gorbaczowa?*, Wydawnictwo CDN, Warszawa 1989.
 - 10 T. Stępniewski, *Geopolityka regionu Morza Czarnego w pozimnowojennym świecie*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin–Warszawa 2011; T. Stępniewski, *Konflikt zbrojny Rosji z Ukrainą i negocjacje pokojowe w Mińsku*, „Studia Europejskie” 2016, nr 3(79); T. Stępniewski, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: między realizmem a rozczarowaniem*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, nr 2.

Agaty Włodkowskiej-Bagan¹¹, analityków Ośrodka Studiów Wschodnich (m.in. Wojciecha Góreckiego, Marka Menkiszaka, Szymona Kardasia), czy Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych (m.in. Agnieszki Leguckiej¹²).

-
- 11 A. Włodkowska-Bagan, *Polityka Federacji Rosyjskiej na obszarze WNP*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006; A. Włodkowska-Bagan, *Rywalizacja mocarstw na obszarze poradzieckim*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.
- 12 A. Legucka, *Geopolityczne uwarunkowania i konsekwencje konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013; A. Legucka, *Polityka wschodnia Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2008.

Rozdział 1

Geneza i definicja obszaru poradzieckiego

1.1. ZSRR od powstania do rozpadu

Związek Radziecki był państwem rozciągającym się na terytorium europejsko-azjatyckim o powierzchni 22,4 mln km² i ludności ok. 146 mln w 1926 roku (dane ze spisu ludności)¹, a ok. 285 mln w 1989 roku², bardzo zróżnicowanym pod względem etnicznym i narodowościowym. Powstanie tego wielonarodowego mocarstwa miało swoje źródła w rozwoju historycznym, ekspansji rosyjskiej trwającej od XVI wieku, od czasów panowania Iwana Groźnego³. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, który powstał 30 grudnia 1922 roku po zakończeniu wojny domowej w Rosji, stanowił odbudowane w zmienionej i okrojonej postaci imperium rosyjskie, któremu bolszewicy nadali nowy ideologiczny wymiar⁴. Początki systemu komunistycznego dała rewolucja październikowa z 1917 roku jako przygotowany zbrojny przewrót, kierowany przez partię bolszewicką. Pierwotnie w skład nowego państwa weszły cztery republiki: Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka, Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka, Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka oraz Zakaukaska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka⁵. W kolejnych latach liczba republik związkowych wzrastała. Do 1925 roku w Azji Środkowej utworzono dwie nowe republiki związkowe – Turkmeńską i Uzbecką.

1 P. Eberhard, *Geografia ludności Rosji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

2 Ibidem, s. 94.

3 S. Kotkin, *Russia's Perpetual Geopolitics: Putin Returns to the Historical Pattern*, „Foreign Affairs”, May/June 2016, Vol. 95, No. 3, s. 2–9.

4 J.J. Wiatr, *Europa pokomunistyczna, przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.

5 D.R. Marples, *Historia ZSRR od rewolucji do rozpadu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2006.

W 1929 roku status republiki związkowej uzyskał Tadżykistan, z kolei w 1936 roku republiką związkową stał się Kirgistan, Kazachstan, a z Zakaukaskiej FSRR w 1936 roku wyodrębniły się republiki związkowe Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji. Do wybuchu II wojny światowej powstało 11 republik związkowych, zaś w 1940 roku w wyniku ekspansji radzieckiej do ZSRR zostały włączone Litwa, Łotwa, Estonia, a także Mołdawska Socjalistyczna Republika Radziecka⁶; od tej chwili ZSRR tworzyło 15 republik związkowych. W dniu 31 stycznia 1924 roku II Wszechzwiązkowy Zjazd Rad zatwierdził pierwszą konstytucję ZSRR. Kolejne ustawy zasadnicze były przyjmowane 5 grudnia 1936 roku oraz 7 października 1977 roku.

W Konstytucji z 1924 r. jako podstawowa zasada ustrojowa zapisana została federacyjna struktura państwa. Utworzenie Związku Radzieckiego w formie federalnego państwa było rezultatem kompromisu, jaki zwieńczył zażarte polityczne i ideologiczne spory okresu rewolucji. Był to wybór dyktowany politycznym pragmatyzmem i chęcią utrzymania przez bolszewików kontroli nad całym byłym imperium rosyjskim. Federalizm radziecki oparto nie na suwerenności tworzących ZSRR państw, ale na autonomii etniczno-narodowościowej, traktując ją całkowicie instrumentalnie. Dlatego też granice między jednostkami terytorialnymi (republiki związkowe, republiki autonomiczne oraz obwody i okręgi autonomiczne) były wyznaczane w sposób arbitralny, nie uwzględniając rzeczywistych podziałów historycznych, etnicznych, religijnych, językowych czy kulturowych. Granice wewnętrzne w ramach ZSRR nie miały praktycznego znaczenia, gdyż było to państwo scentralizowane i rządzone przez centrum polityczne w Moskwie. Republiki związkowe tworzące ZSRR łączyła historia, kultura, podobny poziom życia i uprzemysłowienia, identyczna struktura ustrojowa oraz wspólna armia, policja i straż graniczna⁷.

Pierwszym przywódcą ZSRR był Włodzimierz Lenin, który zmarł w 1924 roku, a z trwającej po jego śmierci walki o władzę, zwycięsko wyszedł Józef Stalin⁸. Stał on na czele ZSRR aż do swojej śmierci 5 marca 1953 roku.

6 Ibidem, s. 98.

7 J. Potulski, *Quasi państwa na obszarze poradzieckim – Nadniestrze w rosyjskiej polityce zagranicznej*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2018, Vol. 16, nr 1–2, s. 89–104.

8 Szerzej: D. Wołkogołow, *Stalin*, t. 1, przekł. M. Antosiewicz, Wydawnictwo Amber, Warszawa 1998; D. Wołkogołow, *Stalin*, t. 2, przekł. M. Antosiewicz, Wydawnictwo Amber, Warszawa 1999; R. Miedwiediew, *Ż. Miedwiediew, Nieznany Stalin*, przeł. T. Illg, Wydawnictwo Videograf II, Katowice 2010.

Kolejnym I sekretarzem Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego był w latach 1953–1964 Nikita Chruszczow, a po jego odsunięciu od władzy funkcję tę pełnił w latach 1964–1982 Leonid Breżniew⁹. Po śmierci Breżniewa Sekretarzem Generalnym Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego został Jurij Andropow, a po jego śmierci w lutym 1984 roku jego miejsce na rok zajął Konstantin Czernienko. W dniu 11 marca 1985 roku władzę w ZSRR objął Michaił Gorbaczow¹⁰, ostatni przywódca ZSRR¹¹, w latach 1990–1991 także pierwszy i jedyny prezydent ZSRR.

Państwo radzieckie od momentu powstania do upadku przeszło długą drogę rozwoju oraz ewolucji jego systemu politycznego. Kształtując się w warunkach wojny domowej i walki bolszewików o władzę, w pierwszych dekadach istnienia ustroj państwa radzieckiego opierał się na terrorze i wymuszaniu bezwzględności posłuszeństwa obywateli¹². Po śmierci Stalina od drugiej połowy lat 50. XX wieku państwo radzieckie zaczęło odchodzić od dotychczasowego modelu stalinowskiego, a po chruszczowskiej odwilży w mniejszym stopniu kierowało się ortodoksyjnymi ideami światopoglądowymi. Nowe społeczeństwo komunistyczne miało być homogeniczne, pozbawione wewnętrznych konfliktów, a problem redystrybucji dóbr miało rozwiązać uspołecznienie środków produkcji drogą upaństwowienia¹³. W Konstytucji ZSRR z 1977 roku znalazło się wiele zasad właściwych radzieckiemu systemowi politycznemu, m.in. zasada władzy ludu poprzez system rad, demokratycznego centralizmu, przewodniej roli partii komunistycznej.

Do rozpadu Związku Radzieckiego doprowadziło wiele czynników o charakterze wewnętrznym – społecznym, politycznym, narodowościowym, religijnym, kulturowym i gospodarczym – oraz o charakterze zewnętrznym, wynikającym z układu sił w stosunkach międzynarodowych i przebiegu rywalizacji ze Stanami Zjednoczonymi w okresie zimnej wojny. Związek Radziecki nie był w stanie sprostać wyścigowi zbrojeń, polityce tzw. gwiazdnych wojen, sam uwickłany w trwającą 10 lat (1979–1989) interwencję w Afganistanie. Rozpad ZSRR

9 Szerzej: R.G. Pichoj, *Historia władzy w Związku Radzieckim 1945–1991*, tłum. M. Głuszkowski, P. Zemszał, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

10 Szerzej: F. Thom, *Czas Gorbaczowa*, przekł. zbior., Wydawnictwo Delikon, Warszawa 1990.

11 J. Smaęa, *Rosja w 20 stuleciu*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2001.

12 R. Czachor, *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2014.

13 Z. Blok, *Transformacja jako konwersja funkcji wewnętrznych na przykładzie Polski*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2006.

spowodowany był przede wszystkim przez kryzys gospodarczo-technologiczny, związany z niewydolnością gospodarki centralnie planowanej, oraz odradzający się nacjonalizm. *W ostatnich latach istnienia ZSRR gospodarcza, a następnie polityczna liberalizacja zapoczątkowana przez ówczesnego sekretarza generalnego KC KPZR (a od marca 1990 r. także prezydenta ZSRR) Michaiła Gorbaczowa odblokowała liczne, zamrożone dotąd napięcia i konflikty w tym państwie na szczeblu wewnątrz- i międzyrepublikańskim. Zdecydowana większość republik domagała się przy tym coraz większej niezależności od moskiewskiego centrum. Proces ten przybrał stopniowo postać „parady suwerenności”: kolejne republiki uchwałyły deklaracje suwerenności, a niektóre (jak państwa bałtyckie i Gruzja) nawet deklaracje niepodległości. Reakcja władz ZSRR była chaotyczna i składał się na nią cały wachlarz działań: od użycia siły (jak na Litwie i Łotwie, w Gruzji i Azerbejdżanie) po negocjacje. Najbardziej dalekosiężną inicjatywą była podjęta przez Gorbaczowa i jego współpracowników próba przyjęcia nowej umowy związkowej, która miała stworzyć podstawy prawne dla „odnowionego” ZSRR, funkcjonującego pod zmienioną nazwą¹⁴. Rozpad Związku Radzieckiego dokonał się w specyficzny sposób, gdyż podział przestrzeni poradzieckiej na niepodległe, suwerenne organizmy państwowe nastąpił zgodnie z quasi-federacyjną strukturą ZSRR. Do rozpadu ZSRR przyczyniła się także polityka Gorbaczowa, który 11 marca 1985 roku został wybrany na stanowisko sekretarza generalnego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego¹⁵ i rozpoczął program reform znany pod hasłami *pierestrojka* (przebudowa), *głasność* (jawność) i *uskorienije* (przyspieszenie)¹⁶. Zakładał on modernizację gospodarki, zwiększenie swobód obywatelskich, zniesienie cenzury, ocieplenie stosunków z Zachodem, demokratyzację życia politycznego pociągającą za sobą konieczność uregulowania tłumionych przez lata konfliktów etnicznych oraz podniesienia kwestii tożsamości narodowej¹⁷. Polityka liberalizacji politycznej w Związku Radzieckim ujawniła społeczne niezadowolenie i wywołała separatystyczne tendencje w niektórych republikach radzieckich, zrodziła fronty narodowe jako ruchy domagające się w początkowym okresie*

14 Cyt. za: M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja...*, s. 13–14.

15 W latach 1990–1991 pełnił funkcję pierwszego i ostatniego prezydenta ZSRR.

16 Szerzej: M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, przeł. A. Kurkus, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.

17 J. Skodlarski, J. Wdźięczak, *Refleksje o pieriestrojce polskich uczonych. Dyskusja okrągłego stołu, w: Pieriestrojka trzydzieści lat później*, red. A. Stępień-Kuczyńska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, „Eastern Review” 2015, t. 4, s. 25–36.

poszerzenia praw republik związkowych, a ostatecznie zakończenia podległości Moskwie określanej mianem „sowieckiej okupacji”¹⁸. Ogłoszenie niepodległości przez Litwę 11 marca 1990 roku spotkało się z radziecką odpowiedzią w postaci interwencji Armii Radzieckiej w styczniu 1991 roku.

Z inicjatywy Gorbaczowa w marcu 1991 roku w 9 republikach odbyło się referendum dotyczące przyszłości ZSRR i zakładające powstanie Związku Suwerennych Republik Radzieckich w miejsce istniejącego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, a nowa umowa związkowa miała zostać podpisana w sierpniu 1991 roku. Jednak dzień przed planowanym jej podpisaniem grupa funkcjonariuszy państwowych z Giennadijem Janajewem (wiceprezydentem ZSRR) na czele podjęła próbę „ratowania ojczyzny” i niedopuszczenia do likwidacji ZSRR. Pucz Janajewa – bez poparcia struktur siłowych i w obliczu reakcji ze strony władz rosyjskich na czele z Borysem Jelcynem – upadł¹⁹. Z kolei wycofanie się kierownictwa ZSRR z doktryny Breżniewa o ograniczonej suwerenności państw bloku wschodniego dało impuls do rozpoczęcia procesu przemian politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej, określanym mianem Jesieni Ludów, który nie spotkał się z reakcją ze strony ZSRR (tak jak to miało miejsce wcześniej w przypadku powstrzymania tzw. praskiej wiosny i interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w roku 1968). Ostatecznie w 1991 roku rozwiązane zostały organizacje bloku państw socjalistycznych: Układ Warszawski oraz Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (jako struktury współpracy ZSRR z bratnimi socjalistycznymi państwami w Europie Środkowo-Wschodniej, które po II wojnie światowej znalazły się za żelazną kurtyną, w radzieckiej strefie wpływów).

Polityczne ambicje przywódcy Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej Borysa Jelcyna skłoniły go do wejścia w konflikt z Gorbaczowem i moskiewskim centrum pod hasłem „suwerenizacji” republik ZSRR. Po upadku puczu Janajewa w sierpniu 1991 roku Jelcyn przejął inicjatywę polityczną i doprowadził w grudniu 1991 roku do zawarcia w willi w Wiskulach w Puszczy Białowieskiej porozumienia między Rosją, Białorusią i Ukrainą o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw (do której dwa tygodnie później dołączyło osiem innych republik – wszystkie poza państwami bałtyckimi i Gruzją). Porozumienie to przesądziło o końcu ZSRR, gdyż jak czytamy

18 R. Czachor, *Abchazja...*, s. 55.

19 A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Wydawnictwo Atla 2, Wrocław 2001.

w porozumieniu podpisanym przez Jelcyna, Leonida Krawczuka i Stanisława Szuszkiewicza: *My, Republika Białoruś, Rosyjska Federacyjna SRR, Ukraina, jako państwa-założyciele Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, które podpisały traktat związkowy w 1922 roku (...) stwierdzamy, że Związek Radziecki jako podmiot prawa międzynarodowego i rzeczywistość geopolityczna kończy swoje istnienie*²⁰.

Rozpad ZSRR i powstanie WNP nie dokonało się w jednym momencie, był to proces trwający od 8 grudnia 1991 roku do 26 grudnia 1991 roku. Określenie momentu rozpadu ZSRR i powstania WNP sprawia pewne trudności. Pierwsze porozumienie o likwidacji ZSRR i powstaniu WNP podjęły (8 grudnia 1991 r.) tylko trzy jego republiki związkowe. Powoływały się one przy tym na swój status republik założycielskich. Prezydent Jelcyn jako datę rozpadu ZSRR i powstania WNP wskazał 8 grudnia 1991 roku. Na spotkaniu w Ałma-Atie 21 grudnia 1991 roku protokół o przyłączeniu się do porozumienia o utworzeniu WNP z 8 grudnia 1991 roku podpisało jedenaście republik. Protokołu nie podpisała Gruzja, wstrząsana w tym czasie silnymi konfliktami wewnętrznymi oraz Litwa, Łotwa i Estonia, które już wcześniej zerwały instytucjonalne więzy z innymi republikami, a ich niepodległość uznały władze ZSRR jeszcze we wrześniu 1991 roku. Dopiero 25 grudnia 1991 roku, gdy Gorbaczow złożył swój urząd, Rosja, Ukraina, Białoruś, Armenia, Kazachstan i Kirgistan zostały uznane przez USA, Kanadę i Izrael. Dzień później, 26 grudnia 1991 roku swoje funkcjonowanie zakończyła Rada Najwyższa.

Wraz z rozpadem ZSRR nastąpił demontaż starego układu sił w stosunkach międzynarodowych, opartego na zasadach zimnej wojny i równowagi pomiędzy dwoma mocarstwami światowymi Stanami Zjednoczonymi i Związkiem Radzieckim, a rozpoczął się nowy okres pozimnowojenny i system z dominującą pozycją Stanów Zjednoczonych. W wyniku rozpadu ZSRR załamał się dotychczasowy układ sił w stosunkach międzynarodowych oraz system bezpieczeństwa, w którym dominowały dwa supermocarstwa. Doszło do dezintegracji wspólnej przestrzeni bezpieczeństwa, rozerwania więzi gospodarczych, komunikacyjnych, transportowych. Upadek ZSRR pociągnął za sobą szereg konsekwencji dla nowo powstałych państw, dla Rosji, jak i dla systemu międzynarodowego. Dla Rosji rozpad Związku Radzieckiego oznaczał, że przestała być postrzegana jako mocarstwo globalne, a jej rola została zmarginalizowana do mocarstwa regionalnego. Rosyjskie elity polityczne oraz rosyjskie społeczeństwo głęboko przeżyły geopolityczną katastrofę związaną

20 Cyt. za: R. Czachor, *Abchazja...*, s. 71.

z upadkiem ZSRR, gdyż przez wieki Rosja dokonywała ekspansji terytorialnej, stając się największym państwem świata, a w wyniku rozpadu Związku Radzieckiego utraciła sporą część swojego terytorium (obecnie Rosja zajmuje 76,2% powierzchni ZSRR, co oznacza, że utraciła ponad 5 mln km² powierzchni²¹) oraz znaczną część ludności (zamieszkuje ją 52% ludności ZSRR, zaś poza granicami pozostała ponad 25-milionowa diaspora rosyjskojęzyczna) i pozycję światowego mocarstwa. W wyniku rozpadu ZSRR ograniczeniu uległ dostęp Rosji do mórz – utraciła ona największe porty i bazy wojskowe w Tallinie, Rydze i Kłajpedzie nad Morzem Bałtyckim, w Odessie, Sewastopolu, Jałcie i Batumi nad Morzem Czarnym. Szczególne znaczenie miała baza Floty Czarnomorskiej w Sewastopolu, którą przez długi okres czasu Rosja dzierżawiła na podstawie umów z Ukrainą, a od 2014 roku po aneksji Krymu odzyskała nad nią kontrolę²².

W efekcie rozpadu ZSRR powstało łącznie z Rosją piętnaście nowych państw: państwa bałtyckie (Litwa, Łotwa, Estonia), państwa Azji Środkowej (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan), państwa Kaukazu Południowego (Armenia, Gruzja, Azerbejdżan) oraz państwa Europy Wschodniej (Ukraina, Białoruś i Mołdawia). Wraz z upadkiem ZSRR Rosja straciła prawie jedną czwartą swojego terytorium²³ i prawie 150 000 000 ludności²⁴. Pojawiły się problemy granic i sporów terytorialnych, gdyż *granice nowych państw nie uwzględniają ani geograficznych, ani etnicznych, ani historycznych czy wyznaniowych uwarunkowań. (...) Na spory terytorialne nakładają się nieporozumienia na tle narodowościowym, obywatelskim i językowym, co dodatkowo komplikuje sytuację w bliskiej zagranicy*²⁵.

21 A. Bryc, *Koncepcja bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej*, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 62–82.

22 Ibidem, s. 63.

23 Powierzchnia ZSRR wynosiła 22 402 200 km², a powierzchnia Rosji (bez Krymu) 17 075 200 km², źródło: CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/> [dostęp: 04.05.2022].

24 Liczba ludności ZSRR wynosiła 286,7 mln, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000292353.pdf [dostęp: 06.05.2021], liczba ludności w Rosji 140 702 096, http://www.theodora.com/wfbcurrent/russia/russia_geography.html [dostęp: 06.05.2021].

25 Cyt. za: S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, Warszawa 2006, s. 230–231.

Konsekwencją rozpadu ZSRR jest traktowanie Rosji jako prawnej i politycznej sukcesorki ZSRR, o czym świadczą kilka faktów i o czym mówi wprost art. 67 konstytucji Federacji Rosyjskiej, przyjętej w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 roku²⁶:

- Rosja kontynuowała stan członkostwa ZSRR w ONZ wraz ze stałym członkostwem w Radzie Bezpieczeństwa, a także w innych organizacjach międzynarodowych;
- Rosja przejęła całą siłę dyplomatyczną byłego ZSRR, a także zachowała status mocarstwa strategicznego. Ambasady radzieckie za granicą przekształciły się w ambasady rosyjskie, natomiast ambasady państw obcych w Moskwie stały się ambasadami w Federacji Rosyjskiej;
- Rosja przejęła arsenał nuklearny – 21 grudnia 1991 roku Rosja, Ukraina, Białoruś i Kazachstan zawarły *Porozumienie o wspólnych przedsięwzięciach w sprawie broni jądrowej*, cedujące wyłączne prawo do użycia arsenału znajdującego się w granicach sygnatariuszy na Rosję. Następnie państwa te wraz ze Stanami Zjednoczonymi podpisały 23 maja 1992 roku *Protokół do Traktatu START I* (tzw. Protokół lizboński), na mocy którego Ukraina, Białoruś i Kazachstan zobowiązały się przystąpić do *Układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej* (NPT) oraz oddać swoje arsenały jądrowe stronie rosyjskiej²⁷. W 1994 roku w Budapeszcie podpisano dokumenty, na mocy których w zamian za likwidację ukraińskiej broni jądrowej Ukraina otrzymała gwarancje bezpieczeństwa od Rosji, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych²⁸ (tzw. memorandum budapesztańskie). W maju 1996 roku ostatnie pociski strategiczne przekazała Rosji Ukraina, w listopadzie 1996 roku zrobiła to Białoruś, a ostatecznie we wrześniu 1997 roku Kazachstan. Rosji udało się zatem przejąć całą poradziecką

26 Art. 67 konstytucji Federacji Rosyjskiej: „*Federacja Rosyjska jest na swoim terytorium następcą prawnym Związku SRR, a także następcą prawnym (kontynuatorem prawnym) Związku SRR w zakresie członkostwa w organizacjach międzynarodowych i ich organach, uczestniczenia w umowach międzynarodowych, a także w zakresie przewidzianych w umowach międzynarodowych zobowiązań i aktywów Związku SRR, znajdujących się poza granicami Federacji Rosyjskiej*”, https://poland.mid.ru/web/polska_pl/konstytucja-federacji-rosyjskiej [dostęp: 09.03.2022].

27 I. Topolski: *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw Europy Wschodniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.

28 A. Legucka, *Polityka bezpieczeństwa wschodnioeuropejskich republik Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. A. Legucka, K. Malak, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2008, s. 169–185.

broń jądrową – stała się tym samym jedynym mocarstwem atomowym na obszarze poradzieckim²⁹.

1.2. Definicja i regiony obszaru poradzieckiego

W literaturze na określenie obszaru powstałego po rozpadzie Związku Radzieckiego stosuje się terminy obszar poradziecki, obszar postradziecki lub obszar postsowiecki, przestrzeń poradziecka, traktowane jako synonimy³⁰. To pojęcie jest rozumiane jako szczególna przestrzeń geopolityczna, zajmująca określone miejsce w stosunkach międzynarodowych. Granice obszaru poradzieckiego są wynikiem wielowiekowej ekspansji terytorialnej Rosji, a następnie Związku Radzieckiego. Dziedzictwo Związku Radzieckiego i przynależność do ukształtowanej historycznie wspólnej przestrzeni pozostaje jednym z wyznaczników obszaru poradzieckiego. Pojęciem, które odnosi się do ukształtowanej w czasach radzieckich specyficznej mentalności zamieszkującej ZSRR ludności, jest *homo sovieticus*, który to termin określa wytwór radzieckiej inżynierii społecznej. *Homo sovieticus to synonim człowieka całkowicie zindoktrynowanego, obawiającego się samodzielnego podejmowania decyzji, z trudnością adaptującego się do nowych realiów, cechującego się inercyjnością myślenia, skłonnego do ksenofobii, niechętnie nastawionego do własnej tradycji narodowej*³¹. Innym ważnym elementem dziedzictwa radzieckiego jest znajomość języka rosyjskiego jako konsekwencja prowadzonego w czasach ZSRR procesu rusyfikacji, będącej kulturowym narzędziem utrzymywania spójności imperium radzieckiego³².

Kluczowym wyznacznikiem stosowania pojęcia obszaru poradzieckiego jest fakt przynależności do ZSRR w okresie jego istnienia i wyodrębnienia się byłych republik radzieckich jako niepodległych państw po jego rozpadzie w 1991 roku.

29 A. Włodkowska, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Polityka zagraniczna Rosji*, red. S. Bieleń, M. Raś, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 144.

30 M. Raś, *Transformacja ładu międzynarodowego na obszarze poradzieckim*, w: *Dwie dekady transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej 1989–2009*, red. A. Stępień-Kuczyńska, M. Potz, M. Słowikowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 65–81.

31 Cyt. za: E. Dubieniecki, *Istota i specyfika mentalności „osobowości autorytarnej” (na przykładzie mentalności radzieckich Białorusinów)*, w: *Inna Białoruś. Historia-polityka-gospodarka*, red. A. Magdziak-Miszewska, Wydawnictwo Więź, Warszawa 1999, s. 50–51.

32 T. Martin, *An Affirmative Action Empire. The Soviet Union as the Highest Form of Imperialism*, w: *A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, eds. R.G. Suny, T. Martin, New York 2001, s. 67–90.

Szczególne miejsce w omawianym obszarze zajmuje Federacja Rosyjska, która *nie tylko bezwzględnie dominuje w przestrzeni stanowiącej w przeszłości obszar jej władzy imperialnej, nie tylko przejawia ambicje kształtowania nowego ładu światowego, lecz także aspiruje do reintegracji obszaru stanowiącego strefę jej tradycyjnych wpływów*³³.

Obszar poradziecki nie obejmuje jednak całego obszaru, jaki zajmował Związek Radziecki, gdyż nie zalicza się do niego Litwy, Łotwy i Estonii. Trzy republiki bałtyckie wyraźnie odcięły się od radzieckiego dziedzictwa i odmówiły udziału w *jakichkolwiek ugrupowaniach integracyjnych powstałych na gruzach ZSRR*³⁴, a od 2004 roku stały się członkami zachodnioeuropejskich struktur integracyjnych – Unii Europejskiej (od 1 maja 2004 roku) oraz Sojuszu Północnoatlantyckiego (od 29 marca 2004 roku). Na potrzeby niniejszego opracowania pod pojęciem obszaru poradzieckiego należy rozumieć obszar obejmujący trzy regiony geograficzne: Europę Wschodnią (Ukraina, Białoruś, Mołdawia), Kaukaz Południowy (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja) oraz Azję Środkową (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan).

W literaturze toczy się dyskusja na temat definiowania obszaru poradzieckiego – według niektórych autorów pojęcie to przyczynia się do promowania interesów Moskwy i konserwowania stereotypów, m.in. o istnieniu spójnej politycznie i geograficznie przestrzeni, która funkcjonuje poza Europą i NATO, nigdy nie stanie się ich częścią, że terytorium to ma naturalne centrum i jest nim Rosja, oraz że Rosja ma obowiązek zabezpieczenia i obrony tego obszaru oraz zaprowadzania na nim swojej „cywilizacyjnej misji” kulturalnej, politycznej, ekonomicznej, co nie uwzględnia różnorodności byłych republik radzieckich i ich aspiracji³⁵. Z kolei inni twierdzą, że nie ma potrzeby, aby z tego określenia rezygnować, gdyż pomiędzy państwami zaliczanymi do obszaru poradzieckiego istnieją ogromne zbieżności, m.in. głęboka i powszechna korupcja, bieda i autorytaryzm (z małymi wyjątkami „słabych demokracji”), oparty na dominującej pozycji politycznej i ekonomicznej byłej komunistycznej nomenklatury, a także jej potomków³⁶.

33 M. Domańska, *Uwarunkowania procesów integracyjnych i dezintegracyjnych na obszarze poradzieckim*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2013.

34 Ibidem, s. 30.

35 P. Kozłowski, *Obszar postradziecki w oficjalnych strategiach Federacji Rosyjskiej i Rady ds. Polityki Zagranicznej i Obronnej*, „Wschodnioznawstwo” 2007, nr 1, s. 243–269.

36 Ibidem, s. 243.

Obszar poradziecki nie jest jednolity, byłe republiki radzieckie różnią się między sobą pod wieloma względami – różni je nie tylko położenie geopolityczne, ale także tradycje historyczne, system polityczny, potencjał gospodarczy i poziom rozwoju gospodarczego, religia czy wizja roli Rosji. Państwa tworzące obszar poradziecki jako region w stosunkach międzynarodowych klasyfikuje się przyjmując za kryterium ich położenie geograficzne, ich stosunek do Rosji czy stopień uzależnienia od Rosji.

W ramach państwa radzieckiego można było wyróżnić państwa słowiańskie (Rosja, Białoruś, Ukraina) oraz państwo mołdawskie, republiki nadbałtyckie (Litwa, Łotwa i Estonia), państwa zakaukaskie (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja) oraz państwa środkowo-azjatyckie (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan). Do regionów obszaru poradzieckiego po rozpadzie ZSRR w oparciu o czynniki geograficzne i kulturowe zalicza się: Europę Wschodnią, którą tworzą Rosja, Białoruś, Ukraina oraz Mołdawia; Kaukaz Południowy, obejmujący Armenię, Azerbejdżan i Gruzję, oraz Azję Środkową z Kazachstanem, Kirgistanem, Tadżykistanem, Turkmenistanem oraz Uzbekistanem. Republiki nadbałtyckie po rozpadzie Związku Radzieckiego odmówiły wejścia w skład Wspólnoty Niepodległych Państw i obrały kierunek prozachodni w swojej polityce zagranicznej, stając się członkami Unii Europejskiej i NATO w roku 2004, nie są więc z tych względów zaliczane do obszaru poradzieckiego i nie będą przedmiotem niniejszej pracy. W literaturze można spotkać kilka różnych podziałów analizowanego obszaru, biorących pod uwagę różnorodne kryteria. Z punktu widzenia kryterium geopolitycznego obszar poradziecki można podzielić na trzy kategorie państw:

1. Zachodnia flanka – Białoruś, Mołdawia, Ukraina
2. Kaukaz – Armenia, Azerbejdżan, Gruzja
3. Azja Środkowa – Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan³⁷.

Innego podziału republik poradzieckich dokonała Oksana Reznikowa, która wyróżniła następujące grupy:

1. *państwa uzależnione od pomocy ze strony Rosji (w krótkim i długim okresie) – Armenia, Białoruś i Tadżykistan,*

37 T. Stępniewski, *Geopolityka regionu Morza Czarnego w pozimnowojennym świecie*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin–Warszawa 2011; T. Stępniewski, *Geopolityka regionu Morza Czarnego a Unia Europejska*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 19 (2021), z. 2, s. 9–18, doi: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2021.21>.

2. państwa zależne od Rosji, lecz posiadające dość zróżnicowane kontakty zewnętrzne – Gruzja, Kazachstan, Kirgistan, Mołdawia i Ukraina,
3. państwa charakteryzujące się małą i ciągle zmniejszającą się zależnością gospodarczą – Azerbejdżan, Uzbekistan i Turkmenistan³⁸.

Obszar poradziecki obejmuje państwa położone na dwóch kontynentach europejskim i azjatyckim, zróżnicowane w dużym stopniu pod względem potencjału terytorialnego i demograficznego. W odniesieniu do obu tych aspektów widoczna jest dominacja Federacji Rosyjskiej, zdecydowanie największego państwa omawianego obszaru, pod względem powierzchni, jak i liczby ludności. Drugim państwem po Rosji pod względem wielkości jest Kazachstan, a następnie Ukraina, Turkmenistan i Uzbekistan. Do państw średniej wielkości można zaliczyć Białoruś, Kirgistan, Tadżykistan, zaś do państw małych: Azerbejdżan, Gruzję, Mołdawię i – najmniejszą spośród byłych republik radzieckich – Armenię.

Według liczby mieszkańców dysproporcje także są widoczne. Pomijając wspomnianą Rosję, na drugim miejscu znajduje się Ukraina, potem Uzbekistan i Kazachstan. Kolejne miejsca zajmują: Azerbejdżan, Białoruś, Tadżykistan, Kirgistan, Turkmenistan, Gruzja, Mołdawia, Armenia.

Uwarunkowania historyczne przesądziły o tym, że większość państw obszaru poradzieckiego zamieszkiwana jest przez liczne mniejszości etniczne i narodowe. Najbardziej zróżnicowanym pod względem etniczno-religijnym państwem byłego ZSRR jest Rosja, następnie region Kaukazu Południowego oraz Azja Środkowa, z kolei najmniej zróżnicowany etnicznie jest region Europy Wschodniej, chociaż i tam widoczne są konsekwencje polityki prowadzonej w ramach ZSRR. W odniesieniu do struktury wyznaniowej na obszarze poradzieckim dominującymi dwoma religiami są prawosławie i islam. Najwięcej wyznawców prawosławia zamieszkuje obszar Europy Wschodniej, z kolei religia muzułmańska dominuje od Azerbejdżanu po Azję Środkową³⁹.

1.2.1. Europa Wschodnia

Europa Wschodnia obejmuje Białoruś, Mołdawię i Ukrainę. Jest to obszar o znaczeniu strategicznym dla Federacji Rosyjskiej ze względu na geopolityczne położenie (jako strefa buforowa oddzielająca Rosję od Europy Zachodniej

38 Cyt. za: T. Stępniewski, *Geopolityka regionu Morza Czarnego w pozimnowojennym...*, s. 86.

39 P. Eberhardt, J. Owsinski, *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe. History, Data and Analysis*, Routledge, New York 2003.

zwłaszcza po rozszerzeniu NATO na wschód najpierw w 1999 roku, a potem w 2004 roku, kiedy Sojusz objął Litwę, Łotwę i Estonię, czyli trzy byłe republiki radzieckie).

Ukraina była i pozostaje kluczowym dla Federacji Rosyjskiej państwem obszaru poradzieckiego, wobec którego celem Moskwy pozostaje ponowne uzyskanie strategicznej kontroli, rozumianej jako zdolność wpływu na politykę – zagraniczną, bezpieczeństwa, ale także częściowo wewnętrzną – w zgodzie z interesem Kremla⁴⁰. O priorytetowym znaczeniu Ukrainy dla Rosji świadczy wiele czynników, przede wszystkim jej kluczowe położenie geostrategiczne, które z perspektywy Moskwy stanowi niezbędny bufor pomiędzy Rosją a NATO. Inne czynniki, takie jak potencjał demograficzny i gospodarczy Ukrainy, sprawiały, że Rosja wielokrotnie podejmowała – bezskutecznie – próby włączenia Ukrainy do kontrolowanych przez siebie struktur integracyjnych na obszarze poradzieckim. Uzasadnianiu tych działań służyła też, forsowana przez kremlowską propagandę, idea rosyjskiego świata, która opiera się na integracji narodowo-kulturowej i historyczno-politycznej wspólnoty rosyjskojęzycznej i odgrywa istotną rolę w rozwijaniu i wzmacnianiu zasięgu języka rosyjskiego i kultury⁴¹. Wspólne wyznaczenie prawosławne, więzi kulturowo-cywilizacyjne i fakt postrzegania Rosjan i Ukraińców jako jednego słowiańskiego narodu stanowią podstawę dla rozwijania i utrwalania specjalnych relacji z rosyjskiej perspektywy.

Ze względu na powiązania gospodarcze, infrastrukturalne, społeczne i kulturalne oraz położenie geograficzne i geopolityczne Ukraina stanowiła i stanowi dla Rosji istotny przedmiot zainteresowania w polityce zagranicznej⁴². O historycznym znaczeniu Ukrainy świadczą fakty z przeszłości: Ukraina wchodziła w skład imperium rosyjskiego i radzieckiego, i – aby dostać się na ogromne rosyjskie terytorium i uderzyć w centrum władzy w Moskwie, czego usiłowały dokonać napoleońska Francja oraz faszystowskie Niemcy – należało najpierw wkroczyć na Ukrainę. Pełni ona zatem funkcję państwa buforowego o żywotnym znaczeniu strategicznym dla Rosji. Dlatego żaden przywódca rosyjski nie

40 M. Menkiszak, *Ukraiński dylemat Rosji: strategia Moskwy wobec Kijowa*, „Komentarze” OSW, 19.11.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-11-19/ukrainski-dylemat-rosji-strategia-moskwy-wobec-kijowa> [dostęp: 15.12.2021].

41 M. Delong, „*Ruski mir*” jako narzędzie rosyjskiej ekspansji geopolitycznej na terytorium Ukrainy, „Przegląd Geopolityczny” 2020, t. 33, s. 50–64.

42 T.A. Olszański, *Ćwierćwiecze niepodległej Ukrainy. Wymiary transformacji*, „Prace” OSW, nr 64, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_64_pl_cwiercwiecze_ukrainy_net.pdf [dostęp: 21.04.2021].

może tolerować jakiegokolwiek sojuszu politycznego i wojskowego Ukrainy z państwem, które Rosja uznaje za swojego przeciwnika. Taka wydaje się być rosyjska geopolityczna logika myślenia, gdyż państwa są zazwyczaj wrażliwe na potencjalne zagrożenia w najbliższym sąsiedztwie swojego terytorium.

Ukraina znalazła się razem z Rosją i Białorusią w grupie państw założycieli Wspólnoty Niepodległych Państw, ale w odmienny sposób postrzegała rolę tej organizacji współpracy, a w późniejszym czasie zaczęła się dystansować od wielostronnych form współpracy na obszarze poradzieckim forsowanych przez Rosję. Dla Federacji Rosyjskiej kluczową kwestią w odniesieniu do Ukrainy stała się przyszłość i status Floty Czarnomorskiej w Sewastopolu. Ta kwestia została uregulowana w *Traktacie ukraińsko-rosyjskim*, podpisanym przez prezydenta Rosji Jelcyna i prezydenta Ukrainy Leonida Kuczmę 30 maja 1997 roku w Kijowie. Porozumienie gwarantowało wówczas Rosji prawo do stacjonowania jednostek rosyjskiej marynarki wojennej w Sewastopolu przez co najmniej dwadzieścia lat⁴³. W okresie prezydentury Wiktora Janukowycza okres ten został wydłużony, a ostatecznie Rosja, wykorzystując kryzys wewnętrzny na Ukrainie związany z wybuchem tzw. rewolucji godności w 2013 roku, zajęła Krym i ogłosiła jego aneksję w 2014 roku⁴⁴. Jednocześnie Rosja wsparła separatystyczne ruchy na wschodzie Ukrainy, gdzie powstały dwie samozwańcze republiki: Doniecka Republika Ludowa i Ługańska Republika Ludowa⁴⁵. Głównymi celami Rosji w stosunku do Ukrainy była próba włączenia jej w struktury integracyjne podporządkowane Rosji, zablokowanie procesu zbliżenia Ukrainy do struktur zachodnioeuropejskich. Polityka Rosji wobec Ukrainy doprowadziła do poważnego kryzysu w stosunkach z Zachodem i przyniosła skutki odwrotne od zamierzonych, m.in. zwiększenie obecności wojskowej Stanów Zjednoczonych poprzez tzw. wzmocnienie wschodniej flanki NATO, wzrost zachodniego wsparcia politycznego, gospodarczego i militarnego dla Ukrainy, zachodnie sankcje ekonomiczne w stosunku do Rosji za aneksję Krymu i wspieranie separatystów na wschodzie Ukrainy.

43 T.A. Olszański, *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, „Prace” OSW, 15.09.2001, nr 3, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_3_1.pdf [dostęp: 22.04.2021].

44 W 1954 r. decyzją sekretarza KPZR Nikity Chruszczowa Krym został włączony do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.

45 M. Kaszuba, *Siły zbrojne w polityce bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, 2019.

Wszystkie działania Rosji miały osłabić Ukrainę, doprowadzić do kryzysu politycznego, wstrząsów wewnętrznych, rozczarowania Zachodem i – w efekcie – zwrócenia się w stronę Rosji. Temu celowi służyła także rosyjska propaganda, rysująca fałszywy obraz Ukrainy jako państwa permanentnie niestabilnego, zdominowanego przez skrajnych nacjonalistów. Ukraina była celem ataków hackerskich, wojen informacyjnych czy presji energetycznej. W odniesieniu do zagrożenia rosyjsko-ukraińskich stosunków gospodarczych ich kluczowym elementem były i są dostawy i tranzyt gazu ziemnego – od początku istnienia niepodległej Ukrainy ujawniała się zasadnicza asymetria w stosunkach gospodarczych: silne uzależnienie Ukrainy od strategicznych dostaw z Rosji. Rosja wykorzystywała ten fakt do wywierania nacisków i szantażu energetycznego w stosunku do Ukrainy. Wielokrotnie dochodziło do kryzysów gazowych we wzajemnych relacjach, a Rosja zaczęła forsować nowe projekty infrastrukturalne (Turkish Stream, Nord Stream 2), omijające Ukrainę i mające ostatecznie wyeliminować tranzyt rosyjskiego gazu przez jej terytorium do państw Unii Europejskiej, co pozbawiłoby ją znaczących dochodów z tego tytułu. W stosunku do Ukrainy Rosja stosowała także inne instrumenty nacisku ekonomicznego m.in. embargo na eksport artykułów rolno-spożywczych czy produktów przetworzonych. Ponadto Ukraina była przedmiotem wzmożonej rosyjskiej akcji propagandowej w kulturze i mediach. W prowadzonej przeciwko Ukrainie wojnie informacyjnej wykorzystywano rosyjskojęzyczną telewizję, Internet czy sieci społecznościowe, a ofensywna kampania miała zdyskredytować przede wszystkim Unię Europejską czy wydarzenia na Majdanie w 2013 i 2014 roku, których uczestników nazywano faszystami⁴⁶.

Rosja wykorzystwała kryzys wewnętrzny na Ukrainie, związany z rewolucją godności, i przeprowadziła szereg akcji destabilizujących państwo ukraińskie przede wszystkim na Krymie i we wschodniej części Ukrainy. Od 2014 roku Rosja nasiliła ataki w cyberprzestrzeni na ukraińskie władze i systemy łączności, co wykorzystywano w trakcie tzw. wojny hybrydowej na Krymie, kiedy w wyniku zróżnicowanych działań oraz operacji nieoznakowanych żołnierzy zajęte zostały ukraińskie obiekty wojskowe i zorganizowano akcję zwolenników przyłączenia Półwyspu Krymskiego do Rosji. W efekcie w marcu 2014 roku doszło na Krymie do przeprowadzenia referendum, w którym według oficjalnych danych za przyłączeniem Krymu do Rosji opowiedziało się prawie 97%

46 M. Kaszuba, *W uścisku Moskwy. Obszar poradziecki*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2017.

mieszkańców i stało się ono podstawą do podpisania przez prezydenta Putina traktatu o przyłączeniu Krymu do Rosji⁴⁷. Podobny scenariusz został zrealizowany w odniesieniu do obwodów ługańskiego i donieckiego na wschodzie Ukrainy, z tą różnicą, że nie zostały one włączone wówczas do Rosji, Rosja wspierała jednak separatystyczne dążenia i bojówkarzy w walce z siłami ukraińskimi w ramach operacji wojskowej. W wyniku przeprowadzonych referendum ogłoszono powstanie Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej, które stały się kolejnym przykładem tzw. zamrożonych konfliktów na obszarze poradzieckim. Rosja utrzymywała sytuację w stanie zawieszenia, licząc na to, że w ten sposób uda jej się torpedować dążenia Ukrainy do członkostwa w NATO i Unii Europejskiej, gdyż nie będzie spełniała kryteriów stabilności wewnętrznej, integralności terytorialnej czy braku spornych kwestii⁴⁸.

W 2021 roku Rosja zaczęła gromadzić przy granicy z Ukrainą znaczne siły wojskowe, co groziło wybuchem konfliktu militarnego na dużą skalę. Pomimo akcji dyplomatycznych najważniejszych polityków zachodnich, na czele z prezydentem Stanów Zjednoczonych Joe Bidenem, prezydent Putin zdecydował się na ostateczny krok w stosunku do Ukrainy, jakim stała się inwazja militarna. Poprzedziła ją decyzja władz rosyjskich (najpierw prezydenta, a następnie także parlamentu) o uznaniu niepodległości separatystycznych republik na wschodzie Ukrainy. W dniu 21 lutego 2022 roku prezydent Putin podpisał dekret o uznaniu niepodległości Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej. Z parapaństwami podpisano „układy o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej”. Ich sygnatariuszami byli liderzy samowłańczych republik: Denys Puszylin (DRL) i Leonid Pasicznyk (ŁRL)⁴⁹. Dało to możliwość do eskalacji napięcia i wkroczenia sił rosyjskich na terytorium obu parapaństw. W swoim orędziu wygłoszonym tego samego dnia prezydent Putin zażądał od ukraińskich władz zaprzestania rzekomych ataków na dwie republiki ludowe oraz zagroził odpowiedzią ze strony Rosji. Co znamienne, powtórzył rozpowszechniane *propagandowe tezy dotyczące zwłaszcza historii Związku Radzieckiego (który miał paść ofiarą błędnych decyzji swoich*

47 Ibidem, s. 59–60.

48 A. Grigas, *Beyond Crimea: The New Russian Empire*, Yale University Press, New Haven 2016.

49 M. Menkiszak, *Rosja: uznanie niepodległości Donbasu*, „Analizy” OSW, 22.02.2022, <https://www.oswwaw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-22/rosja-uznanie-niepodleglosci-donbasu> [dostęp: 25.02.2022].

przywódców, wewnętrznej dywersji, m.in. ze strony nacjonalistów, oraz zachodnich spisków), Ukrainy (określanej jako sztuczny twór stworzony przez bolszewików z części historycznych ziem rosyjskich, a obecnie kierowany przez antyrosyjski reżim podporządkowany zachodniej kontroli, kreujący zagrożenie dla Moskwy) oraz stosunków z Zachodem (traktowanym jako przeciwnik usiłujący osłabić Rosję i podkopać jej rozwój oraz zagrażający jej bezpieczeństwu)⁵⁰. Na zrealizowanie gróźb rosyjskiego prezydenta nie trzeba było długo czekać. W nocy 24 lutego prezydent Rosji Władimir Putin wystąpił z orędziem do narodu, podczas którego ogłosił początek wojskowej operacji specjalnej mającej na celu obronę ludności Donbasu przed „ludobójstwem” oraz „demilitaryzację i denazyfikację Ukrainy”. Jako podstawę dla wszczęcia agresji wskazał prośbę „republik” separatystycznych o pomoc i wolę obrony ludności, która „od ośmiu lat jest ofiarą ludobójstwa ze strony kijowskiego reżimu”⁵¹. Nad ranem 24 lutego 2022 roku Ukraina została zaatakowana przez wojska rosyjskie, a działania zbrojne były prowadzone na kilku kierunkach: od północy uderzenie z Białorusi i Rosji w kierunku Kijowa, od południa od strony Krymu oraz od wschodu na terenie Donbasu. W chwili obecnej wojna w Ukrainie trwa, ale Rosji nie udało się zrealizować wielu strategicznych celów szybkiego ataku.

Białoruś jest dla Rosji drugim (po Ukrainie) najważniejszym państwem na obszarze poradzieckim, co wynika z położenia geograficznego między Federacją Rosyjską a państwami członkowskimi UE i NATO. Kraj ten ma istotne znaczenie w odniesieniu do tranzytu rosyjskich surowców energetycznych i towarów na Zachód oraz w związku z transportem do obwodu kaliningradzkiego. Białoruś zajmuje strategiczne miejsce z punktu widzenia interesów bezpieczeństwa i obronności Rosji. Ważna jest też bliskość kulturowa i językowa Rosjan i Białorusinów, będąca dla przedstawicieli władz obu państw dodatkowym argumentem za rzekomo „naturalną” integracją obu państw, pozwalającą im na twierdzenie o istnieniu jednego narodu. Białoruś jest członkiem wszystkich najważniejszych organizacji na obszarze poradzieckim, w których czołową rolę odgrywa Rosja – Wspólnoty Niepodległych Państw, Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, Państwa

50 Cyt. za: M. Menkiszak, *Rosja: uznanie niepodległości...*

51 Cyt. za: A. Wilk, M. Domańska, *Rosyjski atak na Ukrainę (24 lutego, godz. 9.00)*, „Analizy” OSW, 24.02.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-24/rosyjski-atak-na-ukraine-24-lutego-godz-900> [dostęp: 25.02.2022].

Związkowego Białorusi i Rosji – można zatem powiedzieć, że od rozpadu ZSRR Białoruś stanowi „jądro integracji na obszarze postradzieckim”⁵².

Białoruś zajmuje szczególne miejsce w polityce Rosji, co wynika ze znaczenia geopolitycznego, wojskowego i tranzytowego tego państwa dla interesów rosyjskich. Po 1994 roku, kiedy władzę w Mińsku objął Aleksandr Łukaszenka, zainicjowany został proces rosyjsko-białoruskiej integracji. Polityka Rosji wobec Białorusi opierała się przez długi okres czasu na dwóch głównych założeniach. Po pierwsze, wspieraniu autorytarnych rządów Łukaszenki, przez co Moskwa zachowywała Białoruś w orbicie swoich wpływów politycznych i uniemożliwiała wzrost zaangażowania innych państw. Niedemokratyczna Białoruś miała bowiem zamkniętą drogę na Zachód. Po drugie, Rosja subsydiowała Białoruś dostawami tanich surowców energetycznych i umożliwiała bezcłowy dostęp białoruskich towarów na swój rynek. Białoruś stała się w ten sposób swoistym „sponsorowanym autorytaryzmem” ze specyficznym modelem gospodarczym, który istnienie zawdzięczał przede wszystkim ekonomicznemu i politycznemu wsparciu ze strony Rosji⁵³.

Kluczowym celem polityki Rosji wobec Mińska jest uzyskanie trwałej kontroli politycznej i ekonomicznej nad Białorusią. Moskwa dąży obecnie do zwiększania swoich wpływów poprzez próbę reanimacji rosyjsko-białoruskiej integracji oraz przejęcie przez kapitał rosyjski kontroli nad najważniejszymi aktywami gospodarczymi⁵⁴. Integracja postępowała w latach 90. XX wieku: w styczniu 1995 roku podpisano umowę o powstaniu unii celnej, a 2 kwietnia 1996 roku pierwsze porozumienie o integracji politycznej – stworzeniu Stowarzyszenia Białorusi i Rosji. W kolejnych latach stowarzyszenie zastąpiono umowami: o Związku Białorusi i Rosji (2 kwietnia 1997 roku) oraz o Państwie Związkowym Białorusi i Rosji (8 grudnia 1999 roku). Po dojściu do władzy Putina Rosja próbowała przyspieszyć proces tworzenia Państwa Związkowego, lecz po 2003 roku można było zaobserwować szybki demontaż mitu o integracji. Coraz bardziej widoczna stała się różnica między propagandowymi deklaracjami Moskwy i Mińska a realnymi procesami zachodzącymi w ich stosunkach.

52 Cyt. za: A. Wierzbowska-Miazga, *Wsparcie drogą do podporządkowania. Rosja wobec Białorusi*, „Punkt Widzenia” OSW, 06.05.2013, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_34_bialorus_pl_net.pdf [dostęp: 04.05.2020].

53 W. Konończuk, *Trudny „sojusznik”. Białoruś w polityce Rosji*, „Prace” OSW, 15.09.2008, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_28_o.pdf [dostęp: 30.03.2020].

54 Ibidem, s. 5.

W 20. rocznicę powołania Państwa Związkowego Białorusi i Rosji, czyli 8 grudnia 2019 roku miał zostać podpisany program pogłębienia integracji obu państw podczas spotkania w Soczi prezydentów Putina i Łukaszenki. *Miało to demonstrować realny postęp w forsowanej przez Moskwę integracji obydwu państw, co jest dla Rosji ważne zarówno z przyczyn wewnętrznych, jak i zewnętrznych*⁵⁵. Ostatecznie do podpisania pakietu dokumentów w wyznaczonym terminie nie doszło. Nawet w warunkach wzmożonej presji Moskwy Łukaszenka gra na czas, godząc się na negocjacje, w których *de facto* nie ma zamiaru rezygnować z atrybutów suwerenności. *Priorytetowy charakter sojuszniczych relacji z Rosją w polityce Białorusi wynika nie tylko z ideologii białoruskiego reżimu, opartej m.in. na słowiańskiej jedności i braterstwie pomiędzy Rosjanami i Białorusinami. Mińsk, deklarując wolę rozwijania bliskiej współpracy z Rosją, usiłuje również zagwarantować sobie zachowanie na kolejne lata rosyjskich subsydiów, w tym domagając się równych cen na surowce energetyczne z tymi, jakie płacą podmioty rosyjskie. Jednocześnie w obawie przed utratą niezależności Łukaszenka od lat konsekwentnie wstrzymywał realne procesy integracyjne, licząc na zaspokojenie ambicji Moskwy pozytywną retoryką i symbolicznymi gestami*⁵⁶.

Wobec wielokrotnie demonstrowanej przez Białoruś niezgody na rosyjski plan integracji Rosja sięgnęła po najważniejszy instrument wpływu na Mińsk: dostawy taniego gazu i ropy, dzięki którym możliwe było funkcjonowanie zacofanej gospodarki białoruskiej. Na przełomie 2006/2007 roku doszło do najpoważniejszego kryzysu w stosunkach rosyjsko-białoruskich, wywołanego decyzją Moskwy o podniesieniu cen surowców energetycznych. Kiedy Rosja zaczęła zmniejszać subsydiowanie białoruskiej gospodarki, Łukaszenka demonstracyjnie poszukiwał alternatywnych źródeł energii i dostawców z Wenezueli czy Chin. Zaangażował się także w program Partnerstwa Wschodniego, licząc na wsparcie ze strony Unii Europejskiej, jednak w późniejszym czasie podejście białoruskiego prezydenta uległo zmianie z uwagi na krytykę jego autorytarnych rządów. Pomimo krótszych lub dłuższych okresów zbliżania do Unii Europejskiej Białoruś jest skazana na Rosję i tylko z tego kierunku może liczyć na wsparcie, co pokazały wydarzenia z 2020 roku po wyborach

55 Cyt. za: K. Kłysiński, K. Chawryło, I. Wiśniewska, *Fiasko szczytu rosyjsko-białoruskiego*, „Analizy” OSW, 9.12.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-12-09/fiasko-szczytu-rosyjsko-bialoruskiego> [dostęp: 18.04.2021].

56 Cyt. za: K. Kłysiński, K. Chawryło, I. Wiśniewska, *Fiasko...*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-12-09/fiasko-szczytu-rosyjsko-bialoruskiego> [dostęp: 18.04.2021].

prezydenckich i fali antyprezydenckich protestów na Białorusi. Łukaszenka jest gwarantem ścisłej współpracy zwłaszcza w dziedzinie wojskowej i bezpieczeństwa – białoruskie siły zbrojne biorą udział w większości ćwiczeń i manewrów wojskowych. Białoruś pozostaje sojusznikiem Rosji, choć aneksja Krymu i konflikt na wschodzie Ukrainy wywołała obawy władz w Mińsku i dystansowanie się prezydenta Łukaszenki od agresywnej polityki Kremla także z uwagi na zagrożenie dla białoruskiej suwerenności. W 2022 roku Białoruś umożliwiła jednak Rosji dokonywanie ataków bombowych i przejazd rosyjskich wojsk z terytorium Białorusi na Ukrainę w rozpoczętej przez Rosję wojnie z Ukrainą.

Mołdawia jest państwem, w którym ścierały i ścierają się wpływy Rosji i Unii Europejskiej. Oddziaływanie czynników zewnętrznych w dużym stopniu determinuje rozwój mołdawskiego systemu politycznego, który wykazuje się dużą niestabilnością i nosi cechy *postsowieckiego modelu oligarchii*, w którym *najbogatsze i najpotężniejsze osoby w kraju nie tyle próbują ingerować w politykę państwa za pośrednictwem swoich wpływów ekonomicznych, ile raczej starają się sprawować bezpośrednią władzę w celu zagwarantowania bezpieczeństwa swoich interesów*⁵⁷. Przykładem takiej sytuacji był okres dominacji w systemie oligarchy Władimira Plahotniuca.

Według części obserwatorów Mołdawia była traktowana jako najbardziej zeuropeizowane spośród państw poradzieckich (ze względu na rumuńskie sąsiedztwo i znaczenie języka rumuńskiego oraz poparcie idei integracji europejskiej). Unia Europejska była i pozostaje głównym źródłem przemian wewnętrznych w tym państwie. Z kolei nie można zapominać o radzieckiej przeszłości, braku tradycji demokratycznych czy samodzielnej państwowości, a także problemie Naddniestrza, wykorzystywanym przez Rosję. Do chwili obecnej Mołdawia pozostaje obok Ukrainy jednym z najbardziej demokratycznych państw na obszarze poradzieckim, mierzącym się jednak nieustannie z problemami wewnętrznymi i wyzwaniem uregulowania konfliktu w Naddniestrzu⁵⁸. *Sporny status Naddniestrza jest korzystny z punktu widzenia rosyjskiej polityki, ponieważ stanowi przeszkodę dla członkostwa Mołdawii w UE oraz bliższej współpracy*

57 Cyt. za: K. Całus, *Państwo niedokończone. 25 lat mołdawskiej niepodległości*, „Prace” OSW, nr 59, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_59_pl_25_lat_moldawskiej_net.pdf [dostęp: 20.02.2022].

58 T. Kapuśniak, M. Słowikowski, *Mołdawia – rara avis in terris?* Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin–Łódź 2009.

z NATO⁵⁹. Wewnętrzna niestabilność oznaczała wielokrotne zmiany polityczne i stałe ścieranie się wpływów zwolenników orientacji prozachodniej i prorosyjskiej w polityce zagranicznej. W 2009 roku doszło w Mołdawii do tzw. rewolucji winogronowej lub twitterowej (z powodu wykorzystania na szeroką skalę narzędzi internetowych przez społeczeństwo). Po ogłoszeniu wyników wyborów parlamentarnych, w których zwycięstwo odniosła Partia Komunistów Republiki Mołdawii (PKRM), opozycja oskarżyła władze o fałszerstwa wyborcze, rozpoczęły się masowe demonstracje i zamieszki. Przyczyniły się one do pogłębienia polaryzacji sceny politycznej i spadku poparcia dla partii komunistycznej, która w przedterminowych wyborach ponownie wygrała, ale ze znacznie mniejszym poparciem i ostatecznie władzę objęła koalicja sił proeuropejskich: Sojusz na Rzecz Integracji Europejskiej, z Władem Filatem na czele⁶⁰. Kolejne lata oznaczały ścieranie się wizji proeuropejskiej z prorosyjską i dużą dynamiką na mołdawskiej scenie politycznej.

Rosja pozostaje głównym dostawcą energii zarówno dla Mołdawii jak i dla Naddniestrza. Jest również największym importerem mołdawskiego wina, co było instrumentem wykorzystywanym do nacisku na Mołdawię – Rosja stosowała embargo na wino, np. w odwecie za podpisanie przez Mołdawię umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską w 2013 roku, choć oficjalnie decyzję uzasadniano względami jakościowymi i sanitarnymi. Zakaz importu wina⁶¹ z Mołdawii był instrumentem wykorzystywanym przez Rosję z jednej strony do wywołania niechęci społeczeństwa wobec sił proeuropejskich, z drugiej strony celem tych działań było powstrzymanie Mołdawii przed zacieśnianiem współpracy z Unią Europejską i NATO. Rosja stosuje zróżnicowane instrumenty nacisku na Mołdawię, by wciągnąć ją w orbitę swoich wpływów i powstrzymać przed pogłębianiem współpracy z Unią Europejską w ramach programu Partnerstwa Wschodniego. Do najważniejszych należy szantaż energetyczny i groźby odcięcia dostaw gazu w sytuacji niespłacania przez Mołdawię zobowiązań separatystycznego Naddniestrza za gaz dostarczany z Rosji. Władze w Mołdawii nie są w stanie spłacić długu za gaz dostarczany do Naddniestrza, *ale oddzielenie*

59 Cyt. za: M. Kaszuba, *W uścisku...*, s. 78.

60 W. Rodkiewicz, *Od demokracji „wirtualnej” ku europejskiej: Geneza i konsekwencje przełomu politycznego w Mołdawii*, „Prace” OSW, nr 32, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_32_1_o.pdf [dostęp: 20.02.2022].

61 Przemysł winiarski w Mołdawii wytwarza około 20% PKB tego kraju i jest jednym z głównych sektorów mołdawskiej gospodarki.

go od rozliczeń Mołdawii i żądanie spłacenia go przez Tyraspol byłoby pierwszym krokiem do uznania niepodległości Naddniestrza⁶². Naddniestrze podlega polityce subsydiowania przez stronę rosyjską, nadal stacjonuje tam rosyjska armia jako gwarancja kontroli rozwoju sytuacji w regionie zamrożonego konfliktu. Ponadto Rosja stosuje wobec mieszkańców Naddniestrza podobną politykę jak w stosunku do Abchazji i Osetii Południowej polegającą na rozdawaniu rosyjskich paszportów. Służą one obu stronom: dla obywateli parapaństw są często jedynym sposobem na wyjazd za granicę, z kolei dla Rosji stają się pretekstem, *aby rościć sobie prawo do ochrony swoich obywateli i uzasadniać interwencję*⁶³. Rosja wykorzystuje także inne instrumenty wpływu, takie jak cerkiew prawosławna, rosyjskie media prezentujące negatywny obraz Unii Europejskiej i NATO, rosyjska symbolika obecna w przestrzeni publicznej⁶⁴. W konsekwencji agresji Rosji na Ukrainę Mołdawia stała się celem dla tysięcy ukraińskich uchodźców⁶⁵, wzrosło ponadto realne rosyjskie zagrożenie, gdyż – w przypadku ewentualnego desantu w obwodzie odeskim – wojska rosyjskie mogłyby uzyskać bezpośredni dostęp do Naddniestrza i zdestabilizować sytuację.

1.2.2. Kaukaz Południowy

Kaukaz Południowy (czy Zakaukazie) to nazwa stosowana w odniesieniu do trzech państw położonych na południe od pasma gór Kaukaz, pomiędzy Morzem Czarnym na zachodzie a Morzem Kaspijskim na wschodzie: Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji⁶⁶. Region ten obejmuje powierzchnię ponad 186 tys. km²,

62 Cyt. za: M. Kaszuba, *W uścisku...*, s. 79.

63 Ibidem, s. 79.

64 K. Całus, M. Kosienkowski, P. Oleksy, J. Pieńkowski, R. Rajczyk, *Naddniestrze. Historia-polityka-gospodarka*, EastWest Analytics, Poznań 2014.

65 *Mołdawia jest państwem najbardziej obciążonym przez napływ uchodźców z Ukrainy per capita. Wedle różnych źródeł na terenie tego kraju przebywa obecnie ok. 100 tys. uciekających przed wojną, co stanowi 4% całkowitej populacji Mołdawii (ok. 2,6 mln). Obsługa tak dużej liczby osób stanowi ogromne wyzwanie dla będącego jednym z najbiedniejszych w Europie kraju*, cyt. za: K. Całus, *Mołdawia: kryzys uchodźczy i zagrożenie rosyjskie*, „Analizy” OSW, 07.03.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-07/moldawia-kryzys-uchodzczy-i-zagrozenie-rosyjskie> [dostęp: 16.05.2022].

66 K. Iwańczuk, *Geopolityka Kaukazu*, w: *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 15–19.

a zamieszkuje go około 16 mln ludności. Dominującą religią jest chrześcijaństwo – w Gruzji przeważają wyznawcy prawosławia (ponad 80%), w Armenii ponad 80% wyznawców przynależy do Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego, z kolei islam (głównie sunnici) dominuje w Azerbejdżanie⁶⁷. Jest to obszar zróżnicowany pod względem kulturowym, religijnym czy etnicznym, co stało się jedną z przyczyn eksplozji konfliktów po upadku ZSRR. Od początku lat 90. XX wieku Kaukaz Południowy stał się obszarem zainteresowania ze strony innych państw, co wynikało z kilku przesłanek, m.in. położenia geopolitycznego na granicy z Rosją, Turcją oraz Bliskim Wschodem, położenia tranzytowego na szlaku z Europy do Azji Środkowej i na Daleki Wschód (dawny jedwabny szlak), pozwalającego omijać terytorium Federacji Rosyjskiej, oraz z uwagi na dostęp do surowców energetycznych (zwłaszcza ropy i gazu ziemnego, możliwości kontrolowania ich wydobycia i transportu z pominięciem Rosji). Każde z państw uczestniczących w tzw. Nowej Wielkiej Grze o wpływy na Kaukazie Południowym kieruje się innymi powodami i przyczynami ich zaangażowania w tym regionie są zróżnicowane. Dla Federacji Rosyjskiej kluczowe znaczenie w odniesieniu do państw tego regionu mają kwestie bezpieczeństwa, chęć kontrolowania wydobycia i transportu ropy i gazu, a także walka o status mocarstwa z innymi aktorami mającymi swoje interesy w tych byłych republikach radzieckich⁶⁸.

Rosyjska polityka wobec Kaukazu Południowego ma charakter zdecydowanie bardziej bilateralny niż regionalny. Z jednej strony wynika to z obiektywnych różnic między Gruzją, Armenią i Azerbejdżanem: różnej wewnętrznej sytuacji politycznej i gospodarczej w tych państwach oraz innych kierunków polityki zagranicznej (państwa te nie prowadzą wspólnej polityki regionalnej i nie koordynują własnych posunięć na arenie międzynarodowej). Z drugiej strony, przesłanką leżącą u podstaw różnicowania przez Rosję polityki wobec poszczególnych krajów kaukaskich jest przekonanie, że strategia taka umożliwia rozgrywanie istniejących między tymi państwami konfliktów w celu

67 A. Furier, *Zmieniający się Kaukaz na współczesnej mapie świata*, w: *Kaukaz w dobie globalizacji*, red. A. Furier, Instytut Wschodni Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2005, s. 46–61.

68 I. Topolski, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw Zakaukazia*, w: *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 251–270; I. Topolski, *Interesy Federacji Rosyjskiej wobec państw Południowego Kaukazu*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, R. 10, z. 2, s. 23–37.

utrzymania regionu w rosyjskiej strefie wpływów⁶⁹. Kaukaz Południowy to arena trzech nierozwiązanych od lat zbrojnych konfliktów separatystycznych: w Gruzji są to konflikty w Abchazji i Osetii Południowej, w Azerbejdżanie konflikt wokół Górskiego Karabachu⁷⁰. *Od czasu rozpadu ZSRR każdy konflikt zbrojny na Kaukazie Południowym wybuchał, toczył się i zamrażał przy aktywnym i decydującym udziale Rosji. Dominacja w sferze bezpieczeństwa jest głównym filarem polityki Moskwy w regionie, którego dotąd nikt skutecznie nie podważył*⁷¹. Rosja w stosunku do regionu Południowego Kaukazu stosowała taktykę polegającą na podsycaniu konfliktów między kaukaskimi narodami⁷². Na geopolityczne znaczenie regionu wpływa położenie na granicy wielu cywilizacji, tradycji i kultur, obecność ważnych tras komunikacyjnych, szlaków tras przesyłowych surowców energetycznych (o znaczeniu korytarza tranzytowego pomiędzy Azją a Europą, pozwalającego na ominięcie Rosji), spośród których można wyróżnić rurociągi: Baku–Tbilisi–Ceyhan (BTC), Baku–Tbilisi–Erzurum (BTE), Baku–Supsa, Mozdok–Tbilisi, Kaukaz Północny–Zakaukazie, Baku–Noworosyjsk⁷³. Dwa pierwsze rurociągi z wymienionych mają charakter alternatywny wobec rosyjskich, co wpływa na stosunkowo wysoką niezależność od Rosji, zwłaszcza Azerbejdżanu.

Głównymi determinantami wpływającymi na strategię polityki Rosji w regionie Kaukazu stały się: zachowanie jak największego wpływu na sytuację wewnętrzną państw regionu, maksymalne utrudnianie ewentualnej integracji ze strukturami euroatlantyckimi, możliwie duże uzależnienie gospodarcze od Rosji, przejęcie lub utrzymanie kontroli nad kluczowymi sektorami gospodarki, utrzymanie rynków zbytu, utrzymanie obecności wojskowej, odizolowanie

69 M. Falkowski, *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, „Prace” OSW, 15.06.2006, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_23_o.pdf [dostęp: 27.11.2020].

70 W. Bartuzi, K. Pełczyńska-Nałęcz, K. Strachota, *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: rozmrożone konflikty pomiędzy Rosją a Zachodem*, „Raport” OSW, 15.07.2008, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2008-07-15/abchazja-osetia-poludniowa-gorski-karabach-rozmrozone-konflikty> [dostęp: 01.04.2020].

71 Cyt. za: A. Jarosiewicz, K. Strachota, *Górski Karabach – rozmrażanie konfliktu*, „Komentarze” OSW, 26.10.2011, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2011-10-26/gorski-karabach-rozmrazanie-konfliktu> [dostęp: 03.04.2020].

72 M. Falkowski, *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, „Prace” OSW, 15.06.2006, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_23_o.pdf [dostęp: 30.03.2020].

73 A. Włodkowska, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Polityka zagraniczna Rosji*, red. S. Bieleń, M. Raś, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 125–155.

Kaukazu Północnego od Gruzji, utrzymanie monopolu na dostawy surowców energetycznych, zainteresowanie azerskimi surowcami mineralnymi, dążenie do przejęcia kontroli nad transportem gazu ziemnego⁷⁴.

W przypadku Gruzji można mówić o dwóch konfliktach. Pierwszy, rosyjsko-gruziński, dotyczy samodzielności Gruzji, jej prozachodniej polityki i geostrategicznego wyboru w polityce zagranicznej. Drugi to konflikt niepodległej Gruzji z separatystami (uzbrojonymi i finansowanymi przez Rosję) w Abchazji i Osetii Południowej. O ile celem Tbilisi było i jest utrzymanie tych regionów w ramach państwa gruzińskiego, o tyle Moskwa dążyła i dąży do destabilizowania Gruzji i uzyskania wpływu na jej politykę wewnętrzną i zagraniczną⁷⁵. W stosunku do Gruzji strategicznym celem Rosji jest zablokowanie jej członkostwa w NATO i w Unii Europejskiej oraz ograniczanie jej roli w tranzycie nierosyjskiego gazu i ropy do Turcji, a w przyszłości do państw europejskich. Gruzja jest państwem Zakaukazia, które od momentu rozpadu ZSRR najbardziej kontestuje rosyjską politykę w regionie. Przystąpiła do WNP pod presją Rosji w bardzo dla siebie trudnej sytuacji wewnętrznej podczas konfliktu gruzińsko-abchaskiego w 1993 roku⁷⁶, ale już w 1997 roku utworzyła grupę GUAM, a w 1999 roku wystąpiła z Układu Taszkenckiego, swoją decyzję motywując chęcią udziału w innym bloku polityczno-militarnym, czyli NATO. Zaniepokojenie ze strony Rosji wywołała tzw. „rewolucja róż” w 2003 roku i dojście do władzy ekipy prezydenta Michaiła Saakaszwilego. Nowy prezydent obrał kurs jeszcze bardziej prozachodni (a zwłaszcza proamerykański) niż poprzednik.

Istotnym elementem stosunków rosyjsko-gruzińskich była rosyjska obecność militarna w bazach Batumi i Akhalkalaki (na mocy porozumienia rosyjsko-gruzińskiego z 1995 roku na terytorium Gruzji ustanowiono cztery rosyjskie bazy wojskowe: Akhalkalaki, Batumi, Waziani – w okolicach Tbilisi – oraz Gudauta w Abchazji). Gruzja już od 1999 roku zabiegała o wycofanie żołnierzy rosyjskich z własnego terytorium. Ostatecznie nastąpiło to w listopadzie

74 K. Malak, *Rosja wobec konfliktów na Kaukazie Południowym*, w: *Kaukaz w stosunkach międzynarodowych. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. P. Olszewski, K. Borkowski, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski, 2008, s. 295–311.

75 J. Kranz, *Gruzja pod specjalnym nadzorem*, „Sprawy Międzynarodowe” 2008, nr 4, s. 45–62.

76 K. Janicki, *Abchazja i Osetia Południowa. Pionki w grze mocarstw? (1992–2009)*, w: *Źródła niewiści. Konflikty etniczne w krajach postkomunistycznych*, red. K. Janicki, Instytut Wydawniczy Erica, Portal Internetowy „Histmag.org”, Kraków–Warszawa 2009, s. 247–309.

2007 roku⁷⁷. Instrumentem mającym powstrzymać Gruzję od przystąpienia do Sojuszu Północnoatlantyckiego jest nieokreślony status Abchazji i Osetii Południowej, które w wyniku wojny z 2008 roku jednostronnie ogłosiły niepodległość. Większość mieszkańców tych dwóch separatystycznych regionów Gruzji posiada rosyjskie paszporty, a ich struktury siłowe zostały włączone w skład rosyjskiej Federalnej Służby Bezpieczeństwa i sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej, poza tym w obu regionach znajdują się rosyjskie bazy wojskowe, co daje Rosji możliwość wywoływania incydentów zbrojnych z siłami gruzińskimi pod pretekstem ochrony własnych obywateli. W oparciu o umowy dwustronne regiony te zostały zintegrowane z rosyjskim systemem kontroli granic, obrony, ochrony porządku, polityki celnej i socjalnej⁷⁸. Do najważniejszych efektów wojny pięciodniowej z sierpnia 2008 roku zaliczyć można: ogłoszenie niepodległości przez Osetię Południową i Abchazję, demonstrację siły Federacji Rosyjskiej i ukazanie determinacji w ochronie własnych interesów w regionie, pokazanie, że Gruzja pod rządami Saakaszwilego nie jest tak wiarygodnym partnerem, jak mogło się wydawać wcześniej. Konflikt wpłynął na umocnienie wpływów Rosji na Zakaukaziu oraz znacznie odsunął w czasie ewentualną integrację Gruzji ze strukturami zachodnimi⁷⁹. Rosji udało się nie dopuścić do reintegracji z Gruzją jej zbuntowanych prowincji, operacja wojsk gruzińskich pogłębiła niechęć Osetyjczyków i Abchazów do władz w Tbilisi, w wyniku czego nierealna wydaje się perspektywa rozwiązania konfliktu, który dodatkowo wykazał słabość militarną Gruzji.

Po dojściu do władzy w Gruzji w 2012 roku nowego ugrupowania Gruzinijskie Marzenie – Demokratyczna Gruzja (w 2020 roku partia ta odniosła trzecie z rzędu zwycięstwo w wyborach parlamentarnych i pozostała u steru władzy⁸⁰) władze w Tbilisi konsekwentnie kontynuowały politykę integracji z Zachodem. Gruzja objęta programem Partnerstwa Wschodniego zrealizowała wszystkie

77 G. Tarchan-Mourawi, *Independent Georgia In International Relations and the External Challenges to its Security*, w: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2008, s. 169–170.

78 J. Benedyczak, *Założenia i perspektywy polityki Rosji wobec Gruzji*, „Biuletyn” PISM, 28.08.2018, https://www.pism.pl/publikacje/Za_o_enia_i_perspektywy_polityki_Rosji_wobec_Gruzji [dostęp: 14.04.2020].

79 A. Bryc, *Rosja w XXI...*, s. 74–75.

80 W. Górecki, *Trzecie zwycięstwo Gruzinijskiego Marzenia*, „Analizy” OSW, 2.11.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-02/trzecie-zwyciestwo-gruzinskiego-marzenia> [dostęp: 15.02.2022].

trzy najważniejsze cele tego programu: zaczął obowiązywać ruch bezwizowy do państw Unii Europejskiej, weszła w życie umowa stowarzyszeniowa i umowa o pogłębionej strefie wolnego handlu z Unią Europejską. Dążenie do osiągnięcia tych celów było motorem reform wewnętrznych przeprowadzanych w tym państwie. Jednak z uwagi na brak jasnych perspektyw członkostwa w UE oraz NATO dalsza droga Gruzji na Zachód może stanąć pod znakiem zapytania. Bez jasno sprecyzowanego celu Gruzja, jako lider reform na obszarze poradzieckim, *pozostanie w przedsiönku Europy, co może doprowadzić do kryzysu prozachodniej polityki zagranicznej i wewnętrznych wstrząsów*⁸¹.

Położenie Gruzji ma istotne znaczenie w rozgrywce energetycznej – przez terytorium Gruzji biegnie ropociąg Baku–Tbilisi–Ceyhan, który pozwolił Azerbejdżanowi rywalizować z Rosją o rynek turecki, gdzie jest ona drugim po Iraku dostawcą ropy. Z kolei ropociąg Baku–Supsa dostarcza azerski surowiec do Gruzji, a jego rozbudowa umożliwiłaby przesył ropy do Unii Europejskiej przez Morze Czarne i konkurowanie o rynek unijny z Rosją⁸². Dlatego Rosja w 2015 roku rozpoczęła tzw. borderyzację, czyli budowę ogrodzeń z drutu kolczastego polegającą na przesuwaniu linii rozgraniczenia z Abchazją i Osetią Południową w głąb Gruzji m.in. na tereny, przez które przebiega ropociąg Baku–Supsa. Rosja podpisała także umowy o pogłębianiu integracji z separatystycznymi regionami Gruzji (z Abchazją w listopadzie 2014 roku, a z Osetią Południową w marcu 2015 roku)⁸³. Rosja podejmowała także próby przeciwdziałania realizacji gruzińskiego Gazociągu Południowokaukaskiego jako elementu Korytarza Południowego, czyli projektu wspieranego przez Unię Europejską, który ma na celu dywersyfikację dostaw azerskiego gazu do Unii⁸⁴.

Armenia jest państwem Kaukazu Południowego najbardziej prorosyjskim, zwłaszcza po 1998 roku, kiedy stanowiska prezydentów zaczęli zajmować przedstawiciele tzw. „klanu karabaskiego” (w latach 1998–2008 Robert Koczarian, a w latach 2008–2018 – Serż Sarkisjan). Armenia jako jedyna na Kaukazie

81 M. Falkowski, *UE–Gruzja: zniesienie wiz i co dalej?*, „Analizy” OSW, 29.03.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-03-29/ue-gruzja-zniesienie-wiz-i-co-dalej> [dostęp: 15.02.2022].

82 P. Kwiatkiewicz, *Energetyka i jej przyszłość w państwach Kaukazu Południowego a stosunki międzynarodowe w regionie*, Wydawnictwo Fundacja na rzecz Czystej Energii, Poznań 2021.

83 K. Zasztowt, *Rosja na Kaukazie Południowym: zarządzanie konfliktem i biznes z oligarchami*, „Biuletyn” PISM, 24.08.2015, https://pism.pl/publikacje/Rosja_na_Kaukazie_Po_udniowym_zarz_dzanie_konfliktem_i_biznes_z_oligarchami

84 J. Benedyczak, *Założenia i perspektywy...*, s. 2.

Południowym jest członkiem Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, Wspólnoty Niepodległych Państw, a od 2015 roku także Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, zaś na jej terytorium znajduje się rosyjska baza wojskowa. Rosja skutecznie wykorzystywała zależność energetyczną Armenii i stosowała presję gospodarczą – kilkukrotne podwyżki cen gazu zmusiły Armenię do rezygnacji z podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską w ramach Partnerstwa Wschodniego oraz podjęcia decyzji o wstąpieniu do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej.

Czynnikiem mającym największy wpływ na sytuację Armenii jest konflikt o Górski Karabach. *Rosja w Armenii zawsze była postrzegana jako wyłączny gwarant zapewniający bezpieczeństwo przed zagrożeniem ze strony Turcji i Azerbejdżanu*⁸⁵. Armenia jest jedynym sojusznikiem Moskwy w regionie Kaukazu Południowego i państwem, które ze względu na swoją prorosyjską politykę często określa się mianem *forpoczty Rosji na Kaukazie*⁸⁶. W stosunkach z Armenią szczególnie istotne znaczenie ma rosyjska baza wojskowa w Giumri (wydzierżawiona Rosjanom do 2044 roku⁸⁷) oraz rosyjsko-armeński sojusz wojskowy, które stanowią jeden z filarów polityki bezpieczeństwa Rosji w regionie. Armenia jest dla Rosji ważna także jako przeciwwaga dla prozachodniej Gruzji i „czynnik” wykorzystywany do wywierania nacisków na Azerbejdżan, uwikłany w konflikt o Górski Karabach. Mimo że pozycja Rosji w Armenii jest bardzo silna, stosunki między obu państwami nie są pozbawione napięć i konfliktów. Wiążą się one z zacieśnianiem współpracy z Zachodem w ramach Partnerstwa Wschodniego czy zmianą władzy w Armenii po rewolucji w 2018 roku, na której czele stanął Nikol Paszynian. Doprowadziła ona do odejścia wieloletniego przywódcy Armenii Sarkisjana, co oznaczało koniec władzy tzw. *klanu karabaskiego* – środowiska skupionego wokół polityków wywodzących się z Górskiego Karabachu, którzy odegrali istotną rolę podczas wojny w pierwszej połowie lat 90., a następnie zajęli wysokie stanowiska państwowe w niepodległej Armenii⁸⁸. Rosja

85 M. Kaszuba, *W uścisku...*, s. 112.

86 Cyt. za: M. Falkowski, *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, „Prace” OSW, nr 23, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_23_o.pdf [dostęp: 15.06.2021].

87 L. Delcour, *Faithful But Constrained? Armenia's Half-Hearted Support for Russia's Regional Integration Policies in the Post-Soviet Space*, London School of Economics Ideas: Geopolitics of Eurasian Integration, 2014, <https://ssrn.com/abstract=2460335> [dostęp: 17.02.2022].

88 Cyt. za: W. Górecki, *Armenia na progu rewolucji? Kontynuacja protestów mimo dymisji premiera*, „Analizy” OSW, 26.04.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-04-26/armenia-na-progu-rewolucji-kontynuacja-protestow-mimo-dymisji> [dostęp: 17.02.2022].

zachowywała powściągliwość wobec armeńskiego kryzysu, wyczekując na rozwój wydarzeń. W rezultacie przeprowadzonych wyborów parlamentarnych nowym premierem Armenii został Paszynian. Jego rządy przypadły na okres rozmrożenia konfliktu o Górski Karabach, do którego doszło w 2020 roku. Ostatecznie zakończył się on podpisaniem rozejmu, oznaczającego zwycięstwo Azerbejdżanu i przegraną Armenii, która utraciła większość terenów zajętych na początku lat 90. XX wieku. Gwarantem rozejmu została Rosja, która w rejonie konfliktu rozmieściła siły pokojowe, mające stacjonować na miejscu przez pięć lat z możliwością przedłużenia ich pobytu o kolejne pięcioletnie okresy (za zgodą stron). W ten sposób Rosja umocniła swoją pozycję w regionie. Do tej pory Rosja była beneficjentem utrzymującego się przez lata *status quo* wokół Górskiego Karabachu, gdzie tłący się od lat konflikt azersko-ormiański wokół spornego terytorium pozwalał jej na zachowanie równowagi na Kaukazie Południowym⁸⁹. Porażka Armenii w wojnie z Azerbejdżanem (27 września – 10 listopada 2020 r.) wywołała poważny kryzys polityczny w tym państwie, zakończony przedterminowymi wyborami, w których zwycięstwo ponownie odniosła partia premiera Paszyniana. Sytuacja wokół Górskiego Karabachu pozostaje niestabilna, a najważniejszym aktorem zewnętrznym, zaangażowanym w konflikt, pozostaje Rosja.

W przypadku Azerbejdżanu stosunkowo wysoką odporność i niezależność na naciski ze strony Rosji warunkują w znacznym stopniu – poprzez dostęp do złóż Morza Kaspijskiego – zasoby surowców energetycznych tego państwa. Azerbejdżan prowadził bardziej niezależną politykę w regionie Kaukazu Południowego, rozwijał współpracę gospodarczą z Zachodem właśnie ze względu na dostęp do surowców energetycznych, co miało znaczenie dla partnerów z Europy Zachodniej, zainteresowanych dywersyfikacją dostaw i stworzeniem alternatywnych do rosyjskich linii przesyłowych. Od początku lat 90. XX wieku polityka Azerbejdżanu opierała się na współpracy z Zachodem i Turcją, oraz na ograniczaniu współpracy z Rosją⁹⁰. W przypadku relacji z Unią Europejską i Stanami Zjednoczonymi współpraca związana była z chęcią poszerzenia

89 W. Górecki, *Górski Karabach: kapitulacja Armenii, sukces Rosji*, „Analizy” OSW, 10.11.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-10/gorski-karabach-kapitulacja-armenii-sukces-rosji> [dostęp: 17.02.2022].

90 Szerzej: P. Kwiatkiewicz, *Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009; P. Kwiatkiewicz, *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie. Od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.

rynku odbiorców surowców energetycznych, zapewnienia sobie bezpieczeństwa oraz udział państw zachodnich w korzystnym dla siebie rozwiązywaniu problemu Górskiego Karabachu⁹¹.

Stosunki z Rosją kształtowały się w sposób zróżnicowany. Azerbejdżan nie należy do tworzonych przez Rosję struktur integracyjnych na obszarze poradzieckim (w 1994 roku wystąpił z Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym), a jedną z najważniejszych kwestii w dwustronnych relacjach pozostaje konflikt o Górski Karabach, w którym Rosja była sojusznikiem Armenii, a Azerbejdżan musiał przystać na niekorzystne dla siebie rozstrzygnięcie w tym konflikcie. W 2016 roku tzw. wojna czterodniowa stanowiła pierwszą próbę rewizji dotychczasowego porządku, podjętą przez Azerbejdżan, który nigdy nie pogodził się z utratą części swojego terytorium. W jej wyniku Azerbejdżan zdołał odzyskać minimalną część terytorium kontrolowanego dotąd przez Ormian, co w wymiarze terytorialnym miało symboliczne znaczenie, ale istotny – dla przechodzącego wówczas polityczny i społeczny kryzys Azerbejdżanu – wymiar propagandowy, gdyż dzięki temu małemu sukcesowi udało się doprowadzić do społecznej konsolidacji wokół autorytarnie rządzącego krajem prezydenta Ilhama Alijewa, do przełamania traumy porażki wojny z lat 1991–1994, a także udało się odwrócić uwagę społeczeństwa od załamania gospodarczego, wywołanego spadkami cen ropy na rynkach światowych⁹².

Na fali zmieniającej się sytuacji geopolitycznej wokół Kaukazu Południowego nastąpiła wówczas także pewna korekta założeń polityki zagranicznej Azerbejdżanu na korzyść Rosji. Kolejnym ważnym momentem dla stosunków w regionie stała się wojna o Górski Karabach z jesieni 2020 roku, z której zwycięsko wyszedł Azerbejdżan wspierany przez Turcję. Rewizja dotychczasowego układu sił w konflikcie karabaskim i zaangażowanie Turcji oznaczało naruszenie rosyjskiego monopolu w sferze bezpieczeństwa w regionie Kaukazu Południowego oraz powstanie w regionie konkurencyjnego dla Moskwy ośrodka siły, co stanowi dla Rosji wyzwanie, gdyż ogranicza jej wpływy w regionie⁹³.

91 A. Włodkowska, *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Azerbejdżanu*, w: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2008, s. 219–224.

92 A. Jarosiewicz, *W objęciach Kremla. Polityka bezpieczeństwa Azerbejdżanu*, „Komentarze” OSW, 01.09.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-09-01/w-objeciach-kremla-polityka-bezpieczenstwa-azerbejdzanu> [dostęp: 17.02.2022].

93 W. Górecki, M. Chudziak, *(Pan)turecki Kaukaz. Sojusz Baku–Ankara i jego znaczenie regionalne*, „Komentarze” OSW, 01.02.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/>

1.2.3. Azja Środkowa

Region Azji Środkowej obejmuje pięć państw powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego, czyli Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan i został wyodrębniony na podstawie kryterium geograficznego (stosuje się także termin Azja Centralna). Część autorów uważa, że wymienione państwa nie tworzą regionu w sensie politycznym, gdyż pomimo podobieństw i bliskości geograficznej nie łączą ich wspólne, regionalne interesy. Bez udziału aktora zewnętrznego w postaci Rosji nie powstała w Azji Środkowej żadna regionalna organizacja współpracy, a stan relacji pomiędzy sąsiadami charakteryzuje się brakiem zaufania, sporami terytorialno-etnicznymi czy konfliktami o dostęp do wody.

Wraz z rozpadem ZSRR i powstaniem nowych państw w Azji Środkowej region ten stał się przedmiotem tzw. Nowej Wielkiej Gry⁹⁴, czyli rywalizacji o wpływy geopolityczne, której głównymi uczestnikami są Rosja, Stany Zjednoczone i Chiny oraz aktorzy o znacznie mniejszym potencjale i wpływach w regionie: Unia Europejska, Iran, Turcja, Pakistan, Indie⁹⁵. Najważniejszym elementem współzawodnictwa o rozszerzenie swojej pozycji międzynarodowej jest zdobycie kontroli nad wydobywaniem i przesyłem surowców energetycznych, zwłaszcza ropy naftowej i gazu ziemnego. W głównej mierze dotyczy to Kazachstanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu, których zasoby surowców są największe.

Wpływ na sytuację w regionie Azji Środkowej miały w ostatnim trzydziestolecu trzy ważne impulsy. Pierwszym z nich był oczywiście rozpad ZSRR, który oznaczał, że powstałe w jego wyniku państwa *po raz pierwszy w nowożytnej historii musiały samodzielnie sprostać wyzwaniu kształtowania własnej polityki wewnętrznej, jak i odnaleźć się na arenie międzynarodowej*⁹⁶. Drugim impulsem stała się interwencja w Afganistanie jako reakcja na ataki terrorystyczne w Stanach

komentarze-osw/2021-02-01/pan-turecki-kaukaz-sojusz-baku-ankara-i-jego-znaczenie [dostęp: 17.02.2022].

94 Po ten termin nawiązujący do Klasycznej Wielkiej Gry toczącej się w XIX wieku pomiędzy Rosją i Imperium Brytyjskim sięgnęli publicyści i analitycy po rozpadzie ZSRR w odniesieniu do rywalizacji o strefy wpływów na kontynencie azjatyckim.

95 M. Falkowski, A. Jarosiewicz, *Wielka gra wokół Turkmenistanu*, „Punkt Widzenia” osw, 15.08.2008, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PUNKT_WIDZENIA_17.pdf [dostęp: 14.02.2022].

96 Cyt. za: K. Kozłowski, *Stabilność i zmiana w polityce państw poradzieckiej Azji Centralnej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, T. XIV, nr 3, s. 155–168.

Zjednoczonych w 2001 roku, zaś trzecim Nowy Jedwabny Szlak oraz wzrastającą w regionie ambicję Chin. Wyróżnione impulsy korespondowały z aktywnością w regionie wskazanych mocarstw. W latach 90. XX wieku w regionie dominowała Rosja, choć jej rola znacząco zmalała na korzyść innych podmiotów stosunków międzynarodowych. Podobnie sytuacji nie były w stanie wykorzystać Stany Zjednoczone, których obecność związana z wojną z terroryzmem w Afganistanie nie przełożyła się na efektywny wzrost wpływów państw zachodnich w Azji Środkowej. Konieczność zapewnienia wsparcia dla operacji amerykańskiej i NATO uczyniły z państw poradzieckiej Azji Środkowej cennych sojuszników Stanów Zjednoczonych, które miały swoje bazy w Kant (Uzbekistan) i Manas (Kirgistan). Obecnie region ten jest wystawiony przede wszystkim na chińskie wpływy gospodarcze. Zatem na przestrzeni lat Azja Środkowa stawała się polem ścierania się interesów trzech głównych podmiotów: Rosji (która dominowała w latach 90. XX wieku), Stanów Zjednoczonych (amerykańska obecność stała się ważnym elementem układu sił w regionie po 2001 roku przez pierwszą dekadę XXI wieku) oraz Chin (które wraz z zadeklarowaniem budowy Nowego Jedwabnego Szlaku przez Przewodniczącego Xi Jinpinga w 2013 roku stały się kluczowym kontrahentem gospodarczym poradzieckiej Azji Środkowej w drugim dziesięcioleciu XXI wieku). Jak zauważa Krzysztof Kozłowski *mimo tak silnych impulsów zmiany, jak rozpad Związku Radzieckiego, wojna w Afganistanie czy inicjacja Nowego Jedwabnego Szlaku, polityka w regionie poradzieckiej Azji Centralnej jest trwale zdominowana przez stabilne status quo sprawowania władzy przez autorytarne reżimy*⁹⁷. Stwarza to wrażenie, że kolejne mocarstwa ustępują sobie nawzajem miejsce lidera w regionie Azji Środkowej, a lokalne reżimy adaptują się do zmian, wygrywając interesy wielkich tego świata celem blokowania trwałej dominacji któregośkolwiek z nich w regionie. *O ile lokalne podmioty nie są w stanie samodzielnie kształtować sytuacji regionalnej, o tyle są jednak w stanie wykorzystywać okoliczności do osłaniania się przed jakąkolwiek presją zewnętrzną na trwałą zmianę wewnętrzną*⁹⁸.

Dla Rosji państwa Azji Środkowej (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan) są istotne z kilku powodów, m.in. jako:

- źródło surowców – Moskwie zależy przede wszystkim na utrzymaniu kontroli nad wydobyciem i transportem kaspijskich surowców naturalnych, aby

97 Cyt. za: K. Kozłowski, *Stabilność i zmiana...*, s. 163.

98 Ibidem, s. 164.

zapewnić ich dostawy na własny rynek energetyczny i odnosić korzyści z ich eksportu na Zachód,

- przestrzeń objęta rosyjskimi projektami integracyjnymi,
- potencjalne źródło zagrożeń (terroryzm, narkotyki i ekstremistyczne idee – płynące zarówno stamtąd, jak i z państw bardziej odległych, przede wszystkim z Afganistanu),
- źródło taniej siły roboczej,
- pole relacji (rywalizacji i ograniczonej współpracy) z innymi globalnymi graczami: Chinami, Zachodem czy światem islamu. Rosja traktuje region Azji Środkowej jako rodzaj bufora przed niestabilnym Afganistanem oraz (nieprzewidywalnymi) Iranem i Pakistanem; bufor może zwiększyć bezpieczeństwo rosyjskich granic.

Rosja dysponuje katalogiem instrumentów, które determinują jej relacje z poszczególnymi państwami regionu Azji Środkowej. Najważniejsze:

- obecność militarna – bazy w Kirgistanie i Tadżykistanie oraz szereg obiektów wojskowych w Kazachstanie (wojska rosyjskie nie stacjonują ani na terytorium Turkmenistanu, ani Uzbekistanu),
- dominująca pozycja w skupiających państwa regionu strukturach współpracy (Wspólnota Niepodległych Państw, Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym czy Euroazjatycka Unia Gospodarcza),
- otwarty rynek pracy – obecność w Rosji kilku milionów imigrantów zarobkowych z regionu (*pieniądze wysyłane do kraju przez Tadżyków stanowią połowę tadżyckiego PKB⁹⁹*); formą straszaka są pokazowe deportacje imigrantów z Rosji lub groźba zaostrzenia ustawodawstwa migracyjnego,
- monopol na tranzyt tamtejszych surowców energetycznych na Zachód, polityka taryfowa, ekspansja rosyjskiego biznesu,
- obecność rosyjskiej mniejszości w państwach Azji Środkowej oraz fundacji Russkij Mir, promującej rosyjską tożsamość narodową; najwięcej ludności narodowości rosyjskiej jest w Kazachstanie (ok. 20% ludności), najmniej w Tadżykistanie (w czasie wojny domowej w Tadżykistanie w latach 90. XX wieku duża część ludności rosyjskiej opuściła ten kraj); Turkmenistan i Uzbekistan oparły się ekspansji rosyjskich organizacji promujących kulturę rosyjską,

99 Cyt. za: W. Górecki, *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, „Prace” OSW, 17.03.2014, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_48_pl_coraz-dalej-od-moskwy_net.pdf [dostęp: 17.02.2021].

- niematerialny rosyjski kapitał – kod kulturowy, rosyjska popkultura (agencja informacyjna Sputnik), rosyjskie media (telewizja, Internet) są szeroko obecne w Kazachstanie, Kirgistanie i Tadżykistanie, natomiast władze w Uzbekistanie i Turkmenistanie starają się ograniczyć ich wpływy; znajomość języka rosyjskiego: w Kazachstanie i Kirgistanie specjalny status języka rosyjskiego jest zapisany w konstytucji, w Tadżykistanie język rosyjski ma status języka uprzywilejowanego, z kolei w Turkmenistanie czy Uzbekistanie język rosyjski jest stopniowo wypierany przez języki narodowe,
- w państwach Azji Środkowej dominuje islam, ale obecność w nich Rosjan jest wykorzystywana przez Cerkiew prawosławną: najsilniejsze są wpływy prawosławia w Kazachstanie, a najmniejsze w Uzbekistanie i Turkmenistanie, gdzie autorytarne władze znacznie ograniczały jego rolę¹⁰⁰,
- sieć starych, radzieckich powiązań w postaci osobistych kontaktów, nostalgia za Związkiem Radzieckim, głównie wśród starszego pokolenia.

Atutem Rosji jest jej kompleksowa obecność w państwach Azji Środkowej – zarówno w sferze politycznej i bezpieczeństwa, jak i w gospodarce, polityce społecznej (imigranci) czy kulturze, oraz wielość i różnorodność posiadanych instrumentów oddziaływania. Inni aktorzy koncentrują się na wybranych obszarach: Chiny na gospodarce, Zachód – a zwłaszcza Stany Zjednoczone – na kwestiach bezpieczeństwa. Największe wpływy Rosja zachowała w Kirgistanie i Tadżykistanie, znacznie mniejsze w Kazachstanie, a najmniejsze w Uzbekistanie i Turkmenistanie. *Zasadnicze znaczenie dla przyszłej architektury bezpieczeństwa w Azji Centralnej będą miały działania Rosji. Strategia Moskwy wobec Azji Centralnej wpisuje się w wynikającą z ambicji imperialnych politykę wobec całego obszaru postsowieckiego, której najbardziej dobitnymi przejawami były kryzysy gruziński (2008) i ukraiński (2014)*¹⁰¹.

Państwa Azji Środkowej borykają się z wieloma problemami wewnętrznymi, napięciami etnicznymi, ubóstwem, niestabilnością polityczną, utrzymującym się zagrożeniem terrorystycznym ze strony ekstremizmu islamskiego, przestępczością i przemytem narkotyków. Spośród pięciu państw Azji Środkowej za najbardziej wiarygodnego i stabilnego sojusznika Rosji uchodzi Kazachstan, który jest największym pod względem terytorialnym państwem Azji Środkowej

100 M. Kaszuba, *W uścisku...*, s. 103.

101 J. Lang, M. Falkowski, *Zakładnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo w Azji Centralnej w dobie malejącej roli Zachodu*, „Prace” OSW, 28.10.2014, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_51_pl_zakladnicy-moskwy_net.pdf [dostęp: 3.01.2022].

oraz najzamożniejszym, co należy przypisać jako zasługę wieloletniemu przywódcy Kazachstanu – Nursułtanowi Nazarbajewowi. Ten był pierwszy sekretarz Komunistycznej Partii Kazachstanu rządził nieprzerwanie od 1991 roku (*de facto* od 1989 roku) aż do 2019 roku, kiedy rozpoczął się proces kontrolowanej sukcesji władzy¹⁰². Na tle pozostałych państw Azji Środkowej Kazachstan był *przykładem sukcesu mierzonego poziomem życia obywateli, prestiżu kraju na arenie międzynarodowej czy też skuteczności wygaszania napięć wewnętrznych*¹⁰³. W porównaniu z autorytarnymi rządami w sąsiednim Uzbekistanie i Turkmenistanie, reżim w Kazachstanie należał do łagodniejszych, choć na początku 2022 roku stłumione zostały protesty wobec podwyżek cen LPG, a na wezwanie prezydenta Kasyma-Żomarta Tokajewa przybyły siły Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym w ramach tzw. operacji antyterrorystycznej, gdyż według oficjalnej narracji protesty zostały przygotowane przez sterowane z zewnątrz siły. W kontekście kryzysu w Kazachstanie kluczowym wydarzeniem stała się interwencja OUBZ, w której udział wzięli przede wszystkim rosyjscy żołnierze. Była to pierwsza od powołania OUBZ w 2002 roku misja połączonych sił tej organizacji oraz spektakularna manifestacja determinacji Rosji w działaniu, co wzmocniło jej pozycję na obszarze poradzieckim¹⁰⁴. Kazachstan jest państwem bogatym w zasoby naturalne, zwłaszcza w gaz ziemny i ropę naftową. Eksport tych surowców jest silnie uzależniony od kontrolowanych przez Rosję sieci gazociągów i rurociągów, co wpływa na wzrost znaczenia Kazachstanu w rosyjskiej polityce. Kazachstan, podobnie jak Ukraina, był państwem nuklearnym i nadal ze względu na produkcję uranu ma istotne znaczenie dla rosyjskiego przemysłu nuklearnego, który jest głównym odbiorcą tej kopaliny. Kosmodrom Bajkonur, który znajduje się w Kazachstanie, na mocy umowy dwustronnej Rosja dzierżawi na korzystnych warunkach do 2050 roku¹⁰⁵.

102 M. Marszewski, *Kazachstan: drugi etap kontrolowanej sukcesji*, „Analizy” OSW, 12.06.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-06-12/kazachstan-drugi-etap-kontrolowanej-sukcesji> [dostęp: 09.02.2022].

103 A. Jarosiewicz, *Pierestrojka Nazarbajewa. Kryzys i reformy w Kazachstanie*, „Punkt Widzenia” OSW, nr 58, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_50_pierestrojka_nazarbajewa_net.pdf [dostęp: 10.02.2022].

104 K. Strachota, *Kazachstan: interwencja OUBZ i pacyfikacja protestów*, „Analizy” OSW, 10.01.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-01-10/kazachstan-interwencja-oubz-i-pacyfikacja-protestow> [dostęp: 09.02.2022].

105 M.Y. Omelicheva, *Russia's „Checks and Balances” on Kazakhstan's Quest for Military Independence*, „Russian Analytical Digest” No. 188, 2 August 2016, <https://css.ethz.ch/content/>

Kazachstan jest obecny we wszystkich rosyjskich projektach integracyjnych, jednak potrafi być krytyczny wobec działań Rosji, jednocześnie utrzymując z nią poprawne stosunki. Nazarbajew podkreślał, że Kazachstan angażuje się w rosyjskie projekty integracyjne jako lojalny sojusznik, ale podkreślał jednocześnie narodową tożsamość Kazachstanu i nie godził się na działania zagrażające suwerenności państwa. Istotne znaczenie w kontekście stosunków z Rosją należy przypisać faktowi, że w Kazachstanie 20% ludności stanowią Rosjanie, język rosyjski jest obecny w przestrzeni publicznej czy w mediach¹⁰⁶. W swojej polityce zagranicznej Kazachstan potrafił wypracować swoistą niezależność strategiczną ze względu na stosunkowo dobre relacje z Zachodem i Chinami oraz sprzyjający klimat inwestycyjny¹⁰⁷.

Kirgistan należy do najbiedniejszych państw Azji Środkowej, uzależnionych od zagranicznej pomocy finansowej, z utrzymującym się podziałem polityczno-społecznym państwa na północ i południe. Przez lata zmagał się z kryzysami wewnętrznymi (dwie rewolucje w 2005 i 2010 roku, które obaliły urzędujących wówczas prezydentów), z licznymi protestami, z napięciami etnicznymi i granicznymi w stosunkach z sąsiadami i stale utrzymującą się groźbą destabilizacji. Kirgistan jest rosyjskim sojusznikiem w Azji Środkowej jako członek rosyjskich projektów integracyjnych na obszarze poradzieckim. Rosja udziela Kirgistanowi wsparcia finansowego, wspiera realizację inwestycji infrastrukturalnych (jak np. tama na rzece Naryn), jest obecna w Kirgistanie w aspekcie militarnym, dysponując bazami wojskowymi. Znaczenie Kirgistanu wzrosło, kiedy po 11 września 2001 roku Stany Zjednoczone zaangażowały się w misję w Afganistanie i uzyskały zgodę od kirgiskich władz na powstanie bazy amerykańskich sił powietrznych w Manas. W 2013 roku władze Kirgistanu podjęły decyzję o wypowiedzeniu Stanom Zjednoczonym umowy o użytkowanie bazy Manas, zgodnie z którą w 2014 roku miała zakończyć się amerykańska obecność wojskowa na terenie międzynarodowego lotniska Manas pod Biskekiem¹⁰⁸. Pod naciskiem Rosji w 2015 roku Kirgistan wypowiedział umowę

dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD188.pdf [dostęp: 10.02.2022].

106 M. Kaszuba, *W uścisku...*, s. 89.

107 A. Wołowska, *Kazachstan: regionalny przykład sukcesu*, „Prace” OSW, nr 15, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_15_2.pdf [dostęp: 11.02.2022].

108 J. Lang, *Kirgistan wypowiada USA umowę o bazie Manas*, „Analizy” OSW, 10.07.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-07-10/kirgistan-wypowiada-usa-umowe-o-bazie-manas> [dostęp: 10.02.2022].

o współpracy i pomocy ze strony Stanów Zjednoczonych. Zbiegło się to w czasie z wejściem Kirgistanu do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej i udzieleniem przez Rosję pomocy finansowej¹⁰⁹.

Tadżykistan należy do najbiedniejszych byłych republik radzieckich. Po doświadczeniach wojny domowej w latach 1992–1997, zakończonej porozumieniami pokojowymi, swoją władzę ugruntował Emomali Rachmon, wybrany na prezydenta Tadżykistanu w 1994 roku i pozostający na tym stanowisku do dnia dzisiejszego (wybierany na urząd prezydenta w wyborach w 1999, 2006, 2013 i 2020 roku) jako przykład władcy rządzącego w sposób autorytarny. Od momentu uzyskania niepodległości Tadżykistan boryka się z poważnymi problemami politycznymi, gospodarczymi i społecznymi, m.in. wewnętrzne napięcia i starcia zbrojne, właśnie regionalne i ich konsekwencje w postaci systemu „klanowego”¹¹⁰, regres cywilizacyjny w aspekcie społecznym i infrastrukturalnym, korupcja, incydenty graniczne, fundamentalizm islamski, przemyt narkotyków z Afganistanu. Słabość gospodarki i brak surowców energetycznych powodują, że Tadżykistan potrzebuje wsparcia z zewnątrz, a około 40% ludności żyje poniżej poziomu ubóstwa¹¹¹. Ponadto masowa migracja zarobkowa jako jedno z podstawowych źródeł utrzymania znacznej części społeczeństwa generuje dodatkowe problemy społeczne i niekorzystne zmiany demograficzne, gdyż w większości z kraju wyjeżdżają mężczyźni w wieku produkcyjnym.

Dla Rosji Tadżykistan ma znaczenie z uwagi na 201. bazę wojsk lądowych Federacji Rosyjskiej (Rosja uzyskała zgodę na stacjonowanie rosyjskich sił na terytorium Tadżykistanu do 2042 roku)¹¹², dzięki której Rosja umacnia swoją obecność wojskową w regionie. Z kolei dla Tadżykistanu istotna jest możliwość podejmowania pracy w Rosji przez obywateli tadżyckich, gdyż według

109 J. Lang, *Kirgistan już nie chce amerykańskiej pomocy*, „Analizy” OSW, 29.07.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-07-29/kirgistan-juz-nie-chce-amerykanskiej-pomocy> [dostęp: 10.02.2022].

110 K. Strachota, *Tadżykistan: czas próby*, „Prace” OSW, nr 15, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_15_2.pdf [dostęp: 11.02.2022].

111 J. Lang, *Tadżykistan: chroniczna stagnacja*, „Komentarze” OSW, nr 200, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_200.pdf [dostęp: 11.02.2022].

112 W. Górecki, *Rosja umacnia się w Tadżykistanie*, „Analizy” OSW, 10.10.2012, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-10-10/rosja-umacnia-sie-w-tadzykistanie> [dostęp: 11.02.2022].

danych przesyłają oni do kraju ogromne środki pieniężne¹¹³. Masowa migracja zarobkowa jest jednym z głównych mechanizmów uzależnienia Tadżykistanu od Rosji. Przejściowe zainteresowanie Tadżykistanem przez Stany Zjednoczone, jako państwem graniczącym z Afganistanem, w kontekście wydarzeń po 11 września 2001 roku i operacją ISAF w Afganistanie, nie zdołały zmienić układu sił w regionie, a późniejsze wycofanie się Amerykanów z Afganistanu na powrót oddało Tadżykistan na łaskę Rosji z częściowym zainteresowaniem ze strony Chin.

Turkmenistan po rozpadzie ZSRR stał się państwem neutralnym i taki status utrzymywał się do momentu, kiedy władzę autorytarną w tym państwie, opartą na kulcie jednostki, sprawował Saparmurat Nijazow, nazywany Turkmenbaszą. Po jego śmierci w 2006 roku nowym prezydent został Gurbanguly Berdimuhamedow, który zerwał z polityką samoizolacji i przeorientował ją w kierunku większego otwarcia na świat, co stało się impulsem dla uczestników Nowej Wielkiej Gry, gdyż pojawiła się możliwość uzyskania wpływów politycznych w Turkmenistanie. Najistotniejszym atutem tego państwa, leżącego nad Morzem Kaspijskim, są bogate zasoby gazu i ropy. Po zmianie władzy w ostatnich latach Turkmenistan dzięki aktywnej polityce zagranicznej nawiązał współpracę ze wszystkimi uczestnikami Nowej Wielkiej Gry i zaczął umiejętnie wykorzystywać spreczne interesy najważniejszych graczy dla realizacji własnych celów. Przez długi okres czasu Rosja wykorzystywała swoją pozycję jedynej odbiorcy turkmeńskiego gazu, jednak sytuacja uległa zmianie, gdy uruchomiony został gazociąg Azja Środkowa–Chiny transportujący turkmeński gaz do Chin, wyrastających na głównego odbiorcę tego surowca. W polityce amerykańskiej Turkmenistan posiada znaczenie przede wszystkim geopolityczne ze względu na swoje położenie, fakt graniczenia z Iranem i Afganistanem, zaś dla Unii Europejskiej ważnym aspektem stosunków jest energetyka i perspektywy dywersyfikacji dostaw gazu i tym samym zmniejszenia uzależnienia od rosyjskich dostaw tego surowca¹¹⁴.

113 M. Matusiak, *Tadżykistan: Przekazy pieniężne od emigrantów zarobkowych stanowią 40% PKB kraju*, „Analizy” OSW, 26.01.2011, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-01-26/tadzykistan-przekazy-pieniezne-od-emigrantow-zarobkowych-standowia-40> [dostęp: 11.02.2022].

114 M. Falkowski, A. Jarosiewicz, *Wielka gra...*, s. 10.

Najludniejszą ze wszystkich byłych republik radzieckich w Azji Środkowej jest Uzbekistan, który graniczy ze wszystkimi państwami tego regionu, a mniejszość uzbecka zamieszkuje we wszystkich sąsiednich państwach, co często powodowało napięte stosunki z sąsiadami i ryzyko wybuchu konfliktów etnicznych. Od 1989 roku najpierw jako pierwszy sekretarz Komunistycznej Partii Uzbekistanu, a od uzyskania niepodległości w 1991 roku aż do swojej śmierci w 2016 roku, jako prezydent władzę w Uzbekistanie sprawował Islom Krimov¹¹⁵. Rządził on Uzbekistanem w sposób autorytarny i represyjny, zaś jego polityka zagraniczna była dynamiczna i nieprzewidywalna, czego wyrazem były często radykalne decyzje i zmiany frontu. Przykładem zmienności polityki Karimova było stanowisko Uzbekistanu wobec Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Uzbekistan był współinicjatorem powstania tej organizacji w 1992 roku, by w 1999 roku wycofać się z wcześniejszych zobowiązań i wystąpić z tej organizacji. W 2006 roku Uzbekistan odnowił swoje członkostwo, aby ponownie opuścić szeregi tej organizacji w 2012 roku, a w 2015 roku prezydent Karimov zapowiedział, że Uzbekistan nie ma zamiaru wstępować do organizacji o charakterze integracyjnym na obszarze poradzieckim¹¹⁶.

Od 2013 roku Uzbekistan zaczął rozwijać współpracę gospodarczą z Chinami, co zaowocowało podpisaniem kontraktu na dostawy gazu i ropy z Uzbekistanu do Państwa Środka. Sytuacja w Uzbekistanie stanowi poważne wyzwanie dla bezpieczeństwa w regionie Azji Środkowej, na co wpływ ma kilka czynników. Uzbekistan graniczy z Afganistanem, jest źródłem zagrożeń terrorystycznych w tej części Azji – Islamski Ruch Uzbekistanu popiera dążenia niepodległościowe Kotliny Fergańskiej, położonej na terytorium Uzbekistanu, Kirgistanu i Tadżykistanu. W 2005 roku w Uzbekistanie wybuchły antyrządowe protesty w Andizanie, które zostały krwawo stłumione przez wojska rządowe. Stabilność wewnętrzna za rządów prezydenta Karimova opierała się na brutalnych represjach i totalnej inwigilacji społeczeństwa¹¹⁷. Po śmierci Karimova władzę w Uzbekistanie objął prezydent Shavkat Mirziyoyev, który rozpoczął politykę

115 G. Zasada, *Uzbekistan: najważniejsze źródło niestabilności w Azji Centralnej?*, „Prace” OSW, nr 15, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_15_1.pdf [dostęp: 15.02.2022].

116 M. Kaszuba, *W uścisku...*, s. 99.

117 J. Lang, *Śmierć Karimowa: gra o Uzbekistan*, „Analizy” OSW, 7.09.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-09-07/smierc-karimowa-gra-o-uzbekistan> [dostęp: 15.02.2022].

otwarcia kraju w polityce zagranicznej, co dostrzegła Rosja, traktująca do tej pory Uzbekistan jako trudnego partnera w Azji Środkowej o ambicjach regionalnych. Przyszłość Uzbekistanu będzie uzależniona od relacji pomiędzy Chinami, mającymi swoje interesy gospodarcze w Uzbekistanie, a Rosją, żywotnie zainteresowaną stabilnym prorosyjskim Uzbekistanem¹¹⁸.

118 M. Marszewski, K. Strachota, *Demonstracyjny powrót Rosji do Uzbekistanu*, „Analizy” OSW, 24.10.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-10-24/demonstracyjny-powrot-rosji-do-uzbekistanu> [dostęp: 15.02.2022].

Rozdział 2

Miejsce obszaru poradzieckiego w koncepcjach polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej

2.1. Uwarunkowania polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej

Dokładne określenie roli i znaczenia Federacji Rosyjskiej na arenie międzynarodowej i możliwości jej oddziaływania na państwa poradzieckie wymaga poznania potencjału tego państwa w kluczowych dla polityki zagranicznej płaszczyznach. Sposób prowadzenia polityki zagranicznej uwarunkowany jest wieloma czynnikami, m.in. systemem politycznym państwa, strukturą i kompetencjami organów, mechanizmem podejmowania decyzji, oddziaływaniem opinii publicznej czy grup nacisku. Konstytucja Federacji Rosyjskiej z 12 grudnia 1993 roku w art. 86 przyznaje prezydentowi prawo kierowania polityką zagraniczną Federacji Rosyjskiej. Głowa państwa stanowi jedyny ośrodek władzy o pełnych kompetencjach w sferze prowadzenia zewnętrznej działalności państwa. Prezydent wyznacza najważniejsze kierunki strategii międzynarodowej, prowadzi rokowania i podpisuje umowy międzynarodowe, decyduje o najważniejszych formach zewnętrznej aktywności Federacji Rosyjskiej.

Dla zrozumienia specyfiki działania państwa w środowisku międzynarodowym, definiowania celów i priorytetów polityki zagranicznej ważne jest określenie determinant (wyznaczników, uwarunkowań) polityki zagranicznej państwa. W literaturze najczęściej stosowany jest podział na uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne oraz na determinanty subiektywne i obiektywne. Rozgraniczenie na wyznaczniki wewnętrzne i zewnętrzne dotyczy tych, które wynikają z wewnętrznych działań państwa, i tych, które są pochodną aktywności środowiska międzynarodowego wobec analizowanego podmiotu. Z kolei rozróżnienie na czynniki subiektywne i obiektywne wskazuje na uwarunkowanie powstałe niezależnie od woli i działania podmiotów państwowych oraz na te,

które są przez nie kształtowane¹. Przyjmując powyższy podział, można zatem wyodrębnić cztery kategorie uwarunkowań polityki zagranicznej: obiektywne wewnętrzne, subiektywne wewnętrzne, obiektywne zewnętrzne i subiektywne zewnętrzne. Do kategorii obiektywnych wewnętrznych zalicza się: środowisko geograficzne, potencjał demograficzny, potencjał ekonomiczny i naukowo-techniczny, system społeczno-polityczny, czynniki militarne. Do subiektywnych wyznaczników wewnętrznych należy zaliczyć z kolei: percepcję środowiska międzynarodowego, formułowanie wizji, koncepcji i programów politycznych, tzw. wybitne jednostki i jakość służby dyplomatycznej. Wśród uwarunkowań zewnętrznych obiektywnych można wskazać ewolucję otoczenia zewnętrznego, pozycję państwa w środowisku międzynarodowym, charakter umów i zobowiązań międzynarodowych, zaś wśród uwarunkowań zewnętrznych subiektywnych można wyróżnić: percepcję międzynarodową państwa, programy i koncepcje polityki zagranicznej innych podmiotów państwowych, aktywność dyplomatyczną innych państw².

W przypadku Federacji Rosyjskiej ważne znaczenie należy przypisać środowisku geograficznemu. Rosja jako największe państwo świata pod względem wielkości terytorium (o powierzchni ponad 17 mln km²) obejmuje swym zasięgiem obszar rozciągający się od Europy Wschodniej, przez północną Azję po Ocean Spokojny, ma dostęp do strategicznych i różnorodnych akwenów morskich. Potężna rozległość geograficzna wpływa na sposób funkcjonowania całego państwa, które leży w obrębie 11 stref czasowych. Rosja graniczy z czterema państwami (Azerbejdżanem, Białorusią, Chinami, Estonią, Finlandią, Gruzją, Kazachstanem, Litwą, Łotwą, Mongolią, Norwegią, Polską, Koreą Północną i Ukrainą). Z powodu dużej rozciągłości południkowej i równoleżnikowej państwo to charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem rzeźby terenu, klimatu oraz roślinności, co determinuje funkcjonowanie w wielu dziedzinach, np. wpływa na możliwości szkolenia wojsk w różnym środowisku i na specyfikę uzbrojenia. Geostrategiczne położenie Rosji czyni ją „państwem pomostowym”, w sensie nie tylko geograficznym, ale także kulturowo-cywilizacyjnym.

-
- 1 R. Zięba, *Uwarunkowania polityki zagranicznej*, w: *Polityka zagraniczna państwa*, red. J. Kułka, R. Zięba, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992, s. 35–51.
 - 2 *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, red. E. Cziomer, L. Zyblikiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
 - 3 *The World Factbook: Russia*, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/#geography> [dostęp: 29.03.2022].

Tożsamość geopolityczna Rosji wiąże się z historycznym zajmowaniem przez nią obszaru euroazjatyckiego – Rosja jest jednocześnie „Europą w Azji” i „Azją w Europie”⁴. Położenie geograficzne Rosji od wieków stanowiło ważny czynnik jej geostrategicznego bezpieczeństwa i oddziaływania oraz geopolitycznych zależności⁵. Rozległe kontynentalne terytorium Rosji idealnie wpisywało się w teorię geopolityczną Heartlandu, propagowaną przez Halforda J. Mackindera. Jego stwierdzenie o tym, że kto kontroluje ów Heartland, ten panuje nad światem, znalazło uzasadnienie w wielu późniejszych doktrynach państwowych, szczególnie w okresie zimnowojennej rywalizacji pomiędzy ZSRR i Stanami Zjednoczonymi⁶.

Poza granicami dzisiejszej Rosji w wyniku rozpadu ZSRR znalazło się około 25 milionów etnicznych Rosjan. Zmianie granic po rozpadzie ZSRR towarzyszył także spadek ogólnej liczby mieszkańców Rosji, która wynosi ponad 145 milionów⁷. Ludność jest skoncentrowana w europejskiej części – z dwoma największymi miastami: Moskwą i Sankt Petersburgiem – a dwie trzecie terytorium państwa, zwłaszcza Syberia, ulega wyludnieniu. Słabo zaludnione obszary państwa to często wynik niekorzystnych warunków klimatycznych i utrzymującej się wiecznej zmarzliny. Rosja boryka się także w poważnym stopniu z kryzysem demograficznym i zjawiskiem depopulacji, z utrzymującym się ujemnym przyrostem naturalnym ludności. Według prognoz demograficznych liczba ludności Rosji skurczy się do 132 milionów w 2060 roku⁸.

Struktura etniczna jest bardzo zróżnicowana. Rosjanie należą do grupy Słowian wschodnich i stanowią 80% ludności kraju. Do najliczniejszych mniejszości narodowych należą: Tatarzy – 3,8%, Ukraińcy – 1,4%, Baszkirzy – 1,1%⁹.

4 A.A. Kara-Murza, *Zmiana formuły tożsamości: Rosja między okcydentalizmem a samoistością*, w: *Polacy i Rosjanie: 100 kluczowych pojęć*, red. A. Magdziak-Miszewska, M. Zuchniak, P. Kowal, Biblioteka Więzi, Warszawa 2002, s. 216–220.

5 K.A. Kowalczyk, *Geopolityczne dążenia współczesnej Rosji*, „Przegląd Geopolityczny” 2019, nr 27, s. 78–92.

6 S. Gardocki, *Polityka zagraniczna Rosji. Determinanty, interesy i środki*, „Studia Orientalne” 2020, nr 2 (18), s. 7–31.

7 *Russia Population 2022*, <https://worldpopulationreview.com/countries/russia-population> [dostęp: 05.04.2022].

8 *Russia Population 2022*, <https://worldpopulationreview.com/countries/russia-population> [dostęp: 05.04.2022].

9 *Transformacja ustrojów politycznych państw obszaru byłego Związku Radzieckiego*, red. R. Herbut, W. Baluk, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010.

Po rozpadzie ZSRR duża część ludności rosyjskiej została na obszarach byłych republik radzieckich. Największe skupisko ludności rosyjskojęzycznej na obszarze poradzieckim znajduje się w Ukrainie (niemal połowa Rosjan w krajach byłego ZSRR)¹⁰ czy w Kazachstanie. Liczna diaspora rosyjska jest wykorzystywana przez Rosję jako argument, by ingerować w sprawy wewnętrzne państw, w których zamieszkuje, pretekstem do ingerencji może być także łamanie praw i konieczność ochrony ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej. Język rosyjski pozostaje językiem urzędowym w samej Rosji, ale także jest stosowany w większości byłych republik radzieckich, gdzie także może posiadać status języka urzędowego – na Białorusi na mocy przeprowadzonego w 1995 roku referendum aż 83% Białorusinów zagłosowało za tym, aby język rosyjski uzyskał status języka państwowego¹¹.

Znaczenie Rosji w stosunkach międzynarodowych wynika także z jej potencjału kulturowego jako istotnego elementu tzw. *soft power*. Religia stała się istotną determinantą zachowań i interakcji podmiotów stosunków międzynarodowych i w rosyjskiej polityce zagranicznej czynnik religijny odgrywa istotną rolę. Według danych z 2010 roku chrześcijanie stanowią 73,3% obywateli Rosji, z czego prawosławni – 71%, a 10% stanowią wyznawcy islamu¹². Wyrażna przewaga Rosyjskiej Cerkwii Prawosławnej nad innymi wyznaniem wiąże się z przyznaniem priorytetowego znaczenia tej religii w polityce państwa. Z zapisów doktryny bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej wynika, że bezpieczeństwo wyznaniowe traktowane jest jako istotny komponent bezpieczeństwa narodowego¹³, a cerkiew i religia prawosławna podlegają szczególnemu uprzywilejowaniu. Do zadań Rosyjskiej Cerkwii Prawosławnej należy pielęgnowanie bliskości kulturowej Rosji z państwami Europy Wschodniej, zwłaszcza Ukrainą, Białorusią czy Mołdawią, podtrzymywanie więzi rosyjskiej

10 M. Karolak-Michalska, *O polityce Rosji wobec swoich rodaków żyjących na obszarze poradzieckim*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2016, t. XIII, s. 231–242.

11 A. Poczubut, *System Białoruś*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2013.

12 <https://www.pewforum.org/2012/12/18/table-religious-composition-by-country-in-percentages/> [dostęp: 27.06.2021].

13 T. Olejarsz, T. Stępniewski, *Prawosławie jako element konstytutywny „dyplomacji konfesyjnej” Federacji Rosyjskiej wobec wybranych państw obszaru poradzieckiego*, w: *Religia i polityka na obszarze Europy Wschodniej, Kaukazu i Azji Centralnej*, red. T. Stępniewski. Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin; Instytut Europy Środkowo-Wschodniej: Fundacja Konrada Adenauera w Polsce, Warszawa 2013, s. 111–139.

diaspory z ojczystą kulturą, z językiem i wiarą, zgodnie z ideą rosyjskiego świata jako narzędzia ekspansji kulturowej oraz instrumentu rosyjskiej dyplomacji (polityka konfesyjna – powiązanie czynnika religijnego i politycznego, co ma służyć umacnianiu rosyjskich wpływów na obszarze poradzieckim). Zmiany demograficzne, których doświadcza współczesna Rosja, powodują także dynamizm przemian narodowościowych i religijnych. Zmniejszeniu ulega w Rosji populacja słowiańska, a wzrasta liczebność narodów należących do kultury muzułmańskiej. Powoduje to, że islam staje się ważnym elementem społeczno-kulturowej struktury społeczeństwa rosyjskiego.

Rosja kształtuje także swój wizerunek przy użyciu narzędzi informacyjnych, stosując ofensywę propagandową z wykorzystaniem rosyjskich środków masowego przekazu, obecnych w wielu byłych republikach, kreujących rosyjską wizję rzeczywistości i świata oraz promujących rosyjską narrację. Kluczową rolę odgrywają takie media jak Sputnik (rosyjska wielojęzyczna agencja informacyjna) oraz RT (rosyjska, wielojęzyczna stacja telewizyjna, dawniej Russia Today). Mogą one liczyć na ogromne wsparcie finansowe, gdyż przyczyniają się do realizacji rosyjskich celów ofensywy propagandowej i informacyjnej. Można do nich zaliczyć następujące: odbudowę rosyjskiej strefy wpływów na obszarze poradzieckim, mobilizację społeczeństwa rosyjskiego oraz państw poradzieckich, by przyjęły rozwiązania ustrojowe i geopolityczne proponowane przez Rosję, a także podważenie wiarygodności i spójności Zachodu, w tym przede wszystkim Unii Europejskiej i NATO. Elementem tej propagandowej ofensywy jest kreowanie wrogów zewnętrznych i wewnętrznych. Do zewnętrznych wrogów Rosji zalicza się najczęściej: Stany Zjednoczone i NATO, narody rusofobiczne, oraz faszystów i banderowców, utożsamianych najczęściej z Ukraińcami wspierającymi Euromajdan oraz integrację Ukrainy ze strukturami zachodnimi. Wśród wrogów wewnętrznych można wskazać organizacje pozarządowe otrzymujące wsparcie z zagranicy, przedstawiane jako zagraniczni agenci czy opozycjoniści, traktowani jako zwolennicy bliskiej współpracy lub integracji z Zachodem.

Upadek systemu komunistycznego i rozpad ZSRR głęboko przeobraził rolę polityczną i położenie międzynarodowe Rosji. W sensie geopolitycznym sytuacja Rosji uległa ogromnej zmianie, gdyż utraciła ona status imperium i pozycję mocarstwową, wykorzystywaną w okresie zimnej wojny¹⁴. Dla Rosji, której tożsamość w znacznym stopniu opierała się na tradycji mocarstwowej

14 J.J. Wiatr, *Europa pokomunistyczna...*, s. 348.

i imperialnej utrata tego statusu pociągnęła za sobą kryzys tożsamości¹⁵. Choć nadal jest mocarstwem nuklearnym, wyposażonym w pociski jądrowe, i może wywierać wpływ na politykę światową, jej rola uległa wyraźnej ewolucji w porównaniu do dawnej pozycji Związku Radzieckiego. Po załamaniu się bipolarnego podziału w stosunkach międzynarodowych jedynym supermocarstwem pozostały Stany Zjednoczone, a Rosja musiała dostosowywać swoją politykę zagraniczną do nowych realiów, co nie oznaczało, że nie mogła w ich ramach dążyć do wzmocnienia własnej pozycji. *Pragnieniem Rosji jest dziś to, czego zawsze pragnęły supermocarstwa: utrzymać dominującą pozycję w regionach, które są dla nich ważne strategicznie i pozbyć się z nich wpływów innych mocarstw*¹⁶.

Rosja to wielki eksporter nośników energii, dysponujący jednym z największych na świecie potencjałów jądrowych, pozostaje więc mocarstwem jądrowo-surowcowym. Po dojściu Putina do władzy nadrzędnym interesem państwa stały się wszelkie działania na rzecz przywrócenia Rosji jej „należnego miejsca w świecie”, czyli potęgi porównywanej co najmniej z czasami Związku Radzieckiego; aby ten cel zrealizować, należało określić tożsamość Rosji i wartości, jakimi ma się ona kierować w polityce zagranicznej. W ocenie Putina tożsamość Rosji powinna być kombinacją unikalnej historii państwa, języka, kultury i wartości, powiązanymi z tradycją i rolą cerkwi prawosławnej¹⁷. Rosyjski prezydent skoncentrował swoją uwagę także na odbudowie potęgi militarnej poprzez sukcesywne zwiększanie wydatków na zbrojenia (co było możliwe, gdy ceny za surowce energetyczne były wysokie na rynkach światowych i zapewniały wpływy do budżetu federalnego) oraz utrzymywaniu zdolności oddziaływania w stosunkach międzynarodowych.

W kategorii subiektywnych wyznaczników wewnętrznych niezwykle ważną determinantą jest percepcja otoczenia międzynarodowego, związana z określeniem swojego miejsca w odniesieniu do innych podmiotów stosunków międzynarodowych. W przypadku określenia tożsamości Rosji w początkowym okresie po rozpadzie ZSRR za prezydentury Jelcyna pojawiła się wizja współpracy

15 Szerzej: S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, Warszawa 2006; R. Løvold, *Russia's Unformed Foreign Policy*, „Foreign Affairs”, September/October 2001, Vol. 80, I. 5, s. 62–75.

16 R. Kagan, *Powrót historii i koniec marzeń*, przeł. G. Sałuda, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2009.

17 F. Hill, *How Vladimir Putin's World View Shapes Russian Foreign Policy*, w: *Russia's Foreign Policy*, eds. D. Cadier, M. Light. New York 2015, s. 48–49.

z Zachodem, jednak okazało się, że koncepcja liberalno-demokratyczna jest dla Rosji trudna do przyjęcia i zaakceptowania z uwagi na brak tradycji i praktyki w tym zakresie w przeszłości. Stąd po dojściu do władzy Putina Rosja obrała kierunek eurasjyzmu. Idea ta zakłada, że *Rosja jest odrębną etno-geograficzną strukturą, która jest usytuowana pomiędzy Zachodem i Wschodem i rozpościera swoją kontrolę nad geopolitycznym obszarem Heartlandu. Jednak to Zachód i jego wartości są głównym ideowym przeciwnikiem, stąd doktryna zakłada bliską kooperację z podobnymi pod względem percepcji rzeczywistości międzynarodowej państwami azjatyckimi, w tym z Chinami czy z Iranem. Doktryna ta uzasadnia imperialną politykę, daje też przekonanie o mocarstwowej misji cywilizacyjnej Rosji*¹⁸.

Inną determinantą może być rola wybitnych jednostek, które – ze względu na swoją pozycję, potencjał i oddziaływanie – mogą wywierać wpływ na kształtowanie polityki zagranicznej państwa. W okresie ponad trzydziestu lat po rozpadzie ZSRR za taką jednostkę mógłby być uznany Putin, od którego zależy, w jakim kierunku jest prowadzona rosyjska polityka zagraniczna, jak są rozłożone akcenty, to on odpowiada za kreowanie pozycji Rosji na arenie międzynarodowej. Po ataku Rosji w Ukrainie w 2022 roku Putin stał się przywódcą porównywanym do poprzedników (na czele ze Stalinem), zwłaszcza w odniesieniu do skali zbrodni wojennych. Innym czynnikiem wpływającym na politykę zagraniczną jest jakość służby dyplomatycznej; w tym zakresie Rosja przywiązywała i przywiązuje bardzo dużą wagę do poziomu i jakości dyplomacji – kładzie nacisk na wysoki poziom kształcenia dyplomatów, a kuźnią kadr pozostaje Moskiewski Państwowy Instytut Stosunków Międzynarodowych (Uniwersytet) Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej (MGIMO). Powstał jeszcze za czasów ZSRR w 1944 roku i od razu uzyskał status uniwersytetu¹⁹.

Istotną determinantą wewnętrzną jest obowiązujący system społeczno-polityczny. Ukształtowany po 1991 roku nie spełnia wymogów demokratycznych (standardy demokratyczne oznaczają m.in. wolne, rywalizacyjne wybory, pluralizm polityczny, niezawisłość sądownictwa, poszanowanie praw człowieka), nosi

18 Cyt. za: T. Mileski, *Identifying the new Eurasian orientation in modern Russian geopolitical thought*, „Eastern Journal of European Studies” 2015, Vol. 6, s. 177–187.

19 A. Torkunov, *On the Road to the Future: 60 Years of the MGIMO*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations” 2004, Vol. 50, I. 6, s. 134–142; Y. Bulatov, *MGIMO Graduates Might be the Future Leaders of Our Country*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations” 2013, Vol. 59, I. 6, s. 296–302.

cechy reżimu autorytarnego, który charakteryzuje się m.in. skupieniem władzy w rękach przywódcy, brakiem pluralizmu politycznego, rozbudowanym aparatem kontroli opartym o służby bezpieczeństwa, brakiem możliwości działania społeczeństwa obywatelskiego. Transformacja polityczna, zapoczątkowana przez ekipę Jelcyna, zakładająca ustanowienie zasad państwa demokratycznego, nie przyniosła pożądanych rezultatów. *Reformy demokratyczne kojarzą się Rosjanom przede wszystkim z pieriestrojką Michaiła Gorbaczowa, która doprowadziła do demontażu wielkiego imperium. Próby zaś utrzymania kursu demokratyzacji przez ekipę Borysa Jelcyna przypominają o głębokim kryzysie politycznym i gospodarczym dekady lat 90., krachu finansowym z 1998 roku oraz o upadku autorytetu Rosji na arenie międzynarodowej. Dlatego prezydent Władimir Putin, zapewniając widoczne podniesienie stopy życiowej obywateli, zyskał poparcie dla przemian idących w kierunku centralizacji władzy, nawet kosztem reform demokratycznych²⁰. Ustrój społeczno-polityczny Rosji szybko zszedł z drogi demokratyzacji i już za czasów prezydentury W. Putina wszedł w sferę sukcesywnie umacnianego autorytaryzmu²¹.*

Na określenie specyficznego rosyjskiego ustroju stosuje się w literaturze wiele określeń, takich jak: „demokracja delegatywna”²², „demokracja sterowana”²³. Cechą rosyjskiego ustroju jest silna centralizacja; w oparciu o konstytucję z 12 grudnia 1993 roku²⁴ w Rosji obowiązuje semiprezydencki reżim polityczny, przyznający prezydentowi szerokie prerogatywy. *Pod względem systemu rządów jest to ustrój mieszany, który charakteryzuje silna prezydentura. System ten wyrósł z autorytarnej tradycji i kultury politycznej społeczeństwa rosyjskiego oraz z potrzeby silnego ośrodka kierowniczego, niezbędnego do dokonania przemian ustrojowych i przeciwstawienia się procesowi rozpadu państwa²⁵. Sam urząd prezydenta nie*

20 Cyt. za: A. Bryc, *Rosja w XXI wieku...*, s. 27.

21 Cyt. za: S. Gardocki, *Polityka zagraniczna Rosji. Determinanty, interesy i środki*, „Studia Orientalne” 2020, nr 2 (18), s. 11.

22 P. Kubicek, *Delegative Democracy in Russia and Ukraine*, „Communist and Post-Communist Studies” 1994, nr 4, s. 423-441.

23 S. Nunn, A.N. Stulberg, *The many Faces of Modern Russia*, „Foreign Affairs” 2000, Vol. 79, No. 2, s. 45-62.

24 *Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 r.*, tł. A. Kubik, wstęp A. Bosiacki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000, aktualny tekst konstytucji po zmianach: <https://rm.coe.int/constitution-of-the-russian-federation-en/1680a1a237> [dostęp: 18.03.2022].

25 Cyt. za: E. Zieliński, *Rosja – demokratyczny czy autorytarny system rządów*, „Przegląd Europejski” 2005, nr 2, s. 9-22.

posiada w warunkach rosyjskich historycznego umocowania. Idea jego powołania i prawnego usytuowania w strukturze organów władzy w Rosji pojawiła się na początku lat dziewięćdziesiątych. Opierała się przede wszystkim na doświadczeniach urzędu prezydenta ZSRR ustanowionego w 1990 r.²⁶ Prezydent jest wybierany w wyborach bezpośrednich²⁷, posiada prawo inicjatywy ustawodawczej, prawo weta, wolno mu rozwiązać Dumę Państwową w określonych przez konstytucję przypadkach, powołuje premiera, który ponosi polityczną odpowiedzialność przed Dumą i przed prezydentem. Konstytucja Federacji Rosyjskiej, przyjęta w drodze referendum 12 grudnia 1993 roku, reguluje zasady ustrojowe, prawa i wolności obywatelskie, kompetencje całej Federacji Rosyjskiej oraz podmiotów wchodzących w jej skład, a także strukturę i kompetencje najwyższych organów władzy państwowej w układzie władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej.

Według raportu Freedom House *Nations in transit* za 2021 rok Rosja należy do kategorii skonsolidowanego reżimu autorytarnego²⁸ i taki stan utrzymuje się od wielu lat. Dominującą pozycję w systemie utrzymuje Jedna Rosja, zaś pozostałe ugrupowania reprezentowane w Dumie Państwowej to tzw. koncesjonowana opozycja, w postaci np. Liberalno-Demokratycznej Partii Rosji Władimira Żyrinowskiego. Prawdziwa opozycja skupiona wokół osoby Aleksieja Nawalanego (najważniejszy działacz opozycji demokratycznej w Rosji) jest poddawana represjom, czego najlepszym przykładem jest sam uwięziony lider, w stosunku do którego została podjęta próba otrucia. Wszelkie przejawy krytyki władz, udział w demonstracjach i protestach spotykają się z reakcją w postaci zatrzymań, a niezależne organizacje poddane są represjom czy delegalizacji²⁹. System autorytarny realizuje interesy wąskiej grupy rządzących i skupionych wokół grupy oligarchów, realizujących swoje interesy za przyzwoleniem władzy. Do wąskiej grupy beneficjentów rosyjskiego modelu politycznego należy także lobby wojskowe i służb bezpieczeństwa. Za nieposłuszeństwo i próby

26 B. Pietrzko, *Rosja*, w: *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 265–294.

27 Prezydenci Federacji Rosyjskiej: Borys Jelcyn (1991–1999), Władimir Putin (2000–2008 i od 2012), Dmitrij Miedwiediew (2008–2012).

28 <https://freedomhouse.org/country/russia/nations-transit/2021> [dostęp: 18.03.2022].

29 M. Domańska, *Rosja 2021: konsolidacja dyktatury*, „Komentarze” OSW, 8.12.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-12-08/rosja-2021-konsolidacja-dyktatury> [dostęp: 05.04.2022].

sprzeniewierzenia się polityce Putina grozi utrata pozycji i więzienie, czego doświadczył w przeszłości m.in. właściciel Jukosu, Michaił Chodorkowski.

Federacja Rosyjska, jak sama nazwa wskazuje, jest państwem federacyjnym, złożonym z podmiotów federacji. W skład federacji wchodzi 85 podmiotów (22 republiki – w tym Krym od 2014 roku – 9 krajów, 46 obwodów, 3 miasta wydzielone – w tym Sewastopol od 2014 roku – 1 okręg autonomiczny, żydowski, 4 okręgi autonomiczne)³⁰. Podmioty federacji mają równorzędny status, samodzielnie ustanawiają swój system organów władzy państwowej, w ich ramach mogą funkcjonować mniejsze jednostki – rejony, miasta, osiedla i wsie³¹. Konstytucja Federacji Rosyjskiej określa wyłączne kompetencje przysługujące całej federacji, wspólny zakres działania Federacji Rosyjskiej i jej podmiotów, oraz daje podmiotom federacji możliwość stanowienia własnych regulacji prawnych, które jednak nie mogą być sprzeczne z ogólnofederalnymi ustawami³².

Potencjał gospodarczy państwa analizowany jest przede wszystkim poprzez badania ilościowe, dotyczące dochodu narodowego, wielkości produkcji, eksportu i importu towarów, bezpośrednie inwestycje zagraniczne, zasoby naturalne i surowce energetyczne. Rosyjska gospodarka przechodziła w latach 90. XX wieku trudny proces transformacji gospodarczej, który jednak w wydaniu rosyjskim przyniósł oligarchiczny kapitalizm – system oligarchiczny skutecznie blokuje rozwój małych i średnich przedsiębiorstw. Rosja jest państwem o wielkim potencjale gospodarczym, przede wszystkim dlatego, że na jego obszarze występują bogate złoża wielu surowców mineralnych i energetycznych. Rosyjski potencjał surowcowy jest traktowany nie tylko jako motor rozwoju i modernizacji państwa, ale także jako ważne narzędzie polityki zagranicznej, zwłaszcza w stosunku do byłych republik radzieckich. Wśród nich można wyróżnić państwa o dużym potencjale surowcowym, ale uzależnione od tranzytu przez rosyjskie terytorium (Kazachstan, Turkmenistan, Uzbekistan). Druga grupa to państwa o korzystnym potencjale tranzytowym, ale pozbawione surowców i uzależnione od rosyjskich dostaw (Białoruś, Ukraina, Gruzja, Armenia). Rosja zajmuje w tej sieci powiązań energetycznych pozycję szczególną, ponieważ

30 Art. 65 konstytucji Federacji Rosyjskiej z 12 grudnia 1993 roku, https://poland.mid.ru/web/polska_pl/konstytucja-federacji-rosyjskiej [dostęp: 09.03.2022].

31 P. Mickiewicz, *Polityka bezpieczeństwa i doktryna obronna Federacji Rosyjskiej na przełomie XX i XXI w.*, w: *Rosyjska myśl strategiczna i potencjał militarny w XXI wieku*, red. P. Mickiewicz. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018, s. 50–96.

32 Art. 76 konstytucji Federacji Rosyjskiej z 12 grudnia 1993 roku.

dysponuje ogromnymi zasobami surowców, dobrze rozwiniętą infrastrukturą przesyłową oraz silnymi przedsiębiorstwami energetycznymi, takimi jak Gazprom czy Transneft, które kontrolują systemy przesyłowe i złoża. Utrwalając i pogłębiając uzależnienie energetyczne byłych republik radzieckich, Rosja dąży do zwiększenia politycznych i gospodarczych wpływów oraz zaspokojenia regionalnych ambicji przywódczych³³.

Do najważniejszych surowców energetycznych należą bogate złoża gazu ziemnego i ropy naftowej. Rosja posiada największe zasoby gazu ziemnego i jedne z większych złóż ropy naftowej. Jest największym eksporterem gazu ziemnego, znajduje się w czołówce największych eksporterów ropy naftowej. Zajmuje siódme miejsce na świecie pod względem wielkości potwierdzonych rezerw ropy naftowej. Najważniejsze obszary roponośne w Rosji to Zagłębie Zachodniosyberyjskie oraz Zagłębie Wołżańsko-Uralskie³⁴. Z kolei pod względem wielkości potwierdzonych zasobów, produkcji i eksportu gazu ziemnego Rosja zajmuje pierwsze miejsce na świecie. Zdecydowana większość rosyjskich zasobów gazu jest skoncentrowanych na obszarze Syberii Zachodniej³⁵. System gazociągów i rurociągów zorganizowany jest w układzie poziomym, ze wschodu na zachód. Tradycyjnie większość rosyjskiego gazu ziemnego eksportowana jest na Zachód i, jako główny dostawca tego surowca, poprzez dyktat cenowy Rosja może wywierać nacisk na państwa-odbiorców. Rozpad Związku Radzieckiego sprawił, że niemal całość rosyjskiego eksportu gazu ziemnego do Europy Zachodniej przebiega przez kraje tranzytowe – Białoruś i Ukrainę – poprzez sieć gazociągów Jamał. Do roku 2006 państwa te korzystały z preferencyjnych cen w zamian za opłaty przesyłowe, gwarantując Rosji stabilność oraz możliwość wpływu na stawki i wielkość dostaw do państw UE. Gazprom w 1999 roku planował realizację projektu gazociągu Jamał II, przez Białoruś i Polskę, jednak projekt został zawieszony, mimo że koszty jego budowy byłyby o wiele niższe niż układanie rur na dnie Bałtyku³⁶. Sytuacja zaczęła się zmieniać z początkiem

33 E. Wyciszkievicz, *Rosyjski sektor naftowo-gazowy – uwarunkowania wewnętrzne i perspektywy rozwoju*, w: *Geopolityka rurociągów: współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, red. Ernest Wyciszkievicz, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008, s. 137–186.

34 A. Wasilewski, *Ropa naftowa w polityce Rosji*, Wydawnictwo Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią. Polska Akademia Nauk, Kraków 2005.

35 J. Stern, *The future of Russian gas and Gazprom*, New York 2005.

36 T. Młynarski, *Rosyjska „geopolityka rurociągów” dwadzieścia lat po rozpadzie ZSRR*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2012, nr 1, s. 65–79.

2006 roku, kiedy Rosja wprowadziła znaczne podwyżki cen surowca dla państw tranzytowych, porównywalne do cen rynkowych, jakie płacili odbiorcy na Zachodzie. Dostawy rosyjskiego gazu i ropy na rynki zagraniczne stały się instrumentem w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej, wykorzystującej w tym celu państwowe przedsiębiorstwa: Gazprom i Transneft. Rosja wielokrotnie stosowała metodę „zakręcania kurka” wobec poszczególnych państw poradzieckich – dochodziło do kryzysów gazowych w stosunkach rosyjsko-ukraińskich czy rosyjsko-białoruskich. Inną metodą jest rozbudowa systemu przesyłowego i omijanie dotychczasowych państw tranzytowych – przykładem jest budowa Gazociągu Północnego (I i II nitki). Na okres prezydentury Putina przypadła koniunktura na rynkach światowych – duże wzrosty cen surowców energetycznych przełożyły się na wzrost gospodarczy i tym samym zwiększenie możliwości oddziaływania Rosji na arenie międzynarodowej.

Potencjał militarny, będący podstawą konstruowania strategii militarno-obronnej, stanowi wypadkową nie tylko uwarunkowań zewnętrznych, ale wynika przede wszystkim z czynników wewnętrznych, do których można zaliczyć poziom i jakość uzbrojenia, wyszkolenie i organizację armii, liczebność żołnierzy, możliwości techniczne czy wielkość środków finansowych przeznaczanych na siły zbrojne; wszystko to przekłada się na skuteczność działań zbrojnych. Od początku XXI wieku Rosja rozwija siły zbrojne, modernizuje sprzęt i uzbrojenie, szkoli jednostki wojskowe, a budżet militarny jest i pozostanie rekordowo wysoki³⁷. Według danych SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) rosyjskie wydatki wojskowe wzrastały w ostatnich latach i przeznaczano na nie od 3,4% PKB w 2007 do 5,5% PKB w 2016 roku³⁸. Z raportu SIPRI wynika, że w 2017 roku aktywny personel rosyjskich sił zbrojnych liczył 900 tys., w tym armia lądowa stanowiła 280 tys., siły powietrzne 165 tys., marynarka wojenna 150 tys., a siły strategicznego odstraszania 50 tys. Rosja w 2017 roku miała do dyspozycji ponad 13 tys. czołgów, ponad 1300 samolotów bojowych, ponad 1200 helikopterów, okrętów wojennych³⁹. W skład rosyjskich sił zbrojnych wchodzi wojska lądowe, wojska powietrznodesantowe, piechota

37 M. Wrzosek, *Doktryna wojenna jako instrument kształtowania polityki międzynarodowej Rosji*, „Kwartalnik Bellona” 2017, nr 2, s. 22–39.

38 https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-12/bp_1812_black_sea_russia_o.pdf [dostęp: 18.03.2022].

39 https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-12/bp_1812_black_sea_russia_o.pdf [dostęp: 18.03.2022].

morska, siły powietrzne i obrony powietrznej, siły morskie (Flota Północna, Flota Bałtycka, Flota Czarnomorska, Flota Oceanu Spokojnego, Flotylla Kaspijska)⁴⁰, siły specjalne (Specnaz). Zasadniczym komponentem sił zbrojnych, realizującym zadania odstraszania, były Strategiczne Siły Jądrowe (obejmujące lądowe stacjonarne i mobilne wyrzutnie rakiet balistycznych, jądrowe siły morskie – okręty podwodne z napędem atomowym, siły powietrzne w postaci bombowców, przenoszących bomby lub pociski rakietowe), których potencjał ulegał ograniczaniu ze względu na realizację postanowień rozbrojeniowych⁴¹. Ponadto ze względu na równoważenie się potencjałów jądrowych, będących w dyspozycji największych potęg, efektywna siła uderzenia jądrowego została zredukowana do zera⁴². Według danych SIPRI z 2021 roku Rosja dysponowała liczbą ponad 6000 głowic jądrowych⁴³.

Rosja demonstruje swoją siłę militarną poprzez organizowanie manewrów wojskowych na wielką skalę lub prezentując swój arsenał podczas defilad wojskowych, zwłaszcza w rocznicę zwycięstwa w II wojnie światowej, co ma charakter propagandowy. Stała rosyjska obecność wojskowa w różnych rejonach zainteresowania sprzyja wzmocnieniu wizerunku państwa i dowodzi jego determinacji w osiągnięciu zakładanych celów. Rosyjska obecność wojskowa na obszarze poradzieckim oznacza utrzymywanie baz wojskowych i kontyngentów żołnierzy i innych obiektów wojskowych, co jest uzasadniane względami bezpieczeństwa, koniecznością stabilizacji czy ochrony mniejszości rosyjskiej w rejonach konfliktów na obszarze poradzieckim. Na mocy zawartych porozumień Rosja po rozpadzie ZSRR zachowała bazy wojskowe w Armenii, Gruzji (zlikwidowane w 2007 roku), Tadżykistanie, Mołdawii, Kirgistanie czy w Ukrainie (Flota Czarnomorska), stacje radiolokacyjne w Azerbejdżanie, Kazachstanie i na Białorusi, węzły łączności w Azerbejdżanie, Ukrainie, Kazachstanie, Tadżykistanie i na Białorusi, oraz kosmodrom w Kazachstanie⁴⁴. Rosyjskie siły zbrojne zostały wykorzystane podczas konfliktów separatystycznych na obszarze

40 H. Sołkiewicz, T. Szubrycht, *Analiza strategiczna – kierunki rozwoju rosyjskich sił zbrojnych i floty wojennej w latach 1991-2008*, w: *Rosyjska myśl strategiczna i potencjał militarny w XXI wieku*, red. P. Mickiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018, s. 97-128.

41 M. Depczyński, *Rosyjskie siły zbrojne. Od Milutina do Putina*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2015.

42 Cyt. za: S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa...*, s. 209.

43 https://sipri.org/sites/default/files/2021-06/yb21_10_wnf_210613.pdf [dostęp: 18.03.2022].

44 A. Włodkowska, *Polityka Federacji Rosyjskiej...*, s. 140.

poradzieckim, w czasie wojny w Gruzji w 2008 roku i wojny w Ukrainie w 2022 roku. Rosja prowadziła także tzw. wojnę hybrydową wobec Krymu i wschodniej Ukrainy w 2014 roku. Celem wojny nowej generacji (hybrydowej) była destabilizacja państwa ukraińskiego, osiągana dzięki wykorzystaniu *potencjału protestu oraz anonimowych sił (...) połączeniu działań militarnych i niemilitarnych. Podstawową formą prowadzonych działań była wojna informacyjna i stymulowanie wystąpień grup protestu*⁴⁵.

Polityka zagraniczna Rosji uwarunkowana jest wieloma czynnikami zarówno o charakterze wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Do najważniejszych uwarunkowań rosyjskiej polityki zagranicznej należą: położenie (obejmujące Europę i Azję), atrybuty geograficzne i geopolityczne, bogactwa naturalne i broń jądrowa, dziedzictwo mocarstwowe i imperialne współczesnej Rosji, tradycje autorytarnych rządów, przesłanki narodowe i religijne itp. Do zewnętrznych wyznaczników rosyjskiej polityki zagranicznej można zaliczyć ewolucję otoczenia zewnętrznego Federacji Rosyjskiej, przejawiającą się np. wzrostem znaczenia Chin oraz postrzegania Rosji przez środowisko międzynarodowe np. w kontekście naruszenia norm międzynarodowych w momencie dokonania aneksji Krymu w 2014 roku. Percepcja rosyjskiej polityki uległa znacznemu pogorszeniu po dokonaniu agresji w Ukrainie w 2022 roku, która wywołała ogromną falę krytyki międzynarodowej; zachodnie sankcje rozpoczęły proces odsuwania Rosji od możliwości prowadzenia współpracy międzynarodowej na polu politycznym czy gospodarczym, a nawet w dziedzinie sportu.

W stosunku do obszaru poradzieckiego wśród przyczyn zaangażowania Rosji na tym obszarze wskazać można kilka kwestii, m.in. sąsiedztwo, czyli bliskość geograficzną oraz pochodzące z tego obszaru wyzwania i zagrożenia (fundamentalizm islamski, terroryzm, przestępczość zorganizowana, handel narkotykami, nielegalna migracja). Zainteresowanie obszarem poradzieckim ze strony Rosji warunkowane jest także jego strategicznym położeniem. O ważności omawianego obszaru świadczy fakt, że od czasów starożytnych przecinały się tam liczne szlaki komunikacyjne (Północ-Południe i Wschód-Zachód) oraz szlaki handlowe, m.in. Jedwabny Szlak. W czasach współczesnych strategiczna lokalizacja obszaru poradzieckiego była wykorzystywana m.in. przez NATO, Chiny, a także organizacje przestępcze, trudniące się handlem bronią

45 D. Kasprzycki, C. Pawlak, *Praktyczna realizacja wojny nowej generacji. Casus Ukrainy Wschodniej i aneksji Krymu*, w: *Rosyjska myśl strategiczna i potencjał militarny w XXI wieku*, red. P. Mickiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018, s. 263–280.

i narkobiznesem. Swoje interesy na tym obszarze posiadają także inne państwa, takie jak Iran, Turcja czy Unia Europejska i Stany Zjednoczone, których aktywność wynikała m.in. z dążenia do wypełnienia próżni politycznej, która pojawiła się po upadku Związku Radzieckiego oraz związanego z tym niebezpieczeństwa destabilizacji obszaru poradzieckiego. Istotne znaczenie ma ponadto fakt, że obszar ten – zwłaszcza w regionie kaspijskim – jest bogaty w surowce naturalne, w tym przede wszystkim ropę naftową i gaz ziemny. Wzrost zainteresowania i zaangażowania państw trzecich na obszarze poradzieckim wywołał w Rosji zaniepokojenie możliwością wyparcia ze strefy jej tradycyjnego oddziaływania, co podważyłoby mocarstwowy status. Mocarstwa posiadają bowiem swoje strefy wpływów, a dla Rosji taką właśnie strefą wpływów jest obszar poradziecki, będący kluczem do budowy rosyjskiej pozycji międzynarodowej⁴⁶.

Wśród przyczyn zainteresowania Rosji omawianym regionem należy wymienić również wielowiekowe związki historyczne oraz kulturowe i religijne. Nie bez znaczenia są też powiązania ekonomiczne, będące pozostałością funkcjonowania w jednym organizmie państwowym, jakim było Imperium Rosyjskie i ZSRR. Rosji dotyczy również tzw. syndrom imperialny, przejawiający się w potrzebie bycia mocarstwem. Mocarstwowe sentymenty są obecne tak w wypowiedziach rosyjskich polityków, jak i w świadomości społeczeństwa rosyjskiego⁴⁷.

Zaangażowanie Rosji na omawianym obszarze jest także warunkowane znaczną liczbą ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej mieszkającej w państwach poradzieckich, która początkowo wynosiła około 25 mln, a obecnie jest szacowana na 16–17 mln⁴⁸. Zróżnicowany status Rosjan i ludności rosyjskojęzycznej w państwach „bliskiej zagranicy” skłonił Rosję do podejmowania działań, pojmowanych jako obrona przed „derusyfikacją”. W opinii badaczy, m.in. profesora Andrzeja Wierzbickiego, polityka Rosji wobec Rosjan i ludności rosyjskojęzycznej w byłych republikach radzieckich jest pochodną aktywności rosyjskiej polityki międzynarodowej⁴⁹. *Do połowy pierwszego dziesięciolecia XXI wieku władze*

46 R. Legvold, *Russia's Unformed Foreign Policy*, „Foreign Affairs” 2001, Vol. 80, I. 5, s. 62–75.

47 Cyt. za: A. Włodkowska-Bagan, *Polityka Rosji na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, T. XIV, nr 3, s. 61–87.

48 M. Jaroszewicz, A. Dubas, *Roczny bilans rosyjskiego programu repatriacyjnego*, „Tydzień na Wschodzie”, OSW, nr 19, 22.08.2007.

49 A. Wierzbicki, M. Karolak-Michalska, *Mniejszość rosyjska w etnopolityce państw Europy Wschodniej i Azji Centralnej*, Wydawnictwo Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.

Rosji prowadziły bierną politykę w stosunku do ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej na tym obszarze, co wynikało także ze słabszej pozycji tego państwa w polityce światowej. Władze Rosji wyrażały w tym czasie swoje niezadowolenie z położenia Rosjan w krajach WNP, wspierając różne ruchy separatystyczne, a także wypowiadając się w sprawie statusu języka rosyjskiego. W tym czasie Rosjanie w niektórych częściach b. ZSRR wysuwali żądania autonomii, a nawet rewizji granic i secesji do Rosji, co zyskiwało poparcie rosyjskich organizacji nacjonalistycznych i opinii społecznej, ale władze Rosji oficjalnie nie popierały tych działań. Strategiczne interesy polityczne i ekonomiczne przedkładano nad obronę rodaków w tych krajach. Unikano drażliwych problemów i ograniczano się do pomocy edukacyjnej, organizacyjnej, finansowej i prawnej⁵⁰, co i tak w zainteresowanych krajach odbierano jako ingerencję Rosji w ich sprawy wewnętrzne.

Zmiana podejścia Rosji w stosunku do Rosjan za granicą nastąpiła wraz z objęciem prezydentury przez Putina. Postanowiono wykorzystać potencjał Rosjan i ludności rosyjskojęzycznej za granicą, nawiązując z nią ściślejszą współpracę, co znalazło odzwierciedlenie w dokumentach określających kierunki polityki wewnętrznej i zagranicznej Rosji. W *Strategii państwowej polityki narodowościowej Federacji Rosyjskiej do 2025 roku* za jeden z najważniejszych problemów uznano wsparcie rodaków za granicą, czy sprzyjanie rozwojowi ich więzi z Rosją⁵¹. Z kolei w *Koncepcji polityki zagranicznej Rosji przyjętej w 2013 r.* przewiduje się m.in.: ochronę praw oraz interesów obywateli rosyjskich i rodaków zamieszkujących za granicą, rozpowszechnianie i umocnienie pozycji języka rosyjskiego w świecie, popularyzację rosyjskiej kultury oraz konsolidację diaspory rosyjskiej za granicą. Wciąż liczna diaspora rosyjska jest wykorzystywana przez Rosję jako argument przemawiający za ingerencją w sprawy wewnętrzne państw, w których ona zamieszkuje, a pretekstem do ingerencji jest łamanie jej praw. Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia w 2008 roku podczas wojny rosyjsko-gruzińskiej czy w 2014 roku, gdy zajęcie przez Rosję Krymu było uzasadniane właśnie koniecznością ochrony ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej. Wśród badaczy pojawiają się opinie, że w stosunku do obszaru poradzieckiego Rosja nie może pozbyć się podejścia paternalistycznego, w którym za udzielane wsparcie oczekuje lojalności i współpracy.

50 S. Bielen, *Tożsamość międzynarodowa...*, s. 239–240.

51 M. Karolak-Michalska, *O polityce...*, s. 233.

2.2. Koncepty polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej

Od czasu rozpadu Związku Radzieckiego w rosyjskim myśleniu politycznym nastąpił gwałtowny wzrost zainteresowania geopolityką oraz znaczenia przestrzeni geograficznej jako istotnego czynnika postaw, zachowań oraz aktywności politycznej człowieka⁵². *Dzieje Rosji od początku kształtowania się państwa były związane z ekspansją, podbojami terytorialnymi i kolonizacją. Rozwój granic państwowych, dzięki którym Rosja stała się państwem zaliczanym do imperiów, był długotrwałym procesem dziejowym. Rosyjska ekspansja rozpoczyna się od niewielkiego księstwa moskiewskiego, liczącego w XIII w. ok. 10 000 km², aż do okresu ZSRR, którego terytorium po II wojnie światowej osiągnęło 22 402 200 km², czyli 25% powierzchni lądowej kuli ziemskiej⁵³*. Po rozpadzie ZSRR Federacja Rosyjska została zmuszona do redefinicji koncepcji polityki zagranicznej ze względu na nową sytuację geopolityczną i zmiany, jakie nastąpiły w stosunkach międzynarodowych i w najbliższym otoczeniu Rosji. Priorytetowy charakter zyskały kwestie utrzymania stabilności i zapewnienia bezpieczeństwa na obszarze poradzieckim.

Podstawę prawną polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej stanowią: konstytucja Federacji Rosyjskiej z 12 grudnia 1993 roku⁵⁴, ustawy federalne⁵⁵, kształtują ją także umowy międzynarodowe oraz dokumenty programowe: *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego*, *Koncepcja polityki zagranicznej* i *Doktryna wojenna*. *Koncepcja bezpieczeństwa narodowego* zawiera całościową wizję polityki państwa, w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym. W aspekcie relacji

52 A. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004.

53 J. Potulski, *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.

54 Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 roku ze zmianami, zatwierdzonymi podczas głosowania wszechrosyjskiego w dniu 1 lipca 2020 r., https://poland.mid.ru/web/polska_pl/konstytucja-federacji-rosyjskiej [dostęp: 09.06.2021].

55 Ustawa federalna „O bezpieczeństwie” z dnia 28 grudnia 2010 r. nr 390-FZ, https://poland.mid.ru/web/polska_pl/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/-/asset_publisher/x9WG6FhjehkG/content/strategia-bezpieczenstwa-narodowego-federacji-rosyjskiej?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fkoncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_x9WG6FhjehkG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1 [dostęp: 09.06.2021].

zewnątrznych jej rozwinięciem jest *Koncepcja polityki zagranicznej*, a w sferze militarnej – *Doktryna wojenna*⁵⁶.

W przypadku *Koncepcji Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej* prezydent Jelcyń podpisał taki dokument 17 grudnia 1997 roku, po dojściu do władzy Putina 10 stycznia 2000 roku została przyjęta kolejna *Koncepcja Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej*. Następnie 12 maja 2009 roku prezydent Miedwiediew podpisał nową *Strategię Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej do 2020 roku*, która zastąpiła dokument z 2000 roku. Po powrocie Putina na stanowisko prezydenta 31 grudnia 2015 roku zatwierdzono kolejną *Strategię Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej*⁵⁷, z kolei 2 lipca 2021 roku prezydent Putin wydał dekret ustanawiający nową *Strategię bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, która zastąpiła dokument z końca 2015 roku⁵⁸. *Strategia to kolejny dokument formalizujący i zaostrzający widoczny co najmniej od 2007 r. antyzachodni wektor polityki zagranicznej FR. Jego treść potwierdza, że polityka bezpieczeństwa państwa jest podporządkowana konfrontacji z Zachodem, która ma charakter systemowy (wynika z fundamentalnej niekompatybilności systemów społeczno-politycznych Rosji i Zachodu) i kompleksowy (obejmuje niemal wszystkie płaszczyzny ich interakcji)*⁵⁹. Z Koncepcji tych wynika, że Rosja jest zainteresowana utrzymaniem nie tylko własnego bezpieczeństwa, ale także spełnianiem roli gwaranta bezpieczeństwa na obszarze poradzieckim. Stacjonowanie oddziałów rosyjskich, czy to jako sił pokojowych czy też regularnych oddziałów strzegących granic, a także posiadanie baz wojskowych na terenie byłych republik radzieckich jest traktowane jako skuteczny sposób na oddalenie

56 A. Bryć, *Koncepcja bezpieczeństwa...*, s. 64–65.

57 Dekret Prezydenta Federacji Rosyjskiej z dnia 31 grudnia 2015 r. nr 683, https://poland.mid.ru/web/polska_pl/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/-/asset_publisher/x9WG6FhjehkG/content/strategia-bezpieczenstwa-narodowego-federacji-rosyjskiej?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fkoncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_x9WG6FhjehkG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1 [dostęp: 09.06.2021].

58 A.M. Dyner, *Strategia bezpieczeństwa narodowego Rosji*, „Biuletyn” PISM nr 131, 9.07 2021, <https://www.pism.pl/publikacje/strategia-bezpieczenstwa-narodowego-rosji> [dostęp: 28.04.2022].

59 W. Rodkiewicz, P. Żochowski, *Wróg z Zachodu. Nowa rosyjska strategia bezpieczeństwa*, „Analizy” OSW, 08.07.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-07-08/wrog-z-zachodu-nowa-rosyjska-strategia-bezpieczenstwa> [dostęp: 29.04.2022].

zagrożenia od własnych granic, a państwa obszaru poradzieckiego mają odgrywać rolę bufora czy swoistego „pierwszego frontu”.

Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej rozwija założenia *Koncepcji bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej* w sferze militarnej, precyzując m.in. zasady użycia sił zbrojnych; do tej pory zostały przyjęte trzy takie dokumenty. Pierwszy z nich, zatytułowany *Ogólne założenia doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, został zatwierdzony dekretem prezydenta Jelcyna 2 listopada 1993 roku. Drugim dokumentem była *Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej*, zatwierdzona przez prezydenta Putina 21 kwietnia 2000 roku, a trzecim *Doktryna Wojenna Federacji Rosyjskiej* z 2010 roku⁶⁰. W dniu 26 grudnia 2014 roku prezydent FR Władimir Putin podpisał nowelizację *Doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*⁶¹.

Podstawowym dokumentem w sferze polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej jest *Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*. Dokument ten miał już pięć redakcji. Pierwsza redakcja pochodzi z 23 kwietnia 1993 roku, druga z 28 czerwca 2000 roku, trzecia z 12 lipca 2008 roku, czwarta z 12 lutego 2013 roku. Najnowsza *Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* została zatwierdzona przez prezydenta Putina 30 listopada 2016 roku.

Z chwilą rozpadu ZSRR Rosja była zmuszona uznać niepodległość byłych republik radzieckich i tym samym dotychczasowa polityka wewnętrzna, prowadzona w ramach Związku Radzieckiego, musiała zostać zastąpiona polityką zagraniczną. Obszar poradziecki od ponad 30 lat pozostaje kierunkiem priorytetowym w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Jego priorytetowe znaczenie dla Rosji podkreślane jest we wszystkich dokumentach programowych polityki zagranicznej, poczynając od 23 kwietnia 1993 roku. Dokument ten należy uznać za pierwszy, który określa priorytety międzynarodowej aktywności Rosji. Kolejne cztery koncepcje polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej (z 28 czerwca 2000 roku, 12 lipca 2008 roku, 12 lutego 2013 roku oraz 30 listopada 2016 roku) różnią się pod względem oceny wyzwań i zagrożeń oraz celów, a także środków i metod, co jest zrozumiałe z racji ewolucji stosunków międzynarodowych i środowiska międzynarodowego

60 <https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/DoktrynaFederacjiRosyjskiej.pdf> [dostęp: 16.05.2022].

61 M. Urbański, *Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej z 2014 roku – dawny Związek Radziecki w nowej odsłonie?* „Przegląd Geopolityczny” 2015, nr 13, s. 17–35; W. Malendowski, *Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej w XX i XXI wieku. Cele – zadania – kierunki działania*, „Przegląd Strategiczny” 2017, nr 10, s. 55–94, <https://doi.org/10.14746/ps.2017.1.4>.

Rosji, ale „bliska zagranica” zajmuje w nich kluczowe miejsce⁶². Początkowo, od momentu powstania Federacji Rosyjskiej, dla określenia czternastu byłych republik radzieckich przez decydentów rosyjskich było używane pojęcie „bliskiej zagranicy” (ros. *bliźnieje zarubieże*)⁶³. Po raz pierwszy terminu tego użył rosyjski minister spraw zagranicznych Andriej Kozyriew w styczniu 1992 roku. W wyniku sprzeciwu trzech republik bałtyckich, które wyraźnie obrały prozachodnią opcję w polityce zagranicznej, termin „bliska zagranica” jest używany w oficjalnych dokumentach państwowych obecnie wyłącznie wobec jedenastu byłych republik radzieckich. Pojęcie to oznacza, że państwa wchodzące w skład „bliskiej zagranicy” są przez Rosję postrzegane przez pryzmat szczególnych więzów historycznych, politycznych, gospodarczych, ich strategicznego znaczenia, charakteru i wyjątkowości, w których ogniskują się żywotne rosyjskie interesy⁶⁴. Państwa, wobec których stosuje się termin „bliska zagranica” to te, które powstały po rozpadzie ZSRR, a z którymi Rosja niekoniecznie musi mieć wspólne granice, ale ma on podkreślać szczególne znaczenie byłych republik radzieckich w rosyjskiej polityce, także może sugerować ich niepełnowartościową państwowość⁶⁵.

Celem, który pojawiał się w pierwszych rosyjskich dokumentach programowych rosyjskiej polityki zagranicznej, było dążenie do odzyskania pełnej kontroli nad radziecką bronią jądrową, co udało się zrealizować wraz z pełnym przejściem radzieckiego arsenału jądrowego przez Federację Rosyjską w 1997 roku; cel ten nie występuje już w *Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* z 2000 roku. Z kolei celem pojawiającym się we wszystkich redakcjach koncepcji – jako że niezmiennie pozostaje ważnym zadaniem polityki rosyjskiej w regionie – jest reintegracja obszaru poradzieckiego. W pierwszych dokumentach programowych polityki zagranicznej Rosji kluczowym ugrupowaniem była Wspólnota Niepodległych Państw, jednak niska efektywność tej organizacji spowodowała, że na znaczeniu zyskały ugrupowania o ograniczonym członkostwie i w wybranych obszarach. Obecnie za kluczowe postrzegane

62 A. Włodkowska-Bagan, *Polityka Rosji na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, t. XIV, nr 3, s. 61–87.

63 A. Włodkowska, *Polityka Federacji Rosyjskiej...*, s. 126.

64 Ibidem.

65 N.J. Jackson, *Russian foreign policy and the CIS. Theories, debates and actions*, Routledge, London–New York 2003.

są przez Rosję Euroazjatycka Unia Gospodarcza (EaUG) i Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ)⁶⁶.

Rosyjska polityka zagraniczna od początków prezydentury Borysa Jelcyna, wybranego na prezydenta Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej (RSFRR) 12 czerwca 1991 roku, przeszła kilka etapów programowego i organizacyjnego kształtowania się, wyznaczanych kolejnymi koncepcjami czy strategiami. W okresie rządów Jelcyna (od 10 lipca 1991 roku do 31 grudnia 1999 roku) rosyjska polityka zagraniczna ewoluowała z początkowego kierunku prozachodniego (romantyczny, prozachodni okres polityki zagranicznej Rosji do końca 1995 roku symbolizował minister spraw zagranicznych Kozyriew) w stronę orientacji eurazjatyckiej, po objęciu funkcji ministra spraw zagranicznych przez Jewgienija Primakowa w styczniu 1996 roku⁶⁷. Polityka zagraniczna kierowana przez Kozyriewa opierała się na dwóch głównych celach: wzmacnianiu dobrych relacji z państwami Zachodu oraz reintegracji obszaru poradzieckiego w ramach struktur WNP⁶⁸. Kozyriew uważał, że *strategiczne partnerstwo z Zachodem wzmocni demokratyczne przeobrażenia w Rosji*⁶⁹. Stojąc w obliczu konieczności przeprowadzenia niezbędnych reform (zdecydowano się na terapię szokową, w efekcie której miał zostać zrealizowany plan przekształcenia dotychczasowej gospodarki centralnie planowanej w gospodarkę wolnorynkową⁷⁰), które bez udziału Zachodu nie byłyby możliwe, rosyjskie władze musiały obrać prozachodni kurs. W tamtym okresie dyplomację Kozyriewa określano jako prozachodnią (atlantycką), a propagatorów tego kierunku polityki zagranicznej nazywano – zgodnie z ponad dwustuletnią tradycją zapadnikami (ros. *Zapad* – zachód). Okazało się jednak, że niepowodzenie terapii szokowej reformatorów i kryzys wewnętrzny państwa doprowadził do korekty polityki zagranicznej. Przeciwwagę dla prozachodniej opcji stworzyli zwolennicy orientacji eurazjatyckiej, uważający, że partnerstwo z Zachodem powinno być zrównoważone przez partnerstwo ze Wschodem, a jako istotne filary nowego systemu

66 A. Włodkowska-Bagan, *Polityka Rosji...*, s. 66.

67 S. Bieleń, *Identyfikacja Rosji w stosunkach międzynarodowych*, w: *Polityka zagraniczna Rosji*, red. S. Bieleń, M. Raś, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 13–46.

68 T. Kapuśniak, *Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Warszawa–Lublin 2008.

69 Cyt. za: A. Bryc, *Rosja...*, s. 17.

70 F. Hill, C.G. Gaddy, *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, Washington D.C. 2013.

bezpieczeństwa międzynarodowego wskazywali Chiny i Indie⁷¹. Stronnicy idei eurazjatyzmu są zwolennikami multipolarnego ładu światowego, w którym wielość ośrodków siły ma zapewnić równowagę i zwiększyć bezpieczeństwo. Tak ukształtowany porządek daje również szansę odegrania przez Rosję roli lidera jednego z biegunów wpływów. Zdaniem eurazjatystów właśnie wyjątkowe położenie geopolityczne Rosji (na masywie eurazjatyckim) pozwala jej łączyć dwa światy i dwie cywilizacje (zachodnią i wschodnią)⁷².

Zmiana myślenia o relacjach z Zachodem nastąpiła w związku z procesem rozszerzenia NATO na wschód. *Zamiast oczekiwanego jedyne go sojuszu państw demokratycznych, w tym Rosji, w praktyce doszło do rozszerzenia „starego” sojuszu, powstałego w celu przeciwdziałania zagrożeniu ze strony Związku Radzieckiego i nierozwiązanego po ustaniu tego zagrożenia*⁷³. Zamiast integracji i stworzenia uniwersalnego systemu bezpieczeństwa państw demokratycznych, Rosja i NATO podpisały w maju 1997 *Akt Stanowiący o podstawach wzajemnych stosunków, współpracy i bezpieczeństwa pomiędzy NATO a Federacją Rosyjską*, w którym strony zobowiązały się do współpracy w dziedzinie bezpieczeństwa na obszarze euroatlantyckim i uznały, że nie uważają się nawzajem za przeciwników. Ponadto uwzględniając rosyjskie interesy, wprowadzono zapis, że NATO nie zamierza rozmieszczać na terytorium nowych członków ani broni nuklearnej, ani większych kontyngentów wojskowych⁷⁴. Zaakceptowanie przez stronę rosyjską takich zapisów Aktu Stanowiącego oznaczało zgodę Rosji na rozszerzenie Sojuszu Północnoatlantyckiego. W lipcu 1997 roku na szczycie NATO w Madrycie oficjalnie zaproszone do rozmów o członkostwie w Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego zostały Czechy, Polska i Węgry, które jako pierwsze z państw byłego bloku wschodniego weszły do NATO z dniem 12 marca 1999 roku⁷⁵. *Skutkiem rozszerzenia było powiększenie geopolitycznego wpływu Zachodu na obszarze byłego bloku wschodniego i utrata zaufania Moskwy do państw obszaru transatlantyckiego, które w jej ocenie nie dotrzymały*

71 A. Bryc, *Rosja...*, s. 20.

72 L. Gumilow, *Od Rusi do Rosji. Szkice z historii etnicznej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1996.

73 M. Kaszuba, *W uścisku...*, s. 13.

74 *Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France, 29.05.1997*, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_25468.htm [dostęp: 05.05.2021].

75 R. Zięba, *Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.

umowy o nierozszerzaniu NATO na wschód⁷⁶. Bezpośrednio po tym wydarzeniu doszło do operacji powietrznej NATO w Jugosławii – w oparciu o koncepcję interwencji humanitarnej, jednak bez zgody Rady Bezpieczeństwa ONZ – jako odpowiedzi na czystki etniczne dokonywane przez siły serbskie w Kosowie, co dodatkowo podważyło zaufanie Rosji do Zachodu.

Zwolennicy eurazjatyckiego kursu w rosyjskiej polityce zagranicznej zwracali uwagę na konieczność ochrony interesów narodowych, odzyskania przez Rosję szczególnej roli na arenie międzynarodowej, na obszarze poradzieckim oraz równoważenia partnerstwa z Zachodem partnerstwem ze Wschodem. Podstawę ideologiczną rosyjskiej dyplomacji w czasie sprawowania funkcji ministra spraw zagranicznych przez Primakowa stanowiła koncepcja „multipolarnego ładu światowego”, czyli wielobiegunowości jako przeciwwagi dla unipolarnego systemu międzynarodowego z dominującą pozycją Stanów Zjednoczonych. Oznaczało to przewartościowanie rosyjskiej polityki zagranicznej i było odbierane jako przejaw rewizjonizmu myślenia politycznego rosyjskich władz i prowadzenie polityki neoimperialnej.

Prezydent Jelcyn, który przeforował swoją wersję konstytucji Federacji Rosyjskiej w 1993 roku, uczynił politykę zagraniczną domeną prezydenta jako najważniejszego organu, wytyczającego główne kierunki, cele i zadania polityki zagranicznej, kierującego polityką zagraniczną, prowadzącego rokowania, podpisującego międzynarodowe porozumienia, reprezentującego państwo w stosunkach międzynarodowych⁷⁷. Podstawowym dokumentem w sferze polityki zagranicznej jest *Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*. Najstarszy taki dokument został przyjęty podczas pierwszej kadencji prezydenta Jelcyna jego dekretem z 23 kwietnia 1993 roku, a główne założenia zostały opracowane jeszcze w 1992 roku. Jako priorytetowe zostały wymienione stosunki z państwami WNP, do „bliskiej zagranicy” nie zaliczano już wówczas państw bałtyckich. Dowodem aktywizacji polityki Rosji wobec całego obszaru WNP było sformułowanie oddzielnego dokumentu państwowego *Strategia polityki Federacji Rosyjskiej wobec państw-członków Wspólnoty Niepodległych Państw*, zatwierdzonego przez prezydenta Jelcyna 14 września 1995 roku. Potwierdził on priorytetowe

⁷⁶ M. Kaszuba, *W uścisku...*, s. 7.

⁷⁷ Art. 86 konstytucji Federacji Rosyjskiej, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rosja.html> [dostęp: 23.05.2020], *Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 r.*, tł. A. Kubik, wstęp A. Bosiacki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.

znaczenie obszaru „bliskiej zagranicy” w polityce rosyjskiej, głosząc, że *na terytorium WNP skupiają się nasze główne żywotne interesy w sferze gospodarki, obrony, bezpieczeństwa*. Główny cel Rosji wobec WNP został sformułowany jako *stworzenie zintegrowanego gospodarczo i politycznie związku państw, który będzie w stanie pretendować do zajęcia ważnego miejsca w świecie*⁷⁸.

Rozwinięciem koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej są *Koncepcje bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, zawierające cele i strategię państwa w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa wobec zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych. Pierwsza taka *Koncepcja* została podpisana przez prezydenta Jelcyna 17 grudnia 1997 roku. Za podstawowe elementy polityki zagranicznej w dziedzinie bezpieczeństwa uznano w niej rozwój dobrosąsiedzkich i sojuszniczych stosunków z państwami Wspólnoty Niepodległych Państw⁷⁹.

Po wygranych przez Putina wyborach z 26 marca 2000 roku i objęciu urzędu prezydenta⁸⁰ kontynuowane były w polityce zagranicznej – w zależności od interesu narodowego – założenia wielowektorowości, jednak rosyjska dyplomacja musiała być prowadzona w innych warunkach geopolitycznych, zmienił się rosyjski potencjał, a polityka rosyjska zyskała na asertywności⁸¹. Pierwsza *Koncepcja Polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* podczas urzędowania Putina została przyjęta 28 czerwca 2000 roku. Lata 2001–2002 charakteryzowały się w polityce zagranicznej nowego prezydenta „prozachodnim zwrotem”, który był podyktowany wydarzeniami w Stanach Zjednoczonych po atakach terrorystycznych we wrześniu 2001 roku i dołączeniu Rosji do tzw. koalicji antyterrorystycznej⁸². Podczas swojej pierwszej kadencji Putin starał się budować

78 Cyt. za: W. Konończuk, *Fiasko integracji. WNP i inne organizacje międzynarodowe na obszarze poradzieckim 1991-2006*, „Prace” OSW, 15.06.2007, osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2007-06-15/fiasko-integracji-wnp-i-inne-organizacje-miedzynarodowe-na-obszarze [dostęp: 17.02.2020].

79 A. Bryc, *Rosja...*, s. 25.

80 Okres urzędowania: od 31 grudnia 1999 roku jako p.o. prezydenta, I kadencja: od 8 maja 2000 roku do 7 maja 2004 roku, II kadencja: od 8 maja 2004 roku do 7 maja 2008 roku, III kadencja: od 7 maja 2012 roku do 7 maja 2018 roku i IV kadencja od 7 maja 2018 roku.

81 A. Stępień-Kuczyńska, *Priorytety Putina*, w: *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, red. A. Stępień-Kuczyńska, S. Bieleń, Wydawnictwo Adam Marszałek, Łódź–Warszawa–Toruń 2008, s. 11–33.

82 M. Menkiszak, „Prozachodni zwrot” w polityce zagranicznej Rosji: przyczyny, konsekwencje, perspektywy, „Punkt Widzenia” OSW, 10.09.2020, <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/punktwidzenia2.pdf> [dostęp: 25.11.2020].

partnerstwo z Zachodem, jednak szybko okazało się, że różnice interesów oraz odmienne postrzeganie problemów bezpieczeństwa międzynarodowego i sposobów reagowania na nie oddalają Rosję od Zachodu. Prowadzona od lat 2006–2007 z inicjatywy prezydenta Putina agresywna i rewizjonistyczna polityka zagraniczna (i bezpieczeństwa) doprowadziła do kryzysu w stosunkach z Zachodem. W konsekwencji kolorowych rewolucji w Gruzji w 2003 r., w Ukrainie w 2004 r. i w Kirgistanie w 2005 r. Rosja zaczęła przewartościowywać swoje myślenie o relacjach z Zachodem. Uznano, że Zachód przekroczył linię, wkraczając na obszar poradziecki, traktowany jako wyłączna strefa wpływów rosyjskich. Antagonizm pogłębiło przyjęcie państw bałtyckich do NATO w 2004 roku, a także krytyka Rosji m.in. za sprawę Jukosu, zabójstwo dziennikarki Anny Politkowskiej, otwarcie krytykującej rządu Putina, otrucie byłego oficera służb specjalnych Aleksandra Litwinienki, który ujawnił informacje związane z działalnością tych służb w Rosji. Podczas konferencji w Monachium w 2007 roku Putin zdecydowanie odrzucił dominację i kształtowanie się jednobiegunowego układu sił w stosunkach międzynarodowych, wyraźnie przedstawił rosyjskie interesy i wizję świata – w opinii prezydenta Rosji system międzynarodowy powinien być wielobiegunowy. *To wystąpienie kończyło pewien etap rosyjskich zabiegów o współpracę z Zachodem i zostało odebrane jako wyraźny zwrot w rosyjskiej polityce zagranicznej Rosji*⁸³.

Sygnałem dla rosyjskich władz, że należy twardo przeciwstawić się dalszej ekspansji NATO na wschód stała się propozycja objęcia Ukrainy i Gruzji *Planem działań na rzecz członkostwa* (Membership Action Plan – MAP), przedstawiona podczas szczytu NATO w Bukareszcie w 2008 roku⁸⁴. Jako wyraz sprzeciwu i reakcję Rosji na te zapowiedzi Sojuszu należy uznać wojnę w Gruzji w 2008 roku, aneksję Krymu w 2014 roku oraz wspieranie separatystów na wschodzie Ukrainy. Rosja potwierdziła, że jest gotowa użyć siły w sytuacji zagrożenia jej strefy wpływów na obszarze poradzieckim.

Ukształtowanie się w Rosji podczas pierwszej kadencji prezydentury Putina specyficznego systemu autorytarnego stwarzało kolejny powód do odrzucenia liberalnego ładu międzynarodowego. Kolorowe rewolucje w Gruzji (2003), na Ukrainie (2004) i w Kirgistanie (2005), a zwłaszcza masowe protesty przeciwko powrotowi Putina

83 Cyt. za: M. Kaszuba, *W uścisku...*, s. 19.

84 J.J. Mearsheimer, *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault*, „Foreign Affairs” September/October 2014, s. 77–89, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault> [dostęp: 05.05.2021].

na trzecią kadencję (przełom lat 2011 i 2012) wytworzyły na Kremlu przekonanie, że *idea liberalnej demokracji stwarzają permanentne zagrożenie dla stabilności rosyjskiego reżimu politycznego. Od powrotu w 2012 r. Putina na fotel przywódcy tamtejsza elita widzi relacje z Zachodem w kategoriach quasi-wojennego konfliktu, toczącego w pierwszym rzędzie metodą wojny informacyjnej*⁸⁵.

W okresie dwóch pierwszych prezydentur Putina Rosja – posiadająca największe zasoby gazu ziemnego i jedno z większych zasobów ropy naftowej – dołączyła do głównych graczy na światowym rynku surowcowym. Eksport surowców energetycznych był główną przyczyną wzrostu gospodarczego w Rosji. W latach dwutysięcznych nastąpiło duże ożywienie gospodarcze, związane z rekordowymi cenami ropy naftowej, co przełożyło się na poprawę kondycji rosyjskich finansów publicznych, napływ inwestycji i nowoczesnych technologii. Polityka surowcowa zaczęła być wykorzystywana jako jeden z instrumentów w rosyjskiej polityce zagranicznej, zwłaszcza w momencie, gdy państwo stało się głównym udziałowcem w największej spółce gazowej, czyli w Gazpromie. Rosja umacniała swoją pozycję na arenie międzynarodowej, cały czas zwiększając kontrolę nad dostawami surowców poprzez rozbudowę systemu przesyłowego czy stosując metodę „zakręcania kurka” wobec niektórych państw jako szantaż energetyczny.

Asertywność rosyjskiej polityki zagranicznej nieznacznie osłabła po dojściu do władzy Dmitrija Miedwiediewa. Został on prezydentem Rosji po wygranych w pierwszej turze wyborach, które odbyły się 2 marca 2008 roku i pełnił tę funkcję do 7 maja 2012 roku, kiedy na stanowisko prezydenta powrócił Putin. Podczas jego czteroletniej kadencji, 12 lipca 2008 roku została przyjęta kolejna *Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*. W okresie rządów Miedwiediewa zrezygnowano z konfrontacyjnej retoryki antyzachodniej, a rosyjskie władze zaczęły umacniać wizerunek Rosji jako wiarygodnego partnera Zachodu na arenie międzynarodowej (m.in. w kwestiach bezpieczeństwa) i manifestować otwartość na współpracę. Twarzą nowej retoryki wobec partnerów zagranicznych stał się właśnie prezydent Miedwiediew, co zaowocowało „nowym otwarciem” w relacjach międzynarodowych („reset” w stosunkach z USA, Partnerstwo dla Modernizacji z Unią Europejską)⁸⁶. W 2010 roku podpisano porozumienie

85 Cyt. za: M. Bogusz, J. Jakóbski, W. Rodkiewicz, *Oś Pekin–Moskwa. Fundamenty asymetrycznego sojuszu*, „Raport” OSW, listopad 2021, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Os-Pekin-Moskwa_net_o.pdf [dostęp: 08.02.2022].

86 J. Rogoża, *W cieniu Putina. Prezydentura Dmitrija Miedwiediewa*, „Punkt Widzenia” OSW, 30.11.2011, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/punkt_widzenia_26.pdf [dostęp: 27.11.2020].

START w sprawie redukcji zapasów nuklearnych oraz Partnerstwo dla Modernizacji. Strategiczne cele polityki zagranicznej pozostawały niezmiennie: osłabienie pozycji Stanów Zjednoczonych, oraz strategiczna kontrola nad obszarem poradzieckim, oraz stworzenie na tym obszarze zdominowanego przez Rosję ładu regionalnego, m.in. poprzez budowę podporządkowanych Moskwie struktur integracyjnych⁸⁷. Strategiczna kontrola nad obszarem poradzieckim oznacza dążenie Rosji do wywierania wpływu na politykę zagraniczną, bezpieczeństwa i wewnętrzną większości byłych republik (w tym przede wszystkim Białorusi, Ukrainy i Kazachstanu, postrzeganych w Moskwie jako kluczowe)⁸⁸.

Po inauguracji kolejnej, trzeciej kadencji Putina w 2012 roku doszło do zwrotu w rosyjskiej polityce zagranicznej, wzrostu asertywności Moskwy, która zaczęła dążyć do odegrania roli jednego z centrów wielobiegunowego świata, oraz artykułować potrzebę radykalnej zmiany w układzie sił i regułach postępowania w stosunkach międzynarodowych, ponieważ Rosja nigdy nie zaakceptowała jednobiegunowego ładu, który wyłonił się po zakończeniu zimnej wojny i upadku układu dwubiegunowego. Od wystąpienia Putina w Monachium rosyjskie władze konsekwentnie podtrzymywały swój pogląd na miejsce Rosji w stosunkach międzynarodowych, zaś Putin ponownie zaprezentował go w październiku 2014 roku na spotkaniu Klubu Władajskiego. Powiedział wówczas m.in., że *Zimna wojna zakończyła się, ale nie zakończyła się podpisaniem traktatu pokojowego określającego jasne i przejrzyste porozumienie dotyczące respektowania istniejących zasad lub tworzenie nowych zasad i standardów. Taka sytuacja tworzy wrażenie, że tak zwani zwycięzcy zimnej wojny postanowili działać metodą faktów dokonanych i przekształcać świat tak, by służył ich własnym potrzebom i interesom. Gdy tylko istniejący system stosunków międzynarodowych, prawa międzynarodowego i równowagi staje się przeszkodą na ich drodze, określają go jako bezwartościowy, przestarzały i wymagający natychmiastowego zburzenia*⁸⁹.

Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa opiera się na dążeniu do budowania świata wielobiegunowego, a jej zasadniczym celem stało się

87 Putin po raz czwarty. Stan i perspektywy Rosji (2018-2024), „Raport” OSW, 30/2018, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/raport_pl_putin_net.pdf [dostęp: 10.12.2021].

88 M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja, taktyczna zmiana. Polityka bezpieczeństwa europejskiego Rosji*, „Punkt Widzenia” OSW, 10/2019, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_76_PL_Strategiczna-kontynuacja_net_o.pdf [dostęp: 10.12.2021].

89 Meeting of the Valdai International Discussion Club, 24.10.2014, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/46860> [dostęp: 05.05.2021].

powstrzymywanie wpływów Zachodu na obszarze poradzieckim, gdyż po rozszerzeniach NATO na Wschód Rosja miała poczucie okrążania jej przez Zachód. Z uwagi na specyfikę rosyjskiego systemu politycznego w interesie Moskwy jest nie współpraca z Zachodem według logiki wspólnych korzyści, ale konfrontacja i konflikt. Myślenie w kategoriach „gry o sumie zerowej” nie jest efektem bieżących, tymczasowych potrzeb i interesów Kremla, ale fundamentem oglądu świata przez rosyjskie elity⁹⁰.

Integracja obszaru poradzieckiego to jeden z priorytetów rosyjskiej polityki zagranicznej. W przyjętej 12 lutego 2013 roku *Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* zapisano, że Moskwa będzie aktywnie wspierać proces eurazjatyckiej integracji gospodarczej, realizując wspólnie z Białorusią i Kazachstanem zadanie reformy Eurazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej i formowania Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej, sprzyjać włączeniu do tych działań innych państw – członków EaWG, podejmować kroki na rzecz dalszego rozwoju i doskonalenia mechanizmów oraz bazy prawno-traktatowej Unii Celnej i Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej, a także przyczyniać się do wzmacniania Eurazjatyckiej Komisji Gospodarczej jako wspólnego, stałego organu regulacyjnego Unii Celnej i Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej⁹¹.

W doktrynie wojennej z 2014 roku duży nacisk położono na znaczenie sił zbrojnych w realizacji celów polityki zagranicznej. Wśród głównych zagrożeń zewnętrznych zidentyfikowano narastanie potencjału wojskowego NATO i zbliżenie – poprzez rozszerzenie Paktu – jego infrastruktury wojskowej do granic FR.

W dniu 30 listopada 2016 roku prezydent Rosji Władimir Putin podpisał nową (piątą w historii postsowieckiej Rosji) *Koncepcję polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, która zastąpiła dokument z lutego 2013 roku⁹². Rozdział IV tej strategii zawiera priorytety regionalne polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Jak czytamy w *Koncepcji*: *Priorytetowymi kierunkami polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej są rozwój stosunków w ramach współpracy dwustronnej i wielostronnej z państwami członkowskimi Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP)*

90 M. Domańska, *Uzależnieni od konfliktu. Wewnętrzne uwarunkowania antyzachodniej polityki Kremla*, „Punkt Widzenia” OSW, nr 67, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_67_uzaleznieni-od-konfliktu_net_0.pdf [dostęp: 21.04.2021].

91 Cyt. za: W. Górecki, *Coraz dalej...*, s. 80.

92 W. Rodkiewicz, *Straszenie zwrotem ku Azji – nowa Koncepcja polityki zagranicznej Rosji*, „Analizy” OSW, 07.12.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-12-07/straszenie-zwrotem-ku-azji-nowa-koncepcja-polityki-zagranicznej-rosji> [dostęp: 25.11.2020].

i dalsze umacnianie działających na przestrzeni WNP struktur integracyjnych z rosyjskim udziałem⁹³. W kolejnych punktach wymienione są kluczowe zadania dla Rosji wobec obszaru poradzieckiego, czyli rozszerzanie współpracy strategicznej z Republiką Białorusi w ramach Związku Białorusi i Rosji w celu rozwoju procesów integracyjnych we wszystkich sferach, pogłębienie i rozszerzenie integracji w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (EAU) z Republiką Armenii, Republiką Białorusi, Republiką Kazachstanu i Republiką Kirgiską, w celu stabilnego rozwoju, rozwój Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), jako jednego z najważniejszych elementów współczesnego systemu ochrony bezpieczeństwa na obszarze poradzieckim⁹⁴. W Koncepcji dużo miejsca zostało poświęcone Wspólnocie Niepodległych Państw. Jak czytamy: *Rosja pracuje nad dalszą realizacją potencjału WNP, nad wzmocnieniem Wspólnoty w charakterze wpływowej organizacji regionalnej, forum dla wielostronnego dialogu politycznego, a także w charakterze mechanizmu wieloplanowej współpracy w sferach gospodarki, w sferze humanitarnej czy też w sferze walki z tradycyjnymi i nowymi wyzwaniami i zagrożeniami*⁹⁵.

Ważnym dokumentem kształtującym politykę zagraniczną Federacji Rosyjskiej jest *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej* zatwierdzona

93 Pkt 49 Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej (zatwierdzonej przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej Vladimira Putina 30 listopada 2016 r.), https://poland.mid.ru/web/polska_pl/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/-/asset_publisher/x9WG6FhjehkG/content/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej-zatwierdzona-przez-prezydenta-federacji-rosyjskiej-vladimira-putina-30-listopada-2016-r-?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fkoncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_x9WG6FhjehkG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1 [dostęp: 25.11.2020].

94 Pkt 50, 51, 52 Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej.

95 Pkt 53 Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej (zatwierdzonej przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej Vladimira Putina 30 listopada 2016 r.), https://poland.mid.ru/web/polska_pl/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/-/asset_publisher/x9WG6FhjehkG/content/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej-zatwierdzona-przez-prezydenta-federacji-rosyjskiej-vladimira-putina-30-listopada-2016-r-?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fkoncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_x9WG6FhjehkG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1 [dostęp: 25.11.2020].

na mocy dekretu Prezydenta Federacji Rosyjskiej z dnia 2 lipca 2021 roku. Czytamy w niej: *Działania niektórych państw mają na celu inicjowanie procesów dezintegracyjnych we Wspólnocie Niepodległych Państw (WNP), zorientowanych na zniszczenie więzi Rosji z jej tradycyjnymi sojusznikami. Szereg państw uznaje Rosję za zagrożenie, a nawet nazywa ją wrogiem militarnym*⁹⁶. Jak się okazało rok później, Rosja zaatakowała Ukrainę, dając wyraźny sygnał NATO, że traktuje tę organizację jako zagrożenie własnych interesów i będzie bronić swoich wpływów na obszarze poradzieckim z użyciem siły militarnej. *Przygotowując operację wojskową przeciw Ukrainie, Rosja zintensyfikowała działania dezinformacyjne wymierzone w to państwo i kraje Zachodu. Przypisując ukraińskim siłom zbrojnym odpowiedzialność za eskalację sytuacji w Donbasie, a także oskarżając je o ludobójstwo, Rosja starała się sfabrykować uzasadnienie decyzji o uznaniu państwowości samozwańczych republik, a następnie o rozpoczęciu „specjalnej operacji wojskowej”*⁹⁷.

Za podstawowe założenia doktryny rosyjskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa wobec obszaru poradzieckiego, realizowane w okresie prezydenta Putina („doktryna Putina”) należy uznać następujące elementy:

- Rosja jako gwarant praw i obrońca ludności rosyjskojęzycznej za granicą,
- „dobrosąsiedztwo” jako warunek uznania niepodległości i integralności terytorialnej: nieuczestniczenie przez dane państwo w procesach integracji z alternatywnymi (wobec kontrolowanych przez Rosję) strukturami integracyjnymi, przestrzeganie przez dane państwo w pełnym zakresie praw politycznych i kulturalnych zamieszkującej je ludności rosyjskojęzycznej, udział danego państwa (o ile odpowiada to interesom Rosji) w procesie ściślejszej politycznej i gospodarczej integracji eurazjatyckiej, dyktowanej i kontrolowanej przez Moskwę,

96 Część II, pkt 17 Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej z 2 lipca 2021 roku, https://poland.mid.ru/web/polska_pl/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/-/asset_publisher/x9WG6FhjehkG/content/strategia-bezpieczenstwa-narodowego-federacji-rosyjskiej?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fkoncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_x9WG6FhjehkG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1 [dostęp: 28.03.2022].

97 F. Bryjka, *Rosyjska dezinformacja na temat ataku na Ukrainę*, „Komentarze” PISM nr 15/2022, 25.02.2022, <https://www.pism.pl/publikacje/rosyjska-dezinformacja-na-temat-ataku-na-ukraine> [dostęp: 28.03.2022].

- uznanie użycia siły zbrojnej za uprawnione narzędzie ochrony rodaków za granicą,
- odwoływanie się przez Rosję do pozaprawnych kategorii (takich jak interes narodowy, prawda i sprawiedliwość) dla uzasadnienia swojej polityki,
- Rosja jako centrum rosyjskiego świata: szczególna duchowa i cywilizacyjna wspólnota, wobec której używana jest nazwa „Rosyjski Świat” (*Russkij Mir*), ścisła więź łącząca Rosję z Ukrainą i z Białorusią⁹⁸,
- Zachód jako przeciwnik, który dąży do tego, aby Rosyjski Świat nie zrealizował swojej jedności⁹⁹.

W latach dziewięćdziesiątych, w okresie rządów prezydenta Borysa Jelcyna, targana wewnętrznymi kryzysami i uczestnicząca w konfliktach na obszarze post-radzieckim Rosja usiłowała znaleźć *modus vivendi* z państwami i strukturami zachodnimi i ukształtować odpowiadający jej nowy model architektury bezpieczeństwa europejskiego. Z kolei w latach dwutysięcznych, po przejęciu władzy przez Władimira Putina, zaostrzał się stopniowo autorytarny kurs polityki wewnętrznej i coraz bardziej asertywny kurs polityki zagranicznej Rosji. Od połowy pierwszej dekady XXI wieku narastał konflikt z Zachodem, a wzmocniona dzięki surowcowej koniunkturze Moskwa coraz częściej i chętniej zaczęła używać siły zbrojnej jako instrumentu swojej polityki. Okupacja Krymu i części Donbasu wywołały trwający do dziś, najpoważniejszy od zakończenia zimnej wojny kryzys w stosunkach Rosji z Zachodem¹⁰⁰.

98 M. Orzechowski, *Noworosja jako element postzimnowojennego modelu reintegracji na obszarze poradzieckim*, w: *Ukraina – czas przemian po rewolucji godności*, red. A. Furier, Wydawnictwo FNCE, Poznań 2017, s. 274–304.

99 M. Menkiszak, *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*, „Komentarze” OSW, 27.03.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-03-27/doktryna-putina-tworzenie-koncepcyjnych-podstaw-rosyjskiej> [dostęp: 3.01.2022].

100 Cyt. za: M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja, taktyczna zmiana. Polityka bezpieczeństwa europejskiego Rosji*, „Punkt Widzenia” OSW, nr 76, 2019, s. 9–10, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_76_PL_Strategiczna-kontynuacja_net_o.pdf [dostęp: 9.06.2021].

2.3. Cele i instrumenty polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec obszaru poradzieckiego¹⁰¹

Przez ponad 30 lat od rozpadu ZSRR kontrola nad obszarem poradzieckim pozostaje jednym z głównych celów geopolitycznych Federacji Rosyjskiej. *Cel ten należy rozumieć jako dążenie Rosji do wpływu na politykę zagraniczną, bezpieczeństwa i wewnętrzną większości państw poradzieckich (w tym zwłaszcza Białorusi, Ukrainy i Kazachstanu, postrzeganych w Moskwie jako kluczowe); Rosja nadawała im kierunek zgodny z definiowanymi przez Moskwę interesami. Oznacza to w szczególności, że państwa te nie mogłyby wchodzić w sojusze polityczno-wojskowe i gospodarcze porozumienia integracyjne uznawane przez Rosję za wrogie lub konkurencyjne (przede wszystkim w struktury tworzone przez Zachód) ani też rozwijać bliskiej dwustronnej współpracy, szczególnie w sferze bezpieczeństwa, z czołowymi państwami zachodnimi (zwłaszcza z USA). Zarazem miałyby one uczestniczyć w podobnych strukturach kontrolowanych przez Moskwę i prowadzić politykę jak najściślej przyjaznej współpracy z Rosją¹⁰².*

Strategicznym celem polityki zagranicznej Rosji jest stworzenie na obszarze poradzieckim zdominowanego przez Rosję ładu regionalnego, m.in. poprzez budowę podporządkowanych Moskwie struktur integracyjnych. Podstawowym i najważniejszym celem Rosji wobec obszaru poradzieckiego jest utrzymanie go w strefie rosyjskich wpływów oraz ograniczanie wpływów innych aktorów, *tak aby mieć zapewniony decydujący głos w najważniejszych dla regionu sprawach i aby ta prerogatywa nie była kontestowana przez żadnego z istotnych graczy¹⁰³.* Dotyczy to zwłaszcza kwestii związanych z szeroko rozumianym bezpieczeństwem, ale odnosi się także do innych sfer, w których pozycja Rosji jest i ma pozostać dominująca. Utrzymywanie obszaru poradzieckiego w rosyjskiej strefie wpływów jest przez Rosję postrzegane przede wszystkim jako jeden z kluczowych czynników określających jej pozycję na arenie międzynarodowej, jej tożsamość międzynarodową¹⁰⁴

101 W podrozdziale tym znalazły się częściowe wyniki badań opublikowane w czasopiśmie „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” (A. Czyż, *Post-Soviet area in the foreign policy of the Russian Federation*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, Vol. 71(3)/2021, s. 151–164).

102 Cyt. za: M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja...*, s. 12.

103 Cyt. za: W. Górecki, *Coraz dalej...*, s. 18.

104 M. Raś, *Obszar WNP jako czynnik wpływający na tożsamość międzynarodową Federacji Rosyjskiej*, w: *Federacja Rosyjska–Wspólnota Niepodległych Państw*, t. 2, red. T. Kapuśniak, Instytut

oraz warunek umocnienia statusu mocarstwa i odbudowy imperium¹⁰⁵. Cele Rosji w stosunku do obszaru poradzieckiego koncentrują się wokół czterech głównych dziedzin, dla których kluczowe znaczenie ma fakt obecności u władzy reżimów przychylnych Rosji i skłonnych respektować jej interesy:

1. polityka,
2. bezpieczeństwo („twarde” i „miękkie”),
3. gospodarka,
4. miękka siła, tzw. *soft power*.

W obszarze politycznym Rosji zależy na tym, aby państwa obszaru poradzieckiego nie wiązały się sojuszami z innymi aktorami zewnętrznymi, ale pozostawały w strukturach współpracy kontrolowanych przez Rosję. Rosja stara się wiązać byłe republiki radzieckie układami zależności, tworząc sieć współpracy, dążąc do wykorzystania jej jako alternatywy wobec struktur zachodnich. W obszarze bezpieczeństwa głównym celem Rosji jest objęcie całego regionu poradzieckiego systemem bezpieczeństwa zbiorowego gwarantowanego przez Rosję. Wiąże się z tym, w sferze „twardego” bezpieczeństwa, dążenie Rosji do utrzymywania i rozszerzania rosyjskiej obecności militarnej w państwach regionu poprzez tworzenie i utrzymywanie rosyjskich baz wojskowych oraz zapobieżenie rozlokowaniu w nich jednostek i sił innych państw, a także zaangażowanie rosyjskich wojsk w misje pokojowe i stabilizacyjne na obszarze WNP. Z kolei, w sferze „miękkiego” bezpieczeństwa celem jest zmniejszenie napływu do Rosji narkotyków i ograniczenie nielegalnej migracji. W obszarze gospodarki Rosja dąży do utrzymania uzależnienia państw regionu od wymiany handlowej ze sobą w wybranych sektorach (np. inwestycje hydroenergetyczne, serwisowanie sprzętu wojskowego, dostawy paliw) oraz do zachowania pozycji monopolisty w transzycie surowców energetycznych. W obszarze *soft power* Rosji zależy na utrzymaniu pozycji języka rosyjskiego oraz rosyjskich mediów w regionie¹⁰⁶.

Zdaniem Macieja Rasia cele Federacji Rosyjskiej na obszarze poradzieckim sprowadzają się do następujących kwestii:

Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin-Warszawa 2011, s. 77–88.

105 M. Tarnawski, *Rosja wobec państw WNP – odbudowa imperium?*, w: *Federacja Rosyjska-Wspólnota Niepodległych Państw*, red. T. Kapuśniak, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin-Warszawa 2011, s. 111–126.

106 Ibidem, s. 18–19.

1. utrzymania wpływów ekonomicznych,
2. zachowania kontroli nad infrastrukturą militarną,
3. utrwalenia wpływu na procesy polityczne i społeczne zachodzące w byłych republikach,
4. przeciwdziałania przenikaniu i umacnianiu wpływów aktorów trzecich¹⁰⁷.

W literaturze przedmiotu stosuje się określenia: metody, środki, instrumenty. Środki i metody polityki zagranicznej określić można jako sposoby wykorzystania zasobów na rzecz realizacji celów polityki zagranicznej. Do najstarszych środków polityki zagranicznej należą wojna i dyplomacja. Jednym z utrwalonych w stosunkach międzynarodowych podziałów środków i metod jest rozróżnienie na *hard power* (twarda siła) i *soft power* (miękką siła), przy czym siła – jak wskazywał znany badacz stosunków międzynarodowych Joseph S. Nye – może być definiowana jako *zdolność dokonywania zmian lub opierania się zmianom*¹⁰⁸. Inny podział to podział na środki polityczne, gospodarcze, wojskowe, psychospołeczne i normatywne¹⁰⁹. W ramach środków politycznych wskazać można na dyplomatyczne, takie jak misje specjalne, spotkania na szycie na szczęblu szefów państw czy szefów rządów, działania stałych misji dyplomatycznych. Środki gospodarcze to np. surowce energetyczne czy nowe technologie. Środki militarne są związane z prowadzeniem wojen czy udziałem w konfliktach zbrojnych, misjami wojskowymi pod egidą organizacji międzynarodowych o charakterze stabilizacyjnym. Do środków psychospołecznych można zaliczyć media masowego przekazu i dorobek kulturowy państwa, z kolei środki normatywne dotyczą wszelkich uregulowań międzynarodowych, czyli całej sfery zobowiązań, które państwa uznają¹¹⁰.

Instrumenty, czyli narzędzia polityki zagranicznej, określają konkretny przedmiotowy rodzaj zastosowanego środka. Rosja posiada szeroki wachlarz instrumentów oddziaływania na państwa obszaru poradzieckiego. Można je pogrupować w cztery główne kategorie, które wzajemnie się przenikają:

107 M. Raś, *Ewolucja polityki zagranicznej Rosji wobec Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej w latach 1991–2001*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.

108 Cyt. za: J.S. Nye, *Przyszłość siły*, tłum. B. Działoszyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

109 I. Popiuk-Rysińska, *Środki i metody polityki zagranicznej*, w: *Polityka zagraniczna państwa*, red. J. Kukułka, R. Zięba, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992, s. 83–92.

110 Ibidem, s. 84.

1. polityczne,
2. militarne,
3. gospodarcze,
4. *soft power*.

Do instrumentów politycznych należy dominacja w regionalnych strukturach współpracy tworzonych z inicjatywy Rosji na obszarze poradzieckim. Reintegracja jest jednym ze sposobów na utrzymanie i umocnienie rosyjskich wpływów na obszarze poradzieckim oraz na ograniczanie wpływów aktorów trzecich w regionie. W wymiarze politycznym i bezpieczeństwa kluczowymi organizacjami z punktu widzenia Rosji są Wspólnota Niepodległych Państw, Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, a także Szanghajska Organizacja Współpracy (SOW). Wzmocnieniu pozycji Rosji w państwach poradzieckich służyć ma również upowszechnianie własnego modelu ustrojowego – „demokracji suwerennej”¹¹¹ oraz wspieranie przywódców przychylnych Rosji i jej projektom reintegracyjnym. „Suwerenna demokracja” ma być remedium na „kolorowe rewolucje” i poszerzanie wpływów innych aktorów w państwach poradzieckich. W państwach, gdzie wpływy rosyjskie są największe, udzielone lokalnemu politykowi wsparcie może ułatwić mu wyborczy sukces lub wzmocnić jego pozycję (przykład sytuacji w Kirgistanie w 2010 roku, kiedy Rosja jako pierwsza uznała nowe władze).

Ważnym instrumentem gospodarczym jest obecność w Rosji wielomilionowej rzeszy imigrantów zarobkowych z wszystkich państw obszaru poradzieckiego. Gastarbeiterzy, przysyłając pieniądze rodzinom w kraju, zasilają w ten sposób budżety lokalne, co jest czynnikiem pozytywnie oddziałującym na sytuację gospodarczą byłych republik radzieckich. Z drugiej strony, zapowiedzi zaostreżenia przepisów dotyczących migrantów lub pokazowe deportacje nielegalnych imigrantów są formą straszaka i nacisku na poszczególne państwa. Do instrumentów gospodarczych zaliczają się rosyjskie aktywa w różnych państwach regionu, dominująca pozycja w transzycie surowców energetycznych przez rosyjskie terytorium do odbiorców na Zachodzie, wykorzystywana przez Rosję polityka taryfowa na eksportowane do państw regionu towary, a także

111 Zob. R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007. Por. A. Okara, *Sovereign Democracy: A New Russian Idea or a PR Project?*, „Russia in Global Affairs”, July-September 2007, Vol. 5, No. 3, s. 8–20; I. Krastew, *Demokracja nieufnych. Eseje polityczne*, przeł. M. Sutowski, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2013.

stosowanie – poprzez ekonomiczne embarga – polityki zakazów importu określonych towarów z państw niepokornych wobec Rosji. Rosja w odniesieniu do niektórych państw (Białoruś, Ukraina) stosowała politykę preferencyjnych cen na dostawy surowców energetycznych, a w sytuacji pogorszenia stosunków posuwała się do nacisków i szantażu ekonomicznego, który prowadził do kryzysów gazowych, a także do realizowania polityki „omijania” dotychczasowych państw tranzytowych, czyli Białorusi i Ukrainy, poprzez forsowanie nowych inwestycji infrastrukturalnych (budowa gazociągu Nord Stream I czy Turkish Stream).

Według Agaty Włodkowskiej do kategorii *hard power* stosowanej przez Federację Rosyjską można zaliczyć niewycofywanie oddziałów wojskowych, działania zbrojne (często zakamuflowane przez wspieranie tzw. separatystów, np. na Krymie i Donbasie), „ekspansję paszportową”, przejmowanie infrastruktury, różnicowanie cen surowców energetycznych, embarga na ropę naftową i gaz ziemny, sankcje handlowe (zakaz importu wina, warzyw, mięsa)¹¹². Z kolei Tomasz Stępniewski proponuje następujący katalog instrumentów *hard power* stosowanych przez Federację Rosyjską: niewycofywanie oddziałów wojskowych, działania zbrojne, ekspansja paszportowa, przejmowanie infrastruktury, różnicowanie cen surowców energetycznych, sankcje handlowe (zakaz importu wina, warzyw, mięsa, embargo na ropę i gaz)¹¹³.

Instrumentem najbardziej spektakularnym jest rosyjska obecność wojskowa w wielu byłych republikach oraz zaangażowanie Moskwy w konflikty zbrojne na obszarze poradzieckim, w większości przypadków nierozwiązane do dnia dzisiejszego¹¹⁴. Formą zagwarantowania rosyjskiej obecności wojskowej w byłych republikach radzieckich są bazy wojskowe. Na mocy zawartych porozumień z lat 90. XX wieku Rosja uzyskała bazy wojskowe w Armenii, Gruzji, Tadżykistanie, Mołdawii, Kirgistanie, na Ukrainie (Flota Czarnomorska). Ponadto w oparciu o umowy dwustronne w dyspozycji Rosji pozostawały stacje radiolokacyjne w Azerbejdżanie, Kazachstanie, na Białorusi, węzły łączności czy kosmodrom

112 A. Włodkowska, Wykorzystanie *hard i softpower* przez Federację Rosyjską i Unię Europejską w regionie czarnomorskim, w: *Unia Europejska i Federacja Rosyjska wobec regionu Morza Czarnego*, red. T. Kapuśniak, T. Stępniewski, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2010, s. 59–65.

113 T. Stępniewski, *Gra sił w kontestowanym sąsiedztwie Unii Europejskiej i Rosji*, „Studia Europejskie” 2017, nr 4, s. 35–53.

114 K. Strachota, *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny, perspektywy uregulowania, konsekwencje*, „Prace” OSW, 10.06.2003, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_9_0.pdf [dostęp: 19.02.2020].

Bajkonur w Kazachstanie. Posiadanie baz wojskowych w państwach „bliskiej zagranicy”, oprócz względów bezpieczeństwa i stabilizacji w regionach konfliktów, jest również uzasadniane koniecznością ochrony mniejszości rosyjskiej i rosyjskojęzycznej zamieszkującej rejony konfliktów. Rosyjska obecność militarna przejawiała się także w formie wojskowego zaangażowania w konflikty na obszarze poradzieckim poprzez wysyłanie rosyjskich sił pokojowych lub wielostronnych, w których Rosja brała udział. Rosja była mediatorem we wszystkich konfliktach, do jakich doszło na obszarze poradzieckim, głównym twórcą porozumień i ich gwarantem; często wsparcie separatyzmów i udział sił rosyjskich po jednej ze stron konfliktu przesądzał o jego rezultacie. U podstaw konfliktów na obszarze poradzieckim leżały głównie dążenia separatystyczne (w Gruzji – Abchazja i Osetia Południowa, w Mołdawii – Naddniestrze, w Azerbejdżanie – Górski Karabach, na Ukrainie – Donieck i Ługańsk), a w Tadżykistanie doszło do wojny domowej¹¹⁵.

Rosja dysponuje dużym potencjałem kulturowym i symbolicznym, który wykorzystuje w swej polityce wobec byłych republik radzieckich. Pojęcie *soft power* wprowadził do terminologii stosunków międzynarodowych Joseph Nye Jr., który użył tego sformułowania w książce *Bound to Lead: the Changing Nature of American Power*¹¹⁶, a następnie wykorzystał w kolejnych swoich publikacjach¹¹⁷ i określił je jako *zdolność kształtowania preferencji innych dzięki atrakcyjności i przyciąganiu za pomocą posiadanych zasobów, do których zaliczył kulturę, wartości i styl uprawiania polityki zagranicznej*¹¹⁸. Pojęcie *soft power* oznacza „miękką siłę”, czyli „miękkie” środki służące osiągnięciu celów i stanowi poszerzenie możliwych sposobów wywierania wpływu oraz realizacji celów przez aktorów w stosunkach międzynarodowych. Jest więc próbą ukazania „drugiej twarzy siły”, czyli opozycją w stosunku do „twardych” (*hard power*) składników siły – militarnej

115 A. Włodkowska, *Polityka Federacji Rosyjskiej...*, s. 138–139.

116 J.S. Nye, *Bound to Lead: the Changing Nature of American Power*, Cambridge University Press, New York 1991.

117 J.S. Nye, *The Paradox of American Power*, Oxford University Press, Oxford 2002; J.S. Nye, *Soft Power*, „Foreign Policy” 1990, No. 80, s. 153–171; J.S. Nye, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, przeł. J. Zaborowski, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007; J.S. Nye, *What China and Russia Don't Get About Soft Power*, „Foreign Policy”, 2013, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/04/29/what_china_and_russia_don_t_get_about_soft_power [dostęp: 20.12.2021].

118 R. Łoś, *Soft power Rosji*, „Przegląd Strategiczny” 2017, nr 10, 565–579, <https://doi.org/10.14746/ps.2017.1.30>.

i ekonomicznej¹¹⁹. Zasobami „miękkiej siły” państwa mogą być atrakcyjność kulturowa danego państwa, idee i wartości polityczne czy polityka zagraniczna państwa posiadająca walor moralny i legitymizację społeczną¹²⁰. Na znaczenie *soft power* w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wskazał w 2008 roku rosyjski minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow, określając ją jako zdolność do oddziaływania na środowisko międzynarodowe poprzez atrakcyjność cywilizacyjną, społeczną, kulturową¹²¹. Założenia realizacji *soft power* zostały włączone do *Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* z 2013 roku, w której zostały uznane za całościowy zespół instrumentów, niezbędny do realizacji celów polityki zagranicznej i oparty na potencjale kulturowym, metodach związanych z ośrodkami informacji, kulturą, niezbędny komponent we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Takie stanowisko potwierdzono w *Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* z 2016 roku, w której czytamy, że: *integralnym składnikiem współczesnej polityki międzynarodowej staje się korzystanie z instrumentów „miękkiej siły” w celu rozwiązywania zadań z zakresu polityki zagranicznej, przede wszystkim możliwości społeczeństwa obywatelskiego, metod i technologii informatyczno-komunikacyjnych, humanistycznych i innych w charakterze uzupełnienia tradycyjnych metod dyplomatycznych*¹²².

Do kategorii *soft power*, niematerialnego rosyjskiego kapitału¹²³, należy zaliczyć bliskość kulturową, znajomość języka rosyjskiego, kontakty międzyludzkie (spora część członków elit rządzących w byłych republikach to ludzie ukształtowani w czasach ZSRR), dostęp do rosyjskich mediów (telewizja,

119 Cyt. za: T. Stępniewski, *Geopolityka regionu...*, s. 100.

120 J.S. Nye Jr., *Soft power. The means to success in world politics*, Public Affairs, New York 2004.

121 A. Sergunin, L. Karabeshkin, *Understanding Russia's Soft Power Strategy*, „Politics” 2015, Vol. 35, I. 3-4, s. 347–363; Y. Kiseleva, *Russia's Soft Power Discourse: Identity, Status and the Attraction of Power*, „Politics” 2015, Vol. 35, I. 3-4, s. 316–329.

122 Art. 10 *Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, zatwierdzona przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej Vladimira Putina 30 listopada 2016 r., https://poland.mid.ru/web/polska_pl/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/-/asset_publisher/x9WG6FhjehkG/content/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej-zatwierdzona-przez-prezydenta-federacji-rosyjskiej-vladimira-putina-30-listopada-2016-r-?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fkoncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_x9WG6FhjehkG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1 [dostęp: 11.04.2022].

123 Wspierany przez działającą od 2007 roku fundację Russkij Mir.

Internet, prasa), retorykę braterstwa (koncepcja rosyjskiego świata promowana przez Fundację Russkij Mir), kontakty cerkwi prawosławnych (Rosyjska Cerkiew Prawosławna jako instrument realizacji celów rosyjskich władz – „sojusz ołtarza i tronu”)¹²⁴. Rosja w swojej polityce wewnętrznej i zagranicznej zaczęła odwoływać się do ideologii konserwatywnej oraz tradycji prawosławnej, co ma służyć konsolidacji reżimu politycznego, oddziaływaniu na państwa prawosławne oraz wzmacnianiu pozycji Rosji jako centrum cywilizacji wschodniej, prawosławnej, z tradycyjnymi wartościami moralnymi i obyczajowymi. Rosyjska Cerkiew Prawosławna *wspiera politykę Kremla w odniesieniu do interpretacji wydarzeń tak historycznych, jak i bieżących wydarzeń politycznych, promując w ten sposób interesy polityczne Rosji*¹²⁵.

W odniesieniu do Ukrainy sytuacja uległa ważnej zmianie z uwagi na fakt autonomii Ukraińskiej Cerkwii Prawosławnej od Rosyjskiej Cerkwii Prawosławnej. Stało się to faktem w styczniu 2019 roku, na podstawie uzyskania od Patriarchatu Konstantynopolitańskiego statusu kanonicznej cerkwi autokefalicznej¹²⁶, co spotkało się z wyraźnym sprzeciwem ze strony rosyjskiej, gdyż naruszyło strukturę ideologiczną koncepcji rosyjskiego świata, forsowaną przez prezydenta Putina z jej podstawową zasadą duchowej jedności dwóch bratnich narodów: rosyjskiego i ukraińskiego¹²⁷.

Narzędziem wykorzystywanym w tej sferze rosyjskiego oddziaływania jest koncepcja „rosyjskiego świata” (ros. *russkij mir*), stanowiąca *formę promocji idei Rosji jako ośrodka cywilizacyjnego odrębnego od cywilizacji azjatyckich oraz przeciwnego w wielu momentach do cywilizacji zachodniej*¹²⁸. Istotą koncepcji rosyjskiego świata jest m.in. *umocnienie przekonania o wyjątkowości i odmienności*

124 K. Chawryło, *Sojusz ołtarza z tronem. Rosyjski Kościół Prawosławny a władza w Rosji*, „Prace” OSW, 2015, nr 54, s. 5, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_54_pl_sojusz_oltarza_net_o.pdf [dostęp: 8.03.2022].

125 A. Włodkowska-Bagan, *Polityka Rosji na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, Tom XIV, Nr 3, s. 61–87.

126 A. Myślicki, *Konflikt konfesyjny na Ukrainie przełomu lat 2018/2019*, „Przegląd Geopolityczny” 2019, nr 29, s. 102–121.

127 M. Delong, „*Ruski mir*” jako narzędzie rosyjskiej ekspansji geopolitycznej na terytorium Ukrainy, „Przegląd Geopolityczny” 2020, nr 33, s. 50–64; K. Jędraszczyk, *Cerkiew Prawosławna na Ukrainie i w Rosji po 2013 r. wobec wyzwań politycznych, konfliktu rosyjsko-ukraińskiego oraz pytań o granice suwerenności*, „Przegląd Zachodni” 2018, nr 1, s. 191–209.

128 Cyt. za: O. Wasiuta, „*Ruski mir*” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21, s. 67–87.

cywilizacji prawosławnej z Rosją w centrum, która jest zagrożona przez obce, tj. liberalne (zachodnie) wartości. Do tradycyjnych wartości, których Rosja broni (...) należą m.in.: przywiązanie do chrześcijaństwa, konserwatyzm, tradycyjny model rodziny oraz moralność oparta na prawosławnym kolektywizmie. Wartości te są formułowane przy jednoczesnym uwypukleniu różnic i rzekomej wyższości wartości cywilizacji prawosławnej nad tymi, którym hołduje Zachód. Warto mieć świadomość, że interwencja zbrojna na Ukrainie również była przedstawiana jako misja obrony Ukrainy przed wrogiem Zachodem¹²⁹. *Russkij mir* składa się z trzech komponentów: języka rosyjskiego i kultury rosyjskojęzycznej bądź radzieckiej, pamięci historycznej, więzi – rozumianej jako lojalność i przywiązanie – z Rosją-ojczyzną. W tym „rosyjskim świecie” Kreml dostrzega potężny instrument umożliwiający propagandowe wspieranie swej polityki i krzewienie ideologii z wykorzystaniem mniejszości rosyjskiej w realizacji celów i zadań. Popularyzowaniem języka rosyjskiego w kraju i za granicą zajęła się powołana specjalnym dekretem Putina w roku 2007 Fundacja Russkij Mir. Rosja dąży do umocnienia swoich wpływów na obszarze poradzieckim również poprzez działania w sferze nauki i edukacji, które mają przede wszystkim na celu promocję języka rosyjskiego i rosyjskiej kultury, co przejawia się m.in. w organizowaniu wymiany naukowej i otwieraniu filii rosyjskich uczelni w byłych republikach radzieckich.

Rosyjska diaspora, choć malejąca, nadal obecna jest we wszystkich byłych republikach radzieckich, i może być wykorzystywana jako nośnik rosyjskich wartości, tradycji, obyczajów i języka. Z jednej strony, może ułatwiać kontakty z lokalnymi elitami politycznymi i gospodarczymi, z drugiej strony – stanowi element umożliwiający wpływanie na politykę wewnętrzną państw „bliskiej zagranicy”¹³⁰. Promocja rosyjskiej literatury, kinematografii, muzyki, otwieranie szkół nauki języka rosyjskiego oraz instytutów kultury rosyjskiej w byłych republikach radzieckich, czy oddziałów rosyjskich uczelni w państwach „bliskiej zagranicy” służą za instrument kreowania pozytywnego wizerunku Rosji. Taki cel miały także ważne imprezy sportowe, m.in. lekkoatletyczne mistrzostwa świata w Moskwie w 2013 roku, igrzyska olimpijskie w Soczi w 2014 roku, czy mistrzostwa świata w piłce nożnej w 2018 roku.

129 A. Włodkowska-Bagan, *Rosyjska ofensywa propagandowa. Casus Ukrainy*, „Studia Politologiczne” 2018, nr 49, s. 109–124.

130 K. Gołaś, *Region Kaukazu w polityce Federacji Rosyjskiej – wybrane aspekty*, „Przegląd Geopolityczny” 2011, t. 3, s. 109–123.

Istotnym narzędziem umożliwiającym użycie *soft power* przez Rosję są media. Rosyjskie stacje telewizyjne i radiowe, prasa, portale internetowe są ważnym elementem w rozpowszechnianiu informacji, które mają wymiar polityczny, gdyż rosyjskie media są całkowicie uzależnione od władz, co pozwala na utrzymanie spójności interpretacji zdarzeń. *Rosyjską sieć informacyjną tworzy wielki koncern medialny Russia Today (RT), rozgłośnia radiowa Głos Rosji, Wszechrosyjska Państwowa Kompania Telewizyjna i Radiowa, Narodowa Grupa Medialna, Gazprom Media Holding. Platformę medialną tworzy Sputnik, Agencja RIA Novosti*¹³¹.

Kreml prowadzi także wojnę informacyjną przy użyciu zróżnicowanych metod, takich jak np. trolling, czyli forma oddziaływania informacyjnego polegająca na masowym upowszechnianiu memów w Internecie. Wojna informacyjna jest rozumiana jako *masowe, zorganizowane oddziaływanie na sferę psychiczną społeczeństwa oraz infrastrukturę związaną z przekazywaniem informacji w celu uzyskania konkretnych celów politycznych, militarnych i gospodarczych*¹³². Jej celem jest uzyskanie przewagi informacyjnej poprzez uzyskanie wpływu na percepcję społeczeństwa, jego sferę mentalną, sposób kształtowania informacji, system przetwarzania i dystrybucji informacji. (...) Ma ona także wymiar techniczny związany z obiegiem informacji poprzez inwigilację i ewentualny paraliż sieci komputerowych przeciwnika, przy jednoczesnym zabezpieczeniu własnej infrastruktury informacyjnej¹³³.

Podczas operacji krymskiej w 2014 roku Rosja zademonstrowała światu możliwości i potencjał prowadzenia wojen informacyjnych jako narzędzia oddziaływania. *Ich celem jest podporządkowanie elit i społeczeństw innych państw w sposób niezauważalny, przy wykorzystaniu różnych tajnych i jawnych kanałów (służb specjalnych, dyplomatycznych, medialnych), oddziaływania psychologicznego, dywersji ideologicznej i politycznej*¹³⁴. Podczas wojny w Ukrainie w 2022 roku Rosja prowadziła agresywną kampanię propagandową, zakłamując rzeczywistość i kreśląc odmienny obraz wydarzeń, skierowany do Rosjan i mieszkańców wschodniej Ukrainy oraz Krymu, społeczeństw byłych republik radzieckich oraz społeczeństw zachodnich.

131 Cyt. za: R. Łoś, *Soft power Rosji*, „Przegląd Strategiczny” 2017, nr 10, s. 573.

132 Cyt. za: L. Sykulski, *Rosyjska geopolityka...*, s. 83.

133 Cyt. za: L. Sykulski, *Rosyjska geopolityka...*, s. 82.

134 J. Darczewska, *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, „Punkt Widzenia” OSW, 2014, nr 42, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/anatomia_rosyjskiej_wojny_informacyjnej.pdf [dostęp: 10.12.2021].

Mark Leonard i Nicu Popescu proponują następujący katalog „miękkich” narzędzi rosyjskiej polityki sąsiedztwa: *rosyjskie massmedia, finansowanie organizacji pozarządowych, wzrost gospodarczy, ruch bezwizowy, otwarty rynek pracy, autorytarny kapitalizm, wspieranie reżimów autorytarnych, eksport „suwerennej demokracji”, rosyjskie obywatelstwo i emerytury, szkolenia wojskowe*¹³⁵. Według Tomasza Stępniewskiego do kategorii *soft power* stosowanej przez Federację Rosyjską należy zaliczyć retorykę braterstwa, multilateralne instytucje oferujące korzyści swym członkom, inwestycje o znaczeniu strategicznym, ruch bezwizowy i otwarty rynek pracy, ochronę reżimów autorytarnych, model „suwerennej demokracji”, decydowanie o obrazie świata w mediach¹³⁶.

Państwo, które współpracuje lub wykazuje chęć współpracy, należy nagradzać, a to które występuje przeciwko Rosji – karać; taka jest zasada polityki Rosji. Rosja w swej polityce względem „niepokornych” stosuje „twarde” narzędzia, takie jak: *blokada handlowa, embargo energetyczne, różnicowanie cen energii w zależności od poziomu zgodności polityki danego państwa z interesami rosyjskimi, przejmowanie infrastruktury, zwłaszcza energetycznej, wspieranie separatyzmów, nawet poprzez akcje militarne oraz stosowanie szantażu ekonomicznego*¹³⁷.

Tabela nr 1. Instrumenty polityki Federacji Rosyjskiej wobec państw poradzieckich

Polityczne	Militarne	Gospodarcze	Soft power
reintegracja obszaru poradzieckiego (Wspólnota Niepodległych Państw)	użycie siły militarnej	dążenie do utrzymania kontroli nad tranzytem surowców energetycznych	ochrona ludności rosyjskiej w państwach poradzieckich
promocja własnego modelu ustrojowego	obecność wojskowa w byłych republikach poradzieckich (bazy wojskowe)	integracja gospodarcza obszaru poradzieckiego (Euroazjatycka Unia Gospodarcza)	wykorzystanie cerkwi prawosławnej

¹³⁵ Cyt. za: M. Leonard, N. Popescu, *Rachunek sił w stosunkach Unia Europejska – Rosja*, Fundacja im. Stefana Batorego, Londyn–Warszawa 2008, s. 30, https://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/rachunek_sil_ue_rosja.pdf [dostęp: 04.05.2022].

¹³⁶ T. Stępniewski, *Gra sił...*, s. 9.

¹³⁷ Cyt. za: M. Leonard, N. Popescu, *Rachunek...*, s. 30.

Polityczne	Militarne	Gospodarcze	Soft power
wsparcie prorosyjskich reżimów w państwach poradzieckich	integracja obszaru poradzieckiego (Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym)	polityka taryfowa, zakaz importu, embargo	promocja kultury i języka rosyjskiego
udział w mediacjach	zaangażowanie w konflikty zbrojne, rosyjskie siły pokojowe, wspieranie ruchów separatystycznych	naciski i szantaż ekonomiczny	działalność w sferze edukacyjnej
	współpraca wojskowo-techniczna	pomoc gospodarcza i inwestycje	wykorzystanie rosyjskich środków masowego przekazu (telewizja, Internet, prasa)
		obecność imigrantów	propaganda, wojna informacyjna
			retoryka braterstwa, koncepcja Rosyjskiego świata

Źródło: Opracowanie własne.

Do czynników utrudniających Rosji realizację wskazanych powyżej celów polityki zagranicznej wobec obszaru poradzieckiego i wykorzystywanych instrumentów można zaliczyć kilka:

- rosnące zaangażowanie na obszarze poradzieckim państw trzecich,
- budowa alternatywnych wobec rosyjskich dróg transportu surowców energetycznych i realizację projektów infrastrukturalnych z pominięciem Rosji,
- tzw. kolorowe rewolucje na obszarze poradzieckim, promocja demokracji i reorientacja polityki zagranicznej części byłych republik radzieckich w kierunku prozachodnim, pogłębianie współpracy z Unią Europejską czy Sojuszem Północnoatlantyckim,
- tworzenie ugrupowań regionalnych bez udziału Rosji, angażowanie się w program Partnerstwa Wschodniego przez część byłych republik radzieckich.

Rozdział 3

Procesy integracyjne i dezintegracyjne na obszarze poradzieckim

3.1. Procesy integracyjne na obszarze poradzieckim

Od momentu podjęcia decyzji o rozpadzie Związku Radzieckiego stało się jasne, że Rosja będzie podejmowała próby odbudowania swoich wpływów na obszarze poradzieckim i wykorzystania dotychczasowych powiązań do kontynuowania współpracy z nowymi – niepodległymi już – republikami, a jej głównym zadaniem stanie się zachowanie szczególnych relacji z byłymi republikami radzieckimi. Do czynników sprzyjających procesom integracyjnym na tym obszarze można zaliczyć m.in. wykształcone więzi polityczne i gospodarcze pomiędzy republikami związkowymi w ramach ZSRR, wzajemną wymianę handlową, wspólny kod kulturowy, związany ze statusem języka rosyjskiego jako *lingua franca* w dawnym imperium.

Konsekwentne dążenie Rosji do tworzenia kontrolowanych przez siebie struktur integracji w sferze politycznej, gospodarczej i bezpieczeństwa miało służyć strategicznej kontroli nad przestrzenią poradziecką, gdyż stała się ona priorytetowa dla rosyjskiej polityki zagranicznej i zachowuje ten status do dzisiaj. W pierwszej połowie lat 90. XX wieku Rosja podjęła próby odtworzenia więzi integracyjnych obejmujących wszystkie lub zdecydowaną większość państw członkowskich ZSRR. Kiedy ta strategia nie przynosiła oczekiwanych rezultatów, Rosja postawiła na rozwiązanie polegające na tzw. integracji wielu prędkości, które miało spowodować pogłębienie integracji w grupach państw i w określonych sferach. Tendencje te nasiliły się następnie w latach dwudziestych po dojściu do władzy Putina, kiedy to sformułowano kolejne rosyjskie projekty pogłębionej integracji¹. W ramach współpracy politycznej główną strukturą współpracy na obszarze poradzieckim jest Wspólnota Niepodległych Państw. Najważniejszym projektem integracji w dziedzinie współpracy gospodarczej jest w chwili obecnej Euroazjatycka Unia Gospodarcza, z kolei w sferze

¹ M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja...*, s. 19–20.

bezpieczeństwa były republiki radzieckie współpracują w oparciu o Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Rosja rozwija ponadto projekt dwustronnej integracji z kluczowym partnerem w Europie Wschodniej, jakim jest Białoruś, w ramach Państwa Związkowego Białorusi i Rosji. Do inicjatyw integracyjnych można zaliczyć także Szanghajską Organizację Współpracy (początkowo pod nazwą Szanghajskiej Piątki), obejmującą jednak swym zasięgiem terytorialnym nie tylko obszar poradziecki, ale i Chiny, stąd szerzej zostanie omówiona w rozdziale piątym, odnoszącym się do zainteresowania obszarem poradzieckim ze strony innych aktorów stosunków międzynarodowych.

Na obszarze poradzieckim zaobserwować można inspirowane przez Rosję procesy integracji z jednej strony, z drugiej zaś pojawiają się tendencje dezintegracyjne, forsowane przez część państw powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego, starających się opierać dominacji Rosji i nie wchodzić z nią we wspólne struktury współpracy. Dla tej drugiej grupy państw „niepokornych” względem Rosji istotne znaczenie miała współpraca z Unią Europejską w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa i programu Partnerstwa Wschodniego, czy ze Stanami Zjednoczonymi, głównie w sferze politycznej i bezpieczeństwa. *Dla Moskwy projekty integracyjne są ważne w dwóch wymiarach – ekonomicznym oraz geopolitycznym. W wymiarze pierwszym mają być odpowiedzią przede wszystkim na gospodarczą ekspansję Chin. W drugim – stanowić dowód mocarstwowej pozycji Rosji oraz dawać jej swoisty kapitał, atut w relacjach z innymi światowymi graczami*².

Integracja na obszarze poradzieckim stała się jedną z płaszczyzn rywalizacji Moskwy z Unią Europejską o wpływy w Ukrainie i na Białorusi, w Mołdawii, Armenii, Azerbejdżanie czy Gruzji. Państwa te w ostatnich latach coraz silniej współpracowały z Brukselą w ramach programu Partnerstwa Wschodniego, starając się modernizować gospodarkę i ograniczać zależność od Rosji. Z punktu widzenia Moskwy, integracja na obszarze poradzieckim miała przeciwdziałać ekspansji ekonomicznej państw trzecich i rozluźnianiu więzi byłych republik radzieckich z Rosją. Jednocześnie ścisła współpraca miała zagwarantować Rosji utrzymanie silnych wpływów polityczno-gospodarczych na tym obszarze, zwłaszcza w sektorze energetycznym. Dlatego też Rosja z dużą determinacją,

2 Cyt. za: A. Jarosiewicz, K. Kłyński, I. Wiśniewska, *Wspólna Przestrzeń Gospodarcza: kolejny etap integracji wokół Rosji*, „Tydzień na Wschodzie” OSW, 15.12.2010, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-12-15/wspolna-przestrzen-gospodarcza-kolejny-etap-integracji-wokol-rosji> [dostęp: 25.04.2020].

wykorzystując wszystkie dostępne jej instrumenty, zabiega o włączenie do forsowanych przez siebie struktur integracyjnych zwłaszcza Ukrainy. Wynika to ponadto z faktu, że Rosja postrzega wzmocnienie swojej pozycji na obszarze poradzieckim jako drogę do podniesienia znaczenia także na arenie międzynarodowej. Dla Rosji integracja regionalna ma znaczenie wizerunkowe, gdyż ma ugruntować pozycję Rosji jako centrum przyciągania dla byłych republik radzieckich, jako samodzielnego gracza na arenie międzynarodowej, zdolnego do zbudowania własnych ugrupowań regionalnych, podobnych do tych stworzonych w innych częściach świata.

Proces integracji na obszarze poradzieckim napotykał i napotyka na wiele problemów. W przypadku sfery gospodarczej wyzwaniem jest zróżnicowanie poziomu rozwoju poszczególnych państw, a w sferze politycznej kontrowersje wzbudzają pomysły ograniczające suwerenność byłych republik i narzucające rosyjską wizję rozwoju projektów współpracy. Wspólnota Niepodległych Państw nie spełniła pokładanych w niej oczekiwań, wyczerpała swój potencjał, a nieobecność Ukrainy w projektach forsowanych przez Rosję utrudnia realizację rosyjskich planów. Eurazjatycka Unia Gospodarcza budowana na wzór Unii Europejskiej ma być strukturą przyciągającą ze względu na ekonomiczne zyski i atrakcyjność gospodarczą, zaś Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym ma spełniać funkcje obronne na wzór Sojuszu Północnoatlantyckiego. Struktury integracji na obszarze poradzieckim są przede wszystkim instrumentem promowania rosyjskich wpływów, realizacji rosyjskich interesów, gdyż to Rosja zajmuje w nich pozycję dominującą i w rzeczywistości celem rosyjskiej polityki jest podporządkowanie czy duże uzależnienie partnerów, a proces integracji jest postrzegany jako odbudowywanie imperium³. Opisywane wyżej inicjatywy współpracy nie służą rozwiązywaniu konkretnych problemów regionalnych. O znaczących rosyjskich wpływach (zwłaszcza w sferze bezpieczeństwa i obrony) mówić można w przypadku dwóch państw obszaru poradzieckiego: Białorusi i Armenii. W obu tych państwach stacjonują wojska rosyjskie, oba też prowadzą ścisłą współpracę z Rosją w zakresie wojskowości i bezpieczeństwa (Białoruś w większym stopniu niż Armenia). Jednak nawet w tych dwóch przypadkach dostrzegalne są wyraźne ograniczenia, stawiane przez miejscowe elity władzy ambicjom reintegracyjnym Moskwy. W przypadku Białorusi, która wydaje się być najbardziej lojalnym wobec Rosji państwem,

3 K.A. Kowalczyk, *Geopolityczne dążenia współczesnej Rosji*, „Przegląd Geopolityczny” 2019, nr 27, s. 78–92.

procesy integracyjne są na najbardziej zaawansowanym poziomie. Armenia jest uzależniona od rosyjskich gwarancji bezpieczeństwa w związku z konfliktem o Górski Karabach, a jej strategiczne sektory gospodarki znajdują się pod kontrolą rosyjskich podmiotów, mimo to możliwe okazało się tam utrzymywanie pragmatycznych relacji z państwami zachodnimi (m.in. umowa polityczna CEPA z UE z 2017 roku) oraz wymiana elity rządzącej wbrew woli Moskwy (w 2018 roku pokojowa rewolucja wyniosła do władzy lidera opozycji Nikola Paszyniana). Mniejszy, choć odczuwalny jest poziom rosyjskich wpływów w Kirgistanie i Tadżykistanie (których rynki pracy zależne są od migracji zarobkowej do Rosji), a także w bogatszych i silniejszych od nich Kazachstanie i Azerbejdżanie. Rosnące w tych państwach wpływy chińskie i próby dywersyfikacji relacji zewnętrznych, podejmowane przez miejscowych liderów, stanowią jednak coraz większe wyzwanie dla Moskwy. Ograniczone są za to – mimo utrzymywania stosunków politycznych i gospodarczych – wpływy rosyjskie w Gruzji, Mołdawii i Uzbekistanie (choć tu ostatnio rosą), a minimalne – w Turkmenistanie (w dużej mierze zorientowanym na Chiny) i w Ukrainie (będącej *de facto* w stanie wojny z Rosją).

Za ostateczną porażkę Moskwy można jednak uznać fiasko prób podporządkowania sobie Ukrainy. Co prawda Rosja okupuje Krym (istotnie poprawiając rosyjskie położenie geostrategiczne nad Morzem Czarnym i na pewien czas znacząco podnosząc poparcie społeczne dla Putina), także część Donbasu (gdzie stworzyła protektoraty: tzw. Doniecką i Ługańską Republiki Ludowe), nie zdołała jednak zmusić Ukrainy do udziału w projekcie integracji eurazjatyckiej ani zapobiec postępom jej integracji z UE (podpisanie umowy stowarzyszeniowej, w tym umowy o pogłębionej strefie wolnego handlu, ruch bezwizowy, a w efekcie agresji w 2022 roku złożenie formalnego wniosku o członkostwo w UE). Jednocześnie spowodowała swoimi posunięciami zasadniczy prozachodni zwrot ukraińskiego społeczeństwa i elit oraz niemal pełne uwolnienie się Ukrainy od energetycznej zależności od Rosji. W obecnej sytuacji nie sposób wyobrazić sobie powrotu Ukrainy pod strategiczną kontrolę Moskwy inaczej niż na drodze zbrojnego podboju, który jednak napotyka na skuteczny opór ze strony broniących kraju Ukraińców. Tymczasem bez udziału Ukrainy każdy propagowany przez Rosję projekt eurazjatyckiej integracji pozostanie ułomny⁴.

4 M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja, taktyczna zmiana. Polityka bezpieczeństwa europejskiego Rosji*, „Punkt Widzenia” OSW, nr 76, 2019, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_76_PL_Strategiczna-kontynuacja_net_o.pdf [dostęp: 10.02.2020].

Jedną z głównych przyczyn niepowodzeń w procesie instytucjonalizacji współpracy na obszarze poradzieckim była przewaga potencjału politycznego, gospodarczego, ludnościowego czy terytorialnego Rosji nad pozostałymi państwami członkowskimi różnych form integracyjnych inspirowanych przez Moskwę. *Niepowodzenie procesów integracyjnych na obszarze poradzieckim wynika z różnicowania się priorytetów polityki zagranicznej poszczególnych państw WNP i chęci ich uniezależnienia się od Rosji. Każda organizacja międzynarodowa powstała na obszarze poradzieckim z udziałem Rosji będzie skazana na zdominowanie przez Moskwę. Z drugiej strony każda organizacja z centrum na obszarze WNP powstała bez udziału Rosji będzie przez nią traktowana jako struktura antyrosyjska*⁵.

Współpraca w ramach omawianych struktur pozostaje w dużym stopniu deklaratorywna i nieefektywna, a głównym celem wymienionych organizacji jest utrzymanie wpływów politycznych Moskwy w poszczególnych regionach. Praktyka poradzieckiej współpracy instytucjonalnej dowodzi, że państwa obszaru b. ZSRR nie są zdolne do stworzenia efektywnych struktur integracyjnych zarówno w formacie „dwunastki”, jak i w mniejszym gronie⁶. Mimo że Rosja stworzyła kontrolowane przez siebie struktury gospodarcze, polityczne i bezpieczeństwa na obszarze poradzieckim, ich zasięg, skuteczność oraz skala rzeczywistej kontroli nad polityką państw członkowskich była i jest daleka od rosyjskich oczekiwań⁷. O malejącej atrakcyjności Rosji może świadczyć liczba państw członkowskich w inicjowanych przez nią od rozpadu ZSRR organizacjach współpracy – do Wspólnoty Niepodległych Państw wstąpiło w latach 90. XX wieku 12 państw, do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym – 9, do Eurazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej – 5, do Unii Celnej – 3, do Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej – początkowo 3, obecnie 5⁸. Instytucjonalizacja wzajemnych relacji zarówno w sferze politycznej, jak i ekonomicznej, wydaje się mieć znaczenie głównie propagandowe, a rozbieżność interesów i zróżnicowanie priorytetów polityki zagranicznej poszczególnych państw bywa przyczyną niepowodzeń w procesie pogłębiania integracji.

5 Cyt. za: W. Konończuk, *Fiasko integracji...*, s. 5.

6 Cyt. za: W. Konończuk, *Fiasko integracji...*, s. 5.

7 M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja...*, s. 7.

8 W. Górecki, *Coraz dalej od...*, s. 93.

3.1.1. Wspólnota Niepodległych Państw

Bezpośrednio po upadku ZSRR rozpoczęły się sterowane z Moskwy procesy zmierzające do zahamowania procesu rozpadu przestrzeni poradzieckiej i skupienia byłych republik (z wyjątkiem państw bałtyckich) wokół Rosji⁹. Początkowo zatem sposobem na podtrzymywanie więzi łączących były republiki radzieckie stało się powołanie do życia Wspólnoty Niepodległych Państw jako struktury współpracy politycznej na obszarze poradzieckim. Zadaniem WNP było zamortyzowanie skutków rozpadu ZSRR. Ta struktura współpracy stała się najbardziej użytecznym narzędziem rozwoju¹⁰. Z drugiej strony, dla części nowych państw powstałych po rozpadzie ZSRR potrzeba integracji była silna i wynikała z faktu braku doświadczeń własnej suwerennej państwowości. Porozumienie o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw podpisali 8 grudnia 1991 roku w Puszczy Białowieskiej przywódcy Rosji – Borys Jelcyn, Białorusi – Stanisław Szuszkiewicz i Ukrainy – Leonid Krawczuk. Kształt nowej organizacji międzynarodowej sformalizowano podczas szczytu w Ałma Acie 21 grudnia 1991 roku, kiedy do trzech państw założycielskich dołączyły wszystkie pozostałe republiki z wyjątkiem państw bałtyckich i Gruzji (przystąpiła dopiero w grudniu 1993 roku, zaś wystąpiła z WNP po wojnie gruzińsko-rosyjskiej w sierpniu 2008 roku; formalnie zakończyła procedurę występowania z WNP w sierpniu 2009 roku). Wspólnota Niepodległych Państw objęła zatem początkowo następujące państwa: Armenię, Azerbejdżan, Białoruś, Federację Rosyjską, Gruzję (1993–2009), Kazachstan, Kirgistan, Mołdawię, Tadżykistan, Turkmenistan, Ukrainę i Uzbekistan¹¹. W przypadku Ukrainy od marca 2014 roku, w związku z aneksją Krymu przez Rosję, rozpoczął się proces opuszczania WNP przez to państwo. Ukraina wyszła formalnie z WNP w 2018 roku na mocy dekretu prezydenta Petra Poroszenki, który zapewnił, że od czasu utworzenia WNP Kijów uważał tę Wspólnotę za instrument cywilizowanego zerwania z imperium. Jednak w ocenie Poroszenki instrument ten nie zadziałał w sposób cywilizowany z winy

9 Cyt. za: W. Konończuk, *Fiasko integracji...*, s. 6.

10 W. Baluk, *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.

11 Zob. *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, red. T. Kapuśniak, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2011.

Rosji. Moskwa dążyła bowiem, jego zdaniem, do przekształcenia WNP w imperium działające na wzór sowiecki¹².

Wspólnota Niepodległych Państw była swoistym wymuszonym kompromisem pomiędzy zwolennikami zachowania w zmienionej formie dawnego imperium radzieckiego oraz siłami narodowymi opowiadającymi się za niepodległością poszczególnych republik¹³. WNP nazywano „dźwignią reintegracyjną”, powołaną w celu ponownego zjednoczenia „bliskiej zagranicy”, a jej nadrzędnym zadaniem było utrzymanie byłych republik w orbicie rosyjskich wpływów oraz minimalizowanie oddziaływania aktorów trzecich na tym obszarze¹⁴. Podstawy prawne funkcjonowania WNP stanowią: akt założycielski WNP z 8 grudnia 1991 roku, protokół do porozumienia o utworzeniu WNP, deklaracja z Ałma Aty z 21 grudnia 1991 roku, podpisana przez pozostałe republiki związkowe (z wyjątkiem Gruzji i państw bałtyckich) oraz Statut WNP, uchwalony i podpisany 22 stycznia 1993 roku w Mińsku, który określa strukturę i zasady funkcjonowania WNP oraz kompetencje organów Wspólnoty¹⁵.

Główne cele Wspólnoty zostały określone w *Porozumieniu o utworzeniu WNP* jako: *potrzeba zachowania i wspierania wspólnej przestrzeni wojskowo-strategicznej, w tym wspólnej kontroli nad bronią jądrową* (art. 6) oraz *koordynacja działalności w dziedzinie polityki zagranicznej; współpraca na rzecz kształtowania i rozwoju wspólnej przestrzeni gospodarczej, rynku europejskiego i eurazjatyckiego, współpraca w dziedzinie polityki celnej; współpraca na rzecz rozwoju systemu transportu i łączności; współpraca w dziedzinie ochrony środowiska naturalnego; kwestie polityki migracyjnej; walka z przestępczością zorganizowaną* (art. 7)¹⁶. W ciągu pierwszych dwóch lat istnienia WNP podpisano szereg umów wielostronnych, mających zinstytucjonalizować organizację; w 1993 roku został przyjęty Statut WNP powołujący organy kompetencyjne i koordynujące organizacji. Wbrew oczekiwaniom Rosji, integracja w sferze politycznej nie postępowała, gdyż okazało się, że państwa przestrzeni poradzieckiej nie są zainteresowane

12 <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/ukraina-wycofuje-sie-ze-wspolnoty-niepodleglych-panstw/> [dostęp: 01.02.2022].

13 Cyt. za: *Wspólnota Niepodległych...*, s. 6.

14 T. Stępniewski, *Geopolityka...*, s. 86.

15 J. Sobczak, *Integracja obszaru postradzieckiego*, w: *Polityka, prawo, kultura i bezpieczeństwo na obszarze poradzieckim*, red. T. Bodio, J. Marszałek-Kawa, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 16.

16 Cyt. za: C. Mojsiewicz, *Wspólnota Niepodległych Państw*, Wydawnictwo Terra, Poznań 2000.

integracją polityczną, zakładającą tworzenie ponadnarodowych struktur i organów zarządzających.

Podejście poszczególnych państw członkowskich do WNP, jej roli i zadań było zróżnicowane. Część państw – m.in. Ukraina, Mołdawia, Gruzja czy Azerbejdżan – była początkowo zainteresowana utrzymaniem dawnych powiązań gospodarczych i rynków zbytu dla swojej produkcji, ale priorytetem pozostawało dla nich umacnianie świeżo uzyskanej niepodległości. Państwa Azji Środkowej, zaskoczone otrzymaną niespodziewanie niepodległością, przyjmowały rosyjskie propozycje dotyczące integracji poradzieckiej „z otwartymi ramionami”. Armenia, ze względu na konflikt z Azerbejdżanem o Górski Karabach, została faktycznie zmuszona do silniejszego związania się z Rosją i tym samym wspierania rosyjskich projektów integracyjnych. Białoruś, po dojściu do władzy Łukaszenki w 1994 roku, znalazła się wręcz (przynajmniej w sferze propagandowej) w awangardzie integracji poradzieckiej – angażowała się nie tylko w struktury wielopaństwowe, ale także dwustronne z Rosją. Dla Rosji WNP miała być przede wszystkim instrumentem reintegracji obszaru poradzieckiego pod egidą Moskwy, umożliwiającym utrzymanie rosyjskich wpływów politycznych i gospodarczych na tym obszarze. Kiedy jednak okazało się, że WNP nie przynosi oczekiwanych rezultatów i nie realizuje pokładanych w niej nadziei na reintegrację całego obszaru poradzieckiego, Rosja zaczęła forsować koncepcję różnych prędkości, czyli zaproponowała integrację w mniejszym gronie. Pierwszym przejawem koncepcji różnych prędkości integracji, która stała się wówczas oficjalną doktryną polityki rosyjskiej wobec WNP, było podpisanie 6 stycznia 1995 roku układu pomiędzy Rosją i Białorusią o przyspieszeniu formowania unii celnej. Zakładał on przede wszystkim unifikację ustawodawstwa obu państw w dziedzinie celnej, walutowo-finansowej i handlu zagranicznego. W 1995 roku do porozumienia przyłączył się Kazachstan, a w 1996 roku Kirgistan. Po dojściu do władzy Putina po 2000 roku Rosja definitywnie zrezygnowała z forsowania integracji w ramach dwunastu państw członkowskich WNP i zaczęła opierać swoją politykę wobec WNP na rozwoju relacji dwustronnych z poszczególnymi państwami członkowskimi oraz na integracji w mniejszym gronie.

Do najważniejszych czynników, które utrudniały integrację w ramach WNP, należy zaliczyć następujące:

- przewaga Rosji nad pozostałymi państwami w wielu aspektach – pod względem wielkości geograficznej, liczby ludności, potencjału gospodarczego,

politycznego, militarne; WNP stało się przykładem niesymetrycznej integracji,

- duże dysproporcje pod względem rozwoju gospodarczego pomiędzy państwami członkowskimi WNP i zróżnicowane modele gospodarki w nich funkcjonujące (różny stopień rozwoju wolnego rynku, zaangażowania państwa w gospodarkę, zaawansowania procesów prywatyzacji czy udziału sektora prywatnego w PKB),
- odmienne interesy, ambicje, często kwestie sporne odziedziczone po okresie radzieckim¹⁷,
- zróżnicowanie polityczne, rozbieżne interesy w stosunkach międzynarodowych – dla części państw integracja w ramach WNP od początku była raczej taktyką niż strategią długoterminową i starały się one osłabić swoją zależność od Rosji, a wręcz za priorytet swojej polityki zagranicznej uznawały integrację ze strukturami zachodnioeuropejskimi (Ukraina, Mołdawia, Gruzja).

Wspólnota Niepodległych Państw miała być w zamierzeniu Rosji środkiem utrzymania kontroli nad „bliską zagranicą” oraz wpływu na politykę zagraniczną państw członkowskich WNP, a także formą legitymizacji dominującej pozycji Rosji na obszarze poradzieckim¹⁸. Oprócz celów integracyjnych WNP była także sposobem na utrzymanie powiązań kulturowych i językowych pomiędzy Rosją i pozostałymi państwami członkowskimi, ale stała się strukturą fasadową i nieefektywną, a zatem niespełniającą celów, które przed nią postawiono w momencie tworzenia. *Mimo że WNP wciąż formalnie istnieje i regularnie odbywają się kolejne szczyty organizacji, nie udało się jej zrealizować żadnego z deklarowanych celów, co pozwala ocenić dzisiaj Wspólnotę wyłącznie jako instrument „cywilizowanego rozvodu” w procesie rozpadu przestrzeni poradzieckiej*¹⁹. Niezrealizowane pozostały cele polityki obronnej w ramach WNP:

17 A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski, *Procesy integracyjne i dezintegracyjne na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Na gruzach imperium... W stronę nowego ładu międzynarodowego i społeczno-politycznego w regionie Europy Środkowej i Wschodniej*, red. A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 133–180.

18 A. Włodkowska, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. A. Legucka, K. Malak, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2008, s. 42–73.

19 Cyt. za: W. Konończuk, *Fiasko integracji...*, s. 21.

- stworzenie wspólnej ochrony „granic zewnętrznych” (czyli *de facto* granicy b. ZSRR)
 - do końca lat dziewięćdziesiątych żołnierze rosyjscy byli zmuszeni wycofać się ze wszystkich (poza Armenią) „granic zewnętrznych” państw WNP;
- stworzenie „wspólnych sił pokojowych WNP” – jedynym istotnym przykładem krótkiego współdziałania w tej sferze był udział kazaskich i kirgiskich kompanii w – zdominowanych przez jednostki rosyjskie – „siłach pokojowych” w Tadżykistanie na początku lat dziewięćdziesiątych; używające wcześniej tej nazwy siły stacjonujące do dziś w gruzińskiej Abchazji składają się wyłącznie z żołnierzy rosyjskich;
- stworzenie wspólnego systemu obrony powietrznej WNP – jedynym w pełni działającym elementem tego systemu jest współdziałanie Rosji i Białorusi (w ograniczonym zakresie system funkcjonuje także w przypadku Armenii, Kazachstanu i Kirgistanu)²⁰.

3.1.2. Euroazjatycka Unia Gospodarcza

Rosyjskie inicjatywy współpracy na obszarze poradzieckim o charakterze ekonomicznym to kilka kolejnych etapów postępującej integracji gospodarczej: Eurazjatycka Wspólnota Gospodarcza, Unia Celna, Wspólna Przestrzeń Gospodarcza, Eurazjatycka Unia Gospodarcza, zakładająca wprowadzenie na tym obszarze czterech swobód: przepływu towarów, usług, kapitału i siły roboczej. Pierwszym krokiem na drodze ekonomicznej integracji państw WNP było podpisanie przez wszystkie wówczas dwanaście państw WNP 15 kwietnia 1994 roku *Porozumienia o Strefie Wolnego Handlu*, jednak członkami kolejnego etapu integracji, czyli unii celnej, stało się tylko pięciu członków WNP – *Porozumienie o Unii Celnej* z 6 stycznia 1995 roku podpisały bowiem początkowo Rosja i Białoruś, a następnie 29 marca 1996 roku Kazachstan i Kirgistan i 26 lutego 1999 roku Tadżykistan, tworząc w ten sposób od 2000 roku Eurazjatycką Wspólnotę Gospodarczą (EAWG, do której w 2006 roku dołączył Uzbekistan)²¹. Od 2009 roku Rosja przystąpiła z determinacją do wdrażania zasad Unii Celnej pomiędzy początkowo trzema państwami: Rosją, Białorusią i Kazachstanem (co udało się zrealizować w lipcu 2010 roku)²², a od 2012 roku w ramach Wspólnej

20 M. Menkiszak, *Strategiczna kontynuacja...*, s. 15–16.

21 A. Włodkowska, *Polityka Federacji Rosyjskiej...*, s. 51.

22 A. Wierzbowska-Miazga, *Kolejny etap integracji na obszarze postradzieckim*, „Analizy” OSW, 23.11.2011, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-11-23/kolejny-etap-integracji-na-obszarze-postradzieckim> [dostęp: 4.01.2022].

Przestrzeni Gospodarczej. Proces ten był silnie motywowany czynnikami politycznymi: integracja regionalna stała się w ostatnich latach jednym ze strategicznych celów rosyjskiej polityki zagranicznej, gdyż z punktu widzenia Moskwy tworzenie struktur integracyjnych ma przeciwdziałać zwłaszcza ekspansji ekonomicznej Unii Europejskiej i Chin oraz rozluźnianiu więzi pomiędzy byłymi republikami radzieckimi a Rosją, oraz ma zagwarantować Rosji utrzymanie silnych wpływów polityczno-gospodarczych na tym obszarze²³. *Z perspektywy Kazachstanu czy Białorusi integracja z partnerem tak dominującym pod względem gospodarczym, militarnym czy geograficznym budzi obawy przed zwiększeniem uzależnienia od Rosji. Z drugiej jednak strony gwarantuje dostęp do rosyjskiego rynku i równoważy ekspansję ekonomiczną Chin w Kazachstanie, a w przypadku Białorusi umożliwia utrzymanie preferencyjnych warunków współpracy gospodarczej z Rosją*²⁴.

Początkowo porozumienie przewidujące powołanie strefy wolnego handlu, następnie unii celnej, a – dalej – unii gospodarczej zostało podpisane już w 1993 roku przez państwa tworzące Wspólnotę Niepodległych Państw, lecz wówczas zbyt wiele czynników działało przeciw procesowi integracyjnemu, m.in. kryzys gospodarczy i bolesne reformy w samej Rosji (nie będąca w stanie ponosić kosztów dotowania gospodarek innych państw), czy różnice interesów i poziomów rozwoju. Dopiero po dojściu do władzy Putina pojawiły się nowe inicjatywy współpracy. Integracja gospodarcza miała przechodzić przez kolejne fazy według wzorców zachodnioeuropejskich – od etapu strefy wolnego handlu, unii celnej, aż do wspólnego rynku i unii walutowej. W 2000 roku podpisane zostało porozumienie tworzące Eurazjatycką Wspólnotę Gospodarczą (EaWG)²⁵, a w 2003 roku przyjęto deklarację o powołaniu Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej (WPG), która miała objąć Rosję, Białoruś, Kazachstan i Ukrainę. Bezpośrednią przyczyną planów wciągnięcia Ukrainy w orbitę integracji była perspektywa uruchomienia Europejskiej Polityki Sąsiedztwa przez Unię Europejską, co Rosja potraktowała jako wyzwanie dla swojej hegemonii

23 I. Wiśniewska, *Integracja euroazjatycka. Rosyjska próba ekonomicznego scalenia obszaru poradzieckiego*, „Prace” OSW, 30.07.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2013-07-30/integracja-euroazjatycka-rosyjska-proba-ekonomicznego-scalenia> [dostęp: 30.03.2020].

24 Cyt. za: I. Wiśniewska, *Integracja...*, s. 5.

25 Euroazjatycka Wspólnota Gospodarcza (EaWG) powstała w 2000 roku jako organizacja integracji gospodarczej Rosji, Białorusi, Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu oraz (od 2006 roku) Uzbekistanu.

na obszarze poradzieckim, zwłaszcza w odniesieniu do Ukrainy. Kiedy w 2004 roku, po pomarańczowej rewolucji, do władzy w Ukrainie doszły siły niechętne prorosyjskim projektom współpracy, projekt Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej przeszedł w fazę stagnacji aż do roku 2009. Wówczas pojawiły się nowe okoliczności, które zmobilizowały stronę rosyjską do działania i przyspieszenia prac nad postępami integracji ekonomicznej.

Do czynników oddziałujących na politykę rosyjską należy zaliczyć kryzys gospodarczy roku 2008, zainaugurowanie programu Partnerstwa Wschodniego, który zakładał wynegocjowanie z państwami nim objętymi umów stowarzyszeniowych z Unią Europejską oraz umów o pogłębionej strefie wolnego handlu, czy ekspansję gospodarczą Chin. W dniu 9 grudnia 2010 roku w Moskwie prezydenci Rosji Miedwiediew, Białorusi Łukaszenka i Kazachstanu Nazarbajew podpisali deklarację o utworzeniu Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej (WPG) oraz porozumienia dotyczące zasad funkcjonowania tej struktury. Wspólna Przestrzeń Gospodarcza zaczęła funkcjonować od 1 stycznia 2012 roku i miała prowadzić – na wzór Wspólnot Europejskich – do utworzenia wspólnego rynku (czterech swobód: przepływu towarów, usług, kapitału i siły roboczej) na obszarze trzech państw założycielskich. Stała się ona kolejnym etapem integracji Rosji, Kazachstanu i Białorusi, które od 1 lipca 2010 roku tworzyły unię celną²⁶. Wszystkie wspomniane wyżej zabiegi władz rosyjskich i kolejne etapy procesu integracji gospodarczej stanowiły genezę powstania Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej.

W zamierzeniu rosyjskich władz Eurazjatycka Unia Gospodarcza, nazywana także Unią Eurazjatycką (UEa) – i stanowiąca planowane zwieńczenie projektów integracyjnych na wzór Unii Europejskiej, choć z pewnymi modyfikacjami – powinna *nie tylko maksymalnie wykorzystać użyteczne więzi gospodarcze na obszarze WNP, ale też stać się otwartym dla innych państw modelem zjednoczenia, który określiłby przyszłość krajów Wspólnoty. Budowany na uniwersalnych integracyjnych zasadach nowy związek powinien zostać efektywnym ogniwem łączącym Europę z regionem Azji i Pacyfiku*²⁷. Eurazjatycka Unia Gospodarcza (ang.

26 A. Jarosiewicz, K. Kłysiński, I. Wiśniewska, *Wspólna Przestrzeń Gospodarcza: kolejny etap integracji wokół Rosji*, „Analizy” OSW, 15.12.2010, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-12-15/wspolna-przestrzen-gospodarcza-kolejny-etap-integracji-wokol-rosmi> [dostęp: 27.11.2020].

27 Cyt. za: W. Górecki, *Coraz dalej...*, s. 80.

*Eurasian Economic Union*²⁸), powstała formalnie z dniem 1 stycznia 2015 roku w wyniku przekształcenia Unii Celnej i Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej, i stanowi obecnie z punktu widzenia Rosji najważniejszy formalny mechanizm współpracy na obszarze poradzieckim w sferze gospodarczej. W zamyśle Moskwy EUG ma spełniać trzy główne funkcje. Po pierwsze, była ona pomyślana jako mechanizm wzmacniający rosyjskie wpływy w regionie. Po drugie, ma stanowić barierę dla integracji państw z tego obszaru z Zachodem, a w Azji Centralnej zapobiec także rosnącemu wpływowi Chin. Po trzecie, EUG jako wyraz prymatu Rosji na obszarze poradzieckim ma również funkcję legitymizowania kremlowskich elit wobec społeczeństwa rosyjskiego²⁹. Rosja promuje EUG jako sojusz zdolny rywalizować z Unią Europejską w wymiarze ekonomicznym, a jednocześnie odmienny aksjologicznie od struktur zachodnich poprzez odrębność od zasad demokracji liberalnej. Rosja podkreśla swoistość modelu społeczno-politycznego państw poradzieckich, która ma skutkować niezdolnością tych krajów do integracji z Zachodem, i w tym celu posługuje się narracją o odmienności cywilizacyjnej tzw. rosyjskiego świata (ros. *Russkij Mir*). Mówił o tym Putin, który stwierdził, że Unia Eurazjatycka to projekt zachowania tożsamości narodów, historycznej przestrzeni eurazjatyckiej w nowym wieku i w nowym świecie. Eurazjatycka integracja to szansa dla całego poradzieckiego obszaru, aby stać się niezależnym centrum globalnego rozwoju, a nie peryferiami dla Europy lub dla Azji³⁰.

Początkowo Eurazjatycka Unia Gospodarcza obejmowała tylko trzy państwa (Rosję, Białoruś i Kazachstan), Rosja konsekwentnie starała się jednak przyłączać do Unii kolejne kraje, niezależnie od ich kondycji gospodarczej i umiarkowanego sprzeciwu pozostałych członków EUG. W 2014 roku do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej dołączyła Armenia (Rosja skutecznie wymusiła na prezydencie Armenii Serżu Sarkisjanie rezygnację z integracji europejskiej i przystąpienie do EUG, prawdopodobnie wykorzystując jako instrument nacisku pozycję gwaranta bezpieczeństwa Armenii w obliczu tłącego się od lat konfliktu tego kraju z Azerbejdżanem o Górski Karabach), w maju 2015 roku członkiem organizacji został Kirgistan (umowa o przystąpieniu została podpisana jeszcze w grudniu 2014 roku).

28 [Http://www.eaeunion.org/?lang=en#about](http://www.eaeunion.org/?lang=en#about) [dostęp: 26.04.2020].

29 Cyt. za: J. Strzelecki, *Eurazjatycka Unia Gospodarcza: czas kryzysu*, „Komentarze” OSW, 01.02.2016, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_195_0.pdf [dostęp: 26.04.2020].

30 Cyt. za: J. Strzelecki, *Eurazjatycka Unia...*, s. 3.

Jak czytamy w *Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* z 2016 roku: *Kluczowym dla Rosji zadaniem jest pogłębienie i rozszerzenie integracji w ramach Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej (EAU) z Republiką Armenii, Republiką Białorusi, Republiką Kazachstanu i Republiką Kirgiską w celu stabilnego rozwoju, wszechstronnej aktualizacji technologicznej, kooperacji, podwyższenia konkurencyjności gospodarek państw członkowskich EAU oraz podwyższenia poziomu życia ich mieszkańców. Zadaniem EAU jest zapewnienie swobody przepływu towarów, usług, kapitału i pracowników, odgrywanie roli platformy do realizacji wspólnych projektów infrastrukturalnych i inwestycyjnych. Utworzona na bazie uniwersalnych zasad integracyjnych EAU ma potencjał, by odegrać ważną rolę w zakresie harmonizacji procesów integracyjnych w regionie europejskim i euroazjatyckim*³¹.

Podobnie jednak jak w przypadku Wspólnoty Niepodległych Państw, Euroazjatycka Unia Gospodarcza napotyka na przeszkody w realizacji ambitnych zamierzeń i często plany czy terminy ulegają przesunięciu, gdyż nie wszystkie kraje członkowskie są w stanie sprostać wymaganiom procesu pogłębiania integracji, lub decydenci obawiają się o konsekwencje dla funkcjonowania rodzimych gospodarek.

3.1.3. Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym

W 1992 roku Rosja podjęła próbę organizacji przestrzeni poradzieckiej w zakresie bezpieczeństwa na nowych zasadach. Głównym tego przejawem było podpisanie z jej inicjatywy 15 maja 1992 roku w Taszkencie *Układu o bezpieczeństwie zbiorowym WNP* (tzw. Traktat Taszkencki) z udziałem Rosji, Armenii, Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu i Uzbekistanu, do których dołączyła Białoruś (od 1994 roku), a przejściowo także Gruzja i Azerbejdżan (oba państwa w latach 1993–1999). W dniu 2 kwietnia 1999 roku *Protokołu o przedłużeniu Układu o bezpieczeństwie zbiorowym* nie podpisały Azerbejdżan, Gruzja i Uzbekistan.

31 Pkt 51 *Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej* (zatwierdzona przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej Vladimira Putina 30 listopada 2016 r.), https://poland.mid.ru/web/polska_pl/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/-/asset_publisher/x9WG6FhjehkG/content/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej-zatwierdzona-przez-prezydenta-federacji-rosyjskiej-vladimira-putina-30-listopada-2016-r-?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fkoncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej%3Fp_id%3D101_INSTANCE_x9WG6FhjehkG%26p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1 [dostęp: 25.11.2020].

Pozostałych sześć państw 7 października 2002 roku w Kiszyniowie na mocy *Statutu i Porozumienia o statusie prawnym OUBZ* przekształciło Traktat Taszkencki w Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), do której 17 sierpnia 2006 roku dołączył Uzbekistan³². Obecnie w skład OUBZ wchodzi obok Rosji, Białorusi i Armenii także Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan (Turkmenistan jest konsekwentnie neutralny, Uzbekistan dwukrotnie wstępował i występował z organizacji – był członkiem w latach 1994–1999, 2006–2012).

Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym powstała jako sojusz polityczno-obronny zakładający regionalny system bezpieczeństwa zbiorowego państw-sygnatariuszy oraz sojusz wojskowy, gdyż napaść na jedno z państw-sygnatariuszy traktatu oznacza napaść na wszystkie państwa-strony układu. W szczytowym momencie organizacja skupiała aż dziewięć państw byłego ZSRR, w tym aż cztery z Azji Środkowej (wszystkie z wyjątkiem Turkmenistanu), co czyniło ją największą po WNP strukturą na obszarze poradzieckim. W latach 90. XX wieku OUBZ gwarantował dominującej w niej Rosji utrzymanie wpływów w państwach członkowskich przy zmniejszonych z konieczności nakładach finansowych. Wpływy te przejawiały się zwłaszcza w postaci obecności wojskowej (bazy), ale również w uzależnieniu partnerów od rosyjskiej broni (dostarczanej po atrakcyjnych cenach). Z kolei pozostali członkowie podzielali przekonanie – z czasem coraz słabsze – że Moskwa w zamian za ich lojalność gotowa jest zagwarantować im bezpieczeństwo, korzystali też z dostaw broni i umundurowania, szkoleń w rosyjskich uczelniach wojskowych itp.³³.

Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym to struktura współpracy o charakterze obronnym. Ideą tego porozumienia, z punktu widzenia interesów Moskwy, była swoista transakcja: w zamian za polityczną lojalność i niewchodzenie w sojusze z USA i NATO państwa członkowskie otrzymywały od Rosji gwarancje bezpieczeństwa, możliwość szkolenia oficerów w rosyjskich uczelniach wojskowych oraz obietnicę dostaw broni i innego sprzętu wojskowego po preferencyjnych cenach, także organizowanie wspólnych manewrów wojskowych. Układ Taszkencki pozostawał jednak luźną – w dużej mierze polityczną – strukturą, której funkcjonowanie sprowadzało się do regularnych spotkań oficjalnych i ćwiczeń wojskowych o ograniczonej skali. Dopiero po dojściu do władzy Władimira Putina rozpoczęła się instytucjonalizacja tego układu. We wrześniu 2003 roku weszło w życie podpisane rok wcześniej porozumienie,

32 A. Włodkowska, *Polityka Federacji Rosyjskiej...*, s. 136.

33 W. Górecki, *Coraz dalej...*, s. 84.

na mocy którego powstała Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, w ramach której stworzono polityczne i sztabowe struktury Układu. Jednak polityczna, kadrowa i militarna dominacja Rosji w tej strukturze czynią z niej jedno z narzędzi rosyjskiej hegemonii na obszarze poradzieckim³⁴. W 2011 roku przez państwa członkowskie została podjęta decyzja, że rozmieszczenie na terytorium któregośkolwiek z nich bazy wojskowej kraju nienależącego do organizacji wymaga odtań zgody wszystkich pozostałych członków, co w rzeczywistości daje Rosji prawo zawetowania takich projektów i ma wydźwięk zdecydowanie antyamerykański³⁵. W Traktacie Taszkenckim znalazł się zapis analogiczny do artykułu 5 traktatu waszyngtońskiego o NATO. W punkcie 25 można przeczytać: *Federacja Rosyjska uznaje zbrojną napaść na państwo-członka OUBZ za agresję przeciwko wszystkim państwom członkom OUBZ i podejmie w takim przypadku działania zgodnie z Układem o Bezpieczeństwie Zbiorowym*³⁶. Ze względów prestiżowych Rosja często przedstawia OUBZ jako przeciwwagę dla NATO, a intencją rosyjską jest utworzenie bloku wojskowego zdolnego do reagowania na zagrożenia w sposób solidarny, stąd decyzje o utworzeniu sił szybkiego reagowania.

Jak pokazały przykłady wznowienia działań zbrojnych w Górskim Karabachu w 2020 roku czy w Kirgistanie, organizacja skupia swoje zainteresowanie głównie na zagrożeniu zewnętrznym, a nie sytuacji wewnętrznej należących do niej państw³⁷ (choć w 2022 roku jej siły zostały wysłane do ogarniętego kryzysem Kazachstanu). Organizacja ta, oprócz zadań o charakterze militarnym, zaczęła zajmować się także innymi kwestiami, takimi jak terroryzm, handel narkotykami, nielegalna migracja czy bezpieczeństwo ekologiczne. Te ostatnie zagadnienia wprost wynikają z przyjętej w 2016 roku na szczycie w Erywaniu *Strategii bezpieczeństwa zbiorowego OUBZ do 2025 roku*.

Jak czytamy w *Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej z 2016 roku: W charakterze jednego z najważniejszych elementów współczesnego systemu ochrony*

34 A. Legucka, *System bezpieczeństwa Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. A. Legucka, K. Malak, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2008, s. 157–168.

35 Ibidem, s. 20.

36 Cyt. za: M. Kaszuba, *W uścisku Moskwy...*, s. 32.

37 A. Legucka, *Rosja i OUBZ wobec destabilizacji w sąsiedztwie*, „Biuletyn” PISM, nr 240, 25.11.2020, https://www.pism.pl/publikacje/Rosja_i_OUBZ_wobec_destabilizacji_w_sasiedztwie [dostęp: 05.01.2022].

bezpieczeństwa na obszarze postradzieckim Rosja upatruje Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ). Rosja opowiada się za rozwojem jakościowym OUBZ, jej transformacją w cieszącą się autorytetem wielofunkcyjną organizację międzynarodową zdolną do przeciwstawiania się współczesnym wyzwaniom i zagrożeniom w warunkach wzrastającego wpływu globalnych i regionalnych czynników o różnym znaczeniu na obszarze odpowiedzialności OUBZ i na obszarach ościennych³⁸. OUBZ pozostaje rosyjskim instrumentem oddziaływania na państwa członkowskie i pozwala Rosji na wpływanie na prowadzoną przez nie politykę zagraniczną czy gospodarczą, gdyż to Rosja odgrywała i odgrywa dominującą rolę w organizacji i od jej polityki uzależniona jest dynamika rozwoju współpracy w ramach sojuszu i wzajemnych relacji z poszczególnymi sojusznikami.

3.1.4. Państwo Związkowe Białorusi i Rosji

Od momentu rozpadu ZSRR utrzymuje się silna zależność polityczna, gospodarcza i militarna Białorusi od Rosji, a współpraca z Moskwą jest podstawowym elementem białoruskiej polityki zagranicznej, zwłaszcza od momentu dojścia do władzy Łukaszenki w 1994 roku. Proces integracji obu państw postępował zwłaszcza w okresie lat 90. XX wieku za prezydentury Jelcyna. W latach 1996–1999 powstawały kolejne struktury integracyjne: w pierwszej kolejności Stowarzyszenie Białorusi i Rosji (2 kwietnia 1996 roku), następnie utworzono Związek Białorusi i Rosji (2 kwietnia 1997 roku), a ostatecznie Państwo Związkowe Białorusi i Rosji (8 grudnia 1999 roku)³⁹. Proces tworzenia przez Białoruś i Rosję wspólnego Państwa Związkowego był jednym z najbardziej zaawansowanych procesów integracyjnych na obszarze poradzieckim. Jednak proces ten przez długi okres czasu miał bardziej wymiar propagandowy niż realny,

38 Pkt 52 Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej (zatwierdzona przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej Vladimira Putina 30 listopada 2016 r.), https://poland.mid.ru/web/polska_pl/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/-/asset_publisher/x9WG6FhjehkG/content/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej-zatwierdzona-przez-prezydenta-federacji-rosyjskiej-vladimira-putina-30-listopada-2016-r-?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fkoncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_x9WG6FhjehkG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1 [dostęp: 25.11.2020].

39 A. Wierzbowska-Miazga, *Republika Białoruś czy republika białoruska?*, „Prace” OSW, nr 3, 15.09.2001, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_3_o.pdf [dostęp: 29.11.2021].

a Państwo Związkowe przybierało raczej wirtualny charakter niż rzeczywisty, gdyż pozostawało w dużym stopniu w sferze planów⁴⁰.

Według umowy o Państwie Związkowym, najwyższym organem jest Państwowa Rada Najwyższa, w której skład wchodzi głowy państw i rządów, przewodniczący izb parlamentów obu państw, a przewodniczącym na zasadzie rotacji jest jedna z głów państw członkowskich. Dokument ten zakładał ambitny projekt integracji rozbudowanych struktur organów wewnętrznych Państwa Związkowego, jednak w praktyce duża część białorusko-rosyjskich ustaleń nie była wykonywana⁴¹. Początkowo realizacji projektu sprzyjał sam Łukaszenka, który miał wizję objęcia funkcji prezydenta nowego połączonego państwa, ale po dojściu w Rosji do władzy Putina nadzieje te okazały się nierealne, stąd wzięła się późniejsza niechęć prezydenta Białorusi do realizacji planów pogłębiania integracji i ograniczania białoruskiej suwerenności. Pomimo ostudzenia zapалу integracyjnego i przejściowych kryzysów we wzajemnych relacjach, w oficjalnej propagandzie podkreślano niezmiennie bliskie relacje łączące oba państwa. *Dla Rosjan i elit rosyjskich Białorusini, podobnie jak Ukraińcy, to jeden naród, połączony nie tylko wspólnotą kulturową i językową, ale także wspólną historią*⁴². Reżim Łukaszenki do perfekcji opanował sztukę wykorzystywania geopolitycznych i wojskowych interesów Rosji do pozyskiwania gospodarczego wsparcia Moskwy w różnej postaci. Zmuszony jest on do lawirowania pomiędzy okresowymi kryzysami we wzajemnych stosunkach a demonstracyjnym zacieśnianiem relacji. Białoruś, jako państwo tranzytowe, przez lata korzystała z preferencyjnych cen za dostawy surowców energetycznych, jednak w 2011 roku zmuszona została do podpisania umowy, na mocy której Rosjanie przejęli kontrolę nad Biełtransgazem, czyli białoruskim przedsiębiorstwem państwowym, odpowiedzialnym za dystrybucję i przesył gazu przez terytorium białoruskie na zachód⁴³. Od drugiej połowy 2018 roku trwał kolejny kryzys w stosunkach rosyjsko-białoruskich, wywołany w istocie oporem Mińska wobec forsowania znaczącego pogłębienia politycznej i gospodarczej integracji obu państw (do

40 R. Sadowski, *Białoruś–Rosja: integracja wschodnioeuropejska*, „Punkt Widzenia” OSW, 10.05.2003, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2003-05-10/bialorus-rosja-integracja-wschodnioeuropejska> [dostęp: 24.05.2022].

41 K. Kakarenko, *Państwo Związkowe Białorusi i Rosji*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2008, nr 1, s. 293–328, <https://doi.org/10.14746/ssp.2008.1.14>.

42 M. Kaszuba, *W uścisku...*, s. 131.

43 Ibidem, s. 132.

ewentualnego powołania konfederacji państwowej lub nawet pełnego „zjednoczenia” włącznie). W dwudziestą rocznicę powołania Państwa Związkowego w grudniu 2019 roku Rosja forsowała zawarcie porozumień pogłębiających integrację, ale jej dążenia storpedował Łukaszenka, który od lat zwlekał (stosując taktykę gry na czas) z podjęciem wiążących decyzji w kwestiach postępującej integracji rosyjsko-białoruskiej, zdając sobie sprawę z ryzyka poważnego ograniczenia i tak już okrojonej suwerenności na rzecz Rosji. Jednak kryzys polityczny po wyborach prezydenckich na Białorusi w sierpniu 2020 roku zmusił prezydenta Łukaszenkę do szukania wsparcia ze strony Rosji, która zintensyfikowała działania zmierzające do pogłębiania integracji pomiędzy obu państwami. Białoruś ma istotne geopolityczne znaczenie, dlatego Rosja stara się wykorzystywać instrumenty nacisku na Białoruś pozwalające jej kontrolować sposób prowadzenia przez białoruskie władze polityki wewnętrznej i zagranicznej⁴⁴. W 2021 roku został podpisany dekret o przyjęciu do realizacji programu pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej w ramach Państwa Związkowego w latach 2021–2023. Dokument dotyczy programów, które docelowo mają doprowadzić do unifikacji polityk gospodarczych, społecznych i energetycznych, w tym utworzenia wspólnego rynku gazu, ropy i energii elektrycznej⁴⁵.

Tabela 2. Inicjowane przez Rosję organizacje integracyjne na obszarze poradzieckim

Nazwa struktury	Państwa członkowskie obecne i były	Siedziba	Data powstania (Przyjęcie porozumień inauguracyjnych)	Formalne rozpoczęcie działalności
Wspólnota Niepodległych Państw	Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, <i>Gruzja</i> (wystąpiła w 2009 roku), Kazachstan, Kirgizja, Mołdawia, Rosja, Tadżykistan, Turkmenia, <i>Ukraina</i> (wystąpiła w 2018 roku), Uzbekistan	Mińsk	21 grudnia 1991	Grudzień 1991

44 A. Dyner, J. Benedyczak, *Białoruś–Rosja: w kierunku stopniowej integracji*, „Biuletyn” PISM nr 200, 29 września 2020, https://www.pism.pl/publikacje/BialorusRosja_w_kierunku_stopniowej_integracji [dostęp: 01.02.2022].

45 K. Kłysiński, P. Żochowski, *Rosja–Białoruś: pozorowane przyspieszenie integracji*, „Analizy” OSW, 11.05.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-11-05/rosja-bialorus-pozorowane-przyspieszenie-integracji> [dostęp: 12.01.2022].

Nazwa struktury	Państwa członkowskie obecne i byłe	Siedziba	Data powstania (Przyjęcie porozumień inauguracyjnych)	Formalne rozpoczęcie działalności
Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym	Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Kazachstan, Kirgizja, Rosja, Tadżykistan, Uzbekistan	Mińsk	15 maja 1992 (Traktat taszkiencki), 7 października 2002	Październik 2002
Związek Białorusi i Rosji, Państwo Związkowe Białorusi i Rosji	Białoruś, Rosja	Mińsk	ZBiR 2 kwietnia 1997, Państwo Związkowe 8 grudnia 1999	
Eurazjatycka Wspólnota Gospodarcza (EAWG)	Rosja, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Uzbekistan (2006–2008)	Moskwa, Astana	Październik 2000	Maj 2001
Unia Celna (UC)	Rosja i Białoruś (6 stycznia 1995), Kazachstan i Kirgistan (29 marca 1996), Tadżykistan (26 lutego 1999)	Moskwa	Październik 2007/listopad 2009	5 lipca 2010
Wspólna Przestrzeń Gospodarcza (WPG) [dalszy etap UC]	Rosja, Białoruś, Kazachstan	Moskwa	Grudzień 2010 / listopad 2011	1 stycznia 2012
Eurazjatycka Unia Gospodarcza (EAUG) [dalszy etap WPG]	Rosja, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan (od 2015), Armenia (od 2015)	Moskwa	29 maja 2014	1 stycznia 2015

Źródło: Opracowanie własne.

3.2. Procesy dezintegracyjne na obszarze poradzieckim

Najbardziej spektakularnym przejawem dezintegracji obszaru poradzieckiego był sam rozpad Związku Radzieckiego. Powstałe w wyniku jego rozpadu państwa stanęły w obliczu nowej sytuacji w stosunkach międzynarodowych, która wymusiła określenie na nowo kierunków ich polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Głównym problemem kształtowania polityki zagranicznej przez nowo powstałe państwa stało się zdefiniowanie relacji względem dawnego hegemonu, czyli Rosji, jako prawnego sukcesora byłego imperium sowieckiego. Najdalej posuniętym przejawem dezintegracji w dziedzinie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa były republiki bałtyckie, które zdecydowanie wykluczyły możliwość udziału w jakichkolwiek zinstytucjonalizowanych formach współpracy, proponowanych przez Rosję⁴⁶. O determinacji w realizacji tej decyzji może świadczyć przykład Litwy, której władze w 1992 roku przyjęły specjalny akt konstytucyjny *O niewchodzeniu Republiki Litewskiej w układy ze strukturami istniejącymi na obszarze postsowieckim*⁴⁷. Zdecydowane stanowisko Litwy, Łotwy i Estonii w kwestii wyboru opcji prozachodniej i konsekwentne dążenie do członkostwa w Unii Europejskiej i NATO, doprowadziło do rozszerzenia tych struktur o trzy republiki bałtyckie w 2004 roku.

3.2.1. GUAM – Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju

Do utworzenia GUAM doszło 10 października 1997 roku podczas szczytu Rady Europy w Strasburgu. Prezydenci Gruzji, Ukrainy, Azerbejdżanu i Mołdawii przyjęli wówczas *Wspólny Komunikat Szefów Państw*, w którym podkreślono potrzebę rozwoju – dla wzmocnienia stabilności i bezpieczeństwa w Europie – czterostronnej współpracy opartej na poszanowaniu zasad suwerenności narodowej, terytorialnej integralności, nienaruszalności granic państwowych, demokracji, nadrzędności prawa i praw człowieka⁴⁸. Nazwa GUAM powstała

46 T. Kurek, *Procesy dezintegracyjne i reintegracyjne na obszarze postsowieckim w latach 1991–2006*, w: *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, A. Czajowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, s. 11–37.

47 J. Kozakiewicz, *Polityka bezpieczeństwa państw bałtyckich*, Instytut Studiów Strategicznych, Kraków 2003.

48 <https://guam-organization.org/en/guam-history-and-institutional-formation/> [dostęp: 20.11.2020].

z pierwszych liter nazw państw członkowskich, czyli Gruzji, Ukrainy, Azerbejdżanu i Mołdawii. Kiedy w 1999 roku do tej formy współpracy „omijającej” Rosję dołączył Uzbekistan, w nazwie dodano kolejne „U” i do 2005 roku, kiedy Uzbekistan ostatecznie wystąpił z GUAM, obowiązywała nazwa GUUAM⁴⁹. Ważnym krokiem na drodze do większej formalizacji współpracy było przyjęcie 7 lipca 2001 roku *Karty Jałtańskiej*, określającej cele współpracy w ramach GUAM. Zaliczono do nich m.in. sprzyjanie rozwojowi społeczno-gospodarczemu, umocnienie i rozszerzenie więzi gospodarczych pomiędzy państwami członkowskimi, umocnienie bezpieczeństwa regionalnego, rozwój infrastruktury transportowej, walkę z przestępczością zorganizowaną i terroryzmem⁵⁰. *Karta Jałtańska* sformułowała kształt organizacyjny dotychczasowej współpracy, nadając jej zinstytucjonalizowany charakter w miejsce dotychczasowego raczej nieformalnego charakteru. W dniach 22–23 maja 2006 roku prezydenci czterech państw członkowskich GUAM podpisali deklarację *W imię demokracji, stabilności i rozwoju*, której treść została opracowana podczas szczytu w Kiszyniowie z dnia 22 kwietnia 2005 roku. Dotyczyła ona powołania do życia nowej organizacji pod nazwą GUAM – Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju. W deklaracji wskazano priorytety organizacji: wzmacnianie demokracji, stabilności i bezpieczeństwa w regionie, zapewnienie nadrzędności prawa, praw człowieka i podstawowych wolności, zwalczanie międzynarodowego terroryzmu, separatyzmu, ekstremizmu, pogłębienie integracji europejskiej, osiągnięcie zrównoważonego rozwoju i poprawę dobrobytu państw⁵¹. Zadeklarowano wówczas współdziałanie w dziedzinie energetyki oraz rozwoju partnerskich stosunków ze Stanami Zjednoczonymi⁵².

Struktura GUAM obejmuje Radę i Sekretariat. Rada jest najwyższym organem organizacji, działa na szczeblu szefów państw (szczyty), ministrów spraw zagranicznych, koordynatorów krajowych i stałych przedstawicieli. Mogą być powoływane stałe lub tymczasowe organy robocze i pomocnicze, jak również

49 Decyzja ta była wynikiem podpisanej w 2004 roku uzbecko-rosyjskiej umowy o strategicznym partnerstwie; od tego momentu Uzbekistan dystansował się od form współpracy o charakterze antyrosyjskim i zaczął angażować się w struktury współpracy forsowane przez Rosję.

50 T. Kurek, *Procesy dezintegracyjne...*, s. 30.

51 <https://guam-organization.org/en/charter-of-organization-for-democracy-and-economic-development-guam/> [dostęp: 20.11.2020].

52 A. Szeptycki, *Polityka zagraniczna Ukrainy po „pomarańczowej rewolucji”*, „Stosunki Międzynarodowe” 2007, nr 3–4, s. 107–130.

na podstawie decyzji Rady mogą się odbywać spotkania przedstawicieli zainteresowanych ministerstw lub departamentów. Sekretariat zapewnia organizacyjne i techniczne wsparcie działania GUAM i pracuje pod zwierzchnictwem Sekretarza Generalnego. Sekretariat GUAM znajduje się w Kijowie⁵³.

Powstanie i działalność GUAM jest przykładem nurtu polityki dystansowania się od rosyjskiej dominacji na obszarze poradzieckim, podejmowania prób prowadzenia polityki niezależności w oparciu o współpracę z Unią Europejską i Stanami Zjednoczonymi. Organizacja ta ma zdecydowanie antyrosyjski charakter, była postrzegana jako „antyWNP”. Państwa wchodzące w skład GUAM łączyła prozachodnia orientacja polityki zagranicznej, niełatwe i zróżnicowane relacje z Rosją, oraz chęć działania na rzecz przemian na obszarze poradzieckim. W miarę upływu czasu można dostrzec pojawiające się rozbieżności stanowisk, chwiejny i koniunkturalny stosunek państw członkowskich zwłaszcza do polityki Rosji, co czyni z ugrupowania niepewną platformę współpracy.

3.2.2. Europejska Polityka Sąsiedztwa i Partnerstwo Wschodnie

Odpowiedzią Unii Europejskiej na zmieniającą się sytuację w Europie i układ stosunków międzynarodowych na kontynencie europejskim po przełomie lat 80. i 90. XX wieku miała być koncepcja polityki wschodniej UE, mająca na celu uregulowanie relacji z państwami Europy Wschodniej zwłaszcza po rozpadzie bloku wschodniego oraz Związku Radzieckiego. Początkowo Unia Europejska nie wykształciła jasnego, popieranego przez wszystkie państwa członkowskie stanowiska wobec tego regionu, zabrakło także pełnego zestawu skutecznych narzędzi realizacji jej zamierzeń⁵⁴. Jedno z podstawowych pytań dotyczyło tego, w jaki sposób uregulować stosunki z Federacją Rosyjską, żeby nie czynić tego kosztem pozostałych państw Europy Wschodniej⁵⁵. Dla Unii Europejskiej określenie nowej formuły stosunków z państwami Europy Wschodniej stało się jednym z priorytetów jej polityki zagranicznej. Prowadziło to do formułowania nowej polityki wschodniej, której głównym celem strategicznym było zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa w najbliższym sąsiedztwie oraz

53 <https://guam-organization.org/en/guam-organizational-structure/> [dostęp: 20.11.2020].

54 O. Barbarska, *Polityka wschodnia Unii Europejskiej jako część składowa polityki zagranicznej UE*, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, Warszawa 2018.

55 A. Legucka, *Polityka wschodnia Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2008.

ograniczenie potencjalnego ryzyka destabilizacji politycznej, ekonomicznej i społecznej w regionie⁵⁶. Wykorzystywano różnorodne instrumenty, takie jak liberalizacja handlu, współpraca ekonomiczna i finansowa, czy rozwój stosunków politycznych⁵⁷. Z punktu widzenia dążeń do realizacji tak określonych celów, stosunkowo szybko uformowały się dwie grupy państw: pierwsza z nich, obejmująca państwa postkomunistyczne z regionu Europy Środkowej oraz poradzieckie republiki nadbałtyckie, zdecydowanie przyjęła opcję zbliżenia z Zachodem. W efekcie zainicjowały one trwające kilkanaście lat procesy integracyjne. Druga grupa nowo powstałych państw z regionu Europy Wschodniej, m.in. Ukraina, Białoruś i Mołdawia, okazała się mniej stabilna pod względem politycznym i gospodarczym, a ich system sprawowania władzy znacząco odbiegał od zachodnich standardów. Państwa te wyrażały wprawdzie mniejsze lub większe zainteresowanie zbliżeniem z Unią Europejską, ale czynnikiem bardzo to utrudniającym było i nadal pozostaje ich znaczne uzależnienie polityczne oraz gospodarcze od Rosji, nastawionej wrogo wobec idei utraty swojej strefy wpływów w tym regionie.

Federacja Rosyjska nawiązała współpracę z Unią Europejską w formie tzw. partnerstwa strategicznego⁵⁸, wyróżniającego to państwo spośród innych, zatem Rosja nie była brana pod uwagę przy kształtowaniu polityki Unii po rozszerzeniu na wschód. Kiedy stało się ono faktem z dniem 1 maja 2004 roku, odpowiedzią samej Unii na wyzwania związane z przesunięciem jej granicy było przygotowanie nowej, ramowej polityki dobrosąsiedzkiej, czyli Europejskiej Polityki Sąsiedztwa⁵⁹. Objęła ona swoim działaniem dziesięciu partnerów z południowego i wschodniego wybrzeża Morza Śródziemnego (Algieria, Egipt, Izrael, Jordania, Liban, Libia, Maroko, Autonomia Palestyńska, Syria, Tunezja) oraz sześć państw Europy Wschodniej (Białoruś, Ukraina, Mołdawia,

56 A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski, *Unia Europejska a państwa Europy Wschodniej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008.

57 O. Barbarska, *European Integration in Motion: 60 Years of Successes and Failures*, w: *Introduction to European Studies: A New Approach to Uniting Europe*, red. D. Milczarek, A. Adamczyk, K. Zajączkowski, Warszawa 2013, s. 75–96, <https://www.ce.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2017/11/introduction.pdf> [dostęp: 04.05.2022].

58 B. Józwik, T. Stępniewski, *Transformacja, integracja i kryzysy w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, z. 5, s. 11–21.

59 M. Mizerska-Wrotkowska, *Geneza i instytucjonalizacja Partnerstwa Wschodniego*, w: *Między sąsiedztwem i integracją. Założenia, funkcjonowanie i perspektywy Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, red. A. Szeptycki, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011, s. 43–63.

Gruzja, Armenia, Azerbejdżan)⁶⁰. W ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa powstała kategoria „europejskich sąsiadów UE” na wschodzie oraz kategoria „sąsiadów Europy” na południu, i te dwa wymiary rywalizowały między sobą oraz wewnątrz UE o środki finansowe oraz uwagę i poparcie poszczególnych państw członkowskich UE. W tych warunkach pojawiła się konieczność powołania nowego instrumentu unijnej polityki wschodniej, a jednym z głównych inicjatorów jego powołania była dyplomacja polska⁶¹. Tym instrumentem stało się Partnerstwo Wschodnie.

Partnerstwo Wschodnie (ang. *Eastern Partnership*) jest programem Unii Europejskiej w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, skierowanym do sześciu państw obszaru poradzieckiego: Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii i Ukrainy. Prace nad projektem Partnerstwa Wschodniego nabrały tempa po wojnie rosyjsko-gruzińskiej z sierpnia 2008 roku, która unaoczniała skalę wyzwań czy zagrożeń istniejących w Europie Wschodniej i na Kaukazie Południowym, oraz zdecydowała o realnym wzroście poparcia dla idei Partnerstwa Wschodniego, jako że potrzeba wypracowania unijnej polityki i szerszego zaangażowania poza wschodnimi granicami Unii Europejskiej stała się wówczas nagląca i wynikała z rozwoju sytuacji. Z inicjatywą utworzenia programu wystąpiły Polska i Szwecja. Pomysł został zaakceptowany na szczycie UE w czerwcu 2008 roku, zaś zainaugurowany w maju 2009 roku, podczas pierwszego szczytu w Pradze, gdzie przyjęto tzw. *Deklarację Praską* jako podstawowy dokument założycielski Partnerstwa⁶². Znalazło się w nim stwierdzenie, że *głównym celem Partnerstwa Wschodniego jest stworzenie warunków niezbędnych do przyspieszenia procesu stowarzyszenia politycznego i dalszej integracji gospodarczej między Unią Europejską a zainteresowanymi krajami partnerskimi*⁶³.

Zasadniczym celem programu jest zbliżenie wschodnich sąsiadów do Unii Europejskiej, przekazywanie dobrych praktyk i wzorów rozwoju w dziedzinie handlu, gospodarki, polityki, a tempo współpracy ma być uzależnione od zmian

60 A. Kalicka-Mikołajczyk, *Ramy prawne i zasady unijnej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa wobec partnerów wschodnich*, Wrocław 2013, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/41118/edition/42638/content> [dostęp: 04.05.2022].

61 D. Milczarek, *Polska jako kreator polityki wschodniej Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4, s. 27–47.

62 O. Barburska, *Blaski i cienie Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4, s. 49–70.

63 *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May 2009*, https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf [dostęp: 22.03.2020].

zachodzących w państwach objętych programem, postępów na drodze ich modernizacji oraz oczekiwań stron uczestniczących w programie⁶⁴. Współpraca Unii Europejskiej z danym państwem partnerskim ma odbywać się w ramach czterech platform tematycznych:

1. *Demokracja, dobre zarządzanie i stabilność;*
2. *Integracja gospodarcza i konwergencja z politykami Unii Europejskiej;*
3. *Bezpieczeństwo energetyczne;*
4. *Kontakty międzyludzkie*⁶⁵.

Partnerstwo Wschodnie nie stanowi strategii rozszerzenia; pogłębianie relacji z Unią Europejską jest uzależnione od postępów partnerów w urzeczywistnianiu takich wartości jak demokracja, praworządność, poszanowanie praw człowieka oraz we wdrażaniu zasad gospodarki wolnorynkowej. Partnerstwo Wschodnie działa więc na zasadzie warunkowości, czyli zróżnicowania polityki Unii Europejskiej wobec poszczególnych państw w zależności od skali ich ambicji, okazywanej woli politycznej i możliwości działania. Inicjatywa jest przejawem realizacji polityki unijnego oddziaływania poprzez „miękką siłę”, ma być istotnym impulsem modernizacyjnym. Partnerstwo Wschodnie zachęca do wielostronnych projektów, które – dzięki pomocy finansowej – mają na celu przeprowadzanie zmian gospodarczych i politycznych w kierunku zasad obowiązujących w Unii Europejskiej⁶⁶.

Państwa objęte programem Partnerstwa różnią się pod względem terytorium, potencjału demograficznego, ogólnej sytuacji ekonomicznej, stopnia demokratyzacji życia politycznego, sprawności aparatu państwowego, rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, stopnia otwarcia na kontakty ze światem zewnętrznym. Stworzenie grupy tak zróżnicowanych adresatów zostało oparte na podstawowym kryterium, jakim była gotowość do ściślejszej integracji z Unią Europejską. Pewnym wyjątkiem jest rządzona autorytarnie i generalnie nastawiona antyzachodnio Białoruś, chociaż i ona była beneficjentem działań

64 *Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia*, red. B. Wojna, M. Gniazdowski, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2009, s. 5, <https://digit.pism.pl/dlibra/publication/67/edition/63?language=pl> [dostęp: 04.05.2022].

65 Cyt. za: P. Żurawski vel Grajewski, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej – główne, czy pomocnicze narzędzie polskiej polityki wschodniej?*, w: *Partnerstwo Wschodnie w kontekście Europejskiej Polityki Sąsiedztwa i agendy Grupy Wyszehradzkiej*, red. I. Albrycht, Kraków-Bruxelles 2009, s. 37–51, http://mak.wsfiz.edu.pl/ebook/partnerstwo_wschodnie.pdf [dostęp: 04.05.2022].

66 T. Stępniewski, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: w poszukiwaniu nowego modelu integracji*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2015, nr 4, s. 242–256.

w ramach Partnerstwa. W Partnerstwie nie wzięła udziału Rosja, tradycyjnie nieufnie czy wręcz wrogo nastawiona wobec idei i praktyki integracji europejskiej⁶⁷. Partnerstwo Wschodnie jest realizowane na dwóch zasadniczych poziomach: zaangażowania dwustronnego oraz rozwoju współpracy wielostronnej. Oznacza to, że program ma służyć nie tylko rozwojowi stosunków Unii Europejskiej z państwami objętymi Partnerstwem, ale także ma za zadanie wspierać budowę regionalnych więzi UE z jej partnerami na Wschodzie⁶⁸. W wymiarze wielostronnym w ramach Partnerstwa Wschodniego działania podjęły takie instytucje, jak: Euronest, Zgromadzenie Władz Lokalnych CORELAP czy Forum Społeczeństwa Obywatelskiego. Unia Europejska oferuje współpracę dwustronną w oparciu o zawierane układy o stowarzyszeniu (ang. *Association Agreement*), stworzenie strefy pogłębionego i kompleksowego wolnego handlu (ang. *Deep and Comprehensive Free Trade Agreement* – DCFTA) oraz liberalizację reżimu wizowego⁶⁹. Wynegocjowana z partnerami treść układów stowarzyszeniowych przewiduje: zacieśnienie więzi politycznych, intensywniejszy dialog polityczny, pogłębienie współpracy w kwestiach sprawiedliwości i bezpieczeństwa. W ramach układów stowarzyszeniowych UE przewiduje się utworzenie pogłębionych, kompleksowych stref wolnego handlu, których celem jest: polepszenie dostępu do towarów i usług, ograniczenie ceł, kwot i barier handlowych, zagwarantowanie stabilnych przepisów prawnych, dostosowanie praktyk i norm. Z kolei umowy o ułatwieniach wizowych sprzyjają mobilności mieszkańców krajów partnerskich, gdyż likwidują przeszkody w uzyskiwaniu wiz i ułatwiają ruch bezwizowy, czy możliwość podejmowania pracy za granicą przez obywateli państw objętych Partnerstwem.

W odniesieniu do wspomnianych trzech głównych celów Partnerstwa Wschodniego, analizując dotychczasowe postępy państw objętych programem, można je podzielić na dwie grupy. Pierwszą z nich stanowią liderzy, którym udało się osiągnąć wszystkie zakładane cele, a więc Gruzja, Mołdawia oraz Ukraina. Do drugiej grupy zaliczają się pozostałe trzy państwa objęte Partnerstwem: Armenia, Azerbejdżan i Białoruś. W przypadku Białorusi 28 czerwca 2021 roku kraj ten zawiesił swój udział w Partnerstwie Wschodnim w reakcji

67 A. Kalicka-Mikołajczyk, *Ramy prawne...*, s. 249.

68 M. Mizerska-Wrotkowska, *Geneza i instytucjonalizacja...*, s. 58.

69 O. Barburska, *Wpływ polskiej dyplomacji na kształtowanie i realizację polityki wschodniej UE*, „Studia Europejskie” 2013, nr 4, s. 49–72.

na sankcje ze strony Unii Europejskiej⁷⁰. W przypadku Gruzji, Mołdawii i Ukrainy układy stowarzyszeniowe i pogłębione, kompleksowe umowy o wolnym handlu zawarte zostały w 2014 roku, i weszły już w życie, nadając nowy wymiar wzajemnym relacjom. Władze Azerbejdżanu w 2017 roku rozpoczęły negocjacje w sprawie nowej kompleksowej umowy, z Armenią w 2017 roku przy okazji szczytu Partnerstwa Wschodniego w Brukseli podpisano umowę o kompleksowym i wzmocnionym partnerstwie, w stosunku do Białorusi Unia Europejska pogłębia krytyczne zaangażowanie poprzez starannie wyważone działania⁷¹.

Przypadek Armenii i Białorusi pokazuje, że skuteczne kroki mające na celu powstrzymanie byłych republik radzieckich od współpracy z Unią Europejską podejmuje Rosja. Armenia odmówiła podpisania umowy stowarzyszeniowej z UE i podjęła w październiku 2014 roku decyzję o przystąpieniu do Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej, założonej i zdominowanej przez Rosję. Białoruś oficjalnie była adresatem Partnerstwa Wschodniego, ale jej władze wykorzystywały instrumenty Partnerstwa jedynie w bardzo ograniczonym zakresie i tylko zgodnie z własnymi, specyficznie rozumianymi interesami. Białoruś, podobnie jak Armenia, jest członkiem Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej.

Pewnym ograniczeniem skuteczności Partnerstwa Wschodniego było równoległe prowadzenie przez Unię Europejską programu partnerstwa strategicznego z Rosją, zgodnie z niepisaną – ale przez długi czas przestrzeganą – zasadą *Russia first*, która po kryzysie ukraińskim straciła na znaczeniu; w stosunku do Rosji zastosowano sankcje ekonomiczne, ale nadal wielu polityków jest skłonnych uwzględniać interes polityki rosyjskiej. Sama Rosja wielokrotnie wyrażała swój sprzeciw wobec polityki Unii Europejskiej i traktowała program Partnerstwa Wschodniego z wrogością jako zagrożenie dla jej podstawowych interesów geostrategicznych. W momencie inauguracji programu w 2009 roku ówczesny rosyjski prezydent Miedwiediew mówił o próbach „wykorzystywania tej struktury przeciwko Rosji”, a minister spraw zagranicznych Ławrow oskarżał Unię o budowanie własnej strefy wpływów na Wschodzie, kosztem interesów rosyjskich⁷². Działania Rosji – z uwagi na szereg interesów politycznych, gospodarczych i militarnych – na obszarze państw objętych programem

70 <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/> [dostęp: 29.11.2021].

71 <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/> [dostęp: 22.03.2020].

72 O. Barburska, *Stanowisko głównych aktorów zewnętrznych wobec Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, nr 2, s. 155–169.

Partnerstwa w znacznej mierze utrudniały funkcjonowanie programu i realizację jego założeń przez poszczególnych jego adresatów. Obszar objęty Partnerstwem stał się polem rywalizacji Rosji i Unii Europejskiej.

W odniesieniu do współpracy dwustronnej w ramach Partnerstwa Wschodniego niezwykle istotne znaczenie – zwłaszcza z punktu widzenia zwykłych obywateli – ma liberalizacja reżimu wizowego. Prawie wszystkie kraje partnerskie właśnie tę dziedzinę chcą rozwijać jak najszybciej, zwłaszcza po wyraźnym załamaniu ruchu osobowego między Unią Europejską a państwami Partnerstwa w wyniku wprowadzenia w 2007 roku reżimu wizowego w ramach strefy Schengen. Przewiduje się ułatwienia w procedurach wizowych, a docelowo także wprowadzenie ruchu bezwizowego. Decyzja taka wiąże się jednak z koniecznością spełnienia przez państwa partnerskie wielu wymogów zapewniających bezpieczeństwo i kontrolę granic UE, zwiększanie skuteczności walki z korupcją, przestępczością zorganizowaną, czy nielegalnym przepływem imigrantów⁷³. Unia Europejska zniosła do tej pory wizy krótkoterminowe dla obywateli Mołdawii (w kwietniu 2014 roku), Gruzji (marzec 2017 roku) oraz Ukrainy (czerwiec 2017 roku). Dla Ukraińców – borykających się ze skutkami głębokiego kryzysu politycznego i gospodarczo-społecznego w kraju po rosyjskiej aneksji Krymu i walkach we wschodnich zbuntowanych obwodach – zniesienie wiz do państw unijnych miało ogromne znaczenie zarówno pod względem praktycznym, jak i symbolicznym. Azerbejdżan i Armenia zawarły w 2014 roku jedynie umowy o ułatwieniach wizowych i readmisji, natomiast Białoruś podpisała umowy o ułatwieniach wizowych i readmisji dopiero w styczniu 2020 roku, po 6 latach negocjacji; obie weszły w życie w czerwcu 2020 roku⁷⁴.

Współpraca w ramach Partnerstwa odbywa się poprzez instytucje takie jak Euronest (czyli parlamentarne zgromadzenie obejmujące deputowanych oddelegowanych z Parlamentu Europejskiego oraz parlamentów państw uczestniczących w Partnerstwie), Forum Społeczeństwa Obywatelskiego oraz szczyty z udziałem przywódców państw i szefów rządów (raz na dwa lata), podczas których są wytyczane polityczne kierunki rozwoju Partnerstwa Wschodniego i na których są przyjmowane wspólne deklaracje uczestników. Do tej pory odbyły się następujące szczyty Partnerstwa Wschodniego:

73 T. Stępniewski, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej w dobie wstrząsów i przemian Europy Wschodniej*, „Studia Europejskie” 2017, nr 3, s. 183–193.

74 https://ec.europa.eu/poland/news/200630_bielarus_pl, <https://www.consilium.europa.eu/pl/infographics/towards-stronger-eastern-partnership/> [dostęp: 28.07.2020].

1. Praga, 7 maja 2009 roku,
2. Warszawa, 29–30 września 2011 roku⁷⁵,
3. Wilno, 28–29 listopada 2013 roku⁷⁶,
4. Ryga, 21–22 maja 2015 roku⁷⁷,
5. Bruksela, 24 listopada 2017 roku⁷⁸,
6. Bruksela, 13–14 maja 2019 roku⁷⁹,
7. Bruksela, 15 grudnia 2021 roku⁸⁰.

Raz do roku odbywają się z kolei spotkania ministrów spraw zagranicznych wszystkich zaangażowanych w program państw, mające bardziej roboczy charakter w porównaniu do szczytów z udziałem najwyższych władz⁸¹.

Państwa objęte programem prezentują różną dynamikę i stopień zaawansowania realizacji idei i celów Partnerstwa Wschodniego. Trzy kraje uważane są za liderów w adaptacji rozwiązań zaproponowanych w ramach Partnerstwa (Gruzja, Ukraina i Mołdawia), grupę najmniej aktywnych i najmniej korzystających z możliwości kreowanych przez Partnerstwo stanowią kraje nadal rządzone autorytarnie (Białoruś i Azerbejdżan). Czynniki rosyjski pozostaje nadal kluczowym z punktu widzenia stosunków Unii Europejskiej z którymkolwiek z państw objętych Partnerstwem Wschodnim – każde z tych państw boryka się z separatyzmem na swoim terytorium⁸², skutecznie wykorzystywanym przez

75 *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Warsaw, 29–30 September 2011*, https://www.consilium.europa.eu/media/31798/2011_eap_warsaw_summit_declaration_en.pdf [dostęp: 22.03.2020].

76 *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28–29 November 2013*, https://www.consilium.europa.eu/media/31799/2013_eap-11-28-joint-declaration.pdf [dostęp: 22.03.2020].

77 *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Riga, 21–22 May 2015*, <https://www.consilium.europa.eu/media/21526/riga-declaration-220515-final.pdf> [dostęp: 22.03.2020].

78 *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Brussels, 24 November 2017*, <https://www.consilium.europa.eu/media/31758/final-statement-st14821en17.pdf> [dostęp: 22.03.2020].

79 <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2019/05/10/celebrating-10-years-of-the-eastern-partnership/> [dostęp: 22.03.2020].

80 K. Nieczytor, *Szczyt Partnerstwa Wschodniego: rosnące rozczarowanie Kijowa*, „Analizy” OSW, 17.12.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-12-17/szczyt-partnerstwa-wschodniego-rosnace-rozczarowanie-kijowa> [dostęp: 20.12.2021].

81 T. Stępniewski, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: między realizmem a rozczarowaniem*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, nr 2, s. 11–22.

82 Mołdawia – separatystyczne Naddniestrze, Ukraina – konflikt na wschodzie, Gruzja – separatystyczne Abchazja i Osetia Południowa, Azerbejdżan i Armenia – zamrożony konflikt o Górski Karabach.

Rosję w jej polityce wobec „bliskiej zagranicy”. Elementem nacisków na państwa objęte programem Partnerstwa Wschodniego pozostawały kwestie bezpieczeństwa militarnego, energetycznego oraz kondycja gospodarcza kraju⁸³.

Z perspektywy Unii Europejskiej rozwój sytuacji wewnętrznej w państwach partnerskich wzbudza szereg zastrzeżeń. W ostatnich latach można wymienić kilka sytuacji kryzysowych, które miały różne oblicza i charakter negatywnie wpływających na stabilność w regionie. Były to tzw. „kolorowe rewolucje” (rewolucja róż w 2003 roku w Gruzji, pomarańczowa rewolucja w 2004 roku na Ukrainie, jeansowa rewolucja w 2006 roku na Białorusi), kryzysy gazowe (rosyjsko-ukraińskie czy rosyjsko-białoruskie), separatyzmy i nierozwiązane konflikty (Naddniestrze – *de iure* część Mołdawii, Abchazja i Osetia Południowa formalnie należące do Gruzji, w praktyce w znacznym stopniu zależne od Rosji, Górski Karabach – *de iure* należący do Azerbejdżanu, *de facto* kontrolowany przez Armenię)⁸⁴.

Polityką Unii Europejskiej rozczarowani są także partnerzy. Z ich perspektywy oferta unijna nie odpowiada ich bieżącym potrzebom. W warunkach pogarszającej się sytuacji gospodarczej w tych państwach nie są one gotowe ponosić znaczących kosztów transformacji i integracji z Unią, zwłaszcza że ostateczny cel tej integracji nie został jasno określony. Europejska Polityka Sąsiedztwa i Partnerstwo Wschodnie wykorzystują mechanizmy polityki rozszerzenia, polegające m.in. na adaptacji rozbudowanego *aquis* unijnego przez partnerów w zamian za wsparcie finansowe, techniczne czy inne korzyści, np. preferencje handlowe, dostęp do unijnych programów i agend. Jednak nie wszystkie kraje objęte Partnerstwem są zainteresowane zbliżeniem z Unią na takich samych zasadach⁸⁵. Priorytetem Białorusi czy Azerbejdżanu w ich relacjach z UE jest współpraca gospodarczo-handlowa, transfer nowych technologii i uzyskanie ułatwień w dostępie do rynku europejskiego przy jednoczesnej ochronie własnego rynku. W obu państwach władze przeciwne są liberalizacji politycznej i gospodarczej, postrzeganymi jako zagrożenie dla ich pozycji na wewnętrznej scenie politycznej. Białoruś jest przy tym zaangażowana w integrację gospodarczą

83 A. Legucka, *Rosja wobec Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, nr 2, s. 41–64.

84 K. Pelczyńska-Nałęcz, *Integracja czy imitacja? UE wobec wschodnich sąsiadów*, „Prace” OSW, 02.04.2011, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_36_o.pdf [dostęp: 14.04.2020].

85 A. Legucka, A. Włodkowska, *The Eastern Partnership as a Contested Neighbourhood: The Role of External Actors*, „Studia Europejskie” 2021, nr 4, s. 37–50, DOI: 10.33067/SE.4.2021.2.

i polityczną z Rosją w ramach Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej. Z kolei w przypadku Azerbejdżanu priorytetową kwestią jest sprzedaż ropy na rynki unijne, która stanowi 99,5% wartości azerskiego eksportu do UE⁸⁶.

Groźba wycofania nieformalnych rosyjskich gwarancji bezpieczeństwa dla nieuznawanej tzw. Republiki Górskiego Karabachu sprawiła, że Armenia zrezygnowała na szczycie Partnerstwa Wschodniego w Wilnie jesienią 2013 roku z podpisania wynegocjowanej umowy stowarzyszeniowej z UE. Na szczycie Partnerstwa Wschodniego w Brukseli w 2017 roku Armenia podpisała z Unią Europejską ramową umowę o partnerstwie, która zakładała intensyfikację dialogu politycznego oraz pogłębienie współpracy handlowej i gospodarczej (m.in. w zakresie transportu, energetyki i klimatu inwestycyjnego), a także możliwość liberalizacji ruchu wizowego oraz unijnej pomocy finansowej⁸⁷.

Podstawowy cel Partnerstwa Wschodniego, jakim było pogłębienie i wzmocnienie relacji, a w konsekwencji zbliżenie państw Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego do Unii Europejskiej, został niewątpliwie osiągnięty. Potencjał tkwiący w Unii Europejskiej, który miał doprowadzić do europeizacji państw Partnerstwa Wschodniego, polegającej na zaprowadzeniu w nich demokracji liberalnej i stabilnej gospodarki wolnorynkowej, nie został jednak wykorzystany w pełni⁸⁸. Mimo że Unia Europejska odnotowała osiągnięcia w wielu dziedzinach, takich jak otwarcie po obu stronach rynków dla biznesu, konsumentów, turystyki, czy też uzyskanie przez młodych ludzi większych możliwości wymiany doświadczeń, edukacji i podróżowania, to nie zdołano osiągnąć podstawowych celów systemowych. Praktyka pokazuje, że we wszystkich państwach Partnerstwa nie osiągnięto celu, jakim był wystarczający poziom stabilności politycznej czy też gospodarczej. Co więcej, w większości z tych państw w różnym stopniu utrzymują się tendencje autorytarne. Niewielki postęp w tym kierunku miał miejsce w Armenii po rewolucji Paszyniana w 2018 roku, natomiast Azerbejdżan i Białoruś pozostają wciąż państwami autorytarnymi. W Gruzji

86 R. Sadowski, *Partnerstwo w czasach kryzysu. Wyzwania dla integracji europejskiej państw Europy Wschodniej*, „Punkt Widzenia” OSW, 18.07.2013, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_36_pl_partnerstwo_net.pdf [dostęp: 22.03.2020].

87 W. Górecki, *Umowa Armenii z UE – pozory wielowektorowej polityki Erywania*, „Analizy” OSW, 29.11.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-11-29/umowa-armenii-z-ue-pozory-wielowektorowej-polityki-erywania> [dostęp: 02.04.2020].

88 B. Piskorska, *Partnerstwo Wschodnie po 10 latach: sukces czy porażka, realizm czy iluzja?*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, z. 2, s. 9–39, DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.2.1>.

nastąpił regres reform, a Mołdawia – pomimo początkowego sukcesu, będącego przykładem dla pozostałych państw Partnerstwa – obecnie wytraciła impet reform. Z kolei Ukraina dokonała co prawda nieznacznego postępu w porównaniu z sytuacją w roku 2009, utrzymując się jednocześnie poza moskiewską orbitą wpływów, jednak zapłaciła wysoką cenę, jaką stał się wybuch krwawego konfliktu we wschodniej części państwa oraz utrata Krymu. Szczyt Partnerstwa Wschodniego w Brukseli w grudniu 2021 roku stał się dla Ukrainy okazją do zaakcentowania rosnącego rozczarowania dotychczasową formułą unijnej inicjatywy. Według Ukrainy udział w programie państw, które nie wyrażają chęci dołączenia do Unii Europejskiej, czyli Armenii i Azerbejdżanu (Białoruś podjęła decyzję o wycofaniu się z projektu), jest czynnikiem hamującym dalsze pogłębianie współpracy z Brukselą. Pomimo dążeń ze strony Ukrainy oświadczenie przyjęte po szczycie Partnerstwa w Brukseli nie zawierało deklaracji dotyczących perspektywy członkostwa w UE dla państw objętych programem⁸⁹. Trudne do przewidzenia są w chwili obecnej konsekwencje polityczne oraz gospodarcze agresji Rosji w Ukrainie w 2022 roku i przyszłość tego państwa na kontynencie europejskim.

Słabość demokracji w państwach partnerskich budzi największe wątpliwości co do skuteczności działań transformacyjnych, ukierunkowanych na adaptację europejskich wartości. Według analizy raportów *Nations in Transit* fundacji Freedom House z ostatnich dziesięciu lat indeks demokracji w sześciu państwach Partnerstwa pozostał na tym samym poziomie, a w niektórych przypadkach uległ nawet pogorszeniu (Azerbejdżan i Ukraina). Państwa, które były 10 lat temu zaliczane do reżimów hybrydowych (Gruzja, Mołdawia i Ukraina), nie zmieniły swojej pozycji w rankingu – każde z nich w ostatniej dekadzie doświadczyło siłowych zmian politycznych, ale ich system polityczny nie uległ istotnym przeobrażeniom. Reżimy autorytarne Azerbejdżanu, Armenii i Białorusi uległy w tym okresie nawet konsolidacji⁹⁰. Postęp sześciu państw Partnerstwa w zakresie rozwoju demokracji i integracji europejskiej został zmierzony również na podstawie kolejnej edycji Indeksu Partnerstwa Wschodniego, opublikowanego w 2017 roku⁹¹, w którym wyróżniono dwa wymiary. Ukraina oka-

89 K. Nieczypor, *Szczyt Partnerstwa Wschodniego: rosnące rozczarowanie Kijowa*, „Analizy” OSW, 17.12.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-12-17/szczyt-partnerstwa-wschodniego-rosnace-rozczarowanie-kijowa> [dostęp: 20.12.2021].

90 <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores> [dostęp: 28.05.2020].

91 <https://eap-csf.eu/eastern-partnership-index/#section-fillup-1> [dostęp: 29.05.2020].

zała się państwem przodującym w kategorii „zbliżenia” z UE, a za nią kolejno Armenia, Mołdawia i Gruzja. W kategorii „powiązania” z UE Ukraina ustępuje miejsca Mołdawii i Gruzji. Azerbejdżan i Białoruś w obu sektorach zajmują dwie ostatnie pozycje.

Najbardziej widocznym i ważnym osiągnięciem programu Partnerstwa Wschodniego są niewątpliwie podpisane przez Ukrainę, Gruzję i Mołdawię umowy stowarzyszeniowe oraz porozumienia o pogłębionej strefie wolnego handlu. Zawarcie obu rodzajów umów traktowane jest jako moment przełomowy, ustanawiający nowy okres współpracy politycznej i integracji gospodarczej. Określane jest też jako znaczący sukces polityki zagranicznej UE, a jednocześnie dowód na zwiększenie *soft power* Unii Europejskiej poza jej granicami. Niezmiernie ważnym czynnikiem implementacji porozumień jest wprowadzenie systemu bezwizowego dla obywateli tych trzech państw⁹².

Przyszłość Partnerstwa Wschodniego pozostaje jednak niepewna, a perspektywy rozszerzenia Unii Europejskiej mgliste – państwa członkowskie Unii Europejskiej nie są zainteresowane przyjmowaniem nowych zobowiązań integracyjnych ze względu na problemy w samej Unii, będące konsekwencją kryzysu finansowego i migracyjnego. Podsumowując opinie o programie jeden z autorów ocenił, iż *inicjatywa Partnerstwa Wschodniego UE jest programem długotrwałego oddziaływania Unii na jej wschodnich sąsiadów przy użyciu minimalnych środków finansowych i przy nikłej zachęcie politycznej (brak jasnej perspektywy członkostwa)*⁹³. Wydaje się, iż inicjatywa Partnerstwa Wschodniego ma ograniczone znaczenie polityczne, a zaangażowane strony są nastawione raczej na utrzymywanie dialogu niż na osiąganie konkretnych rezultatów w procesie integracji europejskiej. Cały czas poważnym wyzwaniem dla polityki wschodniej Unii Europejskiej pozostaje stanowisko Rosji, która stara się utrudniać proces zbliżania do Unii Europejskiej jej wschodnich sąsiadów i torpedować politykę prozachodnią prowadzoną przez państwa objęte programem Partnerstwa Wschodniego. Wiele zastrzeżeń wzbudza również rozwój sytuacji wewnętrznej w tych państwach i słabe postępy w ich modernizacji gospodarczej⁹⁴.

92 O. Barburska, *Polityka...*, s. 29–31.

93 Cyt. za: P. Żurawski vel Grajewski, *Partnerstwo Wschodnie...*, s. 49.

94 R. Sadowski, *Partnerstwo w czasach kryzysu. Wyzwania dla integracji europejskiej państw Europy Wschodniej*. „Analizy” OSW, Warszawa 2013, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_36_pl_partnerstwo_net.pdf [dostęp: 15.10.2020].

Rozdział 4

Konflikty zbrojne na obszarze poradzieckim

Obszar poradziecki jest areną wielu nierozwiązanych konfliktów, których geneza sięga czasów Związku Radzieckiego, zaś bezpośrednią przyczyną ich wybuchu na początku lat 90. XX wieku była chęć wykorzystania sytuacji w okresie, kiedy ważyły się losy ZSRR. Procesowi rozpadu Związku Radzieckiego towarzyszyły lokalne konflikty zbrojne na tle etnicznym czy ideologicznym, które wyrastały z głębokich uwarunkowań historycznych oraz polityki narodowościowej ZSRR, a także ze stopniowej dezintegracji politycznej, gospodarczej i społecznej, która ogarnęła ZSRR. Polityka narodowościowa Związku Radzieckiego charakteryzowała się promowaniem teorii „narodu radzieckiego” oraz tłumieniem aspiracji narodowych poszczególnych grup etnicznych zamieszkujących ZSRR i polegała na deportacjach, prześladowaniach, zmianach granic, wywołujących napięcia na tle etnicznym¹. Uwarunkowania konfliktów na obszarze poradzieckim *stanowią polityczne, militarne, gospodarcze i kulturowe tło danego konfliktu, w których bada się zarówno motywy stron walczących, jak i sytuację międzynarodową, animozje etniczne, potencjał militarny, zasobność surowcową i wielkość terytorium, jego ukształtowanie i wiele innych*². Warunki i okoliczności konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim są złożone, wielopłaszczyznowe i można je rozpatrywać na kilku poziomach, wzajemnie się przenikających. Pierwszy poziom – o charakterze globalnym – odzwierciedla stan rywalizacji pomiędzy aktorami stosunków międzynarodowych, zainteresowanych obszarem poradzieckim. Drugi poziom – regionalny – odnosi się do relacji kształtujących się pomiędzy poszczególnymi państwami tego obszaru poradzieckiego, z kolei trzeci poziom – lokalny – dotyczy stosunków panujących pomiędzy grupami interesów

1 A. Bryc, *Bezpieczeństwo w poradzieckim ładzie międzynarodowym*, w: *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego*, red. A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 104–120.

2 A. Legucka, *Geopolityczne uwarunkowania i konsekwencje konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.

wewnątrz państw dotkniętych konfliktami i parapaństw, które w ich wyniku powstały³. Implikacje konfliktów zbrojnych mają zaś przede wszystkim wymiar regionalny i lokalny, gdyż kształtują stosunki pomiędzy byłymi republikami radzieckimi oraz determinują funkcjonowanie elit politycznych, biznesowych i mieszkańców obszarów dotkniętych konfliktami. Geopolityczne konsekwencje konfliktów prowadzą do tworzenia regionalnych sojuszy czy koalicji, budując określony układ sił. Konflikty te stały się trwałym elementem polityki zagranicznej i bezpieczeństwa byłych republik radzieckich, a na poziomie lokalnym oznaczają utrzymującą się wewnętrzną destabilizację, która utrudnia reformy i rozwój. Do najważniejszych należy zaliczyć konflikt: w Abchazji i Osetii Południowej, w Górskim Karabachu, Naddniestrzu, Ukrainie, oraz w Czeczenii i Tadżykistanie.

Każdy z tych konfliktów ma swoją specyfikę, jednak – mimo wielu różnic – większość wykazuje także cechy wspólne m.in. pod względem genezy, przebiegu i ewolucji, miejsca w polityce regionalnej czy krótko- i długofalowych konsekwencji dla obszarów dotkniętych nimi i ich otoczenia. Najważniejsze cechy wspólne są następujące:

1. większość wybuchła w pierwszej połowie lat 90. XX wieku na fali rozpadającego się ZSRR i pozostaje nierozwiązana do dnia dzisiejszego – określa się je często mianem tzw. „zamrożonych konfliktów”, co ma oddawać ich status właśnie nierozwiązanych i niezakończonych (zjawisko zamrożonych konfliktów wiąże się z niekończącym się procesem pokojowym ze względu na sprzeczne interesy wielu podmiotów zaangażowanych w spór)⁴,
2. większość z nich przechodziła podobne fazy – od tzw. fazy gorącej (militarnej), kiedy trwały walki zbrojne, poprzez fazę normalizacji, mającej na celu pokojowe rozwiązanie konfliktu, a w niektórych przypadkach dochodziło do „rozmrózenia konfliktu”, gdy zwaśnione strony znów podejmowały próbę rozwiązania problemu na drodze walki zbrojnej, jednak trwałego uregulowania konfliktów nie udało się osiągnąć ani metodami siłowymi, ani na drodze rokowań, często w formacie wielostronnym, z zaangażowaniem aktorów zewnętrznych,
3. na większości obszarów dotkniętych konfliktami powstały parapaństwa, które stały się trwałym elementem układu sił w regionie, umocniły swoją

3 Ibidem, s. 24.

4 A. Legucka, *Frozen and Freezing Conflicts in Eastern Europe and South Caucasus: Implications for Regional Security*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2017, nr 2, s. 79–97.

niezależność, wymknęły się spod kontroli państw właściwych⁵. Sytuacja parapaństw oznacza, że separatystyczne regiony posiadają atrybuty władzy, ale brakuje im międzynarodowego uznania. Parapaństwa, z każdym kolejnym rokiem istnienia, pogłębiają podział z macierzystymi państwami na poziomie politycznym, gospodarczym, także praktyki zwykłych obywateli, do przetrwania potrzebują patrona, który wspiera je politycznie, finansowo i militarnie; tym patronem we wszystkich przypadkach jest Rosja,

4. każdy z konfliktów pociągnął za sobą głębokie zmiany w sferze politycznej, społecznej, etnicznej, gospodarczej. Powrót do sytuacji sprzed wybuchu konfliktów wydaje się mało prawdopodobny, zburzyły one dotychczasową strukturę etniczną poprzez czystki etniczne, migracje uchodźcze,
5. trwanie sytuacji „zamrożenia” konfliktów negatywnie rzutuje na stosunki w regionie zarówno pod względem bezpieczeństwa, jak i politycznym czy społecznym – z jednej strony konflikty utrudniają rozwój państw właściwych, z drugiej parapaństwa stają się zapleczem dla terroryzmu, przemytu, przestępczości zorganizowanej i innych negatywnych zjawisk, gdyż obszary te, wyłączone spod kontroli sił zewnętrznych, stwarzają warunki do rozwoju nielegalnej działalności, tworząc zjawisko tzw. „czarnych dziur”,
6. konflikty stały się trwałym elementem rozgrywki politycznej w stosunkach międzynarodowych, przekształcając się w rękach Rosji w istotny instrument torpedowania wszelkich starań macierzystych państw o integrację z Unią Europejską czy Sojuszem Północnoatlantyckim,
7. w większości parapaństw stacjonują siły rosyjskie, które odgrywały i nadal odgrywają istotną rolę w rozwoju sytuacji. Przedłużanie istniejących konfliktów i wspieranie separatyzmów wpisuje się w politykę *dziel i rządź*, w myśl której zaognianie konfliktów pozwala Rosji na utrzymywanie kontroli,
8. ze względu na istniejącą sieć interesów i zróżnicowane poziomy oddziaływań, perspektywa rozwiązania konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim wydaje się mało prawdopodobna.

Wsparcie dla parapaństw przybiera formę pomocy wojskowej (dozbrajanie), wsparcia tak politycznego (stronniczość w mediacjach), jak i gospodarczego (ekonomiczna pomoc dla zbuntowanych republik). Jednoczesne zaangażowanie Rosji w konflikty (np. przez wspieranie separatyzmów) i w mediacje pozwala jej

5 K. Strachota, *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny, perspektywy uregulowania, konsekwencje*, „Prace” OSW, 10.06.2003, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_9_0.pdf [dostęp: 21.02.2020].

osiągnąć kilka celów. Dzięki temu Rosja jest zdolna utrzymać konflikt w stanie „zamrożenia”, co pozwala jej wykorzystywać go jako instrument nacisku lub „odmrozić” go w dogodnym dla siebie momencie⁶. Istnienie zamrożonych konfliktów oraz niejednoznaczny status Abchazji i Osetii Południowej uniemożliwiają członkostwo Gruzji w NATO. Podobnie rzecz się ma ze zdestabilizowaną Ukrainą, która ma niewielkie szanse na członkostwo w NATO czy w Unii Europejskiej. Mediacja w konflikcie pozwala z kolei zgłaszać propozycje jego rozwiązania zgodnie z własnym interesem, a przez to uzyskać wpływ na politykę państwa, którego dotyczą mediacje. Rosyjskie propozycje federalizacji Mołdawii czy Ukrainy miały prowadzić do sytuacji, kiedy zbuntowane prowincje (popierane przez Moskwę) uzyskałyby nieporównywalny do potencjału ludnościowego i terytorialnego wpływ na politykę całego państwa.

W swej polityce wobec państw poradzieckich Federacja Rosyjska użyła siły w 2008 roku w Gruzji, w 2014 i 2022 roku w Ukrainie, co stało się oczywistą, publiczną manifestacją obrony przez Rosję jej strefy interesów. Pięciodniowa wojna, a następnie uznanie państwowości abchaskiej i południowoosetyjskiej pozwoliły Rosji uprawomocnić własną obecność w Abchazji i Osetii Południowej w oparciu o zawarte z nowo uznanymi państwami umowy, dotyczące współpracy wojskowej i rosyjskich baz wojskowych w Gudaucie (Abchazja) i Cchinwali (Osetia Południowa). Na skutek aneksji Krymu w marcu 2014 roku Rosja zapewniła sobie również stałą obecność na Półwyspie Krymskim oraz w porcie Sewastopol, gdzie stacjonuje Flota Czarnomorska, co ma strategiczne znaczenie dla rosyjskich interesów w tym regionie. Prorosyjscy separatyści we wschodniej Ukrainie oraz wspierający ich rosyjscy żołnierze również zapewniają Federacji Rosyjskiej obecność (także wojskową) w tym regionie⁷. W 2022 roku Rosja uznała niepodległość Ługańskiej i Donieckiej Republik Ludowych oraz rozpoczęła inwazję w Ukrainie, co pociągnęło i pociągnie za sobą ogromne konsekwencje dla systemu międzynarodowego w Europie. Zgodnie z „rosyjskim kodem geopolitycznym”, władze rosyjskie przez media kreują oficjalne powody zaangażowania w konfliktach zbrojnych na obszarze poradzieckim tłumacząc cele „specjalnej operacji wojskowej” w Ukrainie jako pomoc mieszkańcom republik Donbasu. Rosyjska propaganda powtarza, że specjalna operacja wojskowa jest prowadzona w Ukrainie

6 Zob. A. Legucka, „Rozmrażanie” konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim, *„Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”* 2013, nr 11, z. 4, s. 81–108.

7 A. Włodkowska-Bagan, *Polityka Rosji...*, s. 72.

w obronie dwóch samowwanych republik, które poprosiły o pomoc oraz w imię bezpieczeństwa samej Rosji, zagrożonej atakiem ze strony Ukrainy i NATO. Prezydent Putin głosi, że jego celem jest „demilitaryzacja” i „denazyfikacja” Ukrainy⁸.

W przypadku dwóch konfliktów – w Czeczeni i Tadżykistanie – został zrealizowany odmienny scenariusz. Różnią się od wymienionych powyżej tym, że zostały rozwiązane: wojna domowa w Tadżykistanie (trwająca w latach 1992–1997) została rozwiązana metodami politycznymi, Czeczenia z kolei została podbita militarnie przez siły rosyjskie, a Moskwa po dwóch wojnach czeczeńskich realizuje w stosunku do tej republiki politykę tzw. „czeczenizacji”. Konflikt w Czeczenii był ponadto jedynym, który toczył się formalnie w granicach Federacji Rosyjskiej, a nie na obszarze poradzieckim.

4.1. Abchazja i Osetia Południowa

Abchazja to region leżący w północno-zachodniej części Gruzji nad Morzem Czarnym ze stolicą w Suchumi, liczący 8,6 tys. km² i zamieszkiwany przez około 250 tys. mieszkańców⁹. W czasach ZSRR Abchazja miała status republiki autonomicznej jako Abchaska Autonomiczna Socjalistyczna Republika Radziecka (Abchaska ASRR) w ramach Gruzińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej¹⁰. Zdecydowaną większość wśród mieszkańców Abchazji stanowili Gruzini. Według spisu ludności z 1989 roku w regionie zamieszkiwało ok. 240 tys. Gruzinów i 92 tys. Abchazów¹¹. Od 1989 roku narastały napięcia etniczne pomiędzy Gruzinami a Abchazami, które w 1992 roku doprowadziły do wybuchu trwającego ponad rok zbrojnego konfliktu gruzińsko-abchaskiego. Kiedy prezydent Gruzji Zwiad Gamsachurdia zdecydował o odebraniu Abchazji autonomii, parlament Abchazji ogłosił w 1992 roku niepodległość. Wywołało to reakcję ze strony Gruzji – do Abchazji wkroczyły w sierpniu 1992 roku wojska

8 A. Jędrzejczyk, *Goworit Moskwa. Jak propaganda rosyjska tłumaczy atak? „My się tylko tak broniemy”*, <https://oko.press/propaganda-rosyjska-tlumaczy-atak-ukraina/> [dostęp: 20.04.2022].

9 R. Grodzki, *Wojna gruzińsko-rosyjska 2008. Przyczyny-przebieg-skutki*, Replika, Zakrzewo 2009.

10 R. Czachor, *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2014.

11 M. Kowalczyk, *Przyczyny wojny gruzińsko-rosyjskiej w 2008 roku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio M, 2017, Vol. II, s. 169–184, DOI: 10.17951/m.2017.2.169.

gruzińskie, opanowując prawie całą republikę¹². Dzięki wsparciu wojskowemu ze strony Rosji, a także ochotników z Północnego Kaukazu i Konfederacji Górskich Narodów Kaukazu (zawiązana przez Abchazów, Osetyjczyków, Adygejczyków, Czeczenów i Inguszy) oraz z uwagi na poważny konflikt wewnętrzny w samej Gruzji, który osłabiał sytuację strony gruzińskiej, zwycięstwo w wojnie odniosła Abchazja, która w ten sposób uniezależniła się od Gruzji, a prawie cała ludność gruzińska opuściła jej terytorium¹³. Od września 1993 roku Abchazja jest *de facto* niepodległa, choć wówczas nie uznało jej żadne państwo ani organizacja międzynarodowa. Po zakończeniu działań zbrojnych i zawieszeniu broni rozpoczęła się normalizacja sytuacji i negocjacje w różnym formacie, z zaangażowaniem społeczności międzynarodowej, ale nie było wymiernych rezultatów spotkań poświęconych uregulowaniu konfliktu. W 1999 roku odbyło się w Abchazji referendum konstytucyjne, w którym 97,7% obywateli opowiedziało się za obowiązującą konstytucją, co stało się podstawą do ponownego ogłoszenia deklaracji niezależności państwowej¹⁴. Istotne znaczenie dla rozwoju sytuacji miało zwycięstwo rewolucji róż w listopadzie 2003 roku i dojście do władzy w Gruzji Saakaszwilego od stycznia 2004 roku. Ekipa nowego prezydenta Gruzji rozpoczęła program reform, którego częścią stało się m.in. hasło przywrócenia kontroli nad separatystycznymi regionami. Celem tych działań było zbliżenie do Zachodu i pokazanie, że Gruzja jest partnerem, który liczy na perspektywę członkostwa w strukturach integracyjnych Zachodu, w szczególności w NATO. Niezbędnym krokiem na drodze do Sojuszu Północnoatlantyckiego miało być uregulowanie statusu separatystycznych regionów oraz likwidacja rosyjskich baz wojskowych i wyjście rosyjskich oddziałów pokojowych z Abchazji i Osetii Południowej. W 2008 roku – w następstwie obietnic i perspektyw członkostwa dla Gruzji i Ukrainy w NATO – doszło do eskalacji napięć pomiędzy Gruzją, Rosją oraz dwoma separatystycznymi obszarami, to zaś doprowadziło do wojny, którą Gruzja przegrała, a Abchazja ugruntowała swoją niezależność od Tbilisi.

12 W. Baluk, G. Tarchan-Mourawi, *Gruzja*, w: *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, A. Czajowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, s. 145–172.

13 A. Furier, *Gruzja niepodległa – od monarchii do republiki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020.

14 Ibidem, s. 134.

Abchazja, podobnie jak inne parapaństwa, wypełnia wszystkie najważniejsze funkcje wobec obywateli, posiada atrybuty państwa (konstytucję¹⁵, prezydenta¹⁶, parlament, rząd, siły zbrojne, wymiar sprawiedliwości), abchaski system polityczny funkcjonuje stosunkowo sprawnie, ale nie posiada ona uznania międzynarodowego. Sytuacja nieznacznie uległa zmianie po wojnie w 2008 roku, kiedy doszło do odmrożenia konfliktu gruzińsko-abchaskiego, a niepodległość Abchazji uznała Rosja. Po zakończeniu gorącej fazy konfliktu w pierwszej połowie lat 90. XX wieku trwały negocjacje pokojowe nad rozwiązaniem kwestii spornych, czyli przede wszystkim dotyczących statusu Abchazji. Nie przynosiły one jednak rezultatu. W 2008 roku po wojnie gruzińsko-rosyjskiej, która zakończyła się militarnym i częściowo propagandowym zwycięstwem Rosji (poprzez skompromitowanie Gruzji w oczach Zachodu – według opinii prezydenta Rosji Miedwiediewa *głównym geopolitycznym skutkiem wojny pięciodniowej było powstrzymanie ekspansji Sojuszu Północnoatlantyckiego na Wschód*¹⁷) Abchazja ogłosiła niepodległość uznaną przez Rosję (20 sierpnia 2008 roku parlament Abchazji zwrócił się do władz Federacji Rosyjskiej o uznanie jej niepodległości, a 26 sierpnia 2008 roku w oparciu o wniosek Zgromadzenia Federalnego Rosji ówczesny prezydent Miedwiediew wydał dekret o uznaniu niepodległości Abchazji i Osetii Południowej)¹⁸. Jak zauważa Andrzej Jakubowski formalne uznanie niepodległości Abchazji ze strony Rosji oznaczało *de facto* utratę niepodległości, gdyż Abchazja stała się w pełni uzależniona od Rosji¹⁹.

W marcu 2015 roku wszedł w życie rosyjsko-abchaski traktat o sojuszu i partnerstwie strategicznym, podpisany 24 listopada 2014 roku. Stanowi on w istocie „mapę drogową” inkorporacji Abchazji do rosyjskiej przestrzeni obronnej, gospodarczej i społecznej: po upływie przewidzianych w dokumencie

-
- 15 Konstytucja Abchazji została uchwalona przez Radę Najwyższą Abchazji 26 listopada 1994 roku.
 - 16 Władisław Ardzinba (1994–2005), Sergiej Bağapş (2005–2011), Aleksandr Ankwab (2011–2014), Raul Chadżymba (2014–2020), Aslan Bżanija (od 2020).
 - 17 Cyt. za: A. Szabaciuk, *Okoliczności, przyczyny oraz następstwa wystąpienia Gruzji ze Wspólnoty Niepodległych Państw w 2009 roku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2012, t. VIII, s. 301.
 - 18 K. Fedorowicz, *Konflikty na Kaukazie Południowym jako czynniki destabilizujące rzeczywistość społeczno-polityczną*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4, s. 173–196.
 - 19 A. Jakubowski, *Abchazja jako „państwo nieuznawane”*, w: *Konflikt kaukaski w 2008 roku*, red. R. Potocki, M. Domańska, P. Sieradzan, Instytut Polsko-Rosyjski, Warszawa 2012, s. 87–101.

okresów dostosowawczych, w obszarach tych zaczął obowiązywać rosyjskie standardy i regulacje prawne²⁰. Tym samym jakiegokolwiek próby odzyskania integralności terytorialnej Gruzji w najbliższym czasie staną się praktycznie niemożliwe²¹.

Osetia Południowa ze stolicą w Cchinwali jest regionem leżącym w północnej Gruzji o powierzchni 3,9 tys. km² i zamieszkiwanym przez około 100 tys. mieszkańców²². W czasach Związku Radzieckiego Osetia Południowa miała status obwodu autonomicznego w składzie Gruzińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. We wrześniu 1990 roku władze Osetii Południowej proklamowały powstanie Południowoosetyjskiej Radzieckiej Republiki Demokratycznej w składzie ZSRR i ogłosiły secesję od Gruzji. W odpowiedzi parlament Gruzji w grudniu 1990 roku pozbawił Osetię Południową autonomii, co stało się jedną z przyczyn wojny w latach 1990–1992. Dzięki wsparciu ze strony Rosji zwycięstwo odnieśli Osetyczycy. Rosja z jednej strony przedstawiała wizję przyłączenia obwodu do Rosji (starania o połączenie się z Osetią Północną i wejście w skład Rosyjskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej podjęły już w 1990 roku władze Osetii Południowej), z drugiej strony wspierała antygruzińską propagandę, licząc na utrzymanie Gruzji w ZSRR. Przyczyną konfliktu osetyjsko-gruzińskiego było zderzenie dwóch nacjonalizmów, zwłaszcza gdy w Gruzji do władzy doszedł Zwiad Gamsachurdia i jego blok polityczny „Okrągły stół-Wolna Gruzja”, głoszący hasło „Gruzja dla Gruzinów”. Walki zbrojne gruzińsko-osetyjskie zakończyły się podpisaniem przez prezydentów Rosji Borysa Jelcyna i Gruzji Eduarda Szewardnadze porozumienia o zawieszeniu broni w Dagomysie 25 czerwca 1992 roku²³. W dniu 29 maja 1992 roku, a więc na krótko przed zawieszeniem broni, Osetia Południowa ogłosiła niepodległość, której wówczas nie uznało żadne państwo ani organizacja międzynarodowa. Od tamtej pory Osetia Południowa – podobnie jak Abchazja – stanowi

20 W. Górecki, *Pelzająca inkorporacja Abchazji. Koniec eksperymentu separatystycznej demokracji*, „Komentarze” OSW, 12.03.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-03-12/pelzajaca-inkorporacja-abchazji-koniec-eksperymentu> [dostęp: 09.04.2020].

21 K. Fedorowicz, *Kaukaz Południowy po upadku ZSRR – próby transformacji i konflikty etniczne*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, nr 3, s. 127–154.

22 M. Kowalczyk, *Przyczyny wojny...*, s. 171.

23 K. Strachota, *Konflikty zbrojne...*, s. 23–24.

parapaństwo, posiadające atrybuty państwa²⁴ bez uznania międzynarodowego, o czym decydują przede wszystkim względy natury politycznej²⁵.

Od porozumienia w Dagomysie w rejonie konfliktu stacjonowały siły pokojowe i toczyły się negocjacje nad jego uregulowaniem. Głównym punktem spornym jest status Osetii Południowej. Kiedy do władzy w Gruzji w wyniku rewolucji róż w 2004 roku doszedł Micheil Saakaszwili, starał się doprowadzić do uregulowania statusu Osetii Południowej, dążył do reintegracji terytorialnej, co oznaczało zapowiedź odzyskania kontroli nad zbuntowanymi regionami. Nowe władze Gruzji oferowały Osetii Południowej daleko idącą autonomię w ramach Gruzji, ona jednak te oferty odrzucała, domagając się wyłącznie secesji. Polityka Saakaszwilego, dążącego do reintegracji Osetii Południowej z Gruzją, a także polityka Rosji doprowadziły do odmrożenia konfliktu, co w konsekwencji doprowadziło do tzw. „wojny pięciodniowej” i interwencji Federacji Rosyjskiej w Gruzji w sierpniu 2008 roku. Rosyjsko-gruziński konflikt oznaczał demonstrację siły Rosji, której udało się nie dopuścić do reintegracji z Gruzją zbuntowanych prowincji oraz odsunąć perspektywy integracyjne Gruzji z NATO i obniżyć wiarygodność tego państwa dla inwestorów zagranicznych jako państwa tranzytowego. *Operacja wojskowa nie zniszczyła wprawdzie infrastruktury transportowej, ale osłabiła pozycję Gruzji, podważając zasadność dalszych inwestycji w sieć przesyłową surowców energetycznych w Gruzji*²⁶. W wyniku wojny z sierpnia 2008 roku Gruzja utraciła całkowitą kontrolę nad Abchazją i Osetią Południową, gdzie pojawiły się wojska rosyjskie. *Wszelkie dyskusje o przyszłym statusie obu prowincji stały się nieaktualne 26 sierpnia 2008 roku, kiedy rosyjski prezydent Dmitrij Miedwiediew wydał dwa dekrety, w których Federacja Rosyjska uznała niepodległość Abchazji i Osetii Południowej. Tym samym gruzińska polityka reintegracji obu regionów poniosła całkowitą klęskę*²⁷. Rosja uznała niepodległość Osetii Południowej 26 sierpnia 2008 roku, a we wrześniu tego samego roku został podpisany traktat o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy pomiędzy Rosją a Osetią Południową²⁸.

24 Konstytucja z 8 kwietnia 2001 roku, prezydenci: Ludwig Czibirow (1996–2001), Eduard Kokojty (2001–2011), Leonid Tibilow (2012–2017), Anatolij Bibilow (od 2017).

25 R. Czachor, *Abchazja, Osetia Południowa...*, s. 44.

26 Cyt. za: A. Eberhardt, *Wojna rosyjsko-gruzińska 2008*, „Sprawy Międzynarodowe” 2008, nr 3, s. 7.

27 Cyt. za: K. Fedorowicz, *Kaukaz Południowy...*, s. 37.

28 R. Czachor, *Abchazja...*, s. 222.

W marcu 2015 roku prezydenci Rosji oraz Osetii Południowej podpisali traktat o sojuszu i integracji, na mocy którego *Osetia Południowa, zachowując zewnętrzne atrybuty niezależności, ma zostać w pełni zintegrowana z Rosją w sferze celnej, obronności i bezpieczeństwa wewnętrznego (podporządkowanie osetyjskich struktur siłowych rosyjskim, przejęcie przez Rosjan odpowiedzialności za ochronę granic). Traktat sankcjonuje faktyczną inkorporację Osetii Południowej, która zachowując fasadową państwowość, staje się częścią rosyjskiego Kaukazu*²⁹. *Osetia Południowa stanowi dla Moskwy wygodny środek nacisku na Tbilisi oraz silny przyczółek w newralgicznym punkcie Kaukazu Południowego (m.in. bliskość ropociągu Baku–Tbilisi–Ceyhan i gazociągu Baku–Tbilisi–Erzurum). Najważniejszym instrumentem rosyjskiej polityki jest infrastruktura wojskowa: baza wojskowa w Cchinwali (około 1700 żołnierzy) oraz oddziały wojsk pogranicznych. Instrumentalne traktowanie parapaństwa przez Rosję może w dłuższej perspektywie osłabić niechęć jego mieszkańców do Tbilisi*³⁰.

4.2. Górski Karabach

Górski Karabach był obwodem autonomicznym w ramach Azerbejdżańskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, zamieszkanym przede wszystkim przez mniejszość ormiańską. Na fali rozpadu ZSRR doszło do odnowienia konfliktu ormiańsko-azerskiego, mającego swoją genezę w czasach Związku Radzieckiego. Konflikt rozwijał się stopniowo. Za datę początkową należy przyjąć rok 1988, gdy doszło do pierwszych azerbejdżańsko-ormiańskich zamieszek. W następnych latach napięcie eskalowało, przechodząc z czasem w fazę zbrojną. Regularna wojna toczyła się w latach 1992–1994. Po ogłoszeniu 2 września 1991 roku powstania Republiki Górskiego Karabachu w składzie ZSRR³¹ oraz referendum niepodległościowym, które odbyło się 10 grudnia 1991 roku³², Azerowie rozpoczęli ostrzał Stepanakertu (stolica Górskiego Karabachu) i anulowali dotychczasową

29 Cyt. za: K. Fedorowicz, *Konflikty na Kaukazie Południowym jako czynniki destabilizujące rzeczywistość społeczno-polityczną*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4, s. 189.

30 Cyt. za: W. Górecki, *Głęboki kryzys w Osetii Południowej – aspekt wewnętrzny i regionalny*, „Analizy” OSW, 15.02.2012, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-02-15/glebokikryzys-w-osetii-poludniowej-aspekt-wewnetrzny-i-regionalny> [dostęp: 09.04.2020].

31 R. Czachor, *Abchazja...*, s. 311.

32 Za niepodległością Górskiego Karabachu opowiedziało się 99,9% głosujących (referendum zostało zbojkotowane przez ludność azerską).

autonomię obwodu, co rozpoczęło zbrojną fazę konfliktu. W styczniu 1992 roku została ogłoszona niepodległość Republiki Górskiego Karabachu. Przy kluczowym zaangażowaniu sił rosyjskich (początkowo Rosja wspierała stronę azerską, broniąc radzieckiego *status quo*, z czasem stanęła jednak po stronie Ormian, aby nie dopuścić do zbliżenia Azerbejdżanu do Zachodu oraz do ekspansji Turcji w regionie) walki zakończyły się podpisaniem 12 maja 1994 roku rozejmu pomiędzy Azerbejdżanem, Górskim Karabachem i Armenią, formalnie nie biorącą udziału w wojnie (nie uważała się za stronę konfliktu, mimo iż dostarczała broń, sprzęt wojskowy czy żywność), w obecności przedstawicieli Rosji oraz Mińskiej Grupy KBWE³³. Zakończenie wojny oznaczało utratę przez Azerbejdżan około 14% swojego terytorium i opanowanie przez Ormian niemal całego Górskiego Karabachu oraz otaczających enklawę siedmiu rejonów Azerbejdżanu (tzw. terytoria okupowane), których kontrola dawała Górskiemu Karabachowi m.in. lądowe połączenie z Armenią³⁴. Od tego momentu trwały rokowania nad rozwiązaniem konfliktu pod auspicjami Mińskiej Grupy OBWE. Jak pokazywały kolejne rundy negocjacji, przywódcy stron skłonni do wypracowania kompromisu napotykali na silny opór społeczny. Impas w rokowaniach kwestii Górskiego Karabachu utrzymuje się – strona ormiańska jest zainteresowana utrzymaniem *status quo*, Azerbejdżan z kolei wielokrotnie zapowiadał wyzwolenie terytoriów okupowanych przez Ormian w razie braku sukcesu w negocjacjach pokojowych.

Obecnie Górski Karabach formalnie (*de iure*) stanowi część Azerbejdżanu leżącą na zachodzie tego państwa, *de facto* jest państwem niepodległym, posiadającym własne siły zbrojne, policję, organy władzy z prezydentem³⁵ i parlamentem³⁶, ale nie posiada uznania międzynarodowego (formalnie nie uznaje go nawet Armenia)³⁷. Konstytucja Republiki Górskiego Karabachu została

33 Została powołana do życia podczas szczytu KBWE w Helsinkach w marcu 1992 roku. Składała się z 11 państw, a jej celem było doprowadzenie do przerwania walk, podpisania zawieszenia broni, a następnie do prowadzenia rokowań w kwestii karabaskiej.

34 A. Jarosiewicz, K. Strachota, *Górski Karabach – rozmrażanie konfliktu*, „Komentarze” OSW, 26.10.2011, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_65.pdf [dostęp: 01.04.2020].

35 Prezydenci Górskiego Karabachu: Robert Koczarian (1994–1997), Arkadij Gukasjan (1997–2007), Bako Sahakian 2007–2020), Arajik Harutiunian (od 2020 roku).

36 33-osobowe Zgromadzenie Narodowe.

37 K. Strachota, *Konflikty zbrojne...*, s. 27.

przyjęta w drodze referendum ogólnopaństwowego 10 grudnia 2006 roku³⁸. Wypracowano dwa podejścia do kwestii uregulowania konfliktu, różniące się kolejnością rozwiązywania spornych problemów. Pierwsze z nich zakładało jednocześnie zawarcie porozumienia dotyczącego statusu Górskiego Karabachu oraz wycofania wojsk karabaskich z okupowanych terytoriów Azerbejdżanu. Takie stanowisko było preferowane przez Armenię i Górski Karabach. Drugi wariant zakładał z kolei, że najpierw dojdzie do wycofania wojsk karabaskich z okupowanych terytoriów Azerbejdżanu, a dopiero w następnej kolejności będą prowadzone rozmowy o statusie Górskiego Karabachu. Taką orientację prezentował Azerbejdżan, który zgadzał się na przyznanie Górskiemu Karabachowi szerokiej autonomii w ramach Azerbejdżanu, wykluczał natomiast możliwość uznania suwerenności Górskiego Karabachu lub jego zjednoczenia z Armenią. Stanowiska Armenii i Górskiego Karabachu były zbliżone i wykluczały zgodę na autonomię Górskiego Karabachu w ramach Azerbejdżanu, zakładały przyznanie obwodowi niepodległości, co było wariantem nie do przyjęcia przez stronę azerską³⁹.

Dla Azerbejdżanu Górski Karabach jest symbolem braku suwerenności terytorialnej oraz kluczowym elementem budowy tożsamości państwowej i narodowej (jako jednej z kolebek kultury azerskiej), a rozwiązanie konfliktu może polegać tylko na przywróceniu kontroli Azerbejdżanu nad spornymi terytoriami⁴⁰. Dla Armenii z kolei Górski Karabach jest jednym z głównych centrów historycznych zamieszkałych przez Ormian, a ponadto uosobieniem kluczowej idei narodowej, która zakłada walkę o przetrwanie w zderzeniu z napierającym żywiołem tureckim. Zwycięstwo w wojnie o Górski Karabach było największym sukcesem współczesnej Armenii i choć (w odróżnieniu od samego Karabachu i znacznej części diaspory) nie odrzucała ona jednoznacznie ewentualnej przyszłej formalnej zwierzchności Azerbejdżanu nad spornymi terytoriami, zdecydowanie wykluczała jego realną kontrolę nad Karabachem, zwłaszcza w sferze bezpieczeństwa. Armenia była i pozostaje sojusznikiem Górskiego Karabachu, mimo iż nie uznała jego niepodległości, a walka o „ormiańskość” Górskiego Karabachu *jest głównym czynnikiem mobilizacji społecznej w Armenii, kluczowym*

38 R. Czachor, *Abchazja...*, s. 318.

39 P. Adamczewski, *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2012.

40 S. Cornell, *Azerbaijan since independence*, Routledge, New York 2011.

elementem konstytuującym współczesną świadomość narodową obu państw⁴¹. Dzięki obywatelstwu Republiki Armenii mieszkańcy Górskiego Karabachu mają możliwość wyjazdu za granicę np. w celach zarobkowych, otrzymują także od samej Armenii wsparcie finansowe i humanitarne. Ponadto Armenia występuje w roli adwokata interesów Górskiego Karabachu na arenie międzynarodowej, ale – z drugiej strony – pozostaje w znacznym stopniu jego zakładnikiem.

W obu przypadkach determinacja elit oraz narodów do sprawowania kontroli nad spornym terytorium, a także brak zaufania wobec drugiej strony, wydawały się być niezachwiane, co w zaistniałej sytuacji czyniło minimalnymi możliwości oddziaływania Grupy Mińskiej OBWE⁴². Konflikt karabaski przebiegał przede wszystkim pod dyktando Federacji Rosyjskiej, jego zamrożenie dało jej pozycję najmocniejszego mediatora w ramach Grupy Mińskiej (Rosja jest głównym gospodarzem spotkań, narzuca agendę itp.), mogła wysyłać sygnały, że nie zaakceptuje żadnych jednostronnych (a tym bardziej wspieranych przez geopolitycznych rywali) zmian w rejonie konfliktów oraz w sferze bezpieczeństwa na Kaukazie Południowym i jest gotowa użyć siły w obronie własnych interesów, co pokazała w 2008 roku w Gruzji. Jednak w porównaniu do dwóch innych konfliktów na Kaukazie Południowym (w Abchazji i Osetii Południowej) zaangażowanie Rosji pozostawało najmniejsze, co wynikało z faktu, że Rosja nie uznała niepodległości Górskiego Karabachu, jak zrobiła to w stosunku do Abchazji i Osetii Południowej po wojnie w Gruzji, nie była też obecna militarnie w rejonie konfliktu (zmieniło się to dopiero po wojnie trwającej od września do listopada 2020 roku). Postawa Rosji wobec konfliktu w Górskim Karabachu wpisuje się jednak w tę samą logikę, co w przypadku dwóch wspomnianych wyżej konfliktów, polegającą na braku jasnych perspektyw rozwiązania trwającego konfliktu, korzystnego z punktu widzenia Rosji, gdyż pozwala jej utrzymać rolę arbitra, bez którego jakiegokolwiek uregulowania są praktycznie niemożliwe.

Konflikt o przynależność państwową Górskiego Karabachu, trwający nieprzerwanie od 1987 roku (regularna wojna toczyła się w latach 1992–1994), zdeterminował poradziecką historię Armenii i Azerbejdżanu, stanowiąc dla obu krajów najważniejsze wyzwanie w sferze bezpieczeństwa oraz wpływając w istotny sposób

41 Cyt. za: R. Czachor, *Abchazja...*, s. 319.

42 A. Jarosiewicz, K. Strachota, *Górski Karabach...* s. 2.

na całokształt ich polityki zagranicznej i wewnętrznej⁴³. Dla Rosji konflikt był – i pozostaje – najważniejszym narzędziem do utrzymywania w regionie swoich wpływów. Od zawieszenia broni w maju 1994 roku Rosja występuje w charakterze mediatora i pośrednika – od początku bardzo istotnego, a z czasem najważniejszego. Dzięki dobrym relacjom zarówno z Armenią, jak i Azerbejdżanem, a także dzięki posiadanym instrumentom politycznym, militarnym, gospodarczym oraz z zakresu *soft power* jest w stanie przeforsować korzystne dla siebie rozwiązanie. W listopadzie 2013 roku *de facto* wymusiła na Armenii rezygnację z podpisania umowy stowarzyszeniowej z UE (grożąc zwinięciem nieformalnego parasola ochronnego nad Karabachem), a w kwietniu 2016 roku skłoniła obie strony konfliktu do przerwania intensywnych walk (tzw. wojny czterodniowej)⁴⁴. Po rozpadzie Związku Radzieckiego region Kaukazu Południowego był obszarem rywalizacji pomiędzy Rosją (chcącą go kontrolować) a Stanami Zjednoczonymi (wspierającymi niepodległość byłych republik i forsującymi budowę nowej sieci rurociągów). Obecnie Zachód zredukował swoje ambicje i jest zainteresowany przede wszystkim stabilnością tego regionu i zapobieganiem wznowieniu walk.

Azerbejdżan przez lata się zbroił, przekazując na ten cel wpływy ze sprzedaży ropy naftowej ze złóż kaspijskich, do których ma dostęp, gdyż realnej i korzystnej dla siebie zmiany sytuacji upatruje on w rozwiązaniu siłowym, czemu służy trwający od lat proces intensywnej rozbudowy i modernizacji sił zbrojnych (m.in. w ścisłej współpracy z Turcją czy Izraelem)⁴⁵. Narzucony przez Azerbejdżan wyścig zbrojeń i wojenna retoryka, a także narastająca dysproporcja sił pomiędzy stronami konfliktu, świadczyły o możliwości rozmrożenia konfliktu o Górski Karabach. Doszło do tego po wielokrotnych incydentach w kwietniu 2016 roku, kiedy miała miejsce tzw. wojna czterodniowa⁴⁶. Kolejną odśłoną konfliktu stały się ostre walki pomiędzy Armenią i Azerbejdżanem,

43 Cyt. za: W. Górecki, *Kaukaski węzeł gordyjski. Konflikt o Górski Karabach*, „Raport” OSW, 28.05.2020, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Kaukaski-wezel-gordyjski_net_1.pdf [dostęp: 24.11.2020].

44 W. Górecki, *Kaukaski węzeł...*, s. 5.

45 K. Strachota, *Ostre walki między Armenią i Azerbejdżanem*, „Analizy” OSW, 16.07.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-07-16/ostre-walki-miedzy-armenia-i-azerbejdzanem> [dostęp: 16.11.2020].

46 A. Jarosiewicz, M. Falkowski, *Wojna czterodniowa w Górskim Karabachu*, „Analizy” OSW, 06.04.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-06/wojna-czterodniowa-w-gorskim-karabachu> [dostęp: 02.04.2020].

które rozpoczęły się w lipcu 2020 roku. Jako że nie uległy zmianie czynniki ograniczające konflikt w minionych dekadach – *brak oznak zarówno radykalnej korekty dotychczasowej równowagi sił między stronami (przy założeniu, że Armenia prowadzić będzie wyłącznie działania obronne), jak i jednoznacznej rewizji polityki rosyjskiej wobec Kaukazu (utrzymywanie stanu zawieszenia stanowi bezkonkurencyjny instrument nacisku i kontroli obu państw, czemu nie jest w stanie przeciwdziałać Azerbejdżan)*⁴⁷ – początkowo trwała wojna pozycyjna. Wojna z Azerbejdżanem toczyła się od 27 września do 10 listopada 2020 roku. Ostatecznie strony konfliktu podpisały rozejm, który zakładał, że mają się zatrzymać na zajmowanych przez siebie pozycjach, a Armenia przekaże tereny przyległe do Górskiego Karabachu, kontrolowane od 1994 roku przez Ormian, z wyjątkiem pięciokilometrowego pasa tzw. korytarza łączynskiego, co miało umożliwić utrzymanie komunikacji lądowej pomiędzy Erywaniem a Stepanakertem. Zgodnie z zawartym porozumieniem wszystkie tereny leżące wokół właściwego Górskiego Karabachu (z wyjątkiem korytarza łączynskiego) oraz jego południowa część (wraz z Szuszą) po 26 latach miały wrócić pod bezpośrednią administrację azerbejdżańską, natomiast część północna ze Stepanakertem (i łącznikiem z Armenią) dalej pozostanie pod kontrolą ormiańską. Oznaczało to triumf Azerbejdżanu i *de facto* kapitulację Armenii, która utraciła większość terenów zajętych na początku lat 90. XX wieku. Dla Rosji podpisany rozejm umocnił jej pozycję w regionie Kaukazu Południowego, gdyż ustalono, że siły pokojowe będą stacjonować na miejscu przez pięć lat z możliwością przedłużenia ich pobytu o kolejne pięcioletnie okresy (za zgodą stron), zatem nadzór nad ważnymi dla obydwu stron połączeniami (Armenii z Górskim Karabachem oraz Azerbejdżanu „właściwego” z Nachiczewanem) zapewni Rosji utrzymanie jednego i drugiego państwa w strefie swoich wpływów⁴⁸.

Odpowiednią bazą do porozumienia w listopadzie 2020 roku stały się wypracowane już w 2007 roku tzw. zasady madryckie, czyli uregulowanie konfliktu wypracowane przez Mińską Grupę OBWE i zaakceptowane w ogólnym zarysie przez obie strony konfliktu. Obejmowały one kilka najważniejszych kwestii:

- powrót terytoriów wokół Górskiego Karabachu, czyli „terenów okupowanych”, pod kontrolę Azerbejdżanu,

47 Cyt. za: K. Strachota, *Ostre walki między...*

48 W. Górecki, *Górski Karabach: kapitulacja Armenii, sukces Rosji*, „Analizy” OSW, 10.11.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-10/gorski-karabach-kapitulacja-armenii-sukces-rosji> [dostęp: 07.12.2021].

- utrzymanie korytarza łączącego Armenię z Górskim Karabachem,
- zapewnienie wszystkim uchodźcom prawa powrotu do miejsc ich wcześniejszego zamieszkania,
- międzynarodowe gwarancje bezpieczeństwa, obejmujące także przyszłą operację pokojową,
- przyznanie samemu Górskiemu Karabachowi tymczasowego statusu prawnego, gwarantującego mu bezpieczeństwo i samorządność,
- przyszłe ustalenie ostatecznego statusu prawnego Górskiego Karabachu na drodze prawomocnie wiążącego wyrażenia woli, czyli referendum⁴⁹.

Zakończenie drugiej wojny karabaskiej, która toczyła się od 27 września do 10 listopada 2020 roku, oznaczało zwycięstwo Azerbejdżanu (wspieranego przez Turcję, która potwierdziła i rozszerzyła w regionie swoje wpływy) i klęskę strony ormiańskiej (którą przed jeszcze większymi stratami uratowała Rosja). Podpisanie trójstronnego oświadczenia⁵⁰ oznaczało zawieszenie broni, ale nie rozstrzygało konfliktu, nie satysfakcjonowało do końca żadnego z zaangażowanych w konflikt aktorów, nawet zwycięskiego Azerbejdżanu⁵¹, choć w oficjalnej retoryce władz konflikt został rozwiązany. Rosja umocniła się na pozycji głównego gwaranta porozumienia poprzez wprowadzenie rosyjskiego kontyngentu sił pokojowych dla stabilizacji sytuacji. *Armenia przegrała wojnę i obok strat w ludziach i sprzęcie wojskowym utraciła też atut w postaci „terenów okupowanych”, co było szokiem i wstrząsem dla Ormian*⁵². Swoją pozycję w regionie zaznaczyła Turcja jako sojusznik Azerbejdżanu, dążącego do korzystnego rozstrzygnięcia konfliktu w Górskim Karabachu od momentu przegranej na początku lat 90. XX wieku.

49 W. Górecki, *Górski Karabach: kapitulacja Armenii, sukces Rosji*, „Analizy” OSW, 10.11.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-10/gorski-karabach-kapitulacja-armenii-sukces-rosji> [dostęp: 16.11.2020].

50 Oświadczenie to prezydenci Władimir Putin i Ilham Alijew oraz premier Nikol Paszynian podpisali oddzielnie, na odległość.

51 W. Górecki, K. Strachota, *Kaukaz rozregulowany. Region w rocznicę zakończenia drugiej wojny karabaskiej*, „Komentarze” OSW, nr 418, 26.11.2021, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_418.pdf [dostęp: 06.12.2021].

52 Cyt. za: W. Górecki, K. Strachota, *Kaukaz rozregulowany...*, s. 4.

4.3. Naddniestrze

Naddniestrzańska Republika Mołdawska (NRM, Naddniestrze) ze stolicą w Tyraspolu obejmuje tereny znajdujące się na lewym brzegu Dniestru oraz prawobrzeżne miasto Bandery. Jest to obszar obejmujący ok. 4,2 tys. km² i rozciągający się na powierzchni ok. 200 km długości przy kilkunastu kilometrach szerokości⁵³. Mołdawia i Naddniestrze, czyli ziemie leżące na dwóch brzegach Dniestru, różniły się pod względem etnicznym, jak i typów gospodarek. Na lewym brzegu dominowała ludność rosyjska i ukraińska, a Mołdawianie tam mieszkający byli w przeważającej większości rosyjskojęzyczni⁵⁴. Z kolei pod względem sytuacji społeczno-ekonomicznej Naddniestrze w porównaniu do prawobrzeżnej Mołdawii, która stanowi region typowo rolniczy, zajmujący się w dużej mierze sadownictwem i produkcją wina, dysponuje znacznym potencjałem gospodarczym. Na jego obszarze znajdują się duże zakłady przemysłu ciężkiego, m.in. nowoczesne zakłady metalurgiczne w Rybnicy, Elektrownia Mołdawska GRES, lecz przemysł Naddniestrza jest w dużym stopniu uzależniony od dostaw nośników energii z Rosji, a na rynku dominującą pozycję posiada koncern Sheriff, który skupia liczne firmy i zakłady reprezentujące różnorodne branże. Naddniestrze, jako region zajmujący zaledwie nieco ponad 10% obszaru Mołdawii, skupiał 80% jej potencjału przemysłowego, generował około 40% jej PKB oraz wytwarzał prawie całą potrzebną Mołdawii energię elektryczną. Naddniestrzańska gospodarka nie byłaby jednak w stanie funkcjonować bez wsparcia ze strony Rosji, która udziela regionowi pomocy poprzez subsydia gazowe oraz celowe dotacje bezpośrednie. Według oficjalnych danych Naddniestrze liczy ok. 500 tysięcy mieszkańców, lecz poważnym problemem jest masowa emigracja zarobkowa⁵⁵.

Naddniestrze stanowi nieuznawany przez społeczność międzynarodową organizm polityczny, który *de facto* posiada wszelkie atrybuty państwa: ludność,

53 B. Zdaniuk, *Naddniestrze – ostatni relik zimy wojny*, „Społeczeństwo i Polityka” 2006, nr 3 (8), s. 143–158.

54 M. Kosienkowski, *Proces narodotwórczy w Naddniestrzańskiej Republice Mołdawskiej*, w: *Dwie dekady transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej 1989–2009*, red. A. Stępień-Kuczyńska, M. Potz, M. Słowikowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 347–355.

55 K. Całus, M. Kosienkowski, P. Oleksy, J. Pieńkowski, R. Rajczyk, *Naddniestrze. Historia-Polityka-Gospodarka*, EastWest Analytics, Poznań 2014.

terytorium oraz władzę (konstytucję⁵⁶, prezydenta⁵⁷, parlament⁵⁸, armię, policję, walutę – rubel naddniestrzański, a także godło, hymn i flagę), ale jest określany terminem parapaństwo lub quasi-państwo, przez które rozumie się: *jednostkę geopolityczną, która, po pierwsze, jest suwerenna w wymiarze materialnym, faktycznie sprawuje więc wyłączną, pełną i samodzielną władzę na swym terytorium, a także jest faktycznie niezależna od innych państw i podmiotów w stosunkach międzynarodowych [...], po drugie, nie jest suwerenna w wymiarze formalnym, a więc w świetle prawa międzynarodowego podlega jakiemuś państwu, stanowiąc jego integralną część, czego jednak nie uznaje, po trzecie, realizuje przynajmniej w wąskim zakresie podstawowe funkcje państwa*⁵⁹. W świetle prawa międzynarodowego Naddniestrze stanowi integralną część Republiki Mołdawii. W przeciwieństwie do Abchazji i Osetii Południowej Naddniestrze nie zostało uznane przez Rosję, choć faktycznie funkcjonuje dzięki jej wsparciu finansowemu oraz politycznemu⁶⁰.

Powstanie Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej było efektem konfliktu pomiędzy rodzącym się w Mołdawii pod koniec lat 80. XX wieku ruchem narodowym, głoszącym ideę zjednoczenia Mołdawskiej SRR z Rumunią a ruchem państwowotwórczym rosyjskojęzycznej ludności, zamieszkującej lewobrzeżną część Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W dniu 2 września 1990 roku powołano do życia Naddniestrzańską Mołdawską SRR, zaś 28 sierpnia 1991 roku ogłosiła ona niepodległość jako Naddniestrzańska Republika Mołdawska⁶¹. Decyzja ta wywołała reakcję władz Mołdawii, które nie uznały powstania republiki i postanowiły zlikwidować Naddniestrzańską Republikę Mołdawską siłą. Wojna naddniestrzańska, zwana też „wojną pięciomiesięczną”, trwała od 1 marca do 21 lipca 1992 roku. Dzięki pomocy 14. Armii (rosyjskiej), na której czele stał generał

56 Obowiązująca ustawa zasadnicza Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej, przyjęta w referendum 24 grudnia 1995 r., podpisana przez prezydenta 17 stycznia 1996 r. zastąpiła pierwszą konstytucję z 2 września 1991 r.

57 Do tej pory funkcję prezydenta pełnili: Igor Smirnow (1991–2011), Jewgienij Szewczuk (2011–2016) oraz Wadim Krasnosielski (od 2016 r.).

58 Licząca 43 deputowanych Rada Najwyższa Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej.

59 Cyt. za: M. Kosienkowski, *Quasi-państwo w stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2008, nr 3–4, s. 151–162.

60 K. Całus, M. Kosienkowski, P. Oleksy, J. Pieńkowski, R. Rajczyk, *Naddniestrze...*, s. 5.

61 M. Kosienkowski, *Naddniestrzańska Republika Mołdawska. Determinanty przetrwania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.

Aleksandr Lebed⁶², Naddniestrze obroniło niezależność, a Mołdawia przystała na zawieszenie broni. Porozumienie o przerwaniu ognia i zakończeniu zbrojnej fazy konfliktu zostało podpisane 21 lipca 1992 roku w Moskwie przez prezydenta Rosji Borysa Jelcyna oraz prezydenta Mołdawii Mircea Snegura⁶³. Od tego momentu trwają negocjacje nad politycznym uregulowaniem konfliktu, mediatorem w sporze są Federacja Rosyjska oraz Ukraina, a od lutego 1993 roku misję w Naddniestrzu prowadzi Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), której celem jest doprowadzenie do wycofania sił rosyjskich z terytorium Naddniestrza. Zakończenie działań wojennych i podpisanie porozumienia pokojowego nie zakończyło antagonizmu pomiędzy obu stronami, a konflikt z fazy zbrojnej wszedł w fazę „konfliktu zamrożonego”, nazywanego także konfliktem „uśpionym” lub „konfliktem niskiej intensywności”⁶⁴. Początkowo w konflikt naddniestrzański mocno angażowała się OBWE jako strona w procesie pokojowym w formule 5:2 (Mołdawia, Naddniestrze, Rosja, Ukraina, OBWE oraz – w charakterze obserwatorów – UE i USA). W maju 1997 roku udało się wypracować rodzaj porozumienia między Mołdawią i Naddniestrzem: prezydenci Mołdawii (Petru Lucinschi) oraz Naddniestrza (Igor Smirnow) podpisali tzw. „memorandum Primakowa” o zasadach normalizacji stosunków między Republiką Mołdawii i Naddniestrzem, które stanowiło wyraźny krok na drodze do unormowania relacji między tymi podmiotami⁶⁵.

Rosja w początkowym okresie prezydentury Putina, w 2003 roku proponowała swój projekt rozwiązania konfliktu – tzw. „memorandum Kozałka” – zakładający powstanie nowego, federacyjnego podmiotu państwowego, w którym obie tworzące go części – Mołdawia i Naddniestrze – miałyby dysponować jednakowymi kompetencjami jako równoprawne podmioty federacji,

62 J. Solak, *Mołdawia. Republika na trzy pęknięcia. Historyczno-społeczny, militarny i geopolityczny wymiar „zamrożonego konfliktu” o Naddniestrze*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2014.

63 K. Całus, M. Kosienkowski, P. Oleksy, J. Pieńkowski, R. Rajczyk, *Naddniestrze...*, s. 22.

64 Konflikty niskiej intensywności charakteryzują się ograniczonym użyciem sił zbrojnych; obejmują działania dyplomatyczne, wojskowe, gospodarcze i psychologiczne. Rozgrywają się wewnątrz państw, ale ich stroną mogą być także podmioty niepaństwowe. Zob.: M. Pietraś, *Istota i specyfika konfliktów niskiej intensywności*, w: *Konflikt niskiej intensywności w Naddniestrzu*, red. M. Pietraś, M. Celewicz, J. Kłoczowski, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2006, s. 14–27.

65 V. Serzhanova, *Powstanie Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej i jego implikacje*, „Studia Europejskie” 2017, nr 1, s. 253–269.

a gwarantem stabilizacji miałyby pozostać armia rosyjska. Plan rozwiązania sporu w postaci stworzenia mołdawsko-naddniestrzańskiej federacji nie uzyskał akceptacji mołdawskiego społeczeństwa⁶⁶. W 2005 roku parlament Mołdawii uchwalił ustawę o podstawowych przepisach specjalnego statusu miejscowości lewobrzeżnego Dniestru (Naddniestrza). Na jej podstawie Naddniestrze stanowi integralną część państwa mołdawskiego, Kiszyniów zgadza się wyłącznie na nadanie regionowi naddniestrzańskiemu autonomii w ramach unitarnego państwa mołdawskiego⁶⁷. We wrześniu 2006 roku w Naddniestrzu zostało przeprowadzone referendum w sprawie utrzymania niepodległości. Wzięło w nim udział 78,6% uprawnionych do głosowania, z czego 97,2% opowiedziało się za niepodległością i przyłączeniem się do Rosji, a swój sprzeciw wyraziło jedynie ok. 2% uczestniczących w głosowaniu⁶⁸. Referendum nie zostało uznane za ważne.

Ponieważ niezależność Naddniestrza doprowadziła do utraty przez władze w Kiszyniowie kontroli nad liczącym 405 km naddniestrzańskim odcinkiem mołdawsko-ukraińskiej granicy, co narażało Mołdawię na straty finansowe, wynikające z niemożności egzekwowania cła za towary eksportowane z obszaru Naddniestrza, strona mołdawska w 1996 roku podpisała z Tyraspołem protokół dotyczący kwestii celnych. Na jego mocy Naddniestrze uzyskało prawo posługiwania się mołdawskimi pieczęciami celnymi, zyskując w ten sposób samodzielność w prowadzeniu eksportu. We wrześniu 2001 roku Mołdawia rozpoczęła wojnę celną z Naddniestrzem poprzez wprowadzenie nowych pieczęci celnych, nie udostępniając ich Naddniestrzu. Miało to zmusić naddniestrzańskie przedsiębiorstwa do rejestracji działalności handlowej w prawobrzeżnej Mołdawii, dzięki czemu zyskałaby ona część wpływów z odprowadzanych przez nie podatków⁶⁹. Jednak posunięcie Kiszyniowa storpedowały władze Ukrainy, które wpuszczały na swoje terytorium towary naddniestrzańskie ze starymi pieczęciami, co władze Mołdawii traktowały jako przemyt. Oprócz utraty kontroli nad naddniestrzańskim odcinkiem mołdawsko-ukraińskiej granicy, władze w Kiszyniowie musiały pogodzić się także z faktem powstania „granicy” wewnętrznej. Większość mieszkańców Naddniestrza może swobodnie podróżować

66 R. Czachor, *Problem nieuznawanych republik*, „Stosunki Międzynarodowe” 2011, nr 69–70, s. 34–36.

67 R. Rajczyk, *System konstytucyjny Mołdawii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014.

68 V. Serzhanova, *Powstanie Naddniestrzańskiej...*, s. 263.

69 M. Lubicz-Miszewski, *Geneza, przebieg i próby przewyciężenia konfliktu o Naddniestrze*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2012, nr 3 (165), s. 128–129.

poza obszar swojej republiki – zarówno do prawobrzeżnej Mołdawii, jak i do innych państw. Jest to możliwe dzięki temu, iż posiadają oni paszporty mołdawskie, rosyjskie lub ukraińskie⁷⁰. Utrata kontroli nad Naddniestrzem i jego granicą z Ukrainą oraz nieskuteczne działania władz ukraińskich skutkują tym, iż władze mołdawskie nie są w stanie zapanować nad rozwijającym się w separatystycznej republice przemysłem. Naddniestrze często bywa określane jako „czarna dziura Europy”, ponieważ jego władze zezwalają na handel żywym towarem, narkotykami i bronią.

Problem Naddniestrza ponownie odżył w kontekście konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, szczególnie z chwilą secesji Krymu i przyłączenia go do Rosji. Naddniestrze dostrzegło możliwość rozwiązania wciąż trwającego konfliktu z Mołdawią w drodze przystąpienia do Federacji Rosyjskiej. W marcu 2014 roku Rada Najwyższa Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej zwróciła się do rosyjskiej Dumy z prośbą o opracowanie przepisów prawnych, które umożliwiłyby przyjęcie nieuznawanej Republiki Naddniestrzańskiej do Federacji Rosyjskiej. Rosja odrzuciła jednak taką możliwość⁷¹. W 2022 roku w konsekwencji wojny w Ukrainie problem Naddniestrza znów stał się aktualny, gdyż pojawiło się ryzyko zdestabilizowania sytuacji w graniczącym z Ukrainą regionie (w którym stacjonuje rosyjska armia) w celu rozproszenia i związania armii ukraińskiej na kolejnym kierunku walki⁷².

Kluczowym aktorem politycznym, mającym największy wpływ na sytuację wokół zamrożonego konfliktu naddniestrzańskiego, jest Rosja, której rozgrywanie konfliktu dawało wymierne korzyści, ale także pociągało za sobą duże koszty⁷³. Znaczenie Rosji dla konfliktu naddniestrzańskiego odnosi się nie tylko do obecności żołnierzy rosyjskich, ale także polega na powiązaniach biznesowych rosyjskich firm. Rosja dla wywarcia nacisku na Mołdawię wykorzystywała różne

70 A. Eberhardt, *Paradoksy mołdawskiego sportu. Przyczynek do analizy konfliktu naddniestrzańskiego*, „Punkt Widzenia” OSW, 14.12.2011, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/punkt_widzenia_26_pl.pdf [dostęp: 29.03.2020].

71 B. Koszel, *Unia Europejska i zapomniany konflikt o Naddniestrze*, „Politeja” 2020, nr 6 (69), s. 161–181.

72 A. Wilk, P. Żochowski, J. Rogoża, *Atak Rosji na Ukrainę – stan po 70 dniach*, „Analizy” OSW, 05.05.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-05-05/atak-rosji-na-ukraine-stan-po-70-dniach> [dostęp: 18.05.2022].

73 K. Całus, *Państwo niedokończone. 25 lat mołdawskiej niepodległości*, „Prace” OSW, 14.12.2016, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_59_pl_25_lat_moldawskiej_net.pdf [dostęp: 25.03.2020].

instrumenty, m.in. wprowadzała czasowe zakazy importu mołdawskiego wina do Rosji (w 2006 roku) lub produktów rolnych, podwyższała ceny rosyjskiego gazu dostarczanego do republiki, a także ograniczała lub zabraniała wjazdu na terytorium Federacji Rosyjskiej mołdawskim gasterbeiterom.

Przez powojenny okres lat 90. XX w. Mołdawia prowadziła wobec Nadnistrza politykę jednostronnych ustępstw, natomiast w I dekadzie XXI w. – politykę konfrontacji, polegającą na nakładaniu sankcji na parapaństwo i ignorowaniu jego interesów. Mołdawia niezmiennie deklaruje, iż problem zjednoczenia państwa jest jednym z priorytetów jej polityki wobec Nadnistrza. Z jednej strony, działania na rzecz reintegracji Mołdawii stanowią ważny element procesu integracji z Unią Europejską, są też oczekiwane przez zachodnich partnerów Kiszyniowa. Z drugiej jednak, mołdawskie władze mają świadomość, że reintegracja z prorosyjskim Naddniestrzem negatywnie wpłynęłaby na proces europeizacji Mołdawii⁷⁴. W chwili obecnej problem rozwiązania kwestii naddniestrzańskiej jest odsuwany na dalszy plan, zmniejszyła się też gotowość Kiszyniowa do wypracowywania kompromisów z Naddniestrzem.

Tyraspol stoi od lat na stanowisku, według którego mogłoby dojść do zjednoczenia Naddniestrza z Mołdawią jedynie na zasadzie bardzo luźnej konfederacji dwóch równoprawnych państw. Z kolei Mołdawia zdaje sobie sprawę, że niemożliwy jest scenariusz zakładający zjednoczenie w postaci jednolitego, scentralizowanego państwa, dlatego też była gotowa zapewnić Naddniestrzu formę autonomii, co nawet zagwarantowane zostało w konstytucji⁷⁵. Ustąpienie władz naddniestrzańskich i zgoda na utworzenie państwa federacyjnego z Mołdawią wydaje się obecnie mało prawdopodobne. Rozwiązanie kwestii Naddniestrza bardziej leży bowiem w interesie Mołdawii, która ma aspiracje prounijne, niż samego Naddniestrza. Kiedy w Mołdawii po 2009 roku doszły do władzy siły prounijne, rozpoczęły proces zbliżenia z Unią Europejską w ramach programu Partnerstwa Wschodniego. Mołdawia podpisała umowę stowarzyszeniową z UE 27 czerwca 2014 roku i została objęta polityką ułatwień wizowych –

74 M. Kosienkowski, *The Alliance for European Integration and the Transnistrian conflict settlement*, „Sprawy Narodowościowe” 2011, nr 38, s. 23–32.

75 Republika Mołdawii jest państwem jednolitym, jednak na zasadach określonych w ustawie dopuszcza się „przyznanie miejscowościom leżącym na lewym brzegu Dniestru form i szczególnych zasad autonomii” – art. 110.2 konstytucji Republiki Mołdawii, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2017/06/Moldawia_pol_01014.pdf ([dostęp: 27.03.2020]).

spełniła wymogi ruchu bezwizowego do państw UE, dlatego 28 kwietnia 2014 roku Mołdawianom zniesione zostały wizy na podróże do krajów UE. W 2015 roku zdecydowano ponadto o rozszerzeniu strefy wolnego handlu na całe terytorium Mołdawii; także Naddniestrzańska Republika Mołdawii mogła korzystać z preferencji handlowych, co miało istotne znaczenie w tamtym okresie, gdyż – ze względu na zachodnie sankcje w stosunku do Rosji za aneksję Krymu – pomoc rosyjska dla separatystów uległa zredukowaniu⁷⁶. Niestabilna sytuacja polityczna w Mołdawii i ścieranie się wpływów prorosyjskich z proeuropejskimi pozostaje czynnikiem utrudniającym Mołdawii utrzymywanie pronijnej polityki zagranicznej, a obecność rosyjskich sił na terytorium Naddniestrza gwarantuje realizację rosyjskich interesów.

4.4. Ukraina

W przypadku konfliktu w Ukrainie scenariusz wydarzeń różni się od pozostałych omawianych powyżej, gdyż początek działań zbrojnych przypada na późniejszy okres niż pierwsza połowa lat 90. XX wieku, jak to miało miejsce w odniesieniu do wcześniej przytaczanych przykładów konfliktów na obszarze poradzieckim. Genezy tego konfliktu należy poszukiwać w wydarzeniach tzw. rewolucji godności lub Euromajdanu z przełomu 2013 i 2014 roku, które doprowadziły do poważnej destabilizacji wewnętrznej w Ukrainie, kryzysu politycznego, wykorzystanego przez Rosję do swoich celów.

Pierwszym etapem rosyjskich działań wobec Ukrainy była aneksja Krymu w marcu 2014 roku, do której doszło po przeprowadzeniu tzw. wojny hybrydowej, będącej połączeniem działań politycznych, informacyjnych i militarnych. *Ten nowy rodzaj działań wojennych charakteryzuje się tym, że nie walczą przeciwko sobie regularne armie, nie ma bitew rozstrzygających o przebiegu kampanii lub całej wojny, tak jak to było w okresie dwóch wojen światowych. Nie można określić linii rozgraniczenia nie tylko pomiędzy wojskami dwóch walczących stron, ale także pomiędzy żołnierzami a cywilami, prywatnymi firmami militarnymi czy siłami pokojowymi. (...) Nie jest również łatwo określić, co jest stanem wojny, zawieszeniem walk, a co pokojem. Nie istnieje ponadto rozumiane tradycyjnie w dyplomacji wypowiedzenie wojny*⁷⁷. Pod presją tzw. „zielonych ludzików” – czyli uzbrojonych ludzi,

⁷⁶ B. Koszel, *Unia Europejska...*, s. 173.

⁷⁷ Cyt. za: M. Kaszuba, M. Minkina, *Imperialna gra Rosji*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2016.

ale bez oznakowania rosyjskich sił zbrojnych, którzy pojawili się na Krymie, 16 marca 2014 roku – odbyło się referendum w sprawie przyłączenia Krymu do Rosji, w którym 96,77% głosujących poparło ten wniosek⁷⁸. W następstwie referendum 18 marca 2014 roku prezydent Putin podpisał traktat o włączeniu Republiki Krymu i Sewastopola do Federacji Rosyjskiej (jako podmiotów federacji), a następnie – zgodnie z procedurą przewidzianą w rosyjskiej konstytucji – decyzja prezydenta została potwierdzona przez Zgromadzenie Federalne.

Drugim etapem planu Putina w stosunku do Ukrainy stał się konflikt we wschodniej części Ukrainy⁷⁹, kiedy prorosyjscy separatyści doprowadzili do przeprowadzenia referendum 11 maja 2014 roku dotyczącego suwerenności obwodów donieckiego i ługańskiego, którego wyniki (odpowiednio 89,07% i 96,2% „za”) zostały sfalszowane. Następnie 12 maja 2014 roku donieccy i ługańscy separatyści przyjęli uchwały o suwerenności Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej⁸⁰. Reakcją władz Ukrainy było rozpoczęcie operacji antyterrorystycznej wobec separatystów wspieranych przez Rosję (z wykorzystaniem sprzętu wojskowego dostarczanego z Rosji, a także żołnierzy rosyjskich). Próba uspokojenia sytuacji było podpisanie 5 września 2014 roku porozumień w Mińsku przez członków tzw. trójstronnej grupy kontaktowej (Ukraina, Rosja, OBWE) oraz przedstawicieli separatystów. Dotyczyły one zawieszenia broni we wschodniej Ukrainie, ale nie przesądziły o rozwiązaniu konfliktu ani o stabilizacji sytuacji w tym regionie⁸¹. Pomimo zawarcia w lutym 2015 roku drugiego porozumienia pokojowego w Mińsku (5 września 2014 roku – Mińsk I i 12 lutego 2015 roku – Mińsk II)⁸² walki na wschodzie Ukrainy trwały nadal, ani separatyści ani siły ukraińskie nie przestrzegały rozejmu, a Ukraina odsuwała w czasie przewidzianą porozumieniem mińskim federalizację swojego państwa. Federalizacja Ukrainy wydawała się być celem

78 Ibidem, s. 98.

79 J. Hajduk, T. Stępniewski, *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie”, nr 4(76)/2015, s. 135–151.

80 A. Wierzbowska-Miazga, T. Iwański, P. Żochowski, *Farsa „referendum” w Donbasie*, „Analizy” OSW, 14.05.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-05-14/farsa-referendum-w-donbasie> [dostęp: 13.12.2021].

81 R. Sadowski, A. Wierzbowska-Miazga, *Zawieszenie broni na wschodzie Ukrainy*, „Analizy” OSW, 10.09.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-09-10/zawieszenie-broni-na-wschodzie-ukrainy> [dostęp: 13.12.2021].

82 T. Stępniewski, *Konflikt zbrojny Rosji z Ukrainą i negocjacje pokojowe w Mińsku*, „Studia Europejskie” 2016, nr 3/79, s. 43–59.

Rosji⁸³, która w ten sposób uzyskalaby wpływ na sytuację wewnętrzną, jednocześnie nie ponosząc odpowiedzialności za separatystyczne regiony, w stosunku do których realizowała podobny scenariusz jak w przypadku innych parapaństw. Wspierała je finansowo, politycznie i militarnie, ale nie decydowała się na ich wchłonięcie, gdyż korzystniejszym rozwiązaniem miała być permanentna destabilizacja państw macierzystych i niszczenie w ten sposób ich perspektyw zachodnioeuropejskiej integracji. Kryzys ukraiński stał się poważnym problemem w stosunkach Rosji z Zachodem, który jednak w trakcie wydarzeń z 2014 roku nie udzielił wsparcia militarnego Ukrainie, na które to państwo liczyło. Rosja najpierw przyczyniła się do rezygnacji władz Ukrainy z podpisania (a władz Armenii z paraflowania) układu o stowarzyszeniu i pogłębionej strefie wolnego handlu z Unią Europejską podczas szczytu Partnerstwa Wschodniego w Wilnie w listopadzie 2013 roku, czym zademonstrowała, iż jest zdeterminowana, aby nie dopuścić do ewentualnej integracji tych państw ze strukturami zachodnimi. W następnej kolejności dokonała aneksji Krymu, doprowadzając tym samym do otwartego złamania podstawowych zasad prawa międzynarodowego i rzuciła wyzwanie Zachodowi, niszcząc pozimnowojenny ład międzynarodowy w Europie⁸⁴.

Ukraina stała się obszarem rywalizacji dwóch projektów integracyjnych: europejskiego (UE) oraz eurazjatyckiego (Rosja i budowana przez nią Unia Eurazjatycka). Unia Europejska w ramach programu Partnerstwa Wschodniego oferowała Ukrainie wsparcie finansowe poprzez podpisanie umowy stowarzyszeniowej z UE, umowy o pogłębionej strefie wolnego handlu oraz o ułatwieniach wizowych dla ukraińskich obywateli podróżujących do państw UE. Taka perspektywa oznaczała nie tylko podjęcie reform w polityce wewnętrznej Ukrainy, ale także przyjęcie zachodniej opcji geopolitycznej, co w konsekwencji niosło za sobą określone reakcje ze strony Federacji Rosyjskiej, zainteresowanej włączeniem Ukrainy w prorosyjskie projekty integracyjne na obszarze poradzieckim. Kiedy prezydent Wiktor Janukowycz w listopadzie 2013 roku odmówił podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską na szczycie Partnerstwa Wschodniego w Wilnie, spotkało się to z reakcją niezadowolonego społeczeństwa, które rozpoczęło kolejną rewolucję (po pomarańczowej

83 A. Zapalowski, *Ukraina jako strefa buforowa Rosji*, „Przegląd Geopolityczny” 2019, nr 30, s. 9–28.

84 A. Szeptycki, M. Menkiszak, *Obszar WNP: imperium kontratakuje*, „Rocznik Strategiczny” 2013/2014, nr 19, s. 217–248.

w 2004 roku), tym razem określaną jako Euromajdan lub rewolucja godności. Kryzys wewnętrzny na Ukrainie wykorzystała Rosja, która w pierwszej kolejności przy użyciu tzw. „zielonych ludzików” dokonała aneksji ukraińskiego Krymu, a następnie wsparła separatystyczne dążenia na wschodzie Ukrainy, gdzie rozpoczął się konflikt zbrojny z siłami separatystów, którzy powołali do życia Ługańską Republikę Ludową oraz Doniecką Republikę Ludową. Aneksja Krymu została potraktowana przez Zachód jako agresja naruszająca porządek międzynarodowy w Europie Wschodniej i w związku z tym nałożono na Rosję sankcje gospodarcze.

Dla Rosji Krym – a zwłaszcza port w Sewastopolu, gdzie stacjonowała do tej pory rosyjska Flota Czarnomorska – miał istotne znaczenie strategiczne. Zastosowane przez Stany Zjednoczone i Unię Europejską sankcje ekonomiczne w stosunku do Rosji, choć dotkliwe dla rosyjskiej gospodarki, nie zdołały zmienić polityki Rosji wobec Ukrainy. Prezydent Rosji Władimir Putin, podejmując decyzję o włączeniu Półwyspu Krymskiego w skład Federacji Rosyjskiej, wskazywał na dwa główne argumenty. Pierwszy z nich odnosił się do prawa mieszkańców tego terytorium do samostanowienia (w nawiązaniu do wspierania przez Zachód secesji Kosowa od Serbii w lutym 2008 roku), zaś drugi wiązał się z koniecznością niedopuszczenia do przejęcia baz wojskowych w Sewastopolu przez NATO, które zapowiadało w przeszłości rozszerzenie się o Ukrainę. Prezydent Putin zapowiadał wówczas w swoim orędziu, że Rosja nie planuje dalszego rozbioru Ukrainy i że stosunki z „bratnim narodem ukraińskim”⁸⁵ zawsze będą miały dla Rosji kluczowe znaczenie. Złamał te zapewnienia 24 lutego 2022 roku, kiedy armia rosyjska zaatakowała Ukrainę i rozpoczęła się wojna już nie tylko we wschodniej części, ale zaatakowana została stolica państwa Kijów oraz wiele innych ukraińskich miast. Stany Zjednoczone oraz Unia Europejska odpowiedziały pakietami sankcji gospodarczych, które miały za zadanie powstrzymanie Putina przed kontynuowaniem agresji na Ukrainę, zaczęły także przekazywać pomoc wojskową broniącym się Ukraińcom⁸⁶. Bohaterska postawa prezydenta Wołodymyra Zełenskiego, który pozostał w atakowanym przez Rosjan Kijowie, stanowiła przykład dla obywateli, którzy stanęli

85 R. Zięba, *Ukraina jako przedmiot rywalizacji między Zachodem a Rosją*, „Środkowoeuropejskie Studia polityczne” 2015, nr 3, s. 5–26.

86 I. Wiśniewska, *Nowe zachodnie sankcje przeciwko Rosji*, „Analizy” OSW, 25.02.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-25/nowe-zachodnie-sankcje-przeciwko-rosji> [dostęp: 27.02.2022].

do walki z najeźdźcą. Od 2022 roku konflikt w Ukrainie wszedł w nową fazę obejmującą już prawie cały kraj. Postępująca inwazja wojsk rosyjskich miała doprowadzić do przełamania ukraińskiej obrony i pokazać światu, że Putin nie godzi się na prozachodnie aspiracje Ukrainy i odciąganie jej od Rosji. Rozpoczynając jednak wojnę na dużą skalę, w której ginęli cywile, doprowadził do jedności Zachodu, czego zabrakło w 2014 roku, oraz do nałożenia kolejnych sankcji, tym razem zdecydowanie bardziej dotkliwych. Sankcjami objęty został także reżim Łukaszenki, gdyż z terytorium Białorusi armia rosyjska dokonywała ostrzału Ukrainy i stacjonowały tam ogromne siły rosyjskie, biorące udział w agresji. Atak Rosji zakładał przeprowadzenie wojny błyskawicznej i zajęcie stolicy, jednak tego scenariusza nie udało się Rosjanom zrealizować z uwagi na bohaterską, nieugiętą postawę Ukraińców i opór sił ukraińskich wspieranych militarnie przez dostawy broni ze Stanów Zjednoczonych oraz państw członkowskich Unii Europejskiej. W kolejnej fazie rosyjska agresja skupiła się na podbiciu południowo-wschodniej części Ukrainy, aby uzyskać połączenie lądowe korytarzem z Rosji do Półwyspu Krymskiego i zająć Donbas. Podczas rosyjskiej ofensywy w 2022 roku do najbardziej atakowanych ukraińskich miast należały Charków, Mariupol, Chersoń⁸⁷. W chwili obecnej trudno przewidzieć konsekwencje wojny i długość trwania działań zbrojnych.

4.5. Czeczenia i Tadżykistan

Oba konflikty odbiegają od schematu zamrożonych konfliktów na obszarze poradzieckim, gdyż oba uległy rozwiązaniu i zakończeniu, w wyniku czego nie powstały parapaństwa jako separatystyczne regiony państw macierzystych. Konflikt w Czeczenii jako jedyny toczył się formalnie na obszarze Federacji Rosyjskiej, czym wyróżniał się na tle pozostałych, które dotyczyły byłych republik radzieckich, zaliczanych do obszaru poradzieckiego. Był też najdłużej trwającym konfliktem (jeśli chodzi o aktywne działania zbrojne) i najbardziej krwawym.

Wojna domowa w Tadżykistanie w latach 1992–1997 miała charakter konfliktu ideologicznego (między opozycją demokratyczną i islamską z jednej strony a postkomunistyczną nomenklaturą z drugiej) lub klanowego (pomiędzy czterema głównymi w tamtym okresie grupami klanowo-regionalnymi). Do

87 P. Żochowski, *Terror, pacyfikacja, okupacja. Działania Rosji na zajętych terytoriach Ukrainy*, „Komentarze” OSW, 15.04.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-04-15/terror-pacyfikacja-okupacja-dzialania-rosji-na-zajetych> [dostęp: 18.05.2022].

najważniejszych przyczyn należały: walka o władzę pomiędzy najważniejszymi klanami, napięcia społeczne na tle narodowościowym, rodzące się ruchy niepodległościowe, demokratyczne, religijne. Wybrany w 1994 roku na prezydenta Tadżykistanu Emomali Rachmon walczył z islamistycznymi, zbrojnymi ruchami opozycyjnymi, wspieranymi przez talibów, a także uzbeckich islamistów. Opozycja – na czele z Islamską Partią Tadżykistanu – domagała się utworzenia państwa islamskiego, a następnie jego przemiany w kalifat, rozciągnięty na całą Azję Środkową. Zwalczające się klany uzyskiwały wsparcie ze strony aktorów zewnętrznych: klany zachodnie były wspierane przez Uzbekistan i Rosję, a klany wschodnie przez Afganistan i Iran. Walki zbrojne zakończyły się zawarciem porozumień pokojowych w czerwcu 1997 roku, na mocy których opozycja w ograniczonym stopniu została dopuszczona do sprawowania władzy w państwie. *Wojna zakończyła się kompromisem wszystkich zainteresowanych stron, co stworzyło podwaliny systemu politycznego, w którym zostały uwzględnione interesy głównych jego aktorów (klanów kulabskiego i karategińskiego, postkomunistów i opozycji)*⁸⁸. Rosja była głównym arbitrem w walce poszczególnych klanów, poprzez obecność wojskową wpływała na przebieg konfliktu (rosyjscy żołnierze brali w nim udział po stronie rządowej), a ostatecznie została również gwarantem porozumień pokojowych. Po wojnie sytuacja w kraju pozostawała niestabilna, a władze centralne nie były w stanie efektywnie sprawować kontroli nad całym terytorium państwa⁸⁹. Skutkowało to dalszą polityczną zależnością od rosyjskiego wsparcia. Udział Rosji w konflikcie pozwolił jej na umocnienie swojej pozycji w regionie oraz utrzymywanie kontroli poprzez patronat nad zwycięskim obozem władzy⁹⁰.

W Czeczenii doszło do dwóch wojen pomiędzy Federacją Rosyjską a separatystami czeczeńskimi. Pierwsza trwała w latach 1994–1996 i zakończyła się podpisaniem rozejmu w Chasawjurcie, zaś druga miała miejsce w latach 1999–2009. Przyczyny wrogości Czeczenów do Rosji mają podłoże historyczne – w czasach radzieckich Czeczeni zostali deportowani z Kaukazu do Kazachstanu i Kirgistanu. Na początku lat 90. XX wieku w związku z procesem rozpadu

88 K. Strachota, *Tadżykistan: czas próby*, „Prace” OSW, nr 15, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_15_2.pdf [dostęp: 11.02.2022].

89 J. Lang, *Tadżykistan: chroniczna stagnacja*, „Komentarze” OSW, nr 200, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_200.pdf [dostęp: 11.02.2022].

90 K. Strachota, *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny, perspektywy uregulowania, konsekwencje*, „Prace” OSW, 2003.06.10, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_9_0.pdf [dostęp: 06.12.2021].

ZSRR w Czeczeni do władzy doszedł radykalny ruch narodowy, głoszący hasła niepodległościowe⁹¹. Czeczenia odrzuciła propozycję podpisania układu federalnego z 31 marca 1992 roku, co oznaczać miało wejście w skład Federacji Rosyjskiej (mimo to rosyjska konstytucja z grudnia 1993 roku wymieniała ją jako jeden z podmiotów Federacji) i ogłosiła niepodległość. Reakcją Rosji była próba stłumienia czeczeńskiego separatyzmu drogą militarną. Zgodnie z rozejmem miało dojść do przerwania walk zbrojnych oraz do wycofania wojsk rosyjskich z Czeczenii. Na jego mocy Republika Czeczenii pozostawała formalnie częścią Federacji Rosyjskiej, a kwestia politycznego statusu Republiki Czeczenii została odłożona na 5 lat. W okresie między wojnami (1996–1999) Czeczenia *de facto* pozostawała niepodległa, ale jej niepodległości nie uznało żadne państwo. Bezpośrednim pretekstem do rozpoczęcia drugiej wojny czeczeńskiej był atak na Dagestan czeczeńskich islamistów, dowodzonych przez Szamila Basajewa i Chattaba, którzy głosili zamiar utworzenia na Kaukazie państwa islamskiego, oraz seria zamachów terrorystycznych w Rosji, o których zorganizowanie zostali oskarżeni Czeczeni. Ponowna interwencja rosyjska w Czeczenii została nazwana operacją antyterrorystyczną. Bezwzględną walkę z terroryzmem zapowiedział premier Federacji Rosyjskiej, którym w tamtym okresie został Putin, czym zjednał sobie popularność i szybko uzyskał wysokie poparcie społeczne przed wyborami prezydenckimi, które wygrał w marcu 2000 roku.

Wkroczenie armii rosyjskiej do Czeczeni w październiku 1999 roku oznaczało przywrócenie rosyjskiej jurysdykcji na terytorium republiki. Brutalne metody walki i represje stosowane przez rosyjskich żołnierzy w Czeczenii doprowadziły do radykalnych akcji czeczeńskich bojowników – do największych aktów terroru doszło w Moskwie w 2002 roku. W trakcie ataku na moskiewski teatr na Dubrowce terroryści wysunęli żądania zakończenia wojny w Czeczenii i wycofania wojsk rosyjskich z republiki. Po zakończeniu militarnej fazy operacji w Czeczenii władze rosyjskie rozpoczęły akcję tzw. „czeczenizacji” republiki, czyli *legitymizacji prorosyjskich władz Czeczenii i stopniowego przekazywania im władzy w republice*⁹². Na czele republiki stanął Achmat Kadyrow. Głównym elementem procesu czeczenizacji stało się przeprowadzenie w 2003 roku referendum konstytucyjnego, w oparciu o które przyjęta została konstytucja republiki, według której Czeczenia stała się nieodłączną częścią Federacji Rosyjskiej, co miało przypieczętować koniec czeczeńskiego separatyzmu. Po śmierci

91 K. Strachota, *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim...*, s. 32.

92 Cyt. za: K. Strachota, *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim...*, s. 34.

Achmata Kadyrowa, który zginął w zamachu bombowym w Grozным w 2004 roku, władzę w republice przejął jego syn Ramzan Kadyrow. Stał się on twarzą nowego porządku w Czeczenii. *W zamian za stabilizację sytuacji w republice przy użyciu dowolnych metod Kadyrow otrzymał gwarancję zachowania władzy, stabilnego finansowania z budżetu federalnego oraz wolną rękę w zakresie zarządzania Czeczenią*⁹³.

Działania władz rosyjskich podejmowane wobec Czeczenii i całego Kaukazu Północnego po dojściu do władzy Putina stanowią realizację kremlowskiej „polityki siły”, oznaczającej konieczność bezwzględnego zwalczania „czeczeńskiego terroryzmu”⁹⁴. *Wojna na Kaukazie jest istotnym narzędziem, wykorzystywanym w rosyjskiej polityce wewnętrznej. Niestabilna sytuacja na Kaukazie Północnym i zagrożenie terroryzmem w niektórych sytuacjach stanowiły dla władz pretekst do rozszerzenia uprawnień prezydenta lub struktur siłowych (nastąpiło to po zamachu na Dubrowce i w Biesłanie). „Kaukaskie” zagrożenie wykorzystywane jest też przez kremlowską propagandę do mobilizacji społeczeństwa wokół prezydenta – jedyne go gwaranta bezpieczeństwa. Konflikt wykorzystywany jest również do zaspokojenia ambicji oraz poprawy statusu materialnego rosyjskiej generacji i walczącego w Czeczenii wojska*⁹⁵.

4.6. Parapaństwa na obszarze poradzieckim⁹⁶

Jedną z konsekwencji rozpadu Związku Radzieckiego był wybuch kilku konfliktów na obszarze poradzieckim oraz powstanie w ich wyniku tzw. parapaństw. *W celu uzasadnienia separatyzmów i dążeń do budowy własnego państwa wykorzystywana jest przede wszystkim argumentacja historyczna*⁹⁷. Ruchy separatystyczne w początkowej fazie odwoływały się do prawa do samostanowienia, z kolei

93 Cyt. za: M. Falkowski, *Ramzanistan. Czeczeński problem Rosji*, „Punkt Widzenia” OSW, nr 53, Warszawa 2015, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_54_pl_ramzanistan_net_o.pdf [dostęp: 06.12.2021].

94 M. Falkowski, *Kaukaz Północny: rosyjski węzeł gordyjski*, „Prace” OSW, nr 16, 2004, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_16_o.pdf [dostęp: 25.11.2020].

95 Cyt. za: M. Falkowski, *Kaukaz Północny...*, s. 39.

96 W podrozdziale tym znalazły się wyniki badań częściowo opublikowane w czasopiśmie „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” (A. Czyż, *Fenomen parapaństw na obszarze poradzieckim*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” Rok 19 (2021), Zeszyt 2, s. 197–217).

97 Cyt. za: R. Czachor, *Abchazja...*, s. 414.

państwa macierzyste powoływały się na prawo do zachowania integralności terytorialnej. *Niemożliwa do arbitralnego rozstrzygnięcia kolizja dwóch norm prawa międzynarodowego sprawia, że zarówno nieuznawane republiki jak i państwa sprzeciwiające się ich uznaniu znajdują argumenty przemawiające za swoimi stanowiskami*⁹⁸.

Parapaństwo (inne określenia używane zamiennie: państwa nieuznawane, quasi-państwa, państwa *de facto* niepodległe) to termin stosowany dla kilku jednostek politycznych na świecie, które pomimo braku uznania na arenie międzynarodowej (lub z minimalnym uznaniem) *de facto* są niepodległymi państwami, posiadają realną i faktyczną zdolność do wypełniania podstawowych funkcji państwa. Są bytem politycznym posiadającym wszystkie atrybuty państwowości (ludność, terytorium, władze), ale nie posiadają międzynarodowego uznania statusu państwowości. W parapaństwie separatystyczne centrum władzy kontroluje dane terytorium na drodze konfliktu zbrojnego, ale nie jest na tyle silne, aby wymusić uznanie niezależności terytorium od państwa macierzystego. Na obszarze poradzieckim termin ten jest stosowany w odniesieniu do kilku organizmów politycznych: Naddniestrza, Abchazji, Osetii Południowej, Górskiego Karabachu, Donieckiej Republiki Ludowej, Ługańskiej Republiki Ludowej⁹⁹.

Marcin Kosienkowski przyjmuje, że parapaństwo *to jednostka geopolityczna, która, po pierwsze, faktycznie sprawuje wyłączną, pełną i samodzielną władzę na swym terytorium, a także jest faktycznie niezależna od innych państw i podmiotów w stosunkach międzynarodowych, jeśli w nich występuje; po drugie, w świetle prawa międzynarodowego podlega jakiemuś państwu, stanowiąc jego integralną część, czego jednak nie uznaje; po trzecie, realizuje przynajmniej w wąskim zakresie podstawowe funkcje państwa*¹⁰⁰.

Funkcjonowanie parapaństw na obszarze poradzieckim umożliwiają określone czynniki o charakterze wewnętrznym (mające źródło w danym parapaństwie) i zewnętrznym (związane z otaczającym je środowiskiem), które determinują jego zdolność do przetrwania. Do determinant wewnętrznych można

98 Cyt. za: R. Czachor, *Abchazja...*, s. 415.

99 Szerzej: M. Kosienkowski, *Quasi-państwo w stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 2008, tom 38, s. 151–162, M. Kosienkowski, *Pojęcie i determinanty stabilności quasi-państwa*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, R. 6, s. 121–130.

100 Cyt. za: M. Kosienkowski, *Pojęcie i determinanty stabilności quasi-państwa*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, R. 6, s. 121–130.

zaliczyć: dążenie władz i elit do utrzymywania niezależności oraz do uznania międzynarodowego, poparcie ludności dla idei niezależności, system polityczny funkcjonujący w parapaństwie. Wśród determinant zewnętrznych na pierwsze miejsce wysuwa się polityka Federacji Rosyjskiej, która udziela wielowymiarowego wsparcia parapaństwom, co umożliwia im dalsze istnienie, ale także polityka państw macierzystych, nieefektywność ich działań na rzecz przywrócenia integralności terytorialnej, czy wpływ sytuacji geopolitycznej i kontekst międzynarodowy. W opinii Michaela Rywkina *istnienie parapaństw w obecnej ich postaci jest w dużej mierze wynikiem konfliktu pomiędzy metropolią wspierającą parapaństwo a państwem macierzystym*¹⁰¹.

Wśród opracowań teoretycznych, odnoszących się do katalogu czynników warunkujących przetrwanie parapaństw, warto wskazać prace PÅla Kolstø oraz Dova Lyncha. Pierwszy z nich zaproponował następujący katalog czynników stabilności i istnienia parapaństw: a) poparcie ludności dla nieuznawanych państwowości; b) bazowanie parapaństwa na sile militarnej jako podstawie niezależności; c) ogólna słabość państwa, od którego dokonano secesji; d) wsparcie ze strony metropolii, które może być ukryte bądź jawne; e) nieskuteczne i nieefektywne zaangażowanie społeczności międzynarodowej w proces uregulowania konfliktu¹⁰². Z kolei Lynch wyróżnia czynniki o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym. Do wewnętrznych należy: a) bezwzględne dążenie do zdobycia międzynarodowego uznania dla niepodległości państwa; b) determinacja władz, by przetrwać, bez względu na cenę i skalę trudności; c) silne poczucie niepewności i zagrożenia bezpieczeństwa. Do zewnętrznych determinant zdaniem badacza należą: a) słabość państw macierzystych i nieefektywność działań reintegracyjnych; b) wykorzystanie separatyzmu na potrzeby rywalizacji wewnętrznej; c) polityczna i ekonomiczna nieatrakcyjność państw macierzystych (niski poziom życia, problemy społeczne, nieprzestrzeganie praw człowieka, różnice cywilizacyjne, kulturowe, ale i obawy o nacjonalizm i rewanżyzm ze strony obywateli państw macierzystych); d) wsparcie zewnętrzne, udzielane przez patrona¹⁰³.

101 Cyt. za: M. Rywkin, *The Phenomenon of Quasi-States*, „Diogenes” 2006, Vol. 53, No. 2, s. 121–140.

102 Cyt. za: P. Kolstø, *The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States*, „Journal of Peace Research” 2006, Vol. 43, No. 6, s. 723–740.

103 Cyt. za: D. Lynch, *Engaging Eurasia's Separatist States. Unresolved Conflicts and De Facto States*, United States Institute of Peace Press, Washington 2004; D. Lynch, *Separatist states and post-Soviet conflicts*, „International Affairs” 2002, nr 78, s. 831–848.

Opracowania katalogu determinant przetrwania parapaństw, wspólnego dla całej tej grupy jednostek dokonał Marcin Kosienkowski, według którego do determinant wewnętrznych przetrwania można zaliczyć:

- a) *zdolność pozyskiwania środków finansowych i materialnych,*
- b) *zgodne dążenie władz i elit (...) do realizacji celu politycznego danej jednostki,*
- c) *znaczące poparcie jej ludności dla osiągnięcia powyższego celu,*
- d) *relatywnie znaczną siłę militarną (...), głównie w porównaniu z państwem macierzystym*¹⁰⁴.

Do determinant zewnętrznych Kosienkowski zalicza z kolei:

- a) *niski potencjał państwa macierzystego i nieudolność jego władz w działaniach na rzecz reintegracji państwa,*
- b) *poważne wsparcie podmiotu zewnętrznego – patrona,*
- c) *mniejszą pomoc innych podmiotów zewnętrznych,*
- d) *żadne/niewystarczające (...) zaangażowanie pozostałej części „społeczności międzynarodowej”, szczególnie ważnych graczy międzynarodowych w reintegrację danego państwa, na którego obszarze istnieje quasi-państwo,*
- e) *dysfunkcjonalność formuły negocjacji mających doprowadzić do przywrócenia integralności terytorialnej danego państwa macierzystego*¹⁰⁵.

Jednocześnie we wszystkich parapaństwach istnieją wewnętrzne czynniki osłabiające efektywność ich systemów politycznych i szanse modernizacji czy zmiany sytuacji. Można do nich zaliczyć m.in. klanowość społeczeństw, oznaczającą, że dążenie poszczególnych klanów do utrzymania posiadanej pozycji politycznej i ekonomicznej wyklucza przeprowadzenie gruntownych reform, niski poziom rozwoju, napięcia społeczne i międzyetniczne, korupcję, bezrobocie, struktury przestępcze.

Polityka Federacji Rosyjskiej przebiega dwutorowo: z jednej strony jest realizowana w stosunku do parapaństw, z drugiej strony do państw macierzystych i opiera się przede wszystkim na tradycyjnej polityce „dziel i rządź”. Rosja, wykorzystując swoją dominującą pozycję w regionie do wywierania presji na parapaństwa i państwa macierzyste, może zastosować szeroki wachlarz instrumentów oddziaływania, z których do najczęściej wykorzystywanych należą różne formy szantażu i nacisku – zarówno politycznego, jak i ekonomicznego – oraz „rozgrywanie” występujących w regionie antagonizmów i ruchów separatystycznych, będących źródłem

104 Cyt. za: M. Kosienkowski, *Naddniestrzańska...*, s. 32.

105 Cyt. za: M. Kosienkowski, *Naddniestrzańska...*, s. 32.

zamrożonych konfliktów¹⁰⁶. Parapaństwa stały się przedmiotem geopolityki, a nie ich podmiotem, zaś ich relacje ze światem wpisują się w ogólne tendencje stosunków ważniejszych i silniejszych graczy międzynarodowych: Rosji, USA, Turcji, Iranu, Chin, OBWE, UE i NATO. Istnienie parapaństw jest elementem geopolitycznej rywalizacji o własną strefę wpływów. Dla Rosji celem w odniesieniu do parapaństw jest utrzymywanie *status quo*, czyli ich nieokreślonego statusu. Udziela ona zatem parapaństwom wielowymiarowej pomocy. Jej obecność militarna, polityczna, gospodarcza, społeczna i kulturowa w tych organizmach daje możliwość oddziaływania, kształtowania i kontroli. Nierozwiązane konflikty o Górski Karabach między Armenią i Azerbejdżanem, o Abchazję i Osetię Południową w przypadku Gruzji są jedną z najważniejszych przyczyn niestabilności całego regionu oraz kluczowym dla Rosji instrumentem rozgrywki geopolitycznej na Kaukazie Południowym. W Europie Wschodniej z takimi konfliktami mamy do czynienia na wschodzie Ukrainy, gdzie powstały Doniecka i Ługańska Republiki Ludowe oraz w Mołdawii (Naddniestrzańska Republika Mołdawska).

Rosyjskie działania w stosunku do państw macierzystych nie zawsze przynoszą zamierzone efekty. O ile w przypadku Armenii udało się osiągnąć zamierzony cel – Armenia zrezygnowała z pogłębiania współpracy z UE i zdecydowała o wstąpieniu do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, o tyle w przypadku Ukrainy, Mołdawii i Gruzji nie udało się tego dokonać, państwa te podpisały umowy stowarzyszeniowe i nadal dążą do współpracy z Zachodem. Wydaje się jednak, że polityce Rosji wobec parapaństw sprzyja niewystarczające zaangażowanie w proces ich reintegracji z państwami macierzystymi ze strony Unii Europejskiej czy Stanów Zjednoczonych, także ograniczona efektywność działań Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, biorącej udział w negocjacjach nad uregulowaniem zamrożonych konfliktów.

Przez trzydzieści lat od rozpadu Związku Radzieckiego Rosja wykorzystywała i wykorzystuje zróżnicowane instrumenty oddziaływania o charakterze politycznym, gospodarczym czy militarnym, by utrzymać klientelistyczne więzi i pełnić rolę głównego patrona. W aspekcie politycznym pomoc Rosji przebiega na poziomie bilateralnym, regionalnym i globalnym. Na poziomie bilateralnym Rosja poprzez swoich urzędników utrzymuje wzajemne kontakty z władzami

106 A. Legucka, Wykorzystanie quasi-państw w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej, „Rocznik Nauk Społecznych” 2016, t. 8 (44), nr 1, s. 11–29, DOI: [http://dx.doi.org/10.18290/rns.2016.8\(44\).1-2](http://dx.doi.org/10.18290/rns.2016.8(44).1-2).

parapaństw – podczas spotkań poruszane są kwestie współpracy politycznej, gospodarczej czy społecznej. Rosja powołała swoich specjalnych przedstawicieli w parapaństwach. Na poziomie regionalnym Rosja promuje status parapaństw w procesie uregulowania problemu istniejących separatyzmów i ewentualnych propozycji rozwiązania zamrożonych konfliktów. Na poziomie globalnym Moskwa uznaje niepodległość Abchazji i Osetii Południowej i ma tam ambasady, natomiast Naddniestrze uważa formalnie za część Mołdawii.

Jednoczesne zaangażowanie Rosji w konflikty (np. przez wspieranie separatyzmów) i w mediacje pozwala jej osiągnąć kilka celów. Rosja jest zdolna utrzymać konflikt w stanie „zamrożenia”, co pozwala jej wykorzystywać go jako instrument nacisku lub „odmrozić” go w dogodnym dla siebie momencie¹⁰⁷. Istnienie zamrożonych konfliktów oraz niejednoznaczny status Abchazji i Osetii Południowej uniemożliwiają członkostwo Gruzji w NATO¹⁰⁸. Podobnie rzecz się miała ze zdestabilizowaną Ukrainą, która po 2014 roku miała niewielkie szanse na członkostwo w NATO czy w Unii Europejskiej, skoro nie został uregulowany problem separatystycznych republik na wschodzie kraju. Sytuacja ta diametralnie się zmieniła po inwazji Rosji w Ukrainie w 2022 roku, gdyż jedną z wielu konsekwencji tego ataku stała się decyzja władz Ukrainy o złożeniu wniosku o członkostwo w Unii Europejskiej i wykorzystanie sprzyjającej koniunktury do realizacji kluczowych celów polityki zagranicznej¹⁰⁹. Także w przypadku Mołdawii (ze względu na problem Naddniestrza) zbliżenie z Unią Europejską jest poważnym wyzwaniem dla władz mołdawskich, które zdecydowały się w 2009 roku na rozpoczęcie współpracy w ramach programu Partnerstwa Wschodniego i – podobnie jak Gruzja i Ukraina – zrealizowały trzy najważniejsze cele tego programu. Podpisana została umowa stowarzyszeniowa z Unią Europejską, umowa o pogłębionej strefie wolnego handlu oraz umowa o ułatwieniach wizowych. Unię Europejską włączono ponadto w charakterze obserwatora do wielostronnych negocjacji na rzecz uregulowania konfliktu z separatystycznym Naddniestrzem.

107 A. Legucka, „Rozmrażanie” konfliktów..., s. 92.

108 K. Gołaś, *Region Kaukazu w polityce Federacji Rosyjskiej – wybrane aspekty*, „Przegląd Geopolityczny” 2011, t. 3, <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/https/www.ceeol.com/search/viewpdf?id=496809> [dostęp: 18.03.2021].

109 A. Wilk, P. Żochowski, *Wojna Rosji przeciw Ukrainie – stan po pięciu dniach*, „Analizy” OSW, 1.03.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-01/wojna-rosji-przeciw-ukrainie-stan-po-pieciu-dniach> [dostęp: 02.03.2022].

Mediacja w konflikcie pozwala z kolei Rosji zgłaszać propozycje jego rozwiązania zgodnie z własnym interesem, a przez to uzyskać wpływ na politykę państwa, którego dotyczą mediacje¹¹⁰. Rosja wysłała jasny sygnał do państw macierzystych, że jeśli nadal będą prowadziły starania o członkostwo w strukturach euroatlantyckich (Unii Europejskiej i NATO), ona będzie wspierać państwa i w ten sposób permanentnie destabilizować sytuację wewnętrzną kraju¹¹¹, gdyż w dalszym ciągu Rosja postrzega NATO jako zagrożenie własnych interesów na obszarze poradzieckim. W przypadku Górskiego Karabachu, w którym doszło do rozmrożenia konfliktu w 2020 roku, Rosja także brała udział w ustalaniu zasad zakończenia działań wojennych pomiędzy Armenią i Azerbejdżanem, czego celem było zademonstrowanie przez Moskwę, że *pozostaje ona głównym graczem na Kaukazie Południowym i „trzyma rękę na pulsie”*¹¹². W odniesieniu do Abchazji i Osetii Południowej Rosja realizowała scenariusz pełzającego pozbawiania suwerenności w oparciu o podpisywane traktaty o sojuszu i strategicznym partnerstwie z Abchazją w 2014 roku oraz o sojuszu i integracji z Osetią Południową w 2015 roku, które z jednej strony sankcjonowały istniejącą zależność tych separatystycznych regionów Gruzji od Rosji w wielu sferach (np. ochrony granicy z Gruzją), z drugiej strony stanowiły nową jakość, prowadziły bowiem do faktycznej inkorporacji republik w sferze politycznej, społecznej i gospodarczej – zachowując fasadową państwowość, stawały się częścią rosyjskiego Kaukazu Północnego¹¹³. Rosja nie zdecydowała się jednak na pełną aneksję (tak jak w przypadku ukraińskiego Krymu w 2014 roku) ze względu na niewielkie wewnętrzne korzyści propagandowe oraz kolizję z polityką wobec Gruzji, która polega głównie na wykorzystywaniu miękkich środków oddziaływania (w postaci propagandy medialnej,

110 B. Rezvani, *Russian foreign policy and geopolitics in the Post-Soviet space and the Middle East: Tajikistan, Georgia, Ukraine and Syria*, „Middle Eastern Studies” 2020, Vol. 56, I. 6, s. 878–899, <https://doi.org/10.1080/00263206.2020.1775590> [02.02.2021].

111 A. Miarka, *Para-states as an instrument for strengthening Russia's position – the case of Transnistria*, „Journal of Strategic Security” 2020, Vol. 13, No. 2, s. 1–18. DOI: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.13.2.1750>, <https://www.jstor.org/stable/26918082> [dostęp: 17.03.2021].

112 W. Górecki, *Górski Karabach: Kreml dyscyplinuje Baku i Erywań*, „Analizy” OSW, 12.01.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-01-12/gorski-karabach-kreml-dyscyplinuje-baku-i-erywan> [dostęp: 13.03.2021].

113 M. Falkowski, *Rosja wchłania Osetię Południową*, „Analizy” OSW, 25.03.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-03-25/rosja-wchlania-osetie-poludniowa> [dostęp: 13.03.2021].

działalności prorosyjskich organizacji i ruchów politycznych, współpracy z Gruzińską Cerkwią Prawosławną, budowania powiązań międzyludzkich oraz biznesowych) w celu podsycania antyzachodnich i prorosyjskich postaw w gruzińskim społeczeństwie.

Decydenci polityczni – również mieszkańcy – parapaństw traktują dobre stosunki z Rosją jako gwarancję istnienia ich bytu politycznego w jego obecnej formie i są przekonani o tym, że patron pełni kluczową rolę w ewentualnym rozwiązywaniu zamrożonych konfliktów. W wymiarze militarnym najistotniejsze znaczenia ma obecność rosyjskich sił zbrojnych na terytorium parapaństw, także w ramach sił pokojowych, jak również dostawy uzbrojenia, sprzętu czy technologii. W wymiarze gospodarczym Rosja pozostaje kluczowym partnerem handlowym – kupuje znaczną część produkcji lub sprzedaje własne towary na dogodnych warunkach, stanowi także główny rynek pracy dla mieszkańców parapaństw, udziela pomocy finansowej w formie kredytów i pożyczek (częściowo bezzwrotnych lub spłacanych udziałami w firmach działających w parapaństwach, np. największy w Naddniestrzu podmiot gospodarczy – holding Sheriff)¹¹⁴. Ważnym elementem wsparcia finansowego ze strony Rosji są dotacje celowe, np. na zabezpieczenie społeczne, projekty infrastrukturalne czy dotacje gazowe, a także pomoc materialna w postaci dostaw żywności. Instrumenty ekonomiczne służą budowie poparcia dla rosyjskiej polityki ze strony elit politycznych i mieszkańców¹¹⁵. Rosyjskie wsparcie o charakterze społecznym polega na przyznawaniu obywatelstwa Federacji Rosyjskiej. Taka polityka Rosji jest tłumaczona koniecznością udzielenia pomocy swoim obywatelom, ochrony praw i interesów ludności rosyjskojęzycznej, zamieszkującej separatystyczne regiony. Znalazło to swoje zastosowanie podczas wojny rosyjsko-gruzińskiej w 2008 roku, kiedy Rosja podczas wydarzeń w Gruzji powoływała się na konieczność obrony własnych obywateli.

Żaden z konfliktów, które doprowadziły do powstania parapaństw, nie został dotąd rozwiązany. Nie zanosi się, aby miało to mieć miejsce w najbliższym czasie. Dlatego parapaństwa zapewne pozostaną w obecnym „stanie zawieszenia”, a ich

114 K. Całus, *Naddniestrze: cała władza dla Sheriffa*, „Analizy” OSW, 14.12.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-12-14/naddniestrze-cala-wladza-dla-sheriffa> [dostęp: 10.03.2021].

115 M. Riegl, B. Doboš, *Geopolitics of Secession: Post-Soviet De Facto States and Russian Geopolitical Strategy*, „Central European Journal of International and Security Studies” 2018, Vol. 12, No. 1, s. 59–89.

uznanie międzynarodowe wydaje się nierealne¹¹⁶. Ich przetrwanie jest w największym stopniu uzależnione od sytuacji międzynarodowej i polityki Kremla, gdyż opiera się na wielowymiarowym wsparciu ze strony patrona – Rosji.

116 J. Potulski, *Quasi państwa na obszarze poradzieckim – Naddniestrze w rosyjskiej polityce zagranicznej*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2018, nr 16 (1–2), s. 105–125.

Rozdział 5

Obszar poradziecki w stosunkach międzynarodowych jako pole rywalizacji między Rosją, Zachodem i Chinami

Analizując w badaniu stosunków międzynarodowych rywalizację o wpływ na obszarze poradzieckim pomiędzy podmiotami zewnętrznymi można zastosować teorię realizmu politycznego. *Realizm polityczny zakłada, że uczestnicy stosunków międzynarodowych, a zwłaszcza główni z nich, czyli państwa, kierują się w swoich zachowaniach egoistycznie pojmowanym interesem i zmierzają do jego zrealizowania z wykorzystaniem instrumentów siły (potęgi). Czyli – jak wskazywał jeden z prekursorów tej teorii Edward Carr – światem rządzą silni, natomiast słabi powinni zaakceptować te zasady, w przeciwnym razie zostaną do tego zmuszeni*¹. Według klasyka realizmu politycznego, za jakiego uważany jest Hans Morgenthau, realizm polityczny zakłada, że państwo jest najważniejszym lub dominującym aktorem stosunków międzynarodowych, suwerennym w swoich decyzjach, działa racjonalnie, głównym jego celem jest zapewnienie bezpieczeństwa, a środkiem realizacji tego celu jest potęga rozumiana jako posiadanie zdolności. Zachowaniem państw w systemie międzynarodowym kierują reprezentowane przez nie interesy².

Rosja patrzy na politykę międzynarodową w kategoriach darwinowskich – jako toczoną przez wielkie mocarstwa grę, w której stawkę stanowi przetrwanie, a stosowanie siły jest podporządkowane jedynie efektywności³. Uważa więc liberalny porządek międzynarodowy, jaki wyłonił się po rozpadzie ZSRR, za system zachodniej czy – ściślej – amerykańskiej hegemonii, w którym liberalna frazeologia pełni jedynie funkcję parawanu. Co najmniej od połowy lat dziewięćdziesiątych Rosja zajmuje pozycję oponenta wobec Pax Americana i wysuwa jako alternatywę

1 R. Zięba, *Ukraina jako przedmiot rywalizacji między Zachodem a Rosją*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2015, nr 3, s. 5–26.

2 Ibidem, s. 7.

3 Bobo Lo, *Russian Foreign Policy in the Yeltsin Era: Reality, Illusion and Mythmaking*, Palgrave Macmillan, London 2002.

tw. ładu wielobiegunowy, mający opierać się na równowadze pomiędzy wielkimi mocarstwami, z których każde sprawowałoby hegemonię w „swoim” regionie. Razem tworzyłyby coś w rodzaju koncertu mocarstw. Powstawanie takiego ładu dyplomacja Federacji Rosyjskiej przedstawiała jako proces obiektywny, sztucznie hamowany przez Waszyngton. Koncepcja wielobiegunowości dawała Moskwie ideologiczne uzasadnienia dla rewizjonistycznej polityki zmierzającej do ograniczenia amerykańskiej potęgi i osłabiania liberalnego porządku międzynarodowego⁴.

Po rozpadzie ZSRR poważnym wyzwaniem dla Rosji na obszarze poradzieckim stało się rosnące w regionie zaangażowanie państw trzecich. Okazało się bowiem, że byłymi republikami zaczęły z różnych powodów interesować się inne państwa, takie jak Stany Zjednoczone, państwa Unii Europejskiej, Chiny, Turcja czy Iran. Początkowo aktywność tych aktorów wynikała m.in. z dążenia do wypełnienia próżni politycznej, która pojawiła się tam po upadku ZSRR oraz związanego z tym niebezpieczeństwa destabilizacji. Nie bez znaczenia dla wszystkich zaangażowanych aktorów były również surowce naturalne, w tym przede wszystkim ropa naftowa i gaz ziemny. Obszar poradziecki stał się polem rywalizacji, kształtowania się stref interesów, przecinania się szlaków komunikacyjnych, handlowych, transportu surowców. Przyczyny zainteresowania mają zarówno charakter polityczny, militarny, jak i gospodarczy. Do najważniejszych z nich można zaliczyć:

- tzw. kolorowe rewolucje, demokratyzację, reorientację polityki zagranicznej części byłych republik na Zachód, próby tworzenia ugrupowań regionalnych bez udziału Rosji,
- budowę alternatywnych wobec rosyjskich dróg transportu surowców energetycznych,
- względy bezpieczeństwa w kontekście walki z terroryzmem, wymiar kulturowo-religijny.

Można wskazać konsekwencje rywalizacji mocarstw zarówno dla samego obszaru poradzieckiego, jak i dla zaangażowanych w rywalizację państw, a do najważniejszych należy zaliczyć: ograniczenie zależności byłych republik od Rosji, ich rozwój gospodarczy, wykorzystanie rywalizacji na potrzeby polityki wewnętrznej, zmiany systemu politycznego, odchodzącego od zasad państwa autorytarnego i wprowadzającego mechanizmy demokratycznego państwa

4 Cyt. za: M. Bogusz, J. Jakóbowski, W. Rodkiewicz, *Oś Pekin–Moskwa. Fundamenty asymetrycznego sojuszu*, „Raport” OSW, listopad 2021, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Os-Pekin-Moskwa_net_o.pdf [dostęp: 08.02.2022].

prawa. Z kolei konsekwencjami dla mocarstw uczestniczących w rywalizacji na obszarze poradzieckim są: dywersyfikacja źródeł dostaw surowców energetycznych, wykorzystanie rywalizacji na potrzeby wewnętrzne, tworzenie koalicji przez rywalizujące mocarstwa, budowa pozycji międzynarodowej przez jej wzmocnienie na obszarze poradzieckim⁵.

Rywalizacja mocarstw przebiega w sferze polityczno-wojskowej, gospodarczej, kulturowej. Rosja, jako jedyna, jest aktywna na tym obszarze zarówno w sferze politycznej, militarnej, gospodarczej, społecznej jak i kulturowej. Pozostali aktorzy koncentrują się w swojej polityce wobec tego regionu na wybranych celach: Chiny przede wszystkim na gospodarce (dostawy surowców energetycznych), a Stany Zjednoczone na bezpieczeństwie (region Azji Środkowej był ważny w czasie prowadzenia amerykańskiej misji w Afganistanie) i polityce, polegającej na wspieraniu procesów demokratyzacji i zmianie modelu zarządzania państwem; podobnie państwa Unii Europejskiej zainteresowane są tym, aby w ich najbliższym sąsiedztwie funkcjonowały i rozwijały się państwa respektujące zasady demokratyczne. Polityka Rosji w odniesieniu do byłych republik radzieckich polega z jednej strony na utrzymywaniu rosyjskich wpływów w wymienionych wyżej sferach zaangażowania, a z drugiej na powstrzymywaniu i ograniczaniu wpływów pozostałych graczy zainteresowanych tym regionem. *Wzrost zainteresowania i zaangażowania państw trzecich na obszarze poradzieckim wywołał w Rosji zaniepokojenie możliwością wyparcia jej ze strefy jej tradycyjnego oddziaływania, co podważyłoby jej mocarstwowy status*⁶.

5.1. Interesy innych państw na obszarze poradzieckim

Obszar poradziecki stał się przedmiotem zainteresowania ze strony nie tylko Rosji, ale także innych państw, które dostrzegły własne interesy możliwe do zrealizowania w tym regionie. *Z racji ograniczonych możliwości oraz niechęci antaгонizowania Federacji Rosyjskiej Turcja i Iran w rywalizację angażują się w zdecydowanie mniejszym stopniu*⁷ niż Stany Zjednoczone, Unia Europejska czy Chiny. Poszczególne regiony obszaru poradzieckiego odgrywają zróżnicowaną

5 A. Włodkowska-Bagan, *Rywalizacja mocarstw na obszarze poradzieckim*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.

6 Cyt. za: A. Włodkowska-Bagan, *Polityka Rosji na...*, s. 64.

7 Cyt. za: A. Włodkowska-Bagan, *Ambicje imperialne Rosji i innych mocarstw w przestrzeni poradzieckiej*, w: *Rosja. Rozważania imperiologiczne*, red. S. Bieleń, A. Skrzypek, Oficyna Wydawnicza

rolę w polityce wymienionych aktorów z uwagi na ich położenie, znaczenie i możliwość realizacji kluczowych interesów z punktu widzenia owych aktorów. W regionie nastąpiło zderzenie wizji bezpieczeństwa międzynarodowego, czego ostatnim i najbardziej widocznym przykładem okazała się wojna w Ukrainie w 2022 roku. *Zachód, w szczególności Europejczycy, postrzegają bezpieczeństwo w koncepcji liberalnej; wskazują na integrację, współpracę, rozwój demokracji i wolny rynek jako podstawę do budowania pokoju, stabilizacji i eliminacji konfliktów zbrojnych na świecie. Natomiast Rosja nadal rozpatruje bezpieczeństwo w koncepcji realistycznej, wykorzystującej elementy geopolityczne, które pozwalają na wyznaczenie granic ich oddziaływania na mapie politycznej świata. Ponadto geopolityka „wciąż żyje” w umysłach i działaniach większości grup społecznych b. ZSRR: w społeczeństwach, które nie są gotowe na pojednanie, w mediach, które utrzymują ciągły stan napięcia, w elitach politycznych i biznesowych korzystających na destabilizacji*⁸.

W odniesieniu do Azji Środkowej rosyjska dominacja w tym regionie wynikała przez długi okres czasu z sowieckiego dziedzictwa, wspólnej przeszłości i doświadczeń oraz infrastruktury transportu surowców. Stan ten usiłowały zmienić Stany Zjednoczone z uwagi na interesy związane z operacją w Afganistanie pod nazwą Trwała Wolność (ang. *Enduring Freedom*), a następnie misją sił NATO w ramach Międzynarodowych Sił Wsparcia Bezpieczeństwa (ang. *International Security Assistance Force*, ISAF). Przez ostatnie lata swoją obecność w Azji Środkowej systematycznie zwiększają Chiny, zainteresowane ekspansją gospodarczą, polegającą na zakupie surowców energetycznych, pomocy gospodarczej i inwestycjach (zwłaszcza w budowie infrastruktury niezbędnej do przesyłu tych surowców) oraz przyszłych inwestycjach bezpośrednich⁹. Wśród przyczyn ekspansji Chin można wskazać przede wszystkim ekonomiczne korzyści, dostęp do surowców energetycznych, względy bezpieczeństwa związane z separatyzmem ujgurskim, chęć realizacji projektu Nowego Jedwabnego Szlaku¹⁰; wraz z zadeklarowaniem jego budowy przez Przewodniczącego Xi Jinpinga w 2013 roku Chiny stały się kluczowym kontrahentem gospodarczym

Aspra-Jr, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015, s. 193.

8 A. Legucka, *Geopolityczne uwarunkowania...*, s. 47.

9 N. Schenkkan, *Kazakhstan with Russia: smiling through gritted teeth*, „Russian Analytical Digest”, No. 188, 2 August 2016, s. 2–5, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD188.pdf> [dostęp: 10.02.022].

10 A. Włodkowska-Bagan, *Ambicje imperialne...*, s. 205.

państw Azji Środkowej, rozszerzając w ten sposób wpływy w swoim bezpośrednim sąsiedztwie¹¹.

W Europie Wschodniej interesy mocarstw ścierają się w sferze politycznej i bezpieczeństwa oraz ekonomicznej, co jest związane z bliskim sąsiedztwem Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego. Obie organizacje realizowały swoją strategię rozszerzenia przybliżając się do Rosji i przyjmując nowych członków nie tylko z byłego bloku wschodniego, ale także trzy republiki bałtyckie, które do 1991 roku wchodziły w skład ZSRR. Podobną strategię państwa Unii Europejskiej realizują w stosunku do państw Kaukazu Południowego: Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji, które zostały formalnie objęte programem Partnerstwa Wschodniego, choć w zróżnicowanym stopniu w nim partycypują i nie dają on perspektywy członkostwa w UE. Stany Zjednoczone wspierały przemiany polityczne w Gruzji po rewolucji róż w listopadzie 2003 roku i popierały prozachodnie aspiracje tego państwa. Polityka Zachodu polegająca na rozwijaniu współpracy politycznej i gospodarczej z państwami obu wspomnianych regionów obszaru poradzieckiego, czyli Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego, jest traktowana przez Rosję jako zagrożenie interesów poprzez okrążanie i wkraczanie na teren jej wyłącznej strefy wpływów.

*Przyczyn ekspansji imperialnej Chin jest kilka, przy czym kluczowe są tu państwa środkowoazjatyckie, najbliższe terytorium Chin i z nimi w przeszłości związane. Wśród przyczyn należy wymienić po pierwsze chęć osiągnięcia ekonomicznych korzyści (m.in. dostęp do surowców naturalnych), po drugie dążenie do samoobrony i bezpieczeństwa (separatyzm ujgurski i powiązania Islamskiego Ruchu Wschodniego Turkiestanu z fundamentalistycznymi organizacjami działającymi w Azji Środkowej). Za trzecią przyczynę należy uznać dążenie do realizacji idei harmonijnego świata trwałego pokoju i wspólnego dobrobytu, wielobiegunowego ładu zakładającego różnorodność systemów i modeli rozwoju, kultur i cywilizacji (wszystko w oparciu o konsensus)*¹². W przypadku Chin regionem największego zainteresowania na obszarze poradzieckim stała się Azja Środkowa z uwagi na jej znaczenie surowcowe i realizowane projekty infrastrukturalne, mające zapewnić dostawy surowców energetycznych, pochodzących z tego regionu. Podstawą chińskiego zaangażowania w Azji Środkowej są także kwestie bezpieczeństwa, ale główną

11 K. Kozłowski, *Stabilność i zmiana w polityce państw poradzieckiej Azji Centralnej*. „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, T. XIV, nr 3, s. 155–168.

12 J. Zielonka, *Empires and the Modern International System*, „Geopolitics” 2012, Vol. 17, No. 3, s. 502–525.

plaszczyną współpracy jest gospodarka – Chiny wyrosły na strategicznego partnera gospodarczego regionu głównie w sektorze handlu, energetyki i infrastruktury¹³, zaczęły również realizować duże inwestycje infrastrukturalne. Oprócz wymiaru energetycznego Azja Środkowa przedstawia dla Chin ogromny potencjał komunikacyjny: potencjalnie łączy rynek chiński z Europą i Bliskim Wschodem (różne warianty Nowego Jedwabnego Szlaku)¹⁴. Od 2013 roku Chiny zaczęły rozwijać tzw. Inicjatywę Pasa i Szlaku, która dotyczy wielowymiarowej integracji i ma polegać na rozwijaniu więzi handlowych, transportowych, inwestycyjnych i kapitałowych między uczestniczącymi w projekcie państwami i Chinami. Początkowo Rosja traktowała inicjatywę jako instrument budowy sinocentrycznego ładu międzynarodowego i była wobec niego niechętna, gdyż obawiała się, że może ona podważyć rosyjską hegemonię w regionie i doprowadzić do upadku rosyjskiego projektu integracji gospodarczej przestrzeni poradzieckiej w postaci Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. W późniejszym czasie podejście władz rosyjskich do inicjatywy zaczęło ewoluować i zaczęły pojawiać się głosy o „sprzężeniu” obu projektów i potrzebie organizowania Forów Pasa i Szlaku¹⁵.

Współcześnie Azja Środkowa ponownie znalazła się w centrum światowej uwagi. Argumenty natury geopolitycznej oraz potencjał energetyczny tego regionu w polityce energetycznej Chin oraz w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej sprawiają, że na nowo rozgrywa się tam Wielka Gra¹⁶ z udziałem licznych aktorów (przez lata także Stanów Zjednoczonych). Państwa Azji Środkowej, zasobne w surowce, mogą w dużym stopniu korzystać na rywalizacji mocarstw w regionie. W przeciwieństwie do państw zachodnich, które stosują naciski na podjęcie reform politycznych i gospodarczych przez poszczególne

13 K. Strachota, A. Jarosiewicz, *Chiny a Azja Centralna. Dorobek dwudziestolecia*, „Prace” OSW, nr 45, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_45_cina_a_asia_pl-net.pdf [dostęp: 03.01.2022].

14 M. Kaczmarek, *Nowy Jedwabny Szlak: uniwersalne narzędzie chińskiej polityki*, „Komentarze” OSW, 09.02.2015, nr 161, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_161_o.pdf [dostęp: 07.03.2022].

15 M. Bogusz, J. Jakóbowski, W. Rodkiewicz, *Oś Pekin–Moskwa. Fundamenty asymetrycznego sojuszu*, „Raport” OSW, listopad 2021, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Os-Pekin-Moskwa_net_o.pdf [dostęp: 08.02.2022].

16 Termin Wielkiej Gry został użyty po raz pierwszy na określenie rywalizacji pomiędzy Imperium Brytyjskim a Rosją w XIX stuleciu, której celem było zdobycie kontroli nad rozległym terytorium Azji Centralnej.

państwa regionu, Chiny koncentrują się na zwiększaniu poziomu inwestycji, bez nadmiernej ingerencji w wewnętrzne sprawy drugiej strony. Tradycyjnie, gaz z Azji Środkowej płynął na północ w głąb Rosji, poprzez sieć rurociągów wybudowanych w okresie sowieckim. W chwili obecnej opłacalną perspektywę rozwoju stwarza kierunek chiński, co potwierdza zrealizowane połączenie gazowe z Turkmenistanu przez Uzbekistan i Kazachstan do Xinjiangu; w sektorze gazowym najistotniejszą z punktu widzenia Chin inwestycją jest też nowy gazociąg Azja Środkowa–Chiny i podpisane z Chinami kontrakty na dostawy gazu przez państwa, przez które przebiega¹⁷. W wymiarze energetycznym Chiny *de facto* przekształcają region Azji Środkowej we własne zaplecze surowcowe, co już zostało osiągnięte w przypadku największego eksportera gazu w regionie – Turkmenistanu.

Chiny są ponadto zaangażowane w rozwój infrastruktury transportowej w regionie Azji Środkowej (m.in. linie kolejowe, ważne połączenia drogowe z chińską prowincją Xinjiang). Rosnąca obecność Chin w sektorze gospodarczym (poprzez wymianę handlową, kredyty czy inwestycje w infrastrukturę) i trwałość powiązań gospodarczych (zwłaszcza w sferze energetycznej) jest wyzwaniem dla Rosji oraz Zachodu w rywalizacji o dostęp do surowców regionu Azji Środkowej (o chińskiej dominacji w sferze gospodarczej państw regionu Azji Środkowej może świadczyć fakt, że prawie wszystkie nowe szlaki transportu surowców z Azji Środkowej, jakie powstały w ostatnich latach, wiodą w kierunku wschodnim, do Chin). Ułożenie stosunków w Azji Środkowej, czyli w regionie stanowiącym wspólne rosyjsko-chińskie sąsiedztwo, gdzie nakładają się interesy obu stron, stało się punktem wyjścia do zawiązania ścisłej więzi pomiędzy tymi dwoma państwami. Przykład Azji Środkowej pokazuje, że Rosja i Chiny potrafiły na przestrzeni lat wypracować model podziału interesów, polegający na nieformalnym wyodrębnieniu sektorów odpowiedzialności (gospodarka dla Chin, bezpieczeństwo dla Rosji).

W relacjach rosyjsko-chińskich od ponad trzech dekad trwa zacieśnianie stosunków i pogłębianie współpracy w sferach politycznej, wojskowej, gospodarczej i ideologicznej. *Proces ten doprowadził do ukształtowania się między Rosją a Chinami modelu relacji, który można nazwać nieformalnym sojuszem. Opiera się on na przekonaniu elit rządzących o fundamentalnej zbieżności strategicznych interesów obu państw i bliskości ideologicznej dwóch reżimów autorytarnych. Sojusz ten*

17 Ł. Gacek, *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.

nie ma więc taktycznego ani koniunkturalnego charakteru, choć nie jest pozbawiony napięć¹⁸. Opiera się na podobnym postrzeganiu stosunków międzynarodowych i dążeniu do rewizji ładu międzynarodowego (z dominującą pozycją Stanów Zjednoczonych). Celem obu państw w polityce zagranicznej stało się podważanie roli USA oraz obrona własnych systemów autorytarnych. Pojawiające się napięcia we wzajemnych stosunkach wydają się mieć drugorzędny charakter w obliczu wspólnych, strategicznych interesów. Oś Pekin–Moskwa ma jednak charakter asymetryczny, co wynika z chińskiej przewagi gospodarczej i technologicznej. Rosja stara się rozwijać współpracę z Chinami i niejako mieć wpływ na chińską politykę, używając do tego celu struktur współpracy, zainicjowanych najpierw w formacie Szanghajskiej Piątki, a następnie Szanghajskiej Organizacji Współpracy (ang. *Shanghai Cooperation Organization* – SCO)¹⁹. Obie inicjatywy miały na celu rozładowywanie potencjalnych napięć i rywalizacji pomiędzy Rosją a Chinami, przy jednoczesnym zabezpieczeniu interesów Rosji (utrzymanie politycznej kontroli nad regionem Azji Środkowej) i Chin (zapewnienie bezpieczeństwa dla prowincji Xinjiang oraz umożliwienie współpracy gospodarczej) w nowo powstałych państwach Azji Środkowej. Szanghajska Organizacja Współpracy została utworzona 15 czerwca 2001 roku w Szanghaju przez Chiny, Kazachstan, Kirgistan, Rosję, Tadżykistan i Uzbekistan, na bazie istniejącej od 1996 roku wspomnianej wyżej tzw. Szanghajskiej Piątki²⁰. W 2004 roku status obserwatora w SCO uzyskała Mongolia, w 2005 roku Indie, Iran i Pakistan, a w 2017 roku członkami zostały Indie i Pakistan²¹ (obecnie organizacja liczy ośmiu członków). Organizacja ta koncentruje się na kwestiach bezpieczeństwa, ale także na współpracy gospodarczej, przeciwstawia się trwałej obecności wojskowej Stanów Zjednoczonych w regionie (związanej z misją w Afganistanie), ma zatem wyraźny wymiar antyzachodni. Z uwagi na potencjał i znaczenie

18 Cyt. za: M. Bogusz, J. Jakóbowski, W. Rodkiewicz, *Oś Pekin–Moskwa. Fundamenty asymetrycznego sojuszu*, „Raport” OSW, listopad 2021, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Os-Pekin-Moskwa_net_o.pdf [dostęp: 08.02.2022].

19 [Http://eng.sectsc.org/](http://eng.sectsc.org/) [dostęp: 03.01.2022].

20 Nieformalne forum konsultacyjne państw chcących uregulować spory graniczne, pomiędzy państwami powstałymi po rozpadzie ZSRR. Z czasem w orbicie zainteresowań tego gremium znalazły się sprawy bezpieczeństwa, separatyzmu, terroryzmu oraz ekstremizmu islamskiego w Azji Środkowej.

21 J. Lang, *Szanghajska Organizacja Współpracy poszerza się o Indie i Pakistan*, „Analizy” OSW, 21.06.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-06-21/szanghajska-organizacja-wspolpracy-poszerza-sie-o-indie-i-pakistan> [dostęp: 04.01.2022].

w organizacji, wiodącą rolę odgrywają Chiny i Rosja, co bywa oceniane jako próba stworzenia azjatyckiego „koncertu mocarstw”. Pełni rolę przede wszystkim forum spotkań, jest platformą dialogu między państwowego, co ma kluczowe znaczenie zwłaszcza po przyłączeniu Indii i Pakistanu, gdy Szanghajska Organizacja Współpracy stała się kanałem umożliwiającym kontakty między tymi dwoma państwami, formalnie będącymi w stanie wojny.

Dla każdej ze stron osi Pekin–Moskwa istniejący sojusz ma inną wagę i odmienne znaczenie. *Dla Rosji jest on absolutnie niezbędny, gdyż bez wsparcia Pekinu nie byłaby ona w stanie kontynuować swojej konfrontacyjnej polityki wobec Zachodu. Dla Chin natomiast Federacja Rosyjska to cenny sprzymierzeniec w kontekście rywalizacji ze Stanami Zjednoczonymi, ale sojusz z nią nie stanowi koniecznego warunku dalszego umacniania ich mocarstwowej pozycji. Moskwa akceptuje asymetryczny charakter współpracy, gdyż z jej punktu widzenia oznacza ona „mniejsze zło” w stosunku do perspektywy zachodniocentrycznego świata, który stanowiłby trwałe zagrożenie dla stabilności jej politycznego systemu. Docenia także, że ze względu na narastający w ostatnich latach konflikt chińsko-amerykański jej wartość sojusznicza w oczach chińskiego partnera rośnie za sprawą potencjału militarnego i energetycznego*²².

Testem istniejącego sojuszu Rosja–Chiny była chociażby reakcja Chin na rosyjską inwazję w Ukrainie w lutym 2022 roku. Od początku tej agresji Chiny starały się nie krytykować Rosji, z którą dzielą liczne interesy gospodarcze i cel obalenia amerykańskiej hegemonii politycznej i ekonomicznej²³. Czas pokaże, jakie konsekwencje dla bezpieczeństwa i stosunków międzynarodowych przyniesie trwająca wojna w Ukrainie. Wielu polityków podkreślało, że atak Rosji na niepodległość suwerennej Ukrainy rozpoczął nowy etap rozwoju stosunków międzynarodowych i trudno przewidzieć, jaki będzie ich kształt w przyszłości.

Poszczególne regiony obszaru poradzieckiego mają większe lub mniejsze znaczenie w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej ze względu na różnorodne czynniki i ich wagę w rozgrywce z innymi podmiotami, posiadającymi swoje interesy właśnie w tych konkretnych częściach obszaru poradzieckiego. Czynnikiem warunkującym wzrost zainteresowania Stanów Zjednoczonych obszarem poradzieckim, głównie Kaukazem Południowym i Azją Środkową,

22 Cyt. za: M. Bogusz, J. Jakóbski, W. Rodkiewicz, *Oś Pekin–Moskwa. Fundamenty asymetrycznego sojuszu*, „Raport” OSW, listopad 2021, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Os-Pekin-Moskwa_net_o.pdf [dostęp: 08.02.2022].

23 Cyt. za: Ł. Wójcik, *Blokada Rosji*, „Polityka” nr 10 (3353), 2.03–8.03.2022, s. 15.

były konsekwencje ataków z 11 września 2001 roku, czyli operacja antyterrorystyczna w Afganistanie. Bliskość geograficzna państw kaukaskich i środkowoazjatyckich z Afganistanem wpłynęła na intensyfikację działań Stanów Zjednoczonych i zainteresowanie możliwością rozmieszczenia w regionie własnych baz wojskowych, których celem było przede wszystkim wsparcie operacyjne i logistyczne amerykańskich wojsk obecnych w Afganistanie w ramach operacji antyterrorystycznej i misji stabilizacyjnej. Na podstawie porozumień dwustronnych Amerykanie otworzyli swoje bazy lotnicze w Kirgistanie (w Manas) i w Uzbekistanie (w Karszy).

Pierwszą z przesłanek obecności Stanów Zjednoczonych w obszarze poradzieckim były przede wszystkim względy bezpieczeństwa, związane z prowadzoną misją w Afganistanie. Wycofanie się Amerykanów z Afganistanu, co ostatecznie nastąpiło w 2021 roku za prezydentury Joe Bidena (miało nastąpić w 20. rocznicę ataków na USA i miało być dogodnym momentem zakończenia „niekończącej się wojny”)²⁴ oznaczało koniec zachodniej obecności wojskowej w Azji Środkowej i marginalizację wpływu Zachodu na sferę bezpieczeństwa w regionie oraz faktyczne wycofanie się z zaangażowania w rywalizację geopolityczną z Rosją i Chinami. *Działania Zachodu mają charakter sektorowy: w sferze bezpieczeństwa ich przejawem jest obecność militarna USA w Azji Centralnej, zaś w energetyce próby budowy szlaków eksportu surowców z regionu na Zachód z pominięciem Rosji. W pierwszym przypadku założyć można, że obecność USA w sferze bezpieczeństwa w Azji Centralnej zostanie zredukowana do minimum wraz z wygaszaniem misji w Afganistanie (2014), w drugim zaś próby budowy nowych szlaków napotykają poważny opór ze strony Rosji i konkurencję ekonomiczną ze strony Chin*²⁵. Innym aspektem są względy ekonomiczne: amerykańska pomoc gospodarcza i inwestycje w duże złoża kaspijskiego gazu ziemnego i ropy naftowej, działania polegające na popieraniu alternatywnych wobec rosyjskich tras przesyłu surowców energetycznych z byłych republik radzieckich. Kolejnym aspektem zainteresowania Stanów Zjednoczonych regionem Europy Wschodniej są kwestie bezpieczeństwa, związane z funkcjonowaniem Sojuszu Północnoatlantyckiego.

24 P. Kugiel, *Zamknięcie rozdziału – wycofanie wojsk USA z Afganistanu*, „Komentarze” PISM, nr 32/2021, https://pism.pl/publikacje/Zamkniecie_rozdzialu__wycofanie_wojsk_USA_z_Afganistanu [dostęp: 04.01.2022].

25 K. Strachota, A. Jarosiewicz, *Chiny a Azja Centralna. Dorobek dwudziestolecia*, „Prace” OSW 10/2013, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_45_cina_a_asia_pl-net.pdf [dostęp: 05.01.2022].

Inną przyczyną amerykańskiej ekspansji na obszarze poradzieckim jest misja demokratyzacji oraz amerykańskiego przywództwa w świecie wolnym od dyktatur, promocja własnego modelu ustrojowego. Przejawem wspierania idei demokratyzacji było poparcie dla kolorowych rewolucji jako pokojowych dążeń do zmiany systemu w pożądanym kierunku.

Wszystkie te działania Zachodu są postrzegane w Rosji jako zagrożenie, okrążanie Rosji i zbyt daleko idąca ekspansja NATO. Rosja zaczęła więc podejmować stanowcze kroki i twardo przeciwdziałać dalszej ekspansji NATO na wschód, zwłaszcza w odniesieniu do Ukrainy czy Gruzji. Reakcją Rosji na propozycje objęcia Ukrainy i Gruzji Planem Działań na Rzecz Członkostwa (*Membership Action Plan* – MAP) podczas szczytu NATO w Bukareszcie w 2008 roku była wojna w Gruzji w 2008 roku, a w dalszej kolejności aneksja Krymu w 2014 roku oraz wspieranie separatystów na wschodzie Ukrainy i eskalowanie napięcia przez kolejne lata aż do wybuchu wojny w Ukrainie w 2022 roku. W ten sposób Rosja pokazała, że jest gotowa użyć siły w sytuacji, gdy jej interesy i wpływy na obszarze poradzieckim są zagrożone. Rosja uzewnętrzniła swoją determinację w konsekwentnym dążeniu do umacniania własnego bezpieczeństwa w poszczególnych regionach obszaru poradzieckiego: w tzw. miękkim podbrzuszu, jak określa się region Kaukazu²⁶, i w Europie Wschodniej, jako strefy buforowej. Dowiodła w ten sposób, że z jej perspektywy rosyjskie przywództwo na obszarze poradzieckim jest niepodważalne i nie podlega dyskusji, a poprzez dominację nad obszarem jest w stanie odbudować swoją mocarstwową pozycję, do czego dąży od momentu dojścia do władzy Putina. W Rosji panuje poczucie zagrożenia ze strony agresywnego Zachodu, utożsamianego z USA²⁷. Rosja przypisuje mu zamiar obalenia – poprzez tzw. kolorowe rewolucje i inne technologie „zmiany reżimu” – rządów autorytarnych, które ugruntowały się za panowania Putina. Z kolei dla Stanów Zjednoczonych ożywienie kontaktów z państwami Azji Środkowej było postrzegane jako szansa i pozytywny impuls do przemian politycznych, gospodarczych i społecznych, a także możliwość utrwalenia reformatorskich tendencji także w innych państwach regionu.

26 J. Jartyś, M. Orzechowski, *Konflikt rosyjsko-gruziński z 2008 roku i jego implikacje dla reintegracyjnej strategii Federacji Rosyjskiej na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2018, t. XV, nr 4, s. 59–79.

27 M. Raś, *Perspektywy współpracy Rosja–NATO*, w: *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego*, red. A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 297–308.

Rozszerzenie w 2004 roku Unii Europejskiej na wschód pociągnęło za sobą wiele konsekwencji: geopolitycznych²⁸, politycznych, gospodarczych i społecznych. Przede wszystkim wschodnia granica UE przesunęła się w bezpośrednie sąsiedztwo byłych republik radzieckich (Białorusi i Ukrainy), co przyniosło istotne następstwa w postaci konieczności określenia wymiaru wschodniego polityki unijnej i strefy Schengen wobec nowych sąsiadów, wprowadzenie ograniczeń w przekraczaniu granicy przez obywateli państw Europy Wschodniej (reżim wizowy wymuszony właśnie porozumieniem z Schengen). Nowa sytuacja stworzyła także warunki do rywalizacji o „wspólne sąsiedztwo” między Unią Europejską a Federacją Rosyjską. Przez obszar wspólnego sąsiedztwa można rozumieć trzy państwa Europy Wschodniej, ułożone między UE i NATO z jednej strony, z drugiej Rosją, czyli Białoruś, Mołdawię i Ukrainę. Powstanie strefy wspólnego sąsiedztwa w konsekwencji doprowadziło do wzrostu aktywności UE, a to z kolei utrudnia Rosji prowadzenie własnej polityki i realizację celów wobec tego obszaru. Z powodu wzmożonej unijnej aktywności w obszarze bliskiej zagranicy, poszczególne były republiki radzieckie zaczęły dążyć do zacieśnienia współpracy z unijnymi partnerami, odwracając się tym samym od Rosji, co przez Rosję jest postrzegane jako częściowa utrata rosyjskich wpływów na omawianym obszarze. Rosja stara się zatem odbudowywać i umacniać swoją pozycję przy użyciu wszelkich dostępnych jej środków, a wachlarz instrumentów do wykorzystania posiada szeroki, co wielokrotnie pokazywała. Rosja realizuje proces integracji obszaru poradzieckiego traktując poszczególne struktury współpracy jako narzędzia swojej polityki: Euroazjatycką Unię Gospodarczą należy widzieć jako projekt rywalizacyjny wobec samej Unii Europejskiej i jej programu Partnerstwa Wschodniego, z kolei Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym jest sposobem eliminacji obcych wpływów wojskowych w części byłych republik radzieckich.

Obszar rywalizacji pomiędzy Unią Europejską a Rosją obejmuje także region Kaukazu Południowego – z Armenią, Azerbejdżanem i Gruzją²⁹. Badacze, Nicu Popescu i Andrew Wilson, już kilka lat temu zauważyli, że wschodnie sąsiedztwo jest podatne na oddziaływanie aktorów trzecich ze względu na trzy typy kryzysów, które dotyczą tego obszaru. Pierwszy kryzys to słaba

28 V. Samokhvalov, *Ukraine between Russia and the European Union: Triangle Revisited*, „Europe-Asia Studies”, vol. 67, no. 9/2015, s. 1371–1393.

29 T. Stępniewski, *Gra sił w kontestowanym sąsiedztwie Unii Europejskiej i Rosji*, „Studia Europejskie” 2017, nr 4, s. 35–53.

państwowość: endemiczna korupcja w regionie, wiele ośrodków decyzyjnych państw wschodnich boryka się z secesjonizmem regionów, które nie akceptują ich władzy. Drugie źródło kryzysu to próba odbudowy przez Rosję sfery wpływów i osłabienia suwerenności wschodnich państw sąsiedzkich. Trzeci kryzys – szkody wyrządzone przez globalną dekonstrukcję gospodarczą, która stwarza rzeczywiste zagrożenie w postaci niewydolności gospodarek wschodnich państw (mowa tutaj o kryzysie 2008)³⁰. Do powyższych kryzysów można dodać kolejne – wojnę hybrydową Rosji z Ukrainą od 2014 roku na wschodzie, a w 2022 roku inwazję Rosji w Ukrainie, co wpłynęło na bezpieczeństwo Ukrainy i innych państw europejskich.

Unia Europejska, w odpowiedzi na nową sytuację po rozszerzeniu na wschód, opracowała założenia Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, a w 2009 roku sześć państw poradzieckich, czyli Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Mołdawia i Ukraina objęte zostały programem Partnerstwa Wschodniego. Dla Unii Europejskiej wyzwaniem jest proces uregulowania stosunków zwłaszcza z Białorusią, ale także toczące się z różnymi postępami procesy modernizacji i demokratyzacji w pozostałych państwach partnerskich. Specyfika tych procesów jest uwarunkowana w największym stopniu czynnikami wewnętrznymi (zaszłości historyczne, mentalność *homo sovieticus*), ale także zewnętrznymi. Unia Europejska stosuje wobec wschodniego sąsiedztwa szereg instrumentów oddziaływania w kategorii *soft power*: Europejską Politykę Sąsiedztwa, Partnerstwo Wschodnie, umowy o partnerstwie i współpracy, umowy stowarzyszeniowe, wsparcie finansowe i pomoc humanitarną, programy stypendialne, wymiany naukowe, szkolenia, misje cywilne, których celem jest przede wszystkim promocja demokracji poprzez wsparcie reform politycznych, gospodarczych i społecznych w państwach partnerskich.

Im mniejsze będzie zaangażowanie Zachodu w procesy transformacji i modernizacji Ukrainy oraz pozostałych państw objętych Partnerstwem Wschodnim, tym bardziej państwa te będą podatne na wpływy Rosji. Dlatego też, pomimo kolorowych rewolucji i ich konsekwencji, w dalszym ciągu otwarte pozostaje pytanie o kierunek polityki zewnętrznej tych państw: europejski czy wschodni. Niestety, regres reform demokratycznych w państwach Europy Wschodniej

30 N. Popescu, A. Wilson, *Polityka Unii Europejskiej i Rosji wobec wspólnych sąsiadów*, Europejska Rada Spraw Zagranicznych, Fundacja im. Stefana Batorego, Londyn-Warszawa 2010; A. Wilson, N. Popescu, *Russian and European Neighbourhood Policies Compared*, „Southeast European and Black Sea Studies”, Vol. 9, No. 3/2009, s. 317–331.

kładzie się cieniem na postrzeganie regionu i osłabia zainteresowanie nim decydentów UE. Dodatkowo problemy wewnętrzne w ramach UE (kryzysy ekonomiczny i migracyjny, wzrost znaczenia partii nacjonalistycznych, osłabienie solidarności europejskiej itp.) powodowały, że myślenie o polityce sąsiedztwa schodziło na dalszy plan. Pewien renesans nastąpił po ataku Rosji w Ukrainie, gdy Unia Europejska wyraźnie wsparła Ukrainę politycznie, finansowo, a także militarnie, a w stosunku do Rosji zastosowała kilka pakietów sankcji, które miały w zamierzeniu uderzyć w Rosję gospodarczo, aby nie była w stanie finansować działań zbrojnych. Niszczona rosyjskimi bombami Ukraina będzie potrzebowała ogromnej pomocy w odbudowie kraju, by znów próbować wejść na drogę rozwoju.

5.2. „Kolorowe rewolucje”

Określenie „kolorowe rewolucje” odnosi się do wydarzeń w kilku byłych republikach poradzieckich w pierwszej dekadzie XXI wieku. Oznaczały one prodemokratyczne wystąpienia opozycji wobec dotychczas rządzących i miały pokojowy charakter, a ich nazwa odnosiła się do charakterystycznych symboli tych wydarzeń. Do „kolorowych rewolucji” zalicza się wydarzenia w Gruzji w listopadzie 2003 roku pod nazwą „rewolucja róż” (od białych róż trzymanyh przez protestujących), pomarańczową rewolucję na Ukrainie w listopadzie 2004 roku (kolor pomarańczowy był kolorem kampanii wyborczej kandydata na prezydenta, Wiktora Juszczenki), „tulipanowa” czy też „migdałowa” rewolucja w Kirgistanie w lutym 2005 roku, „dżinsowa prawie-rewolucja” na Białorusi w marcu 2006 roku, rewolucja twitterowa w Mołdawii w kwietniu 2009 roku. Ważnymi wydarzeniami z punktu widzenia rozwoju systemów politycznych były ponadto rewolucja godności („Euromajdan”) na Ukrainie w latach 2013–2014 czy fala protestów antyprezydenckich na Białorusi w sierpniu 2020 roku. Fala kolorowych rewolucji zachwiała pozycją Federacji Rosyjskiej na obszarze poradzieckim. Oznaczała bowiem odejście od dominującego w państwach nimi objętych systemu autorytarnego na rzecz ustanowienia demokracji. Kolorowe rewolucje jako prodemokratyczne ruchy społeczne o oddolnym, opozycyjnym charakterze mogły liczyć na wsparcie państw zachodnich, a według Rosji były wręcz przez nie inspirowane i popierane. W ich konsekwencji oraz kolejnej rundy rozszerzenia NATO, która objęła w marcu 2004 roku trzy republiki bałtyckie, Rosja zaczęła przewartościowywać swoje myślenie o relacjach z Zachodem, w opinii

Moskwy wkraczającym na obszar poradziecki, co naruszyło wyłączną strefę rosyjskich wpływów³¹.

Rosji bardzo mocno zależy na utrzymaniu stabilności własnego systemu politycznego oraz w byłych republikach radzieckich. Stąd jej przekonanie, że tak zwane kolorowe rewolucje stanowią jedno z najpoważniejszych zagrożeń. Ruchy te postrzegane są – w przeciwieństwie do ocen Zachodu – nie jako budzenie się społeczeństw obywatelskich, domagających się demokracji w zachodnim stylu, ale jako zamachy stanu. Według rosyjskiej percepcji tych wydarzeń siły opozycyjne, przy pomocy państw zachodnich i ich służb specjalnych, chciały po prostu obalić legalne rządy i narzucić obcą tym społeczeństwom kulturę polityczną. Putin wielokrotnie przyznawał, że nie godzi się z jakąkolwiek ingerencją w sprawy tych państw, akcentując z hipokryzją, że mają one prawo do własnej suwerenności, zapominając, że sam naruszył suwerenność Ukrainy w 2014 roku³². Prezydent Rosji wielokrotnie prezentował swoje krytyczne podejście do polityki i aspiracji Unii Europejskiej wobec państw sąsiedztwa, w szczególności w Europie Wschodniej, oraz rosyjską percepcję demokratycznych przemian w regionie (m.in. rewolucji godności czy protestów na Białorusi z sierpnia 2020 roku), jako sterowanych przez Zachód, a europejskie inicjatywy – jak Partnerstwo Wschodnie – uznawał za narzędzie uderzające w rosyjskie interesy.

Walka z kolorowymi rewolucjami stanowi jedno z zagrożeń, które przekłada się na zadania dla rosyjskich sił zbrojnych, co znalazło odzwierciedlenie w tekście nowej *Doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej*, podpisanej przez prezydenta Putina w grudniu 2014 roku. Był to czwarty – po doktrynach z 1993, 2000 i 2010 roku – dokument określający charakter zbrojnej obrony państwa rosyjskiego, który – w porównaniu do poprzednich wersji – dopasowywał założenia do zmieniającej się rzeczywistości i aktualnie kształtujących się relacji, zwłaszcza ze Stanami Zjednoczonymi³³. Do najważniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa Rosji zaliczono wzmacnianie potencjału militarnego NATO i przybliżanie infrastruktury Sojuszu do granic Rosji. Przez Rosję ekspansja

31 J. Niewiński, *Dążenia Federacji Rosyjskiej do utrzymania wpływów na obszarze postradzieckim*, „Studia Wschodnioeuropejskie” 2018, nr 9, s. 26–38.

32 *Putin Tells UN National Sovereignty Needs to Be Respected*, Sputnik International, 29.09.2015, <https://sputniknews.com/analysis/201509291027693872/> [dostęp: 05.05.2021].

33 M. Urbański, *Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej z 2014 roku – dawny Związek radziecki w nowej odsłonie? „Przegląd Geopolityczny”* 2015, nr 13, s. 17–35.

NATO (poprzez rozszerzenie na wschód czy manewry wojskowe) jest traktowana jako zagrożenie rosyjskiego interesu narodowego i wywierania wpływu na byłe republiki radzieckie. Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej wpisywała się w całokształt rosyjskiego myślenia strategicznego, nastawionego na rewizję pozimnowojennego porządku międzynarodowego.

Po rozpadzie ZSRR w byłych republikach radzieckich ukształtował się model systemu politycznego z silną pozycją przywódcy, co wynikało z braku doświadczeń demokratycznych, odziedziczonego po ZSRR modelu centralizmu i autorytaryzmu, biurokratyzmu i nomenklatury, jednopartyjności, braku struktur samorządowych, ideologizacji życia publicznego, nieobecności mechanizmów kontroli władzy przez społeczeństwo, łamania praw człowieka, braku opozycji, kultury „*homo sovieticus*”³⁴. W zdecydowanej większości byłych republik ZSRR pozostało dziedzictwo radzieckie po jego rozpadzie, a system autorytarny – ze wszystkimi charakterystycznymi cechami – funkcjonuje do dzisiaj, co potwierdzają coroczne raporty organizacji Freedom House o stanie demokracji i wolności. Wynika z nich, że spośród wszystkich byłych republik radzieckich tylko Gruzja, Mołdawia i Ukraina zaliczane są do reżimów przejściowych lub hybrydowych, natomiast pozostałe klasyfikuje się jako skonsolidowane reżimy autorytarne (Azerbejdżan, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Rosja, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan)³⁵. Do najważniejszych cech reżimów autorytarnych zalicza się następujące:

- scentralizowany system władzy, brak realnego trójpodziału władzy; dominująca pozycja władzy wykonawczej; prezydent z szerokimi kompetencjami; „rządy silnej ręki”,
- brak konkurencyjnych, rywalizacyjnych wyborów (mają one charakter fasadowy jako podstawa legitymizacji do rządzenia),
- brak pluralizmu politycznego, represje wobec opozycji demokratycznej (zastrzymania, aresztowania, rewizje) z wykorzystaniem rozbudowanego aparatu służb specjalnych i organów ścigania,
- łamanie praw człowieka i obywatela,
- brak lub słabość niezależnych mediów, kontrola nad Internetem,

34 Według Michała Hellera pojęcie funkcjonujące w ZSRR jako określenie kolejnego etapu ewolucji człowieka ukształtowanego dzięki powodzeniu marksistowskiego eksperymentu społecznego, M. Heller, *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Pomost, Warszawa 1989. A. Zinoviev, *Homo sovieticus*, tł. S. Deja, Wydawnictwo Polonia, London 1986.

35 <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores> [dostęp: 08.02.2022].

- korupcja, nepotyzm, klientelizm, sieci patronalne, elita rządząca pojmująca państwo i jego zasoby jako własność wąskiej grupy decydentów³⁶.

Byłe republiki radzieckie można pogrupować na państwa z *silnym reżimem władzy jednostkowej o charakterze represyjnym wobec opozycji i reżimem niestabilnej demokracji z tendencjami autorytarnymi*³⁷. W wyniku rozczarowania istniejącym modelem funkcjonowania państwa na obszarze poradzieckim były podejmowane próby zmiany dotychczasowych mechanizmów i ewolucji systemów autorytarnych, próby realizacji procesów demokratyzacyjnych. *Pojęcie demokratyzacji oznacza przechodzenie od zakorzenionych tradycji radzieckiej systemów autorytarnych do systemów opartych na faktycznej realizacji w życiu publicznym standardów powszechnie uznanych za demokratyczne*³⁸. W byłych republikach radzieckich zmiany ustrojowe zachodziły w zróżnicowanym stopniu i tempie, co wynikało z lokalnych uwarunkowań i specyficznych problemów wewnętrznych, z jakimi musiały się zmierzyć te państwa po uzyskaniu niepodległości.

„Rewolucja róż” w Gruzji, która miała miejsce od 2 do 23 listopada 2003 roku, doprowadziła do rezygnacji z dotychczas zajmowanego stanowiska przez prezydenta Eduarda Szewardnadze. Nowo wybranym prezydentem w przedterminowych wyborach prezydenckich został lider opozycji Micheil Saakaszwili, który w polityce zagranicznej przyjął jednoznacznie prozachodni kurs. W sprawach wewnętrznych dążył on do reform politycznych oraz m.in. do reintegracji terytorialnej, co oznaczało zapowiedź odzyskania kontroli nad zbuntowanymi regionami – Adżarią, Osetią Południową i Abchazją. Jak zauważa Krzysztof Kozłowski, w wyniku „rewolucji róż” nie doszło do zmiany paradygmatu politycznego. Nie wprowadzono żadnych zmian systemu politycznego i nadal to prezydent posiadał autokratyczną dominację. Saakaszwili, podobnie jak jego poprzednicy, ogniskował zarówno szanse, jak i zagrożenia kraju³⁹. Z kolei Robert Potocki stwierdził, że przejęcie rządów przez obóz Saakaszwilego wiązało się z niemal całkowitą wymianą elity politycznej, ograniczeniem wpływów oligarchii i końcem postkomunistycznego paradygmatu rozwoju społecznego.

36 M. Domańska, *Putinizm po Putinie. O „głębokich strukturach” rosyjskiego autorytaryzmu*, „Prace” OSW, nr 78, s. 16, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Prace_Putinizm_net_2_0_1.pdf [dostęp: 08.02.2022].

37 Cyt. za: M. Domańska, *Uwarunkowania procesów...*, s. 177.

38 Ibidem, s. 187.

39 K. Kozłowski, *Rewolucje, których nie było*, w: *Zagadnienia ustrojowe państw poradzieckich*, red. J. Zaleśny, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2010, s. 54.

Do największych osiągnięć zaliczył on: 1) przywrócenie kontroli politycznej nad Adżarią; 2) reformę służb mundurowych, która wprowadziła wysoki standard bezpieczeństwa publicznego; 3) niemal całkowitą eliminację korupcji politycznej; 4) ewidentną poprawę i rozbudowę infrastruktury krytycznej; 5) zapewnienie regularnych dostaw energii elektrycznej i gazu; 6) przywrócenie terminowych wypłat pensji i świadczeń społecznych⁴⁰. Reformy – oznaczające wprowadzenie mechanizmów demokratyzacji, liberalizacji i deregulacji – zaowocowały wzrostem zaufania społeczeństwa do państwa. Pomimo niepokojów dotyczących przeprowadzanych reform (tzw. „kontrrewolucja różg” w listopadzie 2007 roku), władze Gruzji cieszyły się wyraźnym poparciem społecznym, co potwierdziła reelekcja prezydenta Saakaszwilego w styczniu 2008 roku, oraz zdobycie przez jego ugrupowanie konstytucyjnej większości w parlamencie kilka miesięcy później⁴¹.

Ukraina jest przykładem państwa, w którym w ostatnich latach wydarzenia przybierają bardzo dynamiczny charakter, co jest uwarunkowane zarówno czynnikami wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi. Na przełomie wieków doświadczyła najpierw jednej rewolucji pod nazwą pomarańczowej, w drugiej dekadzie XXI wieku była areną konfliktu wewnętrznego w postaci rewolucji godności oraz separatystycznych dążeń wschodnich regionów, by następnie stać się celem rosyjskiej agresji w lutym 2022 roku. Pomarańczowa rewolucja w listopadzie 2004 roku była spontanicznym wybuchem niezadowolenia społecznego i wyrazem sprzeciwu Ukraińców wobec sfałszowania drugiej tury wyborów prezydenckich, które – według pierwotnych oficjalnych wyników – wygrał kandydat prorosyjski Wiktor Janukowycz. Pod naciskiem wielotysięcznych manifestacji doszło do negocjacji – z udziałem mediatorów zagranicznych, tak by nie dopuścić do rozlewu krwi – pomiędzy obozem władzy a opozycją, reprezentowaną przez Wiktora Juszczenkę i Julię Tymoszenko, stojącymi na czele obozu „pomarańczowych”. Doszło do zmiany obowiązującej konstytucji Ukrainy z 28 czerwca 1996 roku, a Sąd Najwyższy – po zbadaniu zasadności protestów wyborczych – nakazał powtórzenie drugiej tury wyborów prezydenckich. W ich wyniku zwycięstwo odniósł Wiktor Juszczenko jako kandydat prodemokratyczny i prozachodni. Pomarańczowa rewolucja odsłoniła podział Ukrainy na dwa przeciwstawne obozy: pomarańczowy – głoszący za Juszczenką (zachodnia i środkowa Ukraina)

40 R. Potocki, *Azyl Micheila Saakaszwilego*, www.geopolityka.org/analizy/robert-potocki-azyl-micheila-saakaszwilego [dostęp: 10.09.2020].

41 M. Kowalczyk, *Przyczyny wojny...*, s. 175.

oraz niebieski – popierający Janukowycza (wschodnia i południowa Ukraina). Uwidoczniała ponadto starcie dwóch wizji rozwoju państwa: w kierunku prozachodnim (Juszczenko) oraz prorosyjskim (Janukowycz). Celem Rosji w tym starciu było powstrzymanie zwycięstwa kierunku prozachodniego i rozwijanie współpracy Ukrainy właśnie z Rosją, w ramach struktur integracyjnych na obszarze poradzieckim przez nią forsowanych⁴². Dla obozu „pomarańczowych” celem stało się przeprowadzanie reform i proces integracji europejskiej. Pomarańczowa rewolucja, która w przeciwieństwie do kolejnej rewolucji godności miała charakter pokojowy, oznaczała zwycięstwo sił prodemokratycznych i prozachodnich, jak się jednak później okazało, ogromne nadzieje na zmiany zostały zaprzepaszczone, a w lutym 2010 roku do władzy doszedł Janukowycz, który odwrócił kierunek rozwoju Ukrainy.

Prorosyjski zwrot doprowadził do wybuchu kolejnej rewolucji, określanej mianem euromajdanu, gdyż odmowa podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską stała się przyczyną wybuchu niezadowolenia społecznego, manifestowanego na ulicach Kijowa i innych ukraińskich miast. Z czasem demonstracje przybrały charakter antysystemowej rewolucji, gdyż zaczęto domagać się dymisji rządu i prezydenta. W efekcie rozwoju wydarzeń i eskalacji zachowań doszło do ucieczki z kraju prezydenta Janukowycza, jego usunięcia z urzędu⁴³ i zmian personalnych na szczytach władzy. Rewolucja godności miała jednak swoje ofiary śmiertelne (nazwane tzw. „niebiańską sotnią”), gdyż rządzący wykorzystali przeciwko protestującym specjalne jednostki milicji, pod nazwą Berkut. Pociągnęła za sobą ponadto ważne dla Ukrainy konsekwencje wewnętrzne i zewnętrzne. Rosja, wykorzystując kryzys polityczny, doprowadziła do aneksji Krymu oraz wsparła separatystyczne dążenia na wschodzie Ukrainy w Donbasie. Dla Rosji zajęcie Krymu było propagandowym sukcesem na użytek wewnętrzny (przekładało się na wzrost poparcia dla Putina, było odpowiedzią na wciąż żywe w Rosji sentymenty imperialne i umacniało mit jedności świata rosyjskiego), ale także kosztownym posunięciem politycznym, biorąc pod uwagę zmianę wizerunku Rosji na arenie międzynarodowej (państwo łamiące prawo międzynarodowe i ustalony porządek, państwo niebezpieczne i nieprzewidywalne). Środkiem oddziaływania na Rosję w związku z jej agresywną polityką

42 T. Kapuśniak, *Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Warszawa–Lublin 2008.

43 22 lutego 2014 roku Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła dwie uchwały: o „powrocie do konstytucji w brzmieniu z 2004 r. oraz stwierdzeniu samousunięcia się prezydenta Ukrainy”.

w stosunku do Ukrainy stały się po 2014 roku sankcje ekonomiczne, nałożone przez Stany Zjednoczone i Unię Europejską⁴⁴.

Ukraina jest przykładem państwa, w którym proces demokratyzacji kształtował się w sposób sinusoidalny i można wyodrębnić okresy reform i okresy odchodzenia od ścieżki prodemokratycznej. Pomarańczowa rewolucja doprowadziła ostatecznie do wymiany elit władzy, ale w wyniku utrzymującego się konfliktu wewnątrzpolitycznego między obozem pomarańczowych (i wewnątrz niego: konflikt Tymoszenko–Juszczenko) i obozem niebieskich (Partia Regionów i Janukowycz) nie udało się zrealizować istotnych reform. Powstrzymała ewolucję systemu politycznego w kierunku autokratycznym, ale nie zlikwidowała oligarchicznego modelu kultury politycznej, a reforma konstytucyjna z 2004 roku była raczej wynikiem kompromisu politycznego a nie elementem systemowej naprawy państwa. Konsekwencją pomarańczowej rewolucji stało się jednak funkcjonowanie rywalizacyjnych wyborów jako jednego z głównych mechanizmów demokracji.

Przyczyną kolorowej rewolucji w Kirgistanie były wyniki wyborów parlamentarnych, według których zwycięstwo odniosła partia prorządowa Alga, Kirgistan! Strona opozycyjna z Rozą Otunbajewą i Kurmanbekiem Bakijewem zwracała uwagę na niedemokratyczny charakter pierwszej tury wyborów, która została przeprowadzona 27 lutego 2005 roku i oskarżyła stronę rządową o sfałszowanie wyników. Na znak sprzeciwu podjęto akcję protestacyjną – demonstracje odbywały się głównie w południowej części kraju. Rezultaty drugiej tury wyborów, przeprowadzonej 13 marca 2005 roku, potwierdzających zwycięstwo obozu rządzącego, skupionego wokół rodziny urzędującego wówczas prezydenta Askara Akajewa, doprowadziły do eskalacji dalszych protestów opozycji, które miały miejsce także w stolicy kraju – Biszkeku. Tłum manifestujących domagał się dymisji prezydenta Akajewa, udało mu się zająć pałac prezydencki, a następnie opozycja zaczęła tworzyć tymczasowe struktury władzy. Zamieszki w Biszkeku oznaczały grabieże, niszczenie mienia i starcia z siłami porządkowymi; doprowadziły do śmierci ok. 15 osób. Prezydent Akajew uciekł z kraju, a parlament złożył go z urzędu w procedurze impeachmentu⁴⁵. W wyniku przeprowadzonych wyborów nowym prezydentem Kirgistanu został wybrany

44 M. Romańczuk, *Ukraina jako obszar rywalizacji międzynarodowej po roku 1991*, w: *Ukraina – czas przemian po rewolucji godności*, red. A. Furier, Wydawnictwo FNCE, Poznań 2017, s. 39–79.

45 K. Kozłowski, *Rewolucja tulipanów w Kirgistanie: geneza, przebieg, następstwa*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2009.

Kurmanbek Bakijew. Wydarzenia w Kirgistanie w marcu 2005 roku zostały nazwane rewolucją tulipanową. Zmiany polityczne w Kirgistanie wywoływały ożywioną dyskusję na temat siły oddziaływania kirgiskiego przykładu i możliwości masowych demokratycznych rewolucji kwiatowych w innych republikach byłego ZSRR. Jak się jednak okazało za przykładem kirgiskim nie poszła fala podobnych procesów, a i styl rządzenia w Kirgistanie nie zmienił się w zasadniczy sposób, nie nastąpiły oczekiwane reformy. Prezydenta Bakijewa, który doszedł do władzy na fali protestów rewolucji tulipanowej, spotkał podobny los, co jego poprzednika – został odsunięty od władzy w okolicznościach podobnego przewrotu, na czele tymczasowego rządu stanęła Roza Otunbajewa. Okazało się zatem, że *celem tulipanowej rewolucji nie była chęć zainicjowania głębokich reform systemowych w duchu wartości demokratycznych, a jedynie zrównoważenie wpływów plemiennych w systemie władzy i zabezpieczenie realizacji postulatów również plemionom wywodzących się z Południa*⁴⁶. W tle pozostawała zawsze sprawa baz wojskowych: z jednej strony bazy wojsk amerykańskich w Manas pod Biszkekiem, którą Amerykanie dzierżawili w latach dwutysięcznych w związku z operacją w Afganistanie, z drugiej (od 2003 roku) Rosja dysponuje rosyjską bazą wojsk lotniczych w Kancie⁴⁷.

Rewolucja w Kirgistanie różniła się od innych kolorowych rewolucji przede wszystkim tym, że nie miała charakteru pokojowego. W przeciwieństwie do rewolucji róż w Gruzji, której przebieg był spokojny, wydarzenia w Kirgistanie cechowały akty przemocy w postaci starć z siłami bezpieczeństwa, podpalania samochodów czy plądrowania sklepów, a w ostateczności zamieszki przyniosły ofiary śmiertelne. W odróżnieniu od pomarańczowej rewolucji w Ukrainie, odbywającej się głównie wokół haseł demokratyzacji i prozachodniej polityki zagranicznej państwa, motywacją protestujących w Kirgistanie stało się dążenie do obalenia prezydenta Akajewa, bez wykorzystania politycznych instrumentów, stąd w literaturze przedmiotu pojawia się pogląd, że w Kirgistanie nie miała miejsca rewolucja demokratyczna, a raczej opisane wydarzenia *można interpretować jako rotację klanowych elit wewnątrz struktur władzy niż sprzeciw wobec dominującego stylu sprawowania władzy*⁴⁸.

46 Cyt. za: A. Miarka, „Tulipanowa rewolucja” w Kirgistanie – wybrane aspekty, „Nowa Polityka Wschodnia” 2017, nr 4 (15), s. 43–59.

47 W. Górecki, *Rosja wobec wydarzeń w Kirgistanie (kwiecień–czerwiec 2010)*, „Komentarze” OSW, 27.07.2010, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_38_o.pdf [dostęp: 27.04.2022].

48 A. Miarka, „Tulipanowa rewolucja”..., s. 54.

Kryzys polityczny w Mołdawii w kwietniu 2009 roku był konsekwencją polityki wewnętrznej i zagranicznej ekipy prezydenta Władimira Woronina (2001–2008), utrzymującej się u władzy partii komunistycznej oraz zmian w otoczeniu międzynarodowym Mołdawii. *Sfałszowane wybory parlamentarne w kwietniu 2009 roku, gwałtowne demonstracje opozycji w Kiszyniowie oraz brutalna reakcja władz i pat wokół wyboru prezydenta ujawniły systemowy kryzys państwowości mołdawskiej*⁴⁹. Na skutek wydarzeń z kwietnia 2009 roku do władzy doszła koalicja proeuropejskich i prodemokratycznych ugrupowań z Władem Filatem na czele, nastawiona na przeprowadzenie głębokich reform wewnętrznych i głosząca potrzebę prozachodniego zwrotu w polityce zagranicznej Mołdawii⁵⁰. Przed Mołdawią w rezultacie zamieszek w stolicy, określanych mianem „twitterowej rewolucji” (na szeroką skalę przez społeczeństwo mołdawskie zostały wykorzystane narzędzia internetowe), otworzyła się perspektywa demokratyzacji i modernizacji państwa oraz pogłębienia relacji z Unią Europejską. Bezpośrednio po wydarzeniach w Kiszyniowie Unia Europejska uruchomiła program Partnerstwa Wschodniego, który objął m.in. Mołdawię. Udział w programie miał stać się dla tego państwa impulsem do zmian politycznych i gospodarczych oraz elementem postępującego procesu integracji europejskiej.

Mołdawia jest, obok Ukrainy, kolejnym państwem Europy Wschodniej, w którym ścierają się dwie wizje państwa (system autorytarny kontra system demokratyczny) i dwie orientacje geopolityczne (prozachodnia kontra prorosyjska), a czynnikiem warunkującym rozwój tego państwa jest utrzymujący się konflikt w Naddniestrzu. W kolejnych latach po wydarzeniach z 2009 roku doszło do konfliktu politycznego pomiędzy liderami dwóch głównych ugrupowań rządzącej koalicji proeuropejskiej – Władem Filatem a Władem Plahotniucem (o ogromnych wpływach politycznych i biznesowych; uciekł z kraju w 2019 roku)⁵¹. Proeuropejskie siły w Mołdawii rządzą do chwili obecnej, chociaż miał miejsce krótkotrwały okres rządów prorosyjskiej Partii Socjalistów, który jednak

49 Cyt. za: W. Rodkiewicz, *Od demokracji „wirtualnej” ku europejskiej: Geneza i konsekwencje przełomu politycznego w Mołdawii*, „Prace” OSW, nr 32, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_32_1_o.pdf [dostęp: 20.02.2022].

50 W. Bałuk, *Geopolityczny wybór państw Europy Wschodniej*, w: *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego*, red. A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 53–63.

51 K. Całus, *Mołdawia: od pluralizmu oligarchicznego do hegemonii Plahotniuca*, „Komentarze” OSW, 11.04.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-04-11/moldawia--od-pluralizmu-oligarchicznego-do-hegemonii> [dostęp: 22.05.2022].

generował kryzys polityczny i pogłębiał podział w mołdawskim społeczeństwie na zwolenników zbliżania z Unią Europejską i zwolenników polityki prorosyjskiej. Od wybuchu wojny w Ukrainie w lutym 2022 roku w Mołdawii utrzymuje się proeuropejski rząd, na którego czele stanęła Natalia Gavrilita; prezydentem jest także kobieta – Maia Sandu (wywodząca się z sił proeuropejskich). *Najtrudniejszym zadaniem stojącym przed nowym rządem będzie demontaż stworzonego jeszcze na przełomie XX i XXI wieku systemu, w ramach którego instytucje państwa wykorzystywane są jako instrument zabezpieczający interesy polityczne i finansowe mołdawskich elit. Fundamentem tego systemu jest głęboko skorumpowany wymiar sprawiedliwości, wykorzystywany na przestrzeni wielu ostatnich lat (szczególnie w czasie faktycznych rządów oligarchy Władza Plahotniuca między 2015 i 2019 r.) m.in. do zastraszania czy odsuwania od życia publicznego przeciwników politycznych i biznesowych*⁵². Wyzwaniem jest zagrożenie rosyjskie w kontekście działań zbrojnych w sąsiedniej Ukrainie i możliwość zdestabilizowania sytuacji w Mołdawii z wykorzystaniem nierozwiązanego konfliktu w Naddniestrzu.

5.3. Polityka energetyczna i główne projekty infrastrukturalne

Parafrazując słynne powiedzenie cara Aleksandra III, który w końcu XIX wieku powiedział, że Imperium Rosyjskie ma tylko dwóch sojuszników – swoją armię i flotę, jeden z rosyjskich ekspertów stwierdził kilka lat temu, że Federacja Rosyjska również ma dwóch sojuszników – ropę i gaz⁵³. Jako narzędzie prowadzenia polityki i wywierania nacisku na inne państwa Rosja wykorzystywała i wykorzystuje surowce naturalne. W doktrynie funkcjonuje nawet pojęcie „geopolityki rurociągów”, określające współzależność pomiędzy energetyką a stosunkami międzynarodowymi⁵⁴. *Geopolityka jest dziedziną wiedzy, która zajmuje się zależnościami między polityką a czynnikami geograficznymi w skali długookresowej*⁵⁵.

52 Cyt. za: K. Całus, *Proeuropejski rząd w Mołdawii*, „Analizy” OSW, 06.08.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-08-06/proeuropejski-rzad-w-moldawii> [22.05.2022].

53 Cyt. za: W. Konończuk, *Najlepszy sojusznik Rosji. Kondycja i perspektywy rosyjskiego sektora naftowego*, „Prace” OSW, 15.04.2012, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_39_0.pdf [dostęp: 01.05.2020].

54 *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, red. E. Wyciszkiewicz, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008.

55 Cyt. za: L. Sykulski, *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019.

Sektory naftowy i gazowy stanowią nie tylko podstawę funkcjonowania rosyjskiej gospodarki, ale także ważne narzędzie polityki wewnętrznej i zagranicznej Federacji Rosyjskiej⁵⁶. Rosja przez lata wykorzystywała zależności energetyczne w relacjach z byłymi republikami radzieckimi, które pełniły nie tylko funkcję tranzytową w przesyle rosyjskich surowców do Europy, ale także same posiadają spory potencjał produkcyjny, który Rosja przez lata wykorzystywała do zaspokojenia własnego popytu i wypełnienia zobowiązań eksportowych⁵⁷.

Na obszarze Federacji Rosyjskiej znajdują się największe na świecie złoża gazu ziemnego i w związku z tym rosyjski sektor gazowy posiada pod względem wielkości rezerw tego surowca pozycję lidera światowego. Potwierdzone zasoby gazu na terytorium Rosji stanowią około 18% zasobów światowych. Zdecydowana większość rosyjskiego surowca trafia do odbiorców na rynku europejskim, państw WNP oraz republik bałtyckich, a w 2019 roku, od momentu uruchomienia gazociągu pod nazwą Siła Syberii, także do Chin⁵⁸. W strategii Gazpromu obszar WNP (Azja Środkowa i region kaspijski) jest traktowany jako zaplecze surowcowe koncernu oraz szlak transportu gazu z tego regionu do Rosji, a kontrola nad gazociągami transportującymi ten surowiec do Rosji jest konieczna, aby zapobiec samodzielności eksportowej byłych republik. Z kolei Białoruś i Ukraina odgrywają rolę państw tranzytowych.

Gazprom realizuje swoją strategię ekspansji stosując różnego rodzaju instrumenty: kontrakty gazowe, politykę taryfową, inwestycje w infrastrukturę, kupno lokalnych aktywów lub akcji przedsiębiorstw energetycznych (np. przejęcie pakietu 50% udziałów w przedsiębiorstwie Biełtransgaz – kompanii będącej właścicielem i operatorem białoruskiej infrastruktury gazowej w 2006 roku)⁵⁹. Rosja dysponuje siódmymi pod względem wielkości pokładami ropy naftowej

56 A. Łoskot-Strachota, *Kłopotliwe bogactwo – sytuacja i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR*, „Prace” OSW, 15.12.2003, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_12_o.pdf [dostęp: 30.04.2020].

57 J. Ćwiek-Karpowicz, *Bezpieczeństwo energetyczne w dokumentach strategicznych Unii Europejskiej i Federacji Rosyjskiej – problemy definicyjne oraz próba ich przezwyciężenia*, „Politeja” 2016, nr 2 (41), s. 195–209.

58 Sz. Kardaś, *Wątpliwa Siła Syberii: uruchomienie pierwszego gazociągu z Rosji do Chin*, „Komentarze” OSW, 05.12.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2019-12-05/watla-sila-syberii-uruchomienie-pierwszego-gazociagu-z-rosji> [dostęp: 29.04.2020].

59 E. Paszyc, *Sektor gazowy: ekspansja Gazpromu na regionalnym rynku*, „Raport” OSW, 01.02.2012, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/aktywnosc_sektor_gazowy_o.pdf [dostęp: 29.04.2020].

na świecie i jest jednym z największych producentów tego surowca, a rosyjski rynek ropy naftowej jest znacznie bardziej zdywersyfikowany niż rynek gazu ziemnego. Największe pokłady ropy naftowej i gazu ziemnego w Rosji znajdują się na Syberii Zachodniej, Kaukazie Północnym oraz w Tatarstanie⁶⁰.

Po dojściu do władzy Putina w maju 2000 roku zaczęła być realizowana koncepcja Rosji jako mocarstwa energetycznego. Według tej idei surowce energetyczne i rola Rosji na ich rynku stanowią jeden z fundamentów mocarstwowej pozycji w stosunkach międzynarodowych. Rosja zakłada, że dzięki zasobom naturalnym odzyska międzynarodową pozycję i utracony po rozpadzie ZSRR prestiż⁶¹. Fundamentem takiego stanowiska jest przekonanie, że *potencjał surowcowy może być nie tylko gwarancją rozwoju i modernizacji państwa, ale również podstawowym instrumentem odbudowy pozycji międzynarodowej Rosji i ważnym narzędziem polityki zagranicznej*⁶². Nieformalna koncepcja Rosji jako „imperium energetycznego” powstała w końcu pierwszej kadencji prezydentury Putina (2000–2004) – kiedy cena ropy naftowej zaczęła szybko rosnąć – i była próbą zdefiniowania politycznych działań Moskwy, mających pomóc w budowaniu jej pozycji międzynarodowej w oparciu o unikatowy potencjał naftowo-gazowy⁶³. Nie została sformalizowana w żadnym oficjalnym dokumencie, choć w *Strategii energetycznej do 2020 roku*, przyjętej w 2003 roku, znalazł się zapis o znaczeniu energetyki jako instrumentu polityki zagranicznej: *Rosja posiada znaczne zasoby surowców energetycznych i potężny sektor paliwowo-energetyczny, który stanowi podstawę rozwoju gospodarki oraz jest instrumentem polityki wewnętrznej oraz zagranicznej. Miejsce na światowych rynkach energetycznych w dużym stopniu determinuje geopolityczne oddziaływanie państwa*⁶⁴. Do priorytetów polityki energetycznej zostały zaliczone⁶⁵: wzmocnienie pozycji Rosji na globalnym rynku

60 R. Kłaczyński, *Rosyjski sektor gazu ziemnego i ropy naftowej wobec zmian na globalnym rynku surowców energetycznych*, „Colloquium Edukacja-Polityka-historia” 2019, nr 1, s. 61–79.

61 E. Wyciszkiewicz, *Rosyjski sektor naftowo-gazowy – uwarunkowania wewnętrzne i perspektywy rozwoju*, w: *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, red. E. Wyciszkiewicz, PISM, Warszawa 2008, s. 47–55; P. Rutland, *Petronation? Oil, Gas, and National Identity in Russia*, „Post-Soviet Affairs” 2015, nr 1, s. 66–89.

62 Cyt. za: E. Wyciszkiewicz, *Rosyjski sektor...*, s. 47.

63 Cyt. za: W. Konończuk, *Najlepszy sojusznik...*, s. 14.

64 Cyt. za: E. Wyciszkiewicz, *Rosyjski sektor...*, s. 7.

65 O. Zakrzewska, *Bezpieczeństwo energetyczne w stosunkach Rosja-Unia Europejska w kontekście współzależności eksportowo-importowych*, <https://ssl-kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/czasopisma/kwartalnik/Documents/KES17OZ.pdf> [dostęp: 18.04.2020].

energii, maksymalizowanie zdolności eksportowych sektora energetycznego, zwiększenie zaangażowania w sektorze energetycznym i sieciach przesyłowych państw ościennych⁶⁶.

Kolejną *Strategię energetyczną Federacji Rosyjskiej do 2030 r.* przyjęto w 2009 roku, a najnowszą (*Strategia energetyczna Federacji Rosyjskiej do 2035 r.*) w kwietniu 2020 roku⁶⁷. Jest ona kluczowym dokumentem opisującym kondycję rosyjskiego sektora energetycznego oraz wskazującym główne cele, wyzwania i kierunki aktywności władz państwowych oraz innych podmiotów funkcjonujących w jego ramach. Najnowsza strategia została nakreślona ze znacznym opóźnieniem, na co wpływ miały z jednej strony zmiany zachodzące na globalnych i regionalnych rynkach energetycznych: drastyczne spadki cen ropy w okresie 2014–2016 i od 2019 roku, fluktuacje cenowe na regionalnych rynkach gazowych, zmienność popytu na surowce energetyczne. Z drugiej strony ważną rolę odegrały również wydarzenia polityczne na arenie międzynarodowej: głęboki kryzys w stosunkach z partnerami zachodnimi związany z rosyjską agresją wobec Ukrainy i sankcjami nałożonymi w związku z tym przez UE, USA oraz inne kraje Zachodu; niestabilność na Bliskim Wschodzie; nasilenie dyskusji i działań zmierzających do powiązania polityki energetycznej z celami polityki klimatycznej, szczególnie na mającym strategiczne znaczenie dla Rosji rynku Unii Europejskiej⁶⁸. Strategia zakłada dominującą pozycję Gazpromu, który utrzymuje monopol na eksport gazu systemem rurociągowym oraz wzrost znaczenia Novateku z projektami rozwoju sektora LNG (w 2017 roku otwarto nową instalację LNG na syberyjskim Półwyspie Jamał, a do końca 2035 roku udział Rosji w globalnym rynku LNG ma wzrosnąć z obecnych 4% do 35%)⁶⁹. Kontrolowany przez państwo Gazprom, traktowany jako rosyjska broń⁷⁰, jest koncernem o pozycji monopolisty na rynku gazowym, o czym świadczy kilka faktów:

66 M. Bodio, *Polityka energetyczna w stosunkach między Unią Europejską a Federacją Rosyjską w latach 2000–2008*, Wydawnictwo Aspra, Warszawa 2009.

67 Sz. Kardaś, *Nowa strategia energetyczna Rosji – optymistyczne plany w niepewnych czasach*, „Komentarze” OSW, 15.04.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-04-15/nowa-strategia-energetyczna-rosji-optymistyczne-plany-w> [dostęp: 18.04.2020].

68 Cyt. za: Sz. Kardaś, *Nowa strategia...*, s. 2.

69 R. Kłaczyński, *Rosyjski sektor...*, s. 62.

70 W. Paniuszkin, M. Zygar, *Gazprom rosyjska broń*. Przeł. K. Romanowska, Wydawnictwo W.A.B, Warszawa 2008.

- koncern kontroluje 70% potwierdzonych zasobów gazu w Rosji,
- zapewnia około 80% krajowego wydobycia gazu w Rosji,
- jest wyłącznym właścicielem całej rosyjskiej sieci gazociągów i jedynym eksporterem tego surowca,
- jest największym dostawcą gazu zarówno na rynek europejski, jak i krajowy,
- ściśle powiązanie koncernu z władzą sprawia, że ekspansja Gazpromu jest ważnym elementem strategii państwa w polityce zagranicznej⁷¹.

Jeden z realizowanych elementów rosyjskiej strategii energetycznej to eliminowanie do niezbędnego minimum państw tranzytowych, uczestniczących w procesie dostaw ropy naftowej oraz gazu ziemnego do państw Unii Europejskiej, które na Zachodzie są głównym partnerem handlowym Rosji. Kryzys gazowy z Ukrainą w 2009 roku spowodował wstrzymanie dostaw gazu na Ukrainę, co automatycznie pociągnęło za sobą spadek dostaw tego surowca do państw członkowskich Unii, zwłaszcza Słowacji, której gospodarka w poważnym stopniu odczuła ograniczenie przesyłu gazu. Cała sytuacja doprowadziła do najpoważniejszego kryzysu w historii relacji Rosji z Unią Europejską. Rosyjsko-ukraiński konflikt gazowy ze stycznia 2009 roku posłużył Rosji jako argument służący przekonaniu UE o konieczności budowy gazociągów omijających Ukrainę. Kolejną odsłoną prawdziwego oblicza rosyjsko-ukraińskich relacji była decyzja o obniżce cen dostaw gazu na Ukrainę w zamian za przedłużenie terminu stacjonowania na Krymie rosyjskiej Floty Czarnomorskiej (do 2042 roku; z możliwością przedłużenia o 5 lat) w 2010 roku, kiedy prezydentem Ukrainy został Janukowycz⁷².

W odniesieniu do Białorusi Rosja zastosowała scenariusz przejęcia Biełtransgazu, białoruskiego operatora gazociągów (Gazprom uzyskał zgodę na zakup w 2007 roku połowy akcji tego przedsiębiorstwa, a ostatecznie w 2011 roku władze Białorusi w zamian za korzystne ceny za dostawy gazu wyraziły zgodę na całkowitą sprzedaż sieci białoruskich gazociągów poprzez odstąpienie Gazpromowi kolejnych 50% akcji Biełtransgazu⁷³). Ze względu na spory cenowe

⁷¹ E. Paszyc, *Sektor gazowy...*, s. 29.

⁷² A. Górski, P. Wołowski, *Flota za gaz – Ukraina wiąże się z Rosją*, „Tydzień na Wschodzie” OSW, 28.04.2010, <http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/tnw134.pdf> [dostęp: 26.06.2021].

⁷³ *Russia and Belarus define new terms and conditions for gas supply and transmission. Gazprom takes full ownership of Beltransgaz*, Gazprom, 25.11.2011, www.gazprom.com/press/news/2011/november/article124286 [dostęp: 26.06.2021].

między Rosją a Białorusią i Ukrainą, oraz na zakłócenia w dostawach surowców, Rosja w ostatnich latach forsowała strategię dywersyfikacji szlaków eksportowych i omijania dotychczasowych państw tranzytowych. Wpisywał się w nią projekt Gazociągu Północnego Nord Stream (gazociąg do transportu gazu bezpośrednio z Rosji do Niemiec po dnie Morza Bałtyckiego) oraz Turkish Stream (Gazociąg Turecki, łączący Rosję z Turcją poprzez Morze Czarne), mający zastąpić projekt South Stream (Gazociąg Południowy), z którego ostatecznie Rosja się wycofała. South Stream miał przeciąć Morze Czarne, łącząc wybrzeża Rosji i Bułgarii, a następnie gaz miał być przesyłany przez Serbię na Węgry oraz do Słowenii i Austrii (I nitka), a II nitka miała biegnąć z Bułgarii przez Grecję do Włoch. Ostatecznie w grudniu 2014 roku Putin ogłosił decyzję o wstrzymaniu budowy gazociągu⁷⁴. Jako przyczynę podał stanowisko Komisji Europejskiej, zgłaszającej zastrzeżenia co do zgodności z unijnym prawem umów zawartych przez Rosję z państwami, przez które miał przebiegać gazociąg oraz stanowisko Bułgarii, która zawiesiła prace nad projektem.

Decyzja władz rosyjskich jest konsekwencją pogarszającej się sytuacji finansowej tak Rosji, jak i giganta państwowego Gazprom, a także problemów prawnych dotyczących projektu. Budowa gazociągu North Stream, który połączył – *via* Bałtyk – bezpośrednio rosyjskiego dostawcę z niemieckim odbiorcą, pozbawiła Polskę i Białoruś statusu państw tranzytowych. Osłabiło to pozycję negocjacyjną tych krajów wobec rosyjskiego koncernu Gazprom, bezwzględnie reprezentującego interesy państwa rosyjskiego. Uruchomienie instalacji przesyłowej łączącej Rosję z Niemcami negatywnie odbiło się na polityce energetycznej państw nadbałtyckich oraz Ukrainy, przez którą biegnie magistrala kluczowa dla przesyłu rosyjskiego gazu w Europie. W 2015 roku zawiązano niemiecko-rosyjskie konsorcjum, w skład którego weszło szereg europejskich firm energetycznych; celem była budowa North Stream 2⁷⁵. Jednak z uwagi na wojnę w Ukrainie i zastrzeżenia prawne uruchomienie tego gazociągu stoi pod znakiem zapytania. Mimo iż Nord Stream 2 jest gotowy, Niemcy wstrzymały

74 M. Szpala, *Europa Środkowa i Południowo-Wschodnia po wstrzymaniu budowy South Stream*, „Analizy” OSW, 17.12.2014, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-12-17/europa-srodkowa-i-poludniowo-wschodnia-po-wstrzymaniu-budowy-south-stream> [dostęp: 18.05.2020].

75 R. Kłaczyński, *Rosyjska polityka energetyczna: strategia, potencjał, perspektywy*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, nr 18, s. 99–112; R. Kłaczyński, „South Stream” i „North Stream” jako narzędzia realizacji rosyjskiej polityki zagranicznej, „Nowa Polityka Wschodnia” 2013, nr 2 (5), s. 130–142.

proces jego certyfikacji, gdyż w konsekwencji ataku Rosji w Ukrainie chcą odchodzić, podobnie jak inne państwa Europy, od gazu z Rosji (Gazprom „zakreślił kurek” z gazem Polsce i Bułgarii w 2022 roku). W 2005 roku został oficjalnie otwarty gazociąg Blue Stream, prowadzący do Turcji przez Morze Czarne. Był on efektem współpracy rosyjsko-tureckiej, gdyż obie strony były zainteresowane realizacją inwestycji: Rosji zależało na zwiększeniu dostaw gazu i ropy do Europy przez terytorium Turcji, a stronie tureckiej na wpływach z tranzytu rosyjskiego paliwa⁷⁶.

Rozbudowany i sprawny system rurociągów i portów przeładunkowych stanowi konieczny warunek dla eksportu surowców energetycznych z obszaru poradzieckiego. Istniejąca dotychczas sieć rurociągów i gazociągów na tym obszarze została odziedziczona po czasach radzieckich – trasy eksportowe z państw Azji Środkowej biegną w głąb Rosji, a główne rosyjskie magistrale przebiegają przez Ukrainę i Białoruś⁷⁷. W przypadku ropy naftowej sieć rosyjskich rurociągów należy niemal w całości do państwowego monopolisty Transnieft’ (tzw. „sprawa Jukosu” z 2003 roku otworzyła etap konsolidacji sektora naftowego i centralizacji państwowej), który posiada monopol na transport ropy. Do najważniejszych kanałów eksportowych ropy naftowej Rosji należą trzy: lądowa magistrala Przyjaźń, szlak czarnomorski i bałtycki. Główną drogą przesyłu ropy naftowej do Europy jest system Družba (Przyjaźń): przez centralną Rosję, Europę Wschodnią i Środkową na zachód i południe biegną rurociągi transportujące ropę ze złóż zachodniosyberyjskich, z odgałęzieniem do krajów nadbałtyckich, szlakiem biegnącym przez Białoruś, Polskę do Niemiec (nitka północna) oraz trasą biegnącą przez Ukrainę i dalej przez Słowację i Czechy do Austrii oraz odcinek na Węgry i na Bałkany (nitka południowa). Rosja wysyła ropę na zachodnie rynki także drogą morską przez porty bałtyckie – w Primorsku (ropociąg Bałtycki System Rurociągowy, BTS) i Petersburgu oraz przez czarnomorskie terminale Noworosyjsk i Tuapse (ropociąg Samara-Noworosyjsk). W przypadku kaspijskich złóż ropy naftowej trasy eksportu z republik Azji Środkowej biegną głównie przez terytorium Rosji, zaś azerskie zasoby są transportowane przez rurociąg Baku-Tbilisi-Ceyhan.

Rosyjski gaz do Europy dociera poprzez system magistrali gazowych pod nazwą Braterstwo prowadzących przez Ukrainę, Słowację i dalej na zachód

76 *Blue Stream*, Gazprom, 15.12.2011, <http://www.gazprom.com/production/projects/pipelines/blue-stream> [dostęp: 26.06.2021].

77 A. Łoskot-Strachota, *Kłopotliwe bogactwo...*, s. 11.

i południe. Kolejną trasę przesyłu tego surowca stanowi gazociąg jamalski, biegnący z Syberii Zachodniej przez Białoruś do Polski i dalej do Niemiec; inny szlak prowadzi przez Ukrainę, Rumunię i Bułgarię na Bałkany i do Turcji; w ostatnich latach został zrealizowany projekt Gazociągu Północnego, biegnącego po dnie Morza Bałtyckiego⁷⁸. Został także zrealizowany projekt pod nazwą Błękitny Potok, przebiegający pod Morzem Czarnym i łączący bezpośrednio południową część Rosji z Turcją. Podstawowymi szlakami transportu kaspijskiego gazu – w tym przede wszystkim turkmeńskiego – pozostaje poradziecki system przebiegający przez Kazachstan i Uzbekistan i łączący się z magistralami na terytorium Rosji (gazociągi Azja Środkowa–Centrum i Buchar–Ural)⁷⁹.

Unia Europejska wspierała początkowo projekt budowy gazociągu Nabucco, którym miał być transportowany gaz ziemny z Azerbejdżanu, przez Turcję, Bułgarię, Rumunię, Węgry do Austrii, jako alternatywnej drogi dostaw z Rosji. Wpisywał się on w unijną strategię forsowanej koncepcji Południowego Korytarza Gazowego jako sposobu na podniesienie bezpieczeństwa energetycznego państw Europy Południowej i Środkowej, oraz zmniejszenia zależności od dostaw rosyjskiego gazu. Projekt jednak upadł w 2012 roku. Obecnie Południowy Korytarz Gazowy to kontrolowany przez Azerbejdżan i Turcję system trzech komplementarnych gazociągów (gazociąg TANAP – transatlantycki, gazociąg TAP – transadriatycki oraz gazociąg równoległy do istniejącego szlaku BTE, czyli Baku–Tbilisi–Erzurum), znajdujących się w różnych stadiach realizacji, który staje się przedmiotem rywalizacji i gry geopolitycznej pomiędzy Rosją a Unią Europejską. Dynamika sytuacji powoduje, iż trudno przewidzieć ostateczny kształt i perspektywy realizacji tego projektu⁸⁰. Po agresji Rosji w Ukrainie w lutym 2022 roku impetu nabrała kwestia odchodzenia od rosyjskich dostaw surowców energetycznych i poszukiwania alternatywnych źródeł, co w dużym stopniu wpłynęło na kształt i założenia europejskiej polityki energetycznej i uwypukliło problem dywersyfikacji dostaw.

78 D. Słomski, *Nord Stream II. Co oznacza dla Polski rozbudowa gazociągu?*, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/arttykul/nord-stream-ii-co-oznacza-dla-polski,1170,1897077.html> [dostęp: 11.01.2020].

79 Ibidem, s. 13.

80 A. Jarosiewicz, *Południowy Korytarz Gazowy. Azersko-turecki projekt w rozgrywce Rosji i UE*, „Punkt Widzenia” OSW, 2015, nr 54, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_53_pl_pol-korytarz-gazowy_net_0.pdf [dostęp: 11.01.2020].

Z perspektywy Rosji współpraca gazowa była i jest instrumentem oddziaływania politycznego na republiki poradzieckie, zwłaszcza Białoruś i Ukrainę, początkowo korzystające z preferencyjnych warunków na dostawy rosyjskich surowców energetycznych, niższych taryf cenowych. Moskwa wykorzystywała zależność gazową i Kijowa i Mińska do realizacji celów politycznych i naciśku na te państwa, a szantaż gazowy okazywał się skutecznym narzędziem wpływu, gdyż oba te państwa były w dużym stopniu uzależnione od importu surowców energetycznych z Rosji. W rezultacie oporu ze strony obu państw tranzytowych dochodziło do kryzysów gazowych, których skutkiem było „zakręcenie kurka” z gazem⁸¹. W przypadku Ukrainy konflikty gazowe z Rosją – dotyczące głównie wysokości ceny za surowiec, ceny za tranzyt, czy wielkości zadłużenia Ukrainy w stosunku do Rosji – miały miejsce na przełomie 2005 i 2006 roku, w 2007, a najpoważniejszy na początku 2009 roku, kiedy do wielu państw europejskich rosyjski gaz przestał płynąć, bowiem Rosja odcięła dostawy gazociągiem biegnącym przez terytorium Ukrainy. Z kolei problemy z tranzytem rosyjskiego gazu i ropy przez terytorium Białorusi wystąpiły w 2004 roku, gdy Mińsk nie zgodził się na podniesienie ceny gazu, czy w 2007 roku, gdy z powodu kolejnego rosyjsko-białoruskiego sporu energetycznego doszło do wstrzymania tranzytu rosyjskiej ropy rurociągiem Družba⁸². Problematyka energetyczna stała się jednym z najważniejszych czynników wpływających na stosunki rosyjsko-białoruskie.

Dla Rosji poważnym wyzwaniem w zapewnieniu utrzymania kontroli nad transportem surowców energetycznych z byłych republik radzieckich, bogatych w gaz i ropę, stało się ich dążenie do budowy alternatywnych wobec rosyjskich dróg transportu surowców. Niezależność Azerbejdżanu zwiększyło otwarcie trzech ważnych rurociągów omijających terytorium Rosji: Baku–Supsa (otwarty w 1999 roku), Baku–Tbilisi–Ceyhan (otwarty w 2005 roku) oraz Baku–Tbilisi–Erzurum (otwarty w 2007 roku). Region kaspijski nabrał znaczenia międzynarodowego właśnie z uwagi na wielkość złóż surowców energetycznych oraz na potencjał i plany dywersyfikacji źródeł dostaw surowców w stosunku do rosyjskich. *Wzrost pozycji państw kaspijskich dzięki ich potencjałowi surowcowemu*

81 Sz. Kardaś, T. Iwański, *Od wasalizacji do emancypacji. Rewizja modelu ukraińsko-rosyjskiej współpracy gazowej*, „Komentarze” OSW, 07.03.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-03-07/od-wasalizacji-do-emancypacji-rewizja-modelu-ukrainsko> [dostęp: 01.05.2020].

82 W. Konończuk, „Trudny „sojusznik”...”, s. 15.

napotyka bariery wynikające z uwarunkowań geograficznych, geologicznych, transportowych, ekologicznych, ekonomicznych, wreszcie prawnych i politycznych⁸³.

Po ataku Rosji w Ukrainie w lutym 2022 roku reakcją państw Unii Europejskiej stało się zastosowanie kilku pakietów sankcji ekonomicznych oraz poważne dyskusje nad ograniczeniem dostaw rosyjskich surowców energetycznych do Europy. Z kolei odpowiedzią Rosji na europejskie i amerykańskie sankcje było przejście w rozliczeniach za dostawy gazu dla zagranicznych odbiorców na ruble dla państw, które zastosowały wobec Rosji sankcje. To rozwiązanie miało w zamierzeniu doprowadzić do umocnienia się kursu rubla, który po rozpoczęciu wojny w Ukrainie drastycznie się obniżył⁸⁴. Zdecydowana większość państw europejskich odmówiła jednak zmiany waluty w płatnościach za dostawy gazu z euro i dolara na ruble. Reakcją Unii Europejskiej na zmiany w rozliczeniach ze strony Rosji stało się rozpoczęcie prac nad regulacjami dotyczącymi wspólnych zakupów gazu i zasad magazynowania w ramach UE⁸⁵. Konsekwencją wojny w Ukrainie będą daleko idące zmiany dotychczasowego systemu dostaw i podważenie pozycji Rosji jako głównego dostawcy surowców do Europy. Warto zaznaczyć, że zmiany te napotykają na opór ze strony kilku państw, dla których koszty i tempo takiego procesu są zbyt wysokie i za szybkie. Wśród państw, które dystansują się od założeń przyjętej w ramach polityki Unii Europejskiej, znajdują się Węgry uzależnione w dużym stopniu od dostaw gazu i ropy z Rosji. Inne państwa, jak Polska czy Bułgaria, zostały postawione przed faktem dokonanym, kiedy Rosja wstrzymała dostawy gazu do nich. Unia Europejska stoi na stanowisku, że utrzymywanie uzależnienia od rosyjskich dostaw surowców pozwala Rosji finansować wojnę w Ukrainie, dlatego są prowadzone rozmowy i podejmowane kroki w celu stopniowego odchodzenia od rosyjskich surowców i pozyskiwania nowych źródeł. Proces ten pociągnie za sobą poważne skutki polityczne, gospodarcze zarówno dla samej Unii Europejskiej, jak i Rosji, oraz wpłynie na kształt polityki energetycznej na kontynencie europejskim.

83 Cyt. za: M. Domańska, *Uwarunkowania procesów...*, s. 103.

84 I. Wiśniewska, Sz. Kardaś, *Gaz za ruble*, „Analizy” OSW, 24.03.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-24/gaz-za-ruble> [dostęp: 28.03.2022].

85 Sz. Kardaś, *Ograniczanie współpracy z Rosją w sektorze energetycznym*, „Analizy” OSW, 26.03.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-26/ograniczanie-wspolpracy-z-rosja-w-sektorze-energetycznym> [dostęp: 28.03.2022].

Zakończenie

Przez ponad trzydzieści lat od rozpadu Związku Radzieckiego Rosja starała się utrzymywać obszar poradziecki w swojej strefie wpływów. Do osiągnięcia tego celu wykorzystywała różnorodne narzędzia nacisku, z siłą militarną włącznie, czego spektakularnym przykładem stała się zwłaszcza wojna w Ukrainie rozpoczęta 24 lutego 2022 roku. Dla Rosji utrzymanie *status quo* na obszarze poradzieckim, czyli swojej dominacji czy strefy uprzywilejowanych interesów, jest argumentem wizerunkowym odradzającego się imperium, a także rewanżem za porażkę w zimnej wojnie oraz za upadek ZSRR¹. Imperializm rosyjski jest również odpowiedzią w wymiarze regionalnym, właśnie na obszarze poradzieckim, na imperializm globalny głównego rywala – Stanów Zjednoczonych. W ostatnich latach zaczął pogłębiać się w Rosji syndrom oblężonej twierdzy wraz z postrzeganiem sąsiadujących z Rosją NATO i UE jako wrogów lub rywali w skali globalnej, oraz w strefie jej żywotnych interesów. Rosja w celu obrony swojej strefy wpływów nie zawahała się przed obraniem konfrontacyjnej polityki wobec Zachodu, czego wyraźnym dowodem stała się inwazja w Ukrainie w lutym 2022 roku. *Analizując konflikt Rosji z Ukrainą, nie można zapominać o tym, że Rosja w swej polityce zagranicznej – w szczególności wobec państw poradzieckich – kieruje się mentalnością imperialną*².

Proces odbudowy rosyjskiego imperium przyspieszył w pierwszych latach prezydentury Putina, m.in. poprzez centralizację władzy i wzmocnienie stabilności i spójności państwa rosyjskiego, a pomocna była koniunktura na surowce energetyczne, zapewniająca wzrost wpływów do budżetu, co z czasem przełożyło się na podniesienie wydatków zbrojeniowych, reformę armii oraz na zwiększenie możliwości oddziaływania na obszar poradziecki. Reintegracja obszaru poradzieckiego pozostaje ważnym sposobem utrzymania więzi z byłymi republikami radzieckimi, odbudowywania imperium oraz ograniczania wpływów państw trzecich. Polityka Federacji Rosyjskiej opiera się przede

1 S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa...*, s. 99.

2 T. Stępniewski, *W poszukiwaniu swojego „miejsca pod słońcem”*. Kryzys ukraiński z perspektywy Federacji Rosyjskiej, „Roczniki Nauk Społecznych” 2017, tom 9 (45), nr 3, s. 119–137.

wszystkim na tradycyjnej polityce siły i nacisku, w myśl zasady „dziel i rządź” (łac. *divide et impera*). Priorytetowe znaczenie w projekcie imperialnym Rosji odgrywa Ukraina, jako duże państwo z liczną mniejszością rosyjską, serce „Świętej Rusi”, o strategicznej lokalizacji między Rosją a UE i NATO. Według Zbigniewa Brzezińskiego bez Ukrainy koncepcja rosyjskiego imperium nie będzie mogła być w pełni zrealizowana, jako że bez Ukrainy Rosja może mieć jedynie status imperium azjatyckiego, nie będzie jednak mocarstwem spinającym Europę i Azję, czego pragnie³. By „przekonać” Ukrainę do swoich koncepcji imperialnych Rosja sięgała po szeroki wachlarz środków, z użyciem siły włącznie w 2014 i – przede wszystkim, na ogromną skalę – w 2022 roku. Środków militarnych Rosja użyła wcześniej także w 2008 roku wobec Gruzji, manifestując możliwości obrony przez Rosję jej strefy żywotnych interesów. Podobnie rzecz się ma z wojną w Ukrainie w 2022 roku. Konsekwencje wojny w Ukrainie są daleko idące. W pierwszych dniach po agresji Rosji w Ukrainie Rosja osiągnęła przeciwne cele do zamierzonych:

1. nie powiódł się scenariusz *blitzkriegu*, czyli wojny błyskawicznej w Ukrainie,
2. Ukraina złożyła formalny wniosek o członkostwo w Unii Europejskiej, który został przyjęty,
3. doszło do wzmocnienia tzw. wschodniej flanki NATO,
4. nastąpiła rewizja polityki obronnej Niemiec, które podjęły decyzję o wysłaniu sprzętu wojskowego do Ukrainy,
5. Finlandia i Szwecja złożyły wnioski o członkostwo w NATO,
6. zjednoczony Zachód działał wspólnie w obliczu agresji w Ukrainie i podejmował decyzje o nałożeniu kilku pakietów sankcji na Rosję.

Linia polityczna kreowana przez rosyjskich decydentów mieści się w koncepcji stosunków międzynarodowych zwanej „realizmem politycznym”, kładącej nacisk na priorytet interesu narodowego i konieczność obrony jego wartości przed zagrożeniami ze strony środowiska międzynarodowego. Rosyjskim interesem po rozpadzie ZSRR pozostaje kontrola nad obszarem poradzieckim, traktowanym jako tzw. bliska zagranica, i utrzymywanie go w rosyjskiej strefie wpływów. Przez lata w kolejnych koncepcjach rosyjskiej polityki zagranicznej priorytetowym kierunkiem owej polityki był obszar poradziecki, a jednym z głównych jej założeń pozostaje utrzymanie dominującej pozycji na

3 Z. Brzeziński, *Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej*, przeł. T. Wyżyński, Politeja: Bertelsmann Media, Warszawa 1998.

omawianym obszarze⁴, który odgrywał i będzie odgrywał w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej istotną rolę, co jest uwarunkowane zarówno czynnikami wewnętrznymi jak i zewnętrznymi.

W pracy potwierdzenie znalazła główna teza: Federacja Rosyjska wykorzystuje wszystkie możliwe instrumenty oddziaływania, aby utrzymać kontrolę nad obszarem poradzieckim, traktowanym jako wyłączna strefa rosyjskich wpływów i priorytetowy kierunek rosyjskiej polityki zagranicznej. Łączy się ona z jedną z tez szczegółowych, mówiących o tym, że do najważniejszych instrumentów (które wzajemnie się przenikają) rosyjskiego oddziaływania na obszarze poradzieckim zalicza się środki polityczne, militarne, gospodarcze oraz tzw. *soft power* – Rosja oddziałuje „kompleksowo” na państwa omawianego regionu.

Do instrumentów politycznych należy dominacja w regionalnych strukturach współpracy, tworzonych z inicjatywy Rosji i forsowanie modelu reintegracji. W wymiarze politycznym i bezpieczeństwa kluczowymi organizacjami z punktu widzenia Rosji są Wspólnota Niepodległych Państw oraz Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Wzmocnieniu pozycji Rosji w państwach poradzieckich służyć ma również upowszechnianie własnego modelu ustrojowego – „demokracji suwerennej” – oraz wspieranie przywódców przychylnych Rosji i jej projektom reintegracyjnym. „Suwerenna demokracja” ma być remedium na „kolorowe rewolucje” i poszerzanie wpływów innych aktorów w państwach poradzieckich.

Do instrumentów gospodarczych można zaliczyć wykorzystywaną przez Rosję politykę taryfową na eksportowane do byłych republik towary, a także stosowanie polityki zakazów importu określonych towarów z państw niepokornych wobec Rosji (ekonomiczne embarga). W stosunku np. do Ukrainy Rosja stosowała szantaż gazowy, gdzie kartą przetargową w kryzysach gazowych stały się kontrakty na dostawy tego rosyjskiego surowca na Ukrainę, a w ostatnich latach Rosja realizuje politykę omijania Ukrainy jako państwa tranzytowego w procesie planowania budowy nowych gazociągów, transportujących rosyjski gaz na zachód. Odpowiedzią Rosji na zbliżenie części byłych republik radzieckich z Unią Europejską (np. poprzez udział w programie Partnerstwa Wschodniego) było zintensyfikowanie procesu reintegracji obszaru poradzieckiego poprzez tworzenie struktur integracyjnych w postaci Euroazjatyckiej

4 A. Skriba, *Russian Strategy towards the Post-Soviet Space in Europe: Searching for Balance between Economy, Security, and Great Power Attractiveness*, „Strategic Analysis” 2016, Vol. 40, I. 6, s. 604–618, <https://doi.org/10.1080/09700161.2016.1224061>.

Unii Gospodarczej, która zaczęła funkcjonować w 2015 roku. Presję gazową Rosja stosowała w stosunku do Armenii, której w 2013 roku oferowała możliwość powrotu do niższych cen gazu w przypadku przystąpienia tego kraju do Unii Celnej, co wiązało się z rezygnacją ze stowarzyszenia z Unią Europejską, a ostatecznie oznaczało wejście Armenii do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w 2014 roku⁵.

Zaangażowanie militarne Rosji w konflikty na obszarze poradzieckim było znakiem odradzania się w Rosji postaw imperialnych. Przedłużanie istniejących konfliktów i wspieranie separatyzmów wpisuje się w politykę „dziel i rządź”, w myśl której zaognianie konfliktów pozwala Rosji na utrzymywanie kontroli. Do kategorii *soft power* (niematerialny rosyjski kapitał) należy zaliczyć bliskość kulturową, znajomość języka rosyjskiego, kontakty międzyludzkie, dostęp do rosyjskich mediów (telewizja, Internet, prasa), wpływ cerkwi prawosławnej, retorykę braterstwa i ochrony ludności rosyjskiej w byłych republikach radzieckich. Narzędziem wykorzystywanym w tej sferze rosyjskiego oddziaływania stała się koncepcja „rosyjskiego świata”, stanowiąca *formę promocji idei Rosji jako ośrodka cywilizacyjnego odrębnego od cywilizacji azjatyckich oraz przeciwstawnego w wielu momentach do cywilizacji zachodniej*⁶.

Kluczowymi środkami i metodami do prowadzenia polityki imperialnej i utrzymywania rosyjskiej dominacji nad obszarem poradzieckim są zależność energetyczna i gospodarcza oraz siła militarna manifestowana co roku podczas świętowania Dnia Zwycięstwa 9 maja, a wykorzystana zwłaszcza podczas inwazji w Ukrainie w 2022 roku.

Potwierdzone zostały ponadto tezy szczegółowe, które odnosiły się do postawionych w pracy pytań badawczych. Jedna z tez szczegółowych mówiła o tym, że do głównych celów rosyjskiej polityki zagranicznej wobec obszaru poradzieckiego zalicza się integrację polityczną, gospodarczą i wojskową tego obszaru pod przywództwem Rosji. Do najważniejszych struktur integracyjnych, w których Rosja posiada pozycję dominującą, zalicza się Wspólnotę Niepodległych Państw, Państwo Związkowe Białorusi i Rosji, Organizację Układu

5 A. Romanowska, *Współczesna polityka Federacji Rosyjskiej w obszarze „bliskiej zagranicy”*, „Facta Simonidis” 2015, nr 1(8), s. 139–154. <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/https/www.ceeol.com/search/viewpdf?id=654561> [dostęp: 18.03.2021].

6 O. Wasiuta, „*Russki mir*” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21, s. 67–87, <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/https/www.ceeol.com/search/viewpdf?id=574574> [dostęp: 18.03.2021].

o Bezpieczeństwie Zbiorowym, Euroazjatycką Unię Gospodarczą. Warto podkreślić, że nie wszystkie były republiki radzieckie akceptują politykę reintegracji według rosyjskiego scenariusza. W odpowiedzi na politykę forsowania przez Rosję procesu reintegracji byłych republik radzieckich część z nich stworzyła własną strukturę współpracy, początkowo pod nazwą GUAM zrzeszającą cztery państwa: Gruzję, Ukrainę, Azerbejdżan i Mołdawię, przekształconą w 2006 roku w regionalną organizację pod nazwą Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju. Potwierdzeniu uległa zatem teza szczegółowa, że na obszarze poradzieckim zachodzą przede wszystkim inspirowane przez Rosję procesy reintegracji, ale także procesy dezintegracji poprzez tworzenie alternatywnych struktur współpracy z pominięciem Rosji.

Kolejna teza szczegółowa wskazywała, że na obszarze poradzieckim trwają nierozwiązane konflikty, które Rosja wykorzystuje jako instrumenty nacisku na niepokorne państwa, w swej polityce zagranicznej wybierając opcję prozachodnią. Najważniejszymi konfliktami na obszarze poradzieckim pozostają te na Kaukazie Południowym (w Abchazji i Osetii Południowej oraz konflikt o Górski Karabach), konflikty w Europie Wschodniej (konflikt w Naddniestrzu oraz konflikt w Donbasie oraz jego najnowsza odsłona, czyli inwazja Rosji w Ukrainie, która w 2022 roku objęła znaczną część państwa ukraińskiego).

Kolejna teza szczegółowa, która znalazła potwierdzenie w pracy, odnosiła się do parapaństw i mówiła, że na obszarze poradzieckim w wyniku dążeń separatystycznych powstały i nadal funkcjonują tzw. państwa nieuznawane, a jedną z determinant ich przetrwania jest polityka wsparcia ze strony patrona, czyli Rosji. Rosja oddziałuje dwutorowo: z jednej strony wspiera wielowymiarowo parapaństwa jako patron, a z drugiej strony wywiera presję na politykę państw macierzystych, posługując się metodą „kija i marchewki”, polegającą na tym, że kiedy państwa macierzyste wzmacniają w swej polityce zagranicznej kierunek zachodni kosztem rosyjskiego, spotykają się z reakcją władz rosyjskich.

Ostatnia teza szczegółowa, która została potwierdzona w toku analizy, mówiła o tym, że obszar poradziecki jest polem rywalizacji pomiędzy Rosją, Chinami a Zachodem, gdyż każdy z tych aktorów ma na tym obszarze swoje interesy, a celem Rosji jest eliminowanie wpływów państw trzecich, jako zagrożenia dla strategicznych i żywotnych interesów Federacji Rosyjskiej, oraz osłabianie prozachodnich aspiracji byłych republik radzieckich. W porównaniu do innych podmiotów zainteresowanych obszarem poradzieckim, Rosja dysponuje szerokim wachlarzem instrumentów oddziaływania i jest tam obecna kompleksowo,

w sferze politycznej, gospodarczej, militarnej i *soft power*. Rywalizacja (zderzenie imperializmów) między Federacją Rosyjską a Stanami Zjednoczonymi przebiega na kilku poziomach (globalnym oraz w wielu regionach świata, nie tylko na obszarze poradzieckim) i na różnych płaszczyznach (polityczno-wojskowej, gospodarczej i kulturowej – szerzenia wartości, takich jak wolność i demokracja). W rosyjskim myśleniu o zagrożeniu ze strony Zachodu najważniejsze są trzy procesy: rozszerzenia NATO, rozszerzenia Unii Europejskiej oraz promocji demokracji w byłych republikach radzieckich.

Spośród mocarstw zaangażowanych na obszarze poradzieckim Rosja jest imperium broniącym swojej pozycji w regionie, stąd jest najbardziej zdeterminowana wobec byłych republik, o czym świadczy fakt użycia siły militarnej w obronie swoich interesów w Gruzji i w Ukrainie. W Rosji można zaobserwować tzw. syndrom imperialny, przejawiający się w potrzebie bycia mocarstwem w skali globalnej, Wielką Rosją. Wizerunek wielkiego mocarstwa, potencjał materialny i symboliczny (w tym tradycja, wizerunek, postrzeganie międzynarodowe), jego mobilizacja i sposób wykorzystania pozwala Rosji utrzymywać właśnie obszar poradziecki jako strefę żywotnych rosyjskich interesów. Znaczna część społeczeństwa rosyjskiego traktuje wielkomocarstwowość Rosji i jej „naturalną” strefę wpływów w postaci obszaru poradzieckiego jako coś niezbędnego dla istnienia i rozwoju ich państwa. Taka perspektywa będzie się utrzymywała przez kolejne lata, gdyż obszar poradziecki pozostaje i pozostanie w przyszłości w rosyjskiej percepcji kluczowym kierunkiem rosyjskiej polityki zagranicznej.

Bibliografia

Dokumenty i teksty źródłowe

- Dekret Prezydenta Federacji Rosyjskiej z dnia 31 grudnia 2015 r. nr 683.
- Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France, 29.05.1997.
- Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Warsaw, 29–30 September 2011.
- Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May 2009.
- Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28–29 November 2013.
- Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Riga, 21–22 May 2015.
- Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Brussels, 24 November 2017.
- Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej (zatwierdzona przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina 30 listopada 2016 r.).
- Konstytucja Federacji Rosyjskiej z 12 grudnia 1993 roku.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej z 2 lipca 2021 roku.
- Ustawa federalna „O bezpieczeństwie” z dnia 28 grudnia 2010 r. nr 390-FZ.

Monografie

- Adamczewski P., *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2012.
- Afanasjew J., *Groźna Rosja*, przeł. M. Kotowska, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Baluk W., *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.
- Barburska O., *Polityka wschodnia Unii Europejskiej jako część składowa polityki zagranicznej UE*, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, Warszawa 2018.
- Bazyłow L., *Historia Rosji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2006.
- Bäcker R., *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.

- Bieleń S., *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Oficyna Wydawnicza Aspra-Jr, Warszawa 2006.
- Blok Z., *Transformacja jako konwersja funkcji wewnętrznych na przykładzie Polski*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2006.
- Bobo Lo, *Russian Foreign Policy in the Yeltsin Era: Reality, Illusion and Myth-making*, Palgrave Macmillan, London 2002.
- Bodio M., *Polityka energetyczna w stosunkach między Unią Europejską a Federacją Rosyjską w latach 2000–2008*, Wydawnictwo Aspra, Warszawa 2009.
- Bryc A., *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.
- Bryc A., *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?* Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Brzeziński Z., *Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej*, przeł. T. Wyżyński, Politeja: Bertelsmann Media, Warszawa 1998.
- Całus K., Kosienkowski M., Oleksy P., Pieńkowski J., Rajczyk R., *Naddniestrze. Historia – polityka – gospodarka*, EastWest Analytics, Poznań 2014.
- Chodubski A., *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004.
- Cornell S., *Azerbaijan since independence*, Routledge, New York 2011.
- Czachor R., *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2014.
- Czajowski A., *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Wydawnictwo Atla 2, Wrocław 2001.
- Depczyński M., *Rosyjskie siły zbrojne. Od Milutina do Putina*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2015.
- Domańska M., *Uwarunkowania procesów integracyjnych i dezintegracyjnych na obszarze poradzieckim*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2013.
- Eberhardt P., Owsinski J., *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe. History, Data and Analysis*, Routledge, New York 2003.
- Eberhard P., *Geografia ludności Rosji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Furier A., *Gruzja niepodległa – od monarchii do republiki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020.
- Gacek Ł., *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- Gorbaczow M., *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, przeł. A. Kurkus, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.

- Grigas A., *Beyond Crimea: The New Russian Empire*, Yale University Press, New Haven 2016.
- Grodzki R., *Wojna gruzińsko-rosyjska 2008. Przyczyny – przebieg – skutki*, Wydawnictwo Replika, Zakrzewo 2009.
- Gumilow L., *Od Rusi do Rosji. Szkice z historii etnicznej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1996.
- Heller M., *Historia Imperium Rosyjskiego*, przeł. E. Melech, T. Kaczmarek, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2002.
- Heller M., *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Wydawnictwo Pomost, Warszawa 1989.
- Hill F., Gaddy C.G., *Mr. Putin: Operative in the Kremlin*, The Brookings Institution, Washington D.C. 2013.
- Jackson N.J., *Russian foreign policy and the CIS. Theories, debates and actions*, Routledge, London–New York 2003.
- Kagan R., *Powrót historii i koniec marzeń*, przeł. G. Sałuda, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2009.
- Kapuśniak T., Słowikowski M., *Mołdawia – rara avis in terris?* Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin–Łódź 2009.
- Kapuśniak T., *Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Warszawa–Lublin 2008.
- Kaszuba M., Minkina M., *Imperialna gra Rosji*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2016.
- Kaszuba M., *Siły zbrojne w polityce bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, 2019.
- Kaszuba M., *W uścisku Moskwy. Obszar poradziecki*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2017.
- Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 r.*, tł. A. Kubik, wstęp A. Bosiacki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.
- Kosienkowski M., *Naddniestrzańska Republika Mołdawska. Determinanty przetrwania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Kozakiewicz J., *Polityka bezpieczeństwa państw bałtyckich*, Instytut Studiów Strategicznych, Kraków 2003.
- Kozłowski K., *Rewolucja tulipanów w Kirgistanie: geneza, przebieg, następstwa*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2009.
- Krastew I., *Demokracja nieufnych. Eseje polityczne*, przeł. M. Sutowski, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2013.

- Kwiatkiewicz P., *Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Kwiatkiewicz P., *Energetyka i jej przyszłość w państwach Kaukazu Południowego a stosunki międzynarodowe w regionie*, Wydawnictwo Fundacja na rzecz Czystej Energii, Poznań 2021.
- Kwiatkiewicz P., *Przemiany polityczne w Azerbejdżanie. Od republiki radzieckiej do współczesnego państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Lazari de A., Riabow O., Żakowska M., *Europa i niedźwiedź*, Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, Warszawa 2013.
- Legucka A., *Geopolityczne uwarunkowania i konsekwencje konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.
- Legucka A., *Polityka wschodnia Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2008.
- Lynch D., *Engaging Eurasia's Separatist States. Unresolved Conflicts and De Facto States*, United States Institute of Peace Press, Washington 2004.
- Marples D.R., *Historia ZSRR od rewolucji do rozpadu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2006.
- Miedwiediew R., Miedwiediew Ż., *Nieznany Stalin*, przeł. T. Illg, Wydawnictwo Video-graf II, Katowice 2010.
- Mojsiewicz C., *Wspólnota Niepodległych Państw*, Wydawnictwo Terra, Poznań 2000.
- Nye J.S., *Bound to Lead: the Changing Nature of American Power*, Cambridge University Press, New York 1991.
- Nye J.S., *Przyszłość siły*, tłum. B. Działoszyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Nye J.S., *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, przeł. J. Zaborowski, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
- Nye J.S. Jr., *Soft power. The means to success in world politics*, PublicAffairs, New York 2004.
- Nye J.S., *The Paradox of American Power*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Paniuszkin W., Zygar M., *Gazprom rosyjska broń*, przeł. K. Romanowska, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2008.
- Pichoja R.G., *Historia władzy w Związku Radzieckim 1945–1991*, tłum. M. Głuszkowski, P. Zemszał, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Poczobut A., *System Białoruś*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2013.
- Popescu N., Wilson A., *Polityka Unii Europejskiej i Rosji wobec wspólnych sąsiadów*, Europejska Rada Spraw Zagranicznych, Fundacja im. Stefana Batorego, Londyn–Warszawa 2010.

- Portnikow W., *Dmitrij Miedwiediew: władca z przypadku?*, przeł. M. Nocuń, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław 2009.
- Potulski J., *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.
- Rajczyk R., *System konstytucyjny Mołdawii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014.
- Raś M., *Ewolucja polityki zagranicznej Rosji wobec Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej w latach 1991–2001*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Smaga J., *Era Gorbaczowa?*, Wydawnictwo CDN, Warszawa 1989.
- Smaga J., *Narodziny i upadek imperium*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1992.
- Smaga J., *Rosja w 20 stuleciu*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2001.
- Smoleń M., *Stracone dekady: historia ZSRR 1917–1991*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 1994.
- Solak J., *Mołdawia. Republika na trzy pęknięcia. Historyczno-społeczny, militarny i geopolityczny wymiar „zamrożonego konfliktu” o Naddniestrze*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2014.
- Stelmach A., *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2003.
- Stern J., *The future of Russian gas and Gazprom*, New York 2005.
- Stępień-Kuczyńska A., *Gorbaczow: pierestrojka i rozpad imperium*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020.
- Stępień-Kuczyńska A., Słowikowski M., *Unia Europejska a państwa Europy Wschodniej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008.
- Stępniewski T., *Geopolityka regionu Morza Czarnego w pozimnowojennym świecie*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin–Warszawa 2011.
- Sykulski L., *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019.
- Thom F., *Czas Gorbaczowa*, przeł. zbior, Wydawnictwo Delikon, Warszawa 1990.
- Topolski I.: *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw Europy Wschodniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.
- Walicki A., *O Rosji inaczej*, Fundacja Oratio Recta, Warszawa 2019.
- Wasilewski A., *Ropa naftowa w polityce Rosji*, Wydawnictwo Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią. Polska Akademia Nauk, Kraków 2005.
- Wiatr J.J., *Europa pokomunistyczna, przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- Wieczorkiewicz P., *Sowiety: historia ZSRS*, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2017.

- Wierzbicki A., Karolak-Michalska M., *Mniejszość rosyjska w etnopolityce państw Europy Wschodniej i Azji Centralnej*, Wydawnictwo Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
- Włodkowska-Bagan A., *Polityka Federacji Rosyjskiej na obszarze WNP*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.
- Włodkowska-Bagan A., *Rywalizacja mocarstw na obszarze poradzieckim*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.
- Wołkogołow D., *Stalin*, t. 1, przeł. M. Antosiewicz, Wydawnictwo Amber, Warszawa 1998.
- Wołkogołow D., *Stalin*, t. 2, przeł. M. Antosiewicz, Wydawnictwo Amber, Warszawa 1999.
- Zieliński E., *System konstytucyjny Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005.
- Zieliński E., *Ustrój polityczny Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1987.
- Zieliński E., *Współczesna Rosja: studium polityczno-ustrojowe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 1995.
- Zięba R., *Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
- Zinoviev A., *Homo sovieticus*, tł. S. Deja, Wydawnictwo Polonia, London 1986.

Artykuły w pracach zbiorowych

- Baluk W., *Geopolityczny wybór państw Europy Wschodniej*, w: *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego*, red. A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.
- Baluk W., Tarchan-Mourawi G., *Gruzja*, w: *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, A. Czajowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007.
- Bieleń S., *Identyfikacja Rosji w stosunkach międzynarodowych*, w: *Polityka zagraniczna Rosji*, red. S. Bieleń, M. Raś, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008.
- Bryc A., *Bezpieczeństwo w poradzieckim łańdże międzynarodowym*, w: *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego*, red. A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.
- Bryc A., *Koncepcja bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej*, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

- Dubieniecki E., *Istota i specyfika mentalności „osobowości autorytarnej”* (na przykładzie mentalności radzieckich Białorusinów), w: *Inna Białoruś. Historia – polityka – gospodarka*, red. A. Magdziak-Miszewska, Wydawnictwo Więź, Warszawa 1999.
- Furier A., *Zmieniający się Kaukaz na współczesnej mapie świata*, w: *Kaukaz w dobie globalizacji*, red. A. Furier, Instytut Wschodni Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2005.
- Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, red. E. Wyciszkiewicz, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008.
- Hill F., *How Vladimir Putin's World View Shapes Russian Foreign Policy*, w: *Russia's Foreign Policy*, eds. D. Cadier, M. Light, New York 2015.
- Iwańczuk K., *Geopolityka Kaukazu*, w: *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008.
- Jakubowski A., *Abchazja jako „państwo nieuznawane”*, w: *Konflikt kaukaski w 2008 roku*, red. R. Potocki, M. Domagała, P. Sieradzan, Instytut Polsko-Rosyjski, Warszawa 2012.
- Janicki K., *Abchazja i Osetia Południowa. Pionki w grze mocarstw? (1992–2009)*, w: *Źródła nienawiści. Konflikty etniczne w krajach postkomunistycznych*, red. K. Janicki, Instytut Wydawniczy Erica: Portal Internetowy Histmag.org, Kraków–Warszawa 2009.
- Kara-Murza A.A., *Zmiana formuły tożsamości: Rosja między okcydentalizmem a samostnością*, w: *Polacy i Rosjanie: 100 kluczowych pojęć*, red. A. Magdziak-Miszewska, M. Zuchniak, P. Kowal, Biblioteka Więzi, Warszawa 2002.
- Kasprzycki D., Pawlak C., *Praktyczna realizacja wojny nowej generacji. Casus Ukrainy Wschodniej i aneksji Krymu*, w: *Rosyjska myśl strategiczna i potencjał militarny w XXI wieku*, red. P. Mickiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018.
- Kosienkowski M., *Proces narodotwórczy w Naddniestrzańskiej Republice Mołdawskiej*, w: *Dwie dekady transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej 1989–2009*, red. A. Stępień-Kuczyńska, M. Potz, M. Słowikowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Kozłowski K., *Rewolucje, których nie było*, w: *Zagadnienia ustrojowe państw poradzieckich*, red. J. Zalesny, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2010.
- Kurek T., *Procesy dezintegracyjne i reintegracyjne na obszarze postsowieckim w latach 1991–2006*, w: *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, A. Czajowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007.

- Legucka A., *Polityka bezpieczeństwa wschodnioeuropejskich republik Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. A. Legucka, K. Malak, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2008.
- Legucka A., *System bezpieczeństwa Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. A. Legucka, K. Malak, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2008.
- Malak K., *Rosja wobec konfliktów na Kaukazie Południowym*, w: *Kaukaz w stosunkach międzynarodowych. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. P. Olszewski, K. Borkowski, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach. Piotrków Trybunalski 2008.
- Martin T., *An Affirmative Action Empire. The Soviet Union as the Highest Form of Imperialism*, w: *A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, eds. R.G. Suny, T. Martin, New York 2001.
- Mickiewicz P., *Polityka bezpieczeństwa i doktryna obronna Federacji Rosyjskiej na przełomie XX i XXI w.*, w: *Rosyjska myśl strategiczna i potencjał militarny w XXI wieku*, red. P. Mickiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018.
- Mizerska-Wrotkowska M., *Geneza i instytucjonalizacja Partnerstwa Wschodniego*, w: *Między sąsiedztwem i integracją. Założenia, funkcjonowanie i perspektywy Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, red. A. Szeptycki, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2011.
- Olejarz T., Stępniewski T., *Prawosławie jako element konstytutywny „dyplomacji konfesyjnej” Federacji Rosyjskiej wobec wybranych państw obszaru poradzieckiego*, w: *Religia i polityka na obszarze Europy Wschodniej, Kaukazu i Azji Centralnej*, red. T. Stępniewski, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej: Fundacja Konrada Adenauera w Polsce, Lublin-Warszawa 2013.
- Orzechowski M., *Noworosja jako element postzimnowojennego modelu reintegracji na obszarze poradzieckim*, w: *Ukraina – czas przemian po rewolucji godności*, red. A. Furier, Wydawnictwo FNCE, Poznań 2017.
- Pietraś M., *Istota i specyfika konfliktów niskiej intensywności*, w: *Konflikt niskiej intensywności w Nadniedrze*, red. M. Pietraś, M. Celewicz, J. Kłoczowski, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2006.
- Pietrzko B., *Rosja*, w: *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005.
- Popiuk-Rysińska I., *Środki i metody polityki zagranicznej*, w: *Polityka zagraniczna państwa*, red. J. Kukułka, R. Zięba, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992.

- Przeobrażenia ustrojowe w republikach dawnego ZSRR*, red. E. Zieliński, Wydawnictwo Elipsa, Warszawa 1993.
- Raś M., *Obszar WNP jako czynnik wpływający na tożsamość międzynarodową Federacji Rosyjskiej*, w: *Federacja Rosyjska – Wspólnota Niepodległych Państw*, t. 2, red. T. Kapuśniak, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin–Warszawa 2011.
- Raś M., *Perspektywy współpracy Rosja–NATO*, w: *Bezpieczeństwo obszaru poradzieckiego*, red. A. Bryc, A. Legucka, A. Włodkowska-Bagan, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.
- Raś M., *Polityka Rosji wobec Ukrainy i jej implikacje dla ładu międzynarodowego w Europie*, w: *Implikacje konfliktu ukraińskiego dla polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski. Aspekty polityczne, wojskowe, gospodarcze oraz społeczne*, red. K. Czornik, M. Lakomy, M. Stolarczyk, Regionalny Ośrodek Debaty Międzynarodowej, Katowice 2015.
- Raś M., *Transformacja ładu międzynarodowego na obszarze poradzieckim*, w: *Dwie dekady transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej 1989–2009*, red. A. Stępień-Kuczyńska, M. Potz, M. Słowikowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Romańczuk M., *Ukraina jako obszar rywalizacji międzynarodowej po roku 1991*, w: *Ukraina – czas przemian po rewolucji godności*, red. A. Furier, Wydawnictwo FNCE, Poznań 2017.
- Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, red. A. Stępień-Kuczyńska i S. Bielen, Wydawnictwo Adam Marszałek, Łódź 2008.
- Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata. Cz. 2: Wspólnota Niepodległych Państw*, red. M. Smoleń, M. Lubina, Księgarnia Akademicka, Kraków 2011.
- Skodlarski J., Wdzięczak J., *Refleksje o pieriestrojce polskich uczonych. Dyskusja okrągłego stołu*, w: *Pieriestrojka trzydzieści lat później*, red. A. Stępień-Kuczyńska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, „Eastern Review” 2015, t. 4.
- Sobczak J., *Integracja obszaru postradzieckiego*, w: *Polityka, prawo, kultura i bezpieczeństwo na obszarze poradzieckim*, red. T. Bodio, J. Marszałek-Kawa, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Sołkiewicz H., Szubrycht T., *Analiza strategiczna – kierunki rozwoju rosyjskich sił zbrojnych i floty wojennej w latach 1991–2008*, w: *Rosyjska myśl strategiczna i potencjał militarny w XXI wieku*, red. P. Mickiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018.
- Stępień-Kuczyńska A., *Priorytety Putina*, w: *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, red. A. Stępień-Kuczyńska, S. Bielen, Wydawnictwo Adam Marszałek, Łódź–Warszawa–Toruń 2008.
- Stępień-Kuczyńska A., Słowikowski M., *Procesy integracyjne i dezintegracyjne na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Na gruzach imperium... W stronę nowego ładu*

- międzynarodowego i społeczno-politycznego w regionie Europy Środkowej i Wschodniej, red. A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
- Tarchan-Mourawi G., *Independent Georgia in International Relations and the External Challenges to its Security*, w: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2008.
- Tarnawski M., *Rosja wobec państw WNP – odbudowa imperium?*, w: *Federacja Rosyjska – Wspólnota Niepodległych Państw*, red. T. Kapuśniak, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin-Warszawa 2011.
- Topolski I., *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw Zakaukazia*, w: *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008.
- Transformacja ustrojów politycznych państw obszaru byłego Związku Radzieckiego*, red. R. Herbut, W. Baluk, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010.
- Włodkowska A., *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Polityka zagraniczna Rosji*, red. S. Bieleń, M. Raś, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008.
- Włodkowska A., *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Wspólnoty Niepodległych Państw*, w: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. A. Legucka, K. Malak, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2008.
- Włodkowska A., *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Azerbejdżanu*, w: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2008.
- Włodkowska A., *Wykorzystanie hard i softpower przez Federację Rosyjską i Unię Europejską w regionie czarnomorskim*, w: *Unia Europejska i Federacja Rosyjska wobec regionu Morza Czarnego*, red. T. Kapuśniak, T. Stępniewski, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2010.
- Włodkowska-Bagan A., *Ambicje imperialne Rosji i innych mocarstw w przestrzeni porządkowej*, w: *Rosja. Rozważania imperiolologiczne*, red. S. Bieleń, A. Skrzypek, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.
- Wspólnota Niepodległych Państw: fragmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, red. T. Kapuśniak, Wydawnictwo KUL, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2011.
- Wyciskiewicz E., *Rosyjski sektor naftowo-gazowy – uwarunkowania wewnętrzne i perspektywy rozwoju*, w: *Geopolityka rurociągów: współzależność energetyczna a stosunki*

- międzypaństwowe na obszarze postsowieckim, red. Ernest Wyciszkievicz, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008.
- Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych, red. E. Cziomer, L. Zyblikiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Zięba R., *Uwarunkowania polityki zagranicznej*, w: *Polityka zagraniczna państwa*, red. J. Kułka, R. Zięba, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992.

Artykuły w czasopiśmie naukowych

- Barburska O., *Blaski i cienie Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4.
- Barburska O., *Stanowisko głównych aktorów zewnętrznych wobec Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, nr 2.
- Barburska O., *Wpływ polskiej dyplomacji na kształtowanie i realizację polityki wschodniej UE*, „Studia Europejskie” 2013, nr 4.
- Bulatov Y., *MGIMO Graduates Might be the Future Leaders of Our Country*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations” 2013, Vol. 59, I. 6.
- Czachor R., *Problem nieuznawanych republik*, „Stosunki Międzynarodowe” 2011, nr 69–70.
- Czyż A., *Fenomen parapaństw na obszarze poradzieckim*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2021, z. 2.
- Czyż A., *Post-Soviet area in the foreign policy of the Russian Federation*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, Vol. 71(3)/2021.
- Ćwiek-Karpowicz J., *Bezpieczeństwo energetyczne w dokumentach strategicznych Unii Europejskiej i Federacji Rosyjskiej – problemy definicyjne oraz próba ich przewyższenia*, „Politeja” 2016, nr 2 (41).
- Delong M., *„Ruski mir” jako narzędzie rosyjskiej ekspansji geopolitycznej na terytorium Ukrainy*, „Przegląd Geopolityczny” 2020, t. 33.
- Eberhardt A., *Wojna rosyjsko-gruzińska 2008*, „Sprawy Międzynarodowe” 2008, nr 3.
- Fedorowicz K., *Kaukaz Południowy po upadku ZSRR – próby transformacji i konflikty etniczne*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, nr 3.
- Fedorowicz K., *Konflikty na Kaukazie Południowym jako czynniki destabilizujące rzeczywistość społeczno-polityczną*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4.
- Gardocki S., *Polityka zagraniczna Rosji. Determinanty, interesy i środki*, „Studia Orientalne” 2020, nr 2 (18).

- Gołaś K., *Region Kaukazu w polityce Federacji Rosyjskiej – wybrane aspekty*, „Przegląd Geopolityczny” 2011, t. 3.
- Hajduk J., Stępniewski T., *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą: uwarunkowania i instrumenty*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4(76).
- Jartyś J., Orzechowski M., *Konflikt rosyjsko-gruziński z 2008 roku i jego implikacje dla reintegracyjnej strategii Federacji Rosyjskiej na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2018, t. XV, nr 4.
- Jędraszczyk K., *Cerkiew Prawosławna na Ukrainie i w Rosji po 2013 r. wobec wyzwań politycznych, konfliktu rosyjsko-ukraińskiego oraz pytań o granice suwerenności*, „Przegląd Zachodni” 2018, nr 1.
- Józwik B., Stępniewski T., *Transformacja, integracja i kryzysy w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, z. 5.
- Kakarenko K., *Państwo Związkowe Białorusi i Rosji*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2008, nr 1, <https://doi.org/10.14746/ssp.2008.1.14>.
- Karolak-Michalska M., *O polityce Rosji wobec swoich rodaków żyjących na obszarze poradzieckim*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2016, t. XIII.
- Kiseleva Y., *Russia's Soft Power Discourse: Identity, Status and the Attraction of Power*, „Politics” 2015, Vol. 35, I. 3–4.
- Kłaczyński R., *Rosyjska polityka energetyczna: strategia, potencjał, perspektywy*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, nr 18.
- Kłaczyński R., *„South Stream” i „North Stream” jako narzędzia realizacji rosyjskiej polityki zagranicznej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2013, nr 2(5).
- Kłaczyński R., *Rosyjski sektor gazu ziemnego i ropy naftowej wobec zmian na globalnym rynku surowców energetycznych*, „Colloquium Edukacja–Polityka–Historia” 2019, nr 1.
- Kolstø P., *The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States*, „Journal of Peace Research” 2006, Vol. 43, nr 6.
- Kosienkowski M., *Quasi-państwo w stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2008, t. 38, nr 3–4.
- Kosienkowski M., *Pojęcie i determinanty stabilności quasi-państwa*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, R. 6.
- Kosienkowski M., *The Alliance for European Integration and the Transnistrian conflict settlement*, „Sprawy Narodowościowe” 2011, nr 38.
- Koszel B., *Unia Europejska i zapomniany konflikt o Naddniestrze*, „Politeja” 2020, nr 6(69).
- Kotkin S., *Russia's Perpetual Geopolitics: Putin Returns to the Historical Pattern*, „Foreign Affairs”, May/June 2016, Vol. 95, No. 3.

- Kowalczyk K.A., *Geopolityczne dążenia współczesnej Rosji*, „Przegląd Geopolityczny” 2019, nr 27.
- Kowalczyk M., *Przyczyny wojny gruzińsko-rosyjskiej w 2008 roku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio M, 2017, Vol. II, DOI: 10.17951/m.2017.2.169.
- Kozłowski P., *Obszar postradziecki w oficjalnych strategiach Federacji Rosyjskiej i Rady ds. Polityki Zagranicznej i Obronnej*, „Wschodnioznawstwo” 2007, nr 1.
- Kozłowski K., *Stabilność i zmiana w polityce państw poradzieckiej Azji Centralnej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, T. XIV, nr 3.
- Kranz J., *Gruzja pod specjalnym nadzorem*, „Sprawy Międzynarodowe” 2008, nr 4.
- Kubicek P., *Delegative Democracy in Russia and Ukraine*, „Communist and Post-Communist Studies” 1994, nr 4.
- Legucka A., *Frozen and Freezing Conflicts in Eastern Europe and South Caucasus: Implications for Regional Security*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2017, nr 2.
- Legucka A., *Rosja wobec Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, nr 2.
- Legucka A., *„Rozmrażanie” konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, z. 4.
- Legucka A., Włodkowska A., *The Eastern Partnership as a Contested Neighbourhood: The Role of External Actors*, „Studia Europejskie” 2021, nr 4, DOI: 10.33067/SE.4.2021.2.
- Legucka A., *Wykorzystanie quasi-państw w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2016, t. 8(44), nr 1, s. 11–29, DOI: [http://dx.doi.org/10.18290/rns.2016.8\(44\).1-2](http://dx.doi.org/10.18290/rns.2016.8(44).1-2).
- Legvold R., *Russia's Unformed Foreign Policy*, „Foreign Affairs”, September/October 2001, Vol. 80, I. 5.
- Lubicz-Miszewski M., *Geneza, przebieg i próby przewyciężenia konfliktu o Naddniestrze*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych” 2012, nr 3(165).
- Lynch D., *Separatist states and post-Soviet conflicts*, „International Affairs” 2002, nr 78.
- Łoś R., *Soft power Rosji*, „Przegląd Strategiczny” 2017, nr 10, <https://doi.org/10.14746/ps.2017.1.30>.
- Malendowski W., *Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej w XX i XXI wieku. Cele – zadania – kierunki działania*, „Przegląd Strategiczny” 2017, nr 10, <https://doi.org/10.14746/ps.2017.1.4>.
- Miarka A., *Para-states as an instrument for strengthening Russia's position – the case of Transnistria*, „Journal of Strategic Security” 2020, Vol. 13, No. 2, DOI: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.13.2.1750>, <https://www.jstor.org/stable/26918082>.

- Miarka A., „Tulipanowa rewolucja” w Kirgistanie – wybrane aspekty, „Nowa Polityka Wschodnia” 2017, nr 4 (15).
- Milczarek D., Polska jako kreator polityki wschodniej Unii Europejskiej, „Studia Europejskie” 2015, nr 4.
- Mileski T., *Identifying the new Eurasian orientation in modern Russian geopolitical thought*, „Eastern Journal of European Studies” 2015, Vol. 6.
- Młynarski T., *Rosyjska „geopolityka rurociągów” dwadzieścia lat po rozpadzie ZSRR*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2012, nr 1.
- Myślicki A., *Konflikt konfesyjny na Ukrainie przełomu lat 2018/2019*, „Przegląd Geopolityczny” 2019, nr 29.
- Niewiński J., *Dążenia Federacji Rosyjskiej do utrzymania wpływów na obszarze postradzieckim*, „Studia Wschodnioeuropejskie” 2018, nr 9.
- Nunn S., Stulberg A.N., *The many Faces of Modern Russia*, „Foreign Affairs” 2000, Vol. 79, No 2.
- Nye J.S., *Soft Power*, „Foreign Policy” 1990, No. 80.
- Okara A., *Sovereign Democracy: A New Russian Idea or a PR Project?*, „Russia in Global Affairs”, July–September 2007, Vol. 5, No. 3.
- Piskorska B., *Partnerstwo Wschodnie po 10 latach: sukces czy porażka, realizm czy iluzja?*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, z. 2, DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.2.1>.
- Potulski J., *Quasi państwa na obszarze poradzieckim – Naddniestrze w rosyjskiej polityce zagranicznej*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2018, Vol. 16, nr 1–2.
- Rezvani B., *Russian foreign policy and geopolitics in the Post-Soviet space and the Middle East: Tajikistan, Georgia, Ukraine and Syria*, „Middle Eastern Studies” 2020, Vol. 56, I. 6, <https://doi.org/10.1080/00263206.2020.1775590>.
- Riegl M., Doboš B., *Geopolitics of Secession: Post-Soviet De Facto States and Russian Geopolitical Strategy*, „Central European Journal of International and Security Studies”, 2018, Vol. 12, No. 1.
- Romanowska A., *Współczesna polityka Federacji Rosyjskiej w obszarze „bliskiej zagranicy”*, „Facta Simonidis” 2015, nr 1(8).
- Rutland P., *Petronation? Oil, Gas, and National Identity in Russia*, „Post-Soviet Affairs” 2015, nr 1.
- Rywkin M., *The Phenomenon of Quasi-States*, „Diogenes” 2006, Vol. 53, No. 2.
- Samokhvalov V., *Ukraine between Russia and the European Union: Triangle Revisited*, „Europe-Asia Studies”, Vol. 67, No. 9/2015.

- Sergunin A., Karabeshkin L., *Understanding Russia's Soft Power Strategy*, „Politics” 2015, Vol. 35, I. 3–4.
- Serzhanova V., *Powstanie Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej i jego implikacje*, „Studia Europejskie” 2017, nr 1.
- Skriba A., *Russian Strategy towards the Post-Soviet Space in Europe: Searching for Balance between Economy, Security, and Great Power Attractiveness*, „Strategic Analysis” 2016, Vol. 40, I. 6, <https://doi.org/10.1080/09700161.2016.1224061>.
- Stępniewski T., *Geopolityka regionu Morza Czarnego a Unia Europejska*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 9(2021), z. 2, DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2021.2.1>.
- Stępniewski T., *Gra sił w kontestowanym sąsiedztwie Unii Europejskiej i Rosji*, „Studia Europejskie” 2017, nr 4.
- Stępniewski T., *Konflikt zbrojny Rosji z Ukrainą i negocjacje pokojowe w Mińsku*, „Studia Europejskie” 2016, nr 3(79).
- Stępniewski T., *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: między realizmem a rozczarowaniem*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, nr 2.
- Stępniewski T., *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej w dobie wstrząsów i przemian Europy Wschodniej*, „Studia Europejskie” 2017, nr 3.
- Stępniewski T., *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: w poszukiwaniu nowego modelu integracji*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2015, nr 4.
- Stępniewski T., *W poszukiwaniu swojego „miejsca pod słońcem”. Kryzys ukraiński z perspektywy Federacji Rosyjskiej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2017, tom 9 (45), nr 3.
- Szabaciuk A., *Okoliczności, przyczyny oraz następstwa wystąpienia Gruzji ze Wspólnoty Niepodległych Państw w 2009 roku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2012, t. VIII.
- Szeptycki A., Menkiszak M., *Obszar WNP: imperium kontratakuje*, „Rocznik Strategiczny” 2013/2014, nr 19.
- Szeptycki A., *Polityka zagraniczna Ukrainy po „pomarańczowej rewolucji”*, „Stosunki Międzynarodowe” 2007, nr 3–4.
- Topolski I., *Interesy Federacji Rosyjskiej wobec państw Południowego Kaukazu*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, R. 10, z. 2.
- Torkunov A., *On the Road to the Future: 60 Years of the MGIMO*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations” 2004, Vol. 50, I. 6.
- Urbański M., *Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej z 2014 roku – dawny Związek radziecki w nowej odsłonie?* „Przegląd Geopolityczny” 2015, nr 13.

- Wasiuta O., „Russki mir” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21.
- Wilson A., Popescu N., *Russian and European Neighbourhood Policies Compared*, „South-east European and Black Sea Studies”, Vol. 9, No. 3/2009.
- Włodkowska-Bagan A., *Polityka Rosji na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, T. XIV, nr 3.
- Włodkowska-Bagan A., *Rosyjska ofensywa propagandowa. Casus Ukrainy*, „Studia Polilogiczne” 2018, nr 49.
- Wrzosek M., *Doktryna wojenna jako instrument kształtowania polityki międzynarodowej Rosji*, „Kwartalnik Bellona” 2017, nr 2.
- Zapałowski A., *Ukraina jako strefa buforowa Rosji*, „Przegląd Geopolityczny” 2019, nr 30.
- Zdaniuk B., *Naddniestrze – ostatni relik zimy wojny*, „Społeczeństwo i Polityka” 2006, nr 3 (8).
- Zieliński E., *Rosja – demokratyczny czy autorytarny system rządów*, „Przegląd Europejski” 2005, nr 2.
- Zielonka J., *Empires and the Modern International System*, „Geopolitics” 2012, Vol. 17, No. 3.
- Zięba R., *Ukraina jako przedmiot rywalizacji między Zachodem a Rosją*, „Środkowoeuropejskie Studia polityczne” 2015, nr 3.

Artykuły w czasopismach

- Wójcik Ł., *Blokada Rosji*, „Polityka” nr 10 (3353), 2.03–8.03.2022.

Materiały internetowe

- Barburska O., *European Integration in Motion: 60 Years of Successes and Failures*, w: *Introduction to European Studies: A New Approach to Uniting Europe*. Red. D. Milczarek, A. Adamczyk, K. Zajączkowski, University of Warsaw 2013, <https://www.ce.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2017/11/introduction.pdf> [dostęp: 04.05.2022].
- Bartuzi W., Pelczyńska-Nałęcz K., Strachota K., *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: rozmrożone konflikty pomiędzy Rosją a Zachodem*, „Raport” OSW, 15.07.2008, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2008-07-15/abchazja-osetia-poludniowa-gorski-karabach-rozmrozone-konflikty> [dostęp: 01.04.2020].

- Benedyczak J., *Założenia i perspektywy polityki Rosji wobec Gruzji*, „Biuletyn” PISM, 28.08.2018, https://www.pism.pl/publikacje/Za_o_enia_i_perspektywy_polityki_Rosji_wobec_Gruzji [dostęp: 14.04.2020].
- Blue Stream, Gazprom, 15.12.2011, <http://www.gazprom.com/production/projects/pipelines/blue-stream> [dostęp: 26.06.2021].
- Bogusz M., Jakóbowski J., Rodkiewicz W., *Oś Pekin–Moskwa. Fundamenty asymetrycznego sojuszu*, „Raport” OSW, listopad 2021, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Os-Pekin-Moskwa_net_o.pdf [dostęp: 8.02.2022].
- Bryjka F., *Rosyjska dezinformacja na temat ataku na Ukrainę*, „Komentarze” PISM nr 15/2022, <https://www.pism.pl/publikacje/rosyjska-dezinformacja-na-temat-ataku-na-ukraine> [dostęp: 28.03.2022].
- Całus K., *Mołdawia: kryzys uchodźczy i zagrożenie rosyjskie*, „Analizy” OSW, 07.03.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-07/moldawia-kryzys-uchodzcy-i-zagrozenie-rosyjskie> [dostęp: 16.05.2022].
- Całus K., *Mołdawia: od pluralizmu oligarchicznego do hegemonii Plahotniuca*, „Komentarze” OSW, 11.04.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-04-11/moldawia-od-pluralizmu-oligarchicznego-do-hegemonii> [dostęp: 22.05.2022].
- Całus K., *Naddniestrze: cała władza dla Sheriffa*, „Analizy” OSW, 14.12.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-12-14/naddniestrze-cala-wladza-dla-sheriffa> [dostęp: 10.03.2021].
- Całus K., *Państwo niedokończone. 25 lat mołdawskiej niepodległości*, „Prace” OSW, nr 59, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_59_pl_25_lat_moldawskiej_net.pdf [dostęp: 20.02.2022].
- Całus K., *Proeuropejski rząd w Mołdawii*, „Analizy” OSW, 06.08.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-08-06/proeuropejski-rzad-w-moldawii> [22.05.2022].
- Chawryło K., *Sojusz ołtarza z tronem. Rosyjski Kościół Prawosławny a władza w Rosji*, „Prace” OSW, 2015, nr 54, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_54_pl-sojusz_oltarza_net_o.pdf [dostęp: 8.03.2022].
- CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/> [dostęp: 04.05.2022].
- Darczewska J., *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, „Punkt Widzenia” OSW, 2014, nr 42, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/anatomia_rosyjskiej_wojny_informacyjnej.pdf [dostęp: 10.12.2021].

- Delcour L., *Faithful but Constrained? Armenia's Half-Hearted Support for Russia's Regional Integration Policies in the Post-Soviet Space*, London School of Economics Ideas: Geopolitics of Eurasian Integration, 2014, <https://ssrn.com/abstract=2460335> [dostęp: 17.02.2022].
- Domańska M., *Putinizm po Putinie. O „głębokich strukturach” rosyjskiego autorytaryzmu*, „Prace” OSW, nr 78, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Prace_Putinizm_net_2_o_1.pdf [dostęp: 08.02.2022].
- Domańska M., *Rosja 2021: konsolidacja dyktatury*, „Komentarze” OSW, 8.12.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-12-08/rosja-2021-konsolidacja-dyktatury> [dostęp: 05.04.2022].
- Domańska M., *Uzależnieni od konfliktu. Wewnętrzne uwarunkowania antyzachodniej polityki Kremla*, „Punkt Widzenia” OSW, nr 67, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_67_uzaleznieni-od-konfliktu_net_o.pdf [dostęp: 21.04.2021].
- Dyner A., Benedyczak J., *Białoruś–Rosja: w kierunku stopniowej integracji*, „Biuletyn” PISM nr 200, 29 września 2020, https://www.pism.pl/publikacje/BialorusRosja_w_kierunku-stopniowej-integracji [dostęp: 01.02.2022].
- Dyner A.M., *Strategia bezpieczeństwa narodowego Rosji*, „Biuletyn” PISM nr 131, 9.07.2021, <https://www.pism.pl/publikacje/strategia-bezpieczenstwa-narodowego-rosji> [dostęp: 28.04.2022].
- Eberhardt A., *Paradoksy moldawskiego sportu. Przyczynek do analizy konfliktu naddniestrzańskiego*, „Punkt Widzenia” OSW, 14.12.2011, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/punkt_widzenia_26_pl.pdf [dostęp: 29.03.2020].
- Falkowski M., *Kaukaz Północny: rosyjski węzeł gordyjski*, „Prace” OSW, nr 16, 2004, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_16_o.pdf [dostęp: 25.11.2020].
- Falkowski M., *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, „Prace” OSW, 15.06.2006, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_23_o.pdf [dostęp: 27.11.2020].
- Falkowski M., *Ramzanistan. Czeczeński problem Rosji*, „Punkt Widzenia” OSW, nr 53, Warszawa 2015, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_54_pl_ramzanistan_net_o.pdf [dostęp: 06.12.2021].
- Falkowski M., *Rosja wchłania Osetię Południową*, „Analizy” OSW, 25.03.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-03-25/rosja-wchlania-osetie-poludniowa> [dostęp: 13.03.2021].
- Falkowski M., *UE–Gruzja: zniesienie wiz i co dalej?*, „Analizy” OSW, 29.03.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-03-29/ue-gruzja-zniesienie-wiz-i-co-dalej> [dostęp: 15.02.2022].

- Falkowski M., Jarosiewicz A., *Wielka gra wokół Turkmenistanu*, „Punkt Widzenia” OSW, 15.08.2008, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PUNKT_WIDZENIA_17.pdf [dostęp: 14.02.2022].
- Gołaś K., *Region Kaukazu w polityce Federacji Rosyjskiej – wybrane aspekty*, „Przegląd Geopolityczny” 2011, t. 3, <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/https/www.ceeol.com/search/viewpdf?id=496809> [dostęp: 18.03.2021].
- Górecki W., *Armenia na progu rewolucji? Kontynuacja protestów mimo dymisji premiera*, „Analizy” OSW, 26.04.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-04-26/armenia-na-progu-rewolucji-kontynuacja-protestow-mimo-dymisji> [dostęp: 17.02.2022].
- Górecki W., *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, „Prace” OSW, 17.03.2014, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_48_pl_coraz-dalej-od-moskwyi_net.pdf [dostęp: 17.02.2021].
- Górecki W., *Głęboki kryzys w Osetii Południowej – aspekt wewnętrzny i regionalny*, „Analizy” OSW, 15.02.2012, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-02-15/gleboki-kryzys-w-osetii-poludniowej-aspekt-wewnetrzny-i-regionalny> [dostęp: 09.04.2020].
- Górecki W., *Górski Karabach: kapitulacja Armenii, sukces Rosji*, „Analizy” OSW, 10.11.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-10/gorski-karabach-kapitulacja-armenii-sukces-rosji> [dostęp: 17.02.2022].
- Górecki W., *Górski Karabach: Kreml dyscyplinuje Baku i Erywań*, „Analizy” OSW, 12.01.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-01-12/gorski-karabach-kreml-dyscyplinuje-baku-i-erywan> [dostęp: 13.03.2021].
- Górecki W., *Pelzająca inkorporacja Abchazji. Koniec eksperymentu separatystycznej demokracji*, „Komentarze” OSW, 12.03.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-03-12/pelzajaca-inkorporacja-abchazji-koniec-eksperymentu> [dostęp: 09.04.2020].
- Górecki W., *Rosja umacnia się w Tadżykistanie*, „Analizy” OSW, 10.10.2012, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-10-10/rosja-umacnia-sie-w-tadzykistanie> [dostęp: 11.02.2022].
- Górecki W., *Rosja wobec wydarzeń w Kirgistanie (kwiecień – czerwiec 2010)*, „Komentarze” OSW, 27.07.2010, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_38_o.pdf [dostęp: 27.04.2022].
- Górecki W., *Trzecie zwycięstwo Gruzńskiego Marzenia*, „Analizy” OSW, 2.11.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-02/trzecie-zwyciestwo-gruzinskiego-marzenia> [dostęp: 15.02.2022].

- Górecki W., *Umowa Armenii z UE – pozory wielowektorowej polityki Erywania*, „Analizy” OSW, 29.11.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-11-29/umowa-armenii-z-ue-pozory-wielowektorowej-polityki-erywania> [dostęp: 02.04.2020].
- Górecki W., *Kaukaski węzeł gordyjski. Konflikt o Górski Karabach*, „Raport” OSW, 28.05.2020, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Kaukaski-wezel-gordyjski_net_1.pdf [dostęp: 24.11.2020].
- Górecki W., Chudziak M., *(Pan)turecki Kaukaz. Sojusz Baku-Ankara i jego znaczenie regionalne*, „Komentarze” OSW, 01.02.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-02-01/pan-turecki-kaukaz-sojusz-baku-ankara-i-jego-znaczenie> [dostęp: 17.02.2022]
- Górecki W., Strachota K., *Kaukaz rozregulowany. Region w rocznicę zakończenia drugiej wojny karabaskiej*, „Komentarze” OSW, nr 418, 26.11.2021, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_418.pdf [dostęp: 06.12.2021].
- Górska A., Wołowski P., *Flota za gaz – Ukraina wiąże się z Rosją*, „Tydzień na Wschodzie” OSW, 28.04.2010, <http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/tnw134.pdf> [dostęp: 26.06.2021].
- [Http://eng.sectesco.org/](http://eng.sectesco.org/) [dostęp: 03.01.2022].
- [Http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rosja.html](http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rosja.html) [dostęp: 23.05.2020].
- [Http://www.eaeunion.org/?lang=en#about](http://www.eaeunion.org/?lang=en#about) [dostęp: 26.04.2020].
- [Http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_25468.htm](http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_25468.htm) [dostęp: 05.05.2021].
- [Http://www.theodora.com/wfbcurrent/russia/russia_geography.html](http://www.theodora.com/wfbcurrent/russia/russia_geography.html) [dostęp: 06.05.2021].
- [Https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2017/06/Moldawia_pol_01014.pdf](https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2017/06/Moldawia_pol_01014.pdf) [dostęp: 27.03.2020].
- [Https://eap-csf.eu/eastern-partnership-index/#section-fillup-1](https://eap-csf.eu/eastern-partnership-index/#section-fillup-1) [dostęp: 29.05.2020].
- [Https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores](https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores) [dostęp: 28.05.2020].
- [Https://freedomhouse.org/country/russia/nations-transit/2021](https://freedomhouse.org/country/russia/nations-transit/2021) [dostęp: 18.03.2022].
- [Https://guam-organization.org/en/charter-of-organization-for-democracy-and-economic-development-guam/](https://guam-organization.org/en/charter-of-organization-for-democracy-and-economic-development-guam/) [dostęp: 20.11.2020].
- [Https://guam-organization.org/en/guam-history-and-institutional-formation/](https://guam-organization.org/en/guam-history-and-institutional-formation/) [dostęp: 20.11.2020].
- [Https://guam-organization.org/en/guam-organizational-structure/](https://guam-organization.org/en/guam-organizational-structure/) [dostęp: 20.11.2020].
- [Https://poland.mid.ru/web/polska_pl/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/-/asset_publisher/x9WG6FhjehkG/content/](https://poland.mid.ru/web/polska_pl/koncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej/-/asset_publisher/x9WG6FhjehkG/content/)

- strategia-bezpieczeństwa-narodowego-federacji-rosyjskiej?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fkoncepcja-polityki-zagranicznej-federacji-rosyjskiej%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_x9WG6FhjehkG%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1 [dostęp: 09.06.2021].
- https://poland.mid.ru/web/polska_pl/konstytucja-federacji-rosyjskiej [dostęp: 09.03.2022].
- <https://rm.coe.int/constitution-of-the-russian-federation-en/1680a1a237> [dostęp: 18.03.2022].
- https://sipri.org/sites/default/files/2021-06/yb21_10_wnf_210613.pdf [dostęp: 18.03.2022].
- <https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/DoktrynaFederacjiRosyjskiej.pdf> [dostęp: 16.05.2022].
- https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000292353.pdf [dostęp: 06.05.2021].
- https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf [dostęp: 22.03.2020].
- https://www.consilium.europa.eu/media/31798/2011_eap_warsaw_summit_declaration_en.pdf [dostęp: 22.03.2020].
- <https://www.consilium.europa.eu/media/21526/riga-declaration-220515-final.pdf> [dostęp: 22.03.2020].
- https://www.consilium.europa.eu/media/31799/2013_eap-11-28-joint-declaration.pdf [dostęp: 22.03.2020].
- <https://www.consilium.europa.eu/media/31758/final-statement-st14821en17.pdf> [dostęp: 22.03.2020].
- <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2019/05/10/celebrating-10-years-of-the-eastern-partnership/> [dostęp: 22.03.2020].
- <https://www.consilium.europa.eu/pl/infographics/towards-stronger-eastern-partnership/> [dostęp: 28.07.2020].
- <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/> [dostęp: 22.03.2020].
- <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/ukraina-wycofuje-sie-ze-wspolnoty-niepodleglych-panstw/> [dostęp: 01.02.2022].
- <https://www.pewforum.org/2012/12/18/table-religious-composition-by-country-in-percentages/> [dostęp: 27.06.2021].

- https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-12/bp_1812_black_sea_russia_o.pdf [dostęp: 18.03.2022].
- https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-12/bp_1812_black_sea_russia_o.pdf [dostęp: 18.03.2022].
- <https://www.wprost.pl/swiat/75943/Putin-rozpad-ZSRR-to-katastrofa-aktl.html> [dostęp: 18.02.2020].
- Jarosiewicz A., *Pierestrojka Nazarabajewa. Kryzys i reformy w Kazachstanie*, „Punkt Widzenia” OSW, nr 58, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_50_pierestrojka_nazarabajewa_net.pdf [dostęp: 10.02.2022].
- Jarosiewicz A., *Południowy Korytarz Gazowy. Azersko-turecki projekt w rozgrywce Rosji i UE*. „Punkt Widzenia” OSW, nr 54, Warszawa 2015, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_53_pl_pol-korytarz-gazowy_net_o.pdf [dostęp: 11.01.2020].
- Jarosiewicz A., *W objęciach Kremla. Polityka bezpieczeństwa Azerbejdżanu*, „Komentarze” OSW, 01.09.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-09-01/w-objeciach-kremla-polityka-bezpieczenstwa-azerbejdzanu> [dostęp: 17.02.2022].
- Jarosiewicz A., Falkowski M., *Wojna czterodniowa w Górskim Karabachu*, „Analizy” OSW, 06.04.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-06/wojna-czterodniowa-w-gorskim-karabachu> [dostęp: 02.04.2020].
- Jarosiewicz A., Kłysiński K., Wiśniewska I., *Wspólna Przestrzeń Gospodarcza: kolejny etap integracji wokół Rosji*, „Tydzień na Wschodzie” OSW, 15.12.2010, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-12-15/wspolna-przestrzen-gospodarcza-kolejny-etap-integracji-wokol-rosji> [dostęp: 25.04.2020].
- Jarosiewicz A., Strachota K., *Górski Karabach – rozmrażanie konfliktu*, „Komentarze” OSW, 26.10.2011, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2011-10-26/gorski-karabach-rozmrazanie-konfliktu> [dostęp: 03.04.2020].
- Jędrzejczyk A., *Goworit Moskwa. Jak propaganda rosyjska tłumaczy atak? „My się tylko tak bronimy”*, <https://oko.press/propaganda-rosyjska-tlumaczy-atak-ukraina/> [dostęp: 20.04.2022].
- Kaczmarek M., *Nowy Jedwabny Szlak: uniwersalne narzędzie chińskiej polityki*, „Komentarze” OSW, 09.02.2015, nr 161, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_161_o.pdf [dostęp: 07.03.2022].
- Kalicka-Mikołajczyk A., *Ramy prawne i zasady unijnej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa wobec partnerów wschodnich*, Wrocław 2013, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/41118/edition/42638/content> [dostęp: 04.05.2022].

- Kardaś Sz., *Nowa strategia energetyczna Rosji – optymistyczne plany w niepewnych czasach*, „Komentarze” OSW, 15.04.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-04-15/nowa-strategia-energetyczna-rosji-optymistyczne-plan-y-w> [dostęp: 18.04.2020].
- Kardaś Sz., *Ograniczanie współpracy z Rosją w sektorze energetycznym*, „Analizy” OSW, 26.03.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-26/ograniczanie-wspolpracy-z-rosja-w-sektorze-energetycznym> [dostęp: 28.03.2022].
- Kardaś Sz., *Wątpliwa Siła Syberii: uruchomienie pierwszego gazociągu z Rosji do Chin*, „Komentarze” OSW, 05.12.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2019-12-05/watla-sila-syberii-uruchomienie-pierwszego-gazociagu-z-rosji> [dostęp: 29.04.2020].
- Kardaś Sz., Iwański T., *Od wasalizacji do emancypacji. Rewizja modelu ukraińsko-rosyjskiej współpracy gazowej*, „Komentarze” OSW, 07.03.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-03-07/od-wasalizacji-do-emancypacji-rewizja-modelu-ukrainsko> [dostęp: 01.05.2020].
- Kłysiński K., Chawryło K., Wiśniewska I., *Fiasko szczytu rosyjsko-białoruskiego*, „Analizy” OSW, 9.12.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-12-09/fiasko-szczytu-rosyjsko-bialoruskiego> [dostęp: 18.04.2021].
- Kłysiński K., Żochowski P., *Rosja–Białoruś: pozorowane przyspieszenie integracji*, „Analizy” OSW, 11.05.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-11-05/rosja-bialorus-pozorowane-przyspieszenie-integracji> [dostęp: 12.01.2022].
- Konończuk W., *Fiasko integracji. WNP i inne organizacje międzynarodowe na obszarze poradzieckim 1991-2006*, „Prace” OSW, 15.06.2007, [osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2007-06-15/fiasko-integracji-wnp-i-inne-organizacje-miedzynarodowe-na-obszarze](https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2007-06-15/fiasko-integracji-wnp-i-inne-organizacje-miedzynarodowe-na-obszarze) [dostęp: 17.02.2020].
- Konończuk W., *Najlepszy sojusznik Rosji. Kondycja i perspektywy rosyjskiego sektora naftowego*, „Prace” OSW, 15.04.2012, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_39_0.pdf [dostęp: 01.05.2020].
- Konończuk W., *Trudny „sojusznik”. Białoruś w polityce Rosji*, „Prace” OSW, 15.09.2008, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_28_0.pdf [dostęp: 30.03.2020].
- Kugiel P., *Zamknięcie rozdziału – wycofanie wojsk USA z Afganistanu*, „Komentarze” PISM, nr 32/2021, https://pism.pl/publikacje/Zamkniecie_rozdzialu__wycofanie_wojsk_USA_z_Afganistanu [dostęp: 04.01.2022].
- Lang J., *Kirgistan już nie chce amerykańskiej pomocy*, „Analizy” OSW, 29.07.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-07-29/kirgistan-juz-nie-chce-amerykanskej-pomocy> [dostęp: 10.02.2022].

- Lang J., *Kirgistan wypowiada USA umowę o bazie Manas*, „Analizy” OSW, 10.07.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-07-10/kirgistan-wypowiada-usa-umowe-o-bazie-manas> [dostęp: 10.02.2022].
- Lang J., *Szanghajska Organizacja Współpracy poszerza się o Indie i Pakistan*, „Analizy” OSW, 21.06.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-06-21/szanghaj-ska-organizacja-wspolpracy-poszerza-sie-o-indie-i-pakistan> [dostęp: 04.01.2022].
- Lang J., *Śmierć Karimowa: gra o Uzbekistan*, „Analizy” OSW, 7.09.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-09-07/smierc-karimowa-gra-o-uzbekistan> [dostęp: 15.02.2022].
- Lang J., *Tadżykistan: chroniczna stagnacja*, „Komentarze” OSW, nr 200, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_200.pdf [dostęp: 11.02.2022].
- Lang J., Falkowski M., *Zakładnicy Moskwy, klienci Pekinu. Bezpieczeństwo w Azji Centralnej w dobie malejącej roli Zachodu*, „Prace” OSW, 28.10.2014, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_51_pl_zakladnicy-moskwy_net.pdf [dostęp: 03.01.2022].
- Legucka A., *Rosja i OUBZ wobec destabilizacji w sąsiedztwie*, „Biuletyn” PISM, nr 240, 25.11.2020, https://www.pism.pl/publikacje/Rosja_i_OUBZ_wobec_destabilizacji_w_sasiedztwie [dostęp: 05.01.2022].
- Leonard M., Popescu N., *Rachunek sił w stosunkach Unia Europejska – Rosja*, Fundacja im. Stefana Batorego, Londyn–Warszawa 2008, https://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/rachunek_sil_ue_rosja.pdf [dostęp: 04.05.2022].
- Łoskot-Strachota A., *Kłopotliwe bogactwo – sytuacja i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR*, „Prace” OSW, 15.12.2003, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_12_o.pdf [dostęp: 30.04.2020].
- Marszewski M., *Kazachstan: drugi etap kontrolowanej sukcesji*, „Analizy” OSW z 12.06.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-06-12/kazachstan-drugi-etap-kontrolowanej-sukcesji> [dostęp: 09.02.2022].
- Marszewski M., Strachota K., *Demonstracyjny powrót Rosji do Uzbekistanu*, „Analizy” OSW, 24.10.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-10-24/demonstracyjny-powrot-rosji-do-uzbekistanu> [dostęp: 15.02.2022].
- Matusiak M., *Tadżykistan: Przekazy pieniężne od emigrantów zarobkowych stanowią 40% PKB kraju*, „Analizy” OSW, 26.01.2011, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-01-26/tadzykistan-przekazy-pieniezne-od-emigrantow-zarobkowych-stanowia-40> [dostęp: 11.02.2022].
- Mearsheimer J.J., *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault*, „Foreign Affairs” September/October 2014, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault> [dostęp: 05.05.2021].

- Meeting of the Valdai International Discussion Club*, 24.10.2014, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/46860> [dostęp: 05.05.2021].
- Menkiszak M., *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*, „Komentarze” OSW, 27.03.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-03-27/doktryna-putina-tworzenie-koncepcyjnych-podstaw-rosyjskiej> [dostęp: 03.01.2022].
- Menkiszak M., „*Prozachodni zwrot*” w polityce zagranicznej Rosji: przyczyny, konsekwencje, perspektywy, „Punkt Widzenia” OSW, 10.09.2020, <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/punktwidzenia2.pdf> [dostęp: 25.11.2020].
- Menkiszak M., *Rosja: uznanie niepodległości Donbasu*, „Analizy” OSW, 22.02.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-22/rosja-uznanie-niepodleglosci-donbasu> [dostęp: 25.02.2022].
- Menkiszak M., *Strategiczna kontynuacja, taktyczna zmiana. Polityka bezpieczeństwa europejskiego Rosji*, „Punkt Widzenia” OSW, nr 76, 2019, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PW_76_PL_Strategiczna-kontynuacja_net_o.pdf [dostęp: 10.02.2020].
- Menkiszak M., *Ukraiński dylemat Rosji: strategia Moskwy wobec Kijowa*, „Komentarze” OSW, 19.11.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-11-19/ukraiński-dylemat-rosji-strategia-moskwy-wobec-kijowa> [dostęp: 15.12.2021].
- Nieczypor K., *Szczyt Partnerstwa Wschodniego: rosnące rozczarowanie Kijowa*, „Analizy” OSW, 17.12.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-12-17/szczyt-partnerstwa-wschodniego-rosnace-rozczarowanie-kijowa> [dostęp: 20.12.2021].
- Nye J.S., *What China and Russia Don't Get About Soft Power*, „Foreign Policy”, 2013, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/04/29/what_china_and_russia_don_t_get_about_soft_power [dostęp: 20.12.2021].
- Olszański T.A., *Ćwierćwiecze niepodległej Ukrainy. Wymiary transformacji*, „Prace” OSW, nr 64, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_64_pl_cwiercwiecze-ukrainy_net.pdf [dostęp: 21.04.2021].
- Olszański T.A., *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, „Prace” OSW, 15.09.2001, nr 3, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_3_1.pdf [dostęp: 22.04.2021].
- Omelicheva M.Y., *Russia's „Checks and Balances” on Kazakhstan's Quest for Military Independence*, „Russian Analytical Digest” no. 188, 2 August 2016, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD188.pdf> [dostęp: 10.02.2022].
- Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia*. Red. B. Wojna, M. Gniazdowski, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2009, <https://digit.pism.pl/dlibra/publication/67/edition/63?language=pl> [dostęp: 04.05.2022].

- Paszyc, E *Sektor gazowy: ekspansja Gazpromu na regionalnym rynku*, „Raport” OSW, 01.02.2012, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/aktywnosc_sektor_gazowy_o.pdf [dostęp: 29.04.2020].
- Pełczyńska-Nałęcz K., *Integracja czy imitacja? UE wobec wschodnich sąsiadów*, „Prace” OSW, 02.04.2011, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_36_o.pdf [dostęp: 14.04.2020].
- Potocki R., *Azyl Micheila Saakaszwilego*, www.geopolityka.org/analizy/robert-potocki-azyl-micheila-saakaszwilego [dostęp: 10.09.2020].
- Putin po raz czwarty. Stan i perspektywy Rosji (2018-2024)*, „Raport” OSW, 30/2018, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/raport_pl_putin_net.pdf [dostęp: 10.12.2021].
- Putin Tells UN National Sovereignty Needs to Be Respected*, Sputnik International, 29.09.2015, <https://sputniknews.com/analysis/201509291027693872/> [dostęp: 05.05.2021].
- Rodkiewicz W., *Od demokracji „wirtualnej” ku europejskiej: Geneza i konsekwencje przełomu politycznego w Mołdawii*, „Prace” OSW, nr 32, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_32_1_o.pdf [dostęp: 20.02.2022].
- Rodkiewicz W., *Straszenie zwrotem ku Azji – nowa Koncepcja polityki zagranicznej Rosji*, „Analizy” OSW, 07.12.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-12-07/straszenie-zwrotem-ku-azji-nowa-koncepcja-polityki-zagranicznej-rosji> [dostęp: 25.11.2020].
- Rodkiewicz W., Żochowski P., *Wróg z Zachodu. Nowa rosyjska strategia bezpieczeństwa*, „Analizy” OSW, 08.07.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-07-08/wrog-z-zachodu-nowa-rosyjska-strategia-bezpieczenstwa> [dostęp: 29.04.2022].
- Rogoża J., *W cieniu Putina. Prezydentura Dmitrija Miedwiediewa*, „Punkt Widzenia” OSW, 30.11.2011, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/punkt_widzenia_26.pdf [dostęp: 27.11.2020].
- Russia and Belarus define new terms and conditions for gas supply and transmission. Gazprom takes full ownership of Beltransgaz*, Gazprom, 25.11.2011, www.gazprom.com/press/news/2011/november/article124286 [dostęp: 26.06.2021].
- Russia Population 2022*, <https://worldpopulationreview.com/countries/russia-population> [dostęp: 05.04.2022].
- Sadowski R., *Białoruś-Rosja: integracja wschodnioeuropejska*, „Punkt Widzenia” OSW, 10.05.2003, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2003-05-10/bialorus-rosja-integracja-wschodnioeuropejska> [dostęp: 24.05.2022].
- Sadowski R., *Partnerstwo w czasach kryzysu. Wyzwania dla integracji europejskiej państw Europy Wschodniej*, „Punkt Widzenia” 18.07.2013, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_36_pl_partnerstwo_net.pdf [dostęp: 22.03.2020].

- Sadowski R., Wierzbowska-Miazga A., *Zawieszenie broni na wschodzie Ukrainy*, „Analizy” OSW, 10.09.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-09-10/zawieszenie-broni-na-wschodzie-ukrainy> [dostęp: 13.12.2021].
- Schenkkan N., *Kazakhstan with Russia: smiling through gritted teeth*, „Russian Analytical Digest”, No. 188, 2 August 2016, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD188.pdf> [dostęp: 10.02.2022].
- Słomski D., *Nord Stream II. Co oznacza dla Polski rozbudowa gazociągu?*, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/nord-stream-ii-co-oznacza-dla-polski,117,0,1897077.html> [dostęp: 11.01.2020].
- Strachota K., *Kazachstan: interwencja OUBZ i pacyfikacja protestów*, „Analizy” OSW, 10.01.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-01-10/kazachstan-interwencja-oubz-i-pacyfikacja-protestow> [dostęp: 09.02.2022].
- Strachota K., *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny, perspektywy uregulowania, konsekwencje*, „Prace” OSW, 10.06.2003, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_9_0.pdf [dostęp: 19.02.2020].
- Strachota K., *Ostre walki między Armenią i Azerbejdżanem*, „Analizy” OSW, 16.07.2020, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-07-16/ostre-walki-miedzy-armenia-i-azerbejdzanem> [dostęp: 16.11.2020].
- Strachota K., *Tadżykistan: czas próby*, „Prace” OSW, nr 15, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_15_2.pdf [dostęp: 11.02.2022].
- Strachota K., Jarosiewicz A., *Chiny a Azja Centralna. Dorobek dwudziestolecia*, „Prace” OSW, nr 45, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_45_cina_a_asia_pl-net.pdf [dostęp: 03.01.2022].
- Strzelecki J., *Eurazjatycka Unia Gospodarcza: czas kryzysu*, „Komentarze” OSW, 01.02.2016, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_195_0.pdf [dostęp: 26.04.2020].
- Szpała M., *Europa Środkowa i Południowo-Wschodnia po wstrzymaniu budowy South Stream*, „Analizy” OSW, 17.12.2014, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-12-17/europa-srodkowa-i-poludniowo-wschodnia-po-wstrzymaniu-budowy-south-stream> [dostęp: 18.05.2020].
- The World Factbook: Russia*, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/#-geography> [dostęp: 29.03.2022].
- Wierzbowska-Miazga A., *Kolejny etap integracji na obszarze postradzieckim*, „Analizy” OSW, 23.11.2011, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-11-23/kolejny-etap-integracji-na-obszarze-postradzieckim> [dostęp: 04.01.2022].

- Wierzbowska-Miazga A., *Republika Białoruś czy republika białoruska?*, „Prace” OSW, nr 3, 15.09.2001, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_3_0.pdf [dostęp: 29.11.2021].
- Wierzbowska-Miazga A., *Wsparcie drogą do podporządkowania. Rosja wobec Białorusi*, „Punkt Widzenia” OSW, 06.05.2013, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_34_bialorus_pl_net.pdf [dostęp: 04.05.2020].
- Wierzbowska-Miazga A., Iwański T., Żochowski P., *Farsa „referendum” w Donbasie*, „Analizy” OSW, 14.05.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-05-14/farsa-referendum-w-donbasie> [dostęp: 13.12.2021].
- Wilk A., Domańska M., *Rosyjski atak na Ukrainę (24 lutego, godz. 9.00)*, „Analizy” OSW, 24.02.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-24/rosyjski-atak-na-ukraine-24-lutego-godz-900> [dostęp: 25.02.2022].
- Wilk A., Żochowski P., *Wojna Rosji przeciw Ukrainie – stan po pięciu dniach*, „Analizy” OSW, 1.03.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-01/wojna-rosji-przeciw-ukrainie-stan-po-pieciu-dniach> [dostęp: 02.03.2022].
- Wilk A., Żochowski P., Rogoża J., *Atak Rosji na Ukrainę – stan po 70 dniach*, „Analizy” OSW, 05.05.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-05-05/atak-rosji-na-ukraine-stan-po-70-dniach> [dostęp: 18.05.2022].
- Wiśniewska I., *Integracja euroazjatycka. Rosyjska próba ekonomicznego scalenia obszaru poradzieckiego*, „Prace” OSW, 30.07.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2013-07-30/integracja-euroazjatycka-rosyjska-proba-ekonomicznego-scalenia> [dostęp: 30.03.2020].
- Wiśniewska I., *Nowe zachodnie sankcje przeciwko Rosji*, „Analizy” OSW, 25.02.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-25/nowe-zachodnie-sankcje-przeciwko-rosji> [dostęp: 27.02.2022].
- Wiśniewska I., Kardaś Sz., *Gaz za ruble*, „Analizy” OSW, 24.03.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-24/gaz-za-ruble> [dostęp: 28.03.2022].
- Wołowska A., *Kazachstan: regionalny przykład sukcesu*, „Prace” OSW, nr 15, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_15_2.pdf [dostęp: 11.02.2022].
- Zakrzewska O., *Bezpieczeństwo energetyczne w stosunkach Rosja-Unia Europejska w kontekście współzależności eksportowo-importowych*, <https://ssl-kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/czasopisma/kwartalnik/Documents/KES17OZ.pdf> [dostęp: 18.04.2020].
- Zasada G., *Uzbekistan: najważniejsze źródło niestabilności w Azji Centralnej?*, „Prace” OSW, nr 15, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_15_1.pdf [dostęp: 15.02.2022].

- Zasztowt K., *Rosja na Kaukazie Południowym: zarządzanie konfliktem i biznes z oligarchami*, „Biuletyn” PISM, 24.08.2015, https://pism.pl/publikacje/Rosja_na_Kaukazie_Po_udniowym__zarz_dzanie_konfliktem_i_biznes_z_oligarchami [dostęp: 14.04.2020].
- Żochowski P., *Terror, pacyfikacja, okupacja. Działania Rosji na zajętych terytoriach Ukrainy*, „Komentarze” OSW, 15.04.2022, <https://www.oswwaw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-04-15/terror-pacyfikacja-okupacja-dzialania-rosji-na-zajetych> [dostęp: 18.05.2022].
- Żurawski vel Grajewski P., *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej – główne, czy pomocnicze narzędzie polskiej polityki wschodniej?* w: *Partnerstwo Wschodnie w kontekście Europejskiej Polityki Sąsiedztwa i agendy Grupy Wyszehradzkiej*, red. I. Albrycht, Kraków–Bruxelles 2009, http://mak.wsfiz.edu.pl/ebook/partnerstwo_wschodnie.pdf [dostęp: 04.05.2022].

Spis tabel

Tabela 1. Instrumenty polityki Federacji Rosyjskiej wobec państw poradzieckich

Tabela 2. Inicjowane przez Rosję organizacje integracyjne na obszarze poradzieckim

Indeks

- Adamczewski Przemysław 144, 209
Adamczyk Artur 122, 224
Afanasajew Jurij 209
Akajew Askar 190, 191
Albrycht Izabela 124, 237
Alijew İlham 44, 148
Andropow Jurij 17
Ankwab Aleksandr 139
Antosiewicz Maciej 16, 214
Ardzinba Władisław 139
- Bäcker Roman 89, 209
Bagapsz Sergiej 139
Bakijew Kurmanbek 190, 191
Baluk Walenty 40, 44, 57, 104, 119, 138, 192, 209, 214, 215, 218
Barański Marek 63, 216
Barburska Olga 121, 123, 125, 126, 132, 209, 219, 224
Bartuzi Wojciech 38, 224
Basajew Szamil 161
Bazyłow Ludwik 209
Benedyczak Jakub 40, 41, 117, 225, 226
Berdimuhamedow Gurbanguly 52
Bibiłow Anatolij 141
Biden Joe 30, 180
Bieleń Stanisław 13, 21, 23, 38, 60, 67, 70, 75, 78, 203, 210, 217, 218
Blok Zbigniew 17, 210
Bobo Lo 171, 210
Bodio Marcin 196, 210
Bodio Tadeusz 105, 217
Bogusz Michał 80, 172, 176, 178, 179, 225
Borkowski Kazimierz 39, 216
Bosiacki Adam 62, 77, 211
Breżniew Leonid 17, 19
Bryc Agnieszka 13, 21, 40, 62, 72, 75, 76, 78, 133, 181, 192, 210, 214, 217
- Bryjka Filip 84, 225
Brzeziński Zbigniew 204, 210
Bulatov Yuri 61, 219
Bżanija Aslan 139
- Cadier David 60, 215
Całus Kamil 34, 36, 149, 150, 151, 153, 169, 192, 193, 210, 225
Celewicz Maciej 151, 216
Chadżymba Raul 139
Chattab 161
Chawryło Katarzyna 33, 93, 225, 231
Chodorkowski Michaił 63
Chodubski Andrzej 71, 210
Chruszczow Nikita 17, 28
Chudziak Mateusz 44, 228
Cornell Svante 144, 210
Czachor Rafał 17, 19, 20, 137, 141, 142, 144, 145, 152, 162, 163, 210, 219
Czajowski Andrzej 19, 119, 138, 210, 214, 215
Czernienko Konstantin 17
Czibirow Ludwik 141
Cziomer Erhard 56, 219
Czornik Katarzyna 13, 217
Czyż Anna 86, 162, 219
- Ćwiek-Karpowicz Jarosław 194, 219
- Darczewska Jolanta 95, 225
Deja Stanisław 186, 214
De Lazari Andrzej 212
Delcour Laure 42, 226
DeLong Marek 27, 93, 219
Depczyński Marek 67, 210
Doboś Bohumil 169, 222
Domagała Marcin 139, 215
Domańska Maria 24, 31, 63, 82, 187, 202, 210, 226, 236

- Dubas Agata 69
 Dubieniecki Emil 23, 215
 Dynier Anna M. 72, 117, 226
 Działoszyński Brtosz 88, 212
- Eberhard Piotr 15, 26, 210
 Eberhardt Adam 141, 153, 219, 226
- Falkowski Maciej 38, 41, 42, 45, 48, 52,
 146, 162, 168, 226, 227, 230, 232
 Fedorowicz Krzysztof 139, 140, 141, 142,
 219
 Filat Vlad 35, 192
 Furier Andrzej 37, 85, 138, 190, 210, 215,
 216, 217
- Gacek Łukasz 177, 210
 Gaddy Clifford G. 75, 211
 Gamsachurdia Zwiad 137, 140
 Gardocki Sylwester 57, 62, 219
 Gavrilița Natalia 193
 Głuszkowski Michał 17, 212
 Gniazdowski Mateusz 124, 233
 Gołaś Kamil 94, 167, 220, 227
 Gorbaczow Michaił 17, 18, 19, 20, 62, 210
 Górecki Wojciech 14, 40, 42, 43, 44, 47,
 51, 82, 86, 103, 110, 113, 130, 140,
 142, 146, 147, 148, 168, 191, 227,
 228
 Górska Anna 197
 Grigas Agnia 30, 211
 Grodzki Radosław 137, 211
 Groźny Iwan 15
 Gukasjan Arkadij 143
 Gumilow Lew 76, 211
- Hajduk Jurij 156, 220
 Harutiunian Arajik 143
 Heller Michaił 186, 211
 Herbut Ryszard 57, 218
 Hill Fiona 60, 75, 211, 215
- Illg Tomasz 16, 212
 Iwańczuk Krzysztof 36, 37, 215, 218
 Iwański Tadeusz 156, 201, 231, 236
- Jackson Nicole J. 74, 211
 Jakóbowski Jakub 80, 172, 176, 178, 179,
 225
 Jakubowski Andrzej 139, 215
 Janajew Giennadij 19
 Janicki Kamil 39, 215
 Janukowycz Wiktor 28, 157, 188, 189,
 190, 197
 Jarosiewicz Aleksandra 38, 44, 45, 49, 52,
 69, 100, 110, 143, 145, 146, 176,
 180, 200, 227, 230, 235
 Jartyś Janusz 181, 220
 Jelcyn Borys 11, 19, 20, 28, 60, 62, 63, 72,
 73, 75, 77, 78, 85, 104, 115, 140,
 151, 246
 Jędraszczyk Katarzyna 93, 220
 Jędrzejczyk Agnieszka 137, 230
 Jóźwik Bartosz 122, 220
 Juszczenka Wiktor 184, 188, 189, 190
- Kaczmarek Tadeusz 211
 Kaczmarek Marcin 176, 230
 Kadyrow Achmat 161
 Kadyrow Ramzan 162
 Kagan Robert 60, 211
 Kakarenko Ksenia 116, 220
 Kalicka-Mikołajczyk Adriana 123, 125,
 230
 Kapuśniak Tomasz 34, 36, 37, 75, 86, 87,
 90, 104, 189, 211, 215, 217, 218
 Karabeshkin Leonid 92, 223
 Kara-Murza Aleksei A. 57, 215
 Kardaś Szymon 14, 194, 196, 201, 202,
 231, 236
 Karimov Islom 53
 Karolak-Michalska Magdalena 58, 69, 70,
 214, 220
 Kasprzycki Daniel 68, 215
 Kaszuba Malina 28, 29, 35, 36, 42, 48, 50,
 53, 76, 77, 79, 114, 116, 155, 211
 Kiseleva Yulia 92, 220
 Kłaczyński Robert 195, 196, 198, 220
 Kłoczowski Jerzy 151, 216
 Kłyński Kamil 33, 100, 110, 117, 230,
 231
 Koczarian Robert 41, 143

- Kokojty Eduard 141
 Kolstø Pål 164, 220
 Konończuk Wojciech 32, 78, 103, 104,
 107, 193, 195, 201, 231
 Kosienkowski Marcin 36, 149, 150, 151,
 154, 163, 165, 210, 211, 215, 220
 Koszel Bogdan 153, 155, 220
 Kotkin Stephen 15, 220
 Kotowska Maria 209
 Kowal Paweł 57, 215
 Kowalczyk Krzysztof A. 57, 101, 175, 221
 Kowalczyk Maciej 137, 140, 188, 221
 Kozakiewicz Jerzy 119, 211
 Kozłowski Krzysztof 45, 46, 187, 190, 211,
 215, 221
 Kozłowski Paweł 24, 221
 Kozyriew Andriej 74, 75
 Kranz Jerzy 39, 221
 Krasnosielski Wadim 150
 Krastew Iwan 89, 211
 Krawczuk Leonid 20, 104
 Kubicek Paul 62, 221
 Kubik Andrzej 62, 77, 211
 Kuczma Leonid 28
 Kugiel Patryk 180, 231
 Kukułka Józef 88, 216, 219
 Kurek Tomasz 119, 120, 215
 Kurkus Alina 18, 210
 Kwiatkiewicz Piotr 41, 43, 212

 Lakomy Miron 13, 217
 Lang Józef 48, 50, 51, 53, 160, 178, 231,
 232
 Lebied Aleksandr 151
 Legucka Agnieszka 14, 22, 107, 114, 121,
 129, 133, 134, 136, 166, 167, 174,
 181, 192, 212, 214, 216, 217, 218,
 221, 232
 Legvold Robert 60, 69, 221
 Lenin Włodzimierz 16
 Leonard Mark 96, 232
 Light Margot 60
 Litwinienko Aleksander 79
 Lubicz-Miszewski Michał 152, 221
 Lubina Michał 217
 Lucinschi Petru 151

 Lynch Dov 164, 212, 221

 Ławrow Siergiej 92, 126
 Łoskot-Strachota Agata 194, 199, 232
 Łoś Robert 91, 95, 221
 Łukaszenka Aleksandr 32, 33, 34, 106,
 110, 115, 116, 117, 159

 Mackindera Halforda J. 57
 Magdziak-Miszewska Agnieszka 23, 57,
 215
 Malak Kazimierz 22, 39, 107, 114, 216,
 218
 Malendowski Włodzimierz 73, 221
 Marples David R. 15, 212
 Marszałek-Kawa Joanna 105, 217
 Marszewski Mariusz 49, 54, 232
 Martin Terry 23, 216
 Matusiak Marek 52, 232
 Mearsheimer John J. 79, 232
 Melech Eugeniusz 211
 Menkiszak Marek 7, 8, 14, 18, 27, 30, 31,
 78, 81, 85, 86, 99, 102, 103, 108,
 157, 223, 233
 Miarka Agnieszka 168, 191, 221, 222
 Mickiewicz Piotr 64, 67, 68, 215, 216, 217
 Miedwiediew Dmitrij 11, 63, 72, 80, 110,
 126, 139, 141, 246
 Miedwiediew Roj 16, 212
 Miedwiediew Žores 16, 212
 Milczarek Dariusz 122, 123, 222, 224
 Mileski Toni 61, 222
 Minkina Mirosław 155, 211
 Mircea Snegur
 Mirziyoyev Shavkat 53
 Mizerska-Wrotkowska Małgorzata 122,
 125, 216
 Młynarski Tomasz 65, 222
 Mojsiewicz Czesław 105, 212
 Morgenthau Hans 171
 Myślicki Adam 93, 222

 Nawalny Aleksiej 63
 Nazarbajew Nursułtan 49, 50, 110
 Nieczypor Krzysztof 128, 131, 233
 Niewiński Jarosław 185, 222

- Nijazow Saparmurat 52
 Nocuń Małgorzata 213
 Nunn Sam 62, 222
 Nye Joseph Jr. 88, 91, 92, 212, 222, 233

 Okara Andrei 89, 222
 Olejarz Tomasz 58, 216
 Oleksy Piotr 36, 149, 150, 151, 210
 Olszański Tadeusz 27, 28, 233
 Olszewski Paweł 39, 216
 Omelicheva Mariya 49, 233
 Orzechowski Marcin 85, 181, 216, 220
 Otunbajewa Roza 190, 191
 Owsinski Jan 26, 210

 Paniuszkin Walerij 196, 212
 Pasicznyk Leonid 30
 Paszyc Ewa 194, 197, 234
 Paszynian Nikol 42, 43, 148
 Pawlak Cezary 68, 215
 Pełczyńska-Nałęcz Katarzyna 38, 129, 224, 234
 Pichoja Rudolf G. 17, 212
 Pieńkowski Jakub 36, 149, 150, 151, 210
 Pietraś Marek 151, 216
 Pietrzko Bożena 63, 216
 Piskorska Beata 130, 222
 Plahotniuc Vladimir 34, 192, 193
 Poczobut Andrzej 58, 212
 Politkowska Anna 79
 Popescu Nicu 96, 182, 183, 212, 224, 232
 Popiuk-Rysińska Irena 88, 216
 Poroszenko Petro 104
 Portnikow Witalij 213
 Potocki Robert 139, 187, 188, 215, 234
 Potulski Jakub 16, 71, 170, 213, 222
 Potz Maciej 23, 149, 215, 217
 Primakow Jewgienij 75, 77, 151
 Puszylin Denys 30
 Putin Władimir 9, 11, 30, 31, 33, 60, 61, 62, 63, 66, 70, 72, 73, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 92, 93, 94, 99, 106, 109, 111, 113, 116, 137, 148, 151, 156, 158, 159, 161, 162, 181, 185, 189, 195, 198, 209, 234, 246, 247

 Rachmon Emomali 51, 160
 Rajczyk Robert 36, 149, 150, 151, 152, 210, 213
 Raś Maciej 13, 23, 38, 75, 86, 87, 88, 181, 213, 214, 217, 218
 Reznikowa Oksana 25
 Rezvani Babak 168, 222
 Riabow Oleg 212
 Riegl Martin 169, 222
 Rodkiewicz Witold 35, 72, 80, 82, 172, 176, 178, 179, 192, 225, 234
 Rogoża Jadwiga 80, 153, 234, 236
 Romanowska Aneta 206, 222
 Romanowska Karolina 196, 212
 Romańczuk Michał 190, 217
 Rutland Peter 195, 222
 Rywkin Michael 164, 222

 Saakaszwili Micheil 39, 40, 138, 140, 187, 188
 Sadowski Rafał 116, 130, 132, 156, 234, 235
 Sahakian Bako 143
 Sałuda Grzegorz 60, 211
 Samokhvalov Vsevolod 182, 222
 Sandu Maia 193
 Sarkisjan Serż 41, 42, 111
 Schenkan Nate 174, 235
 Sergunin Alexander 92, 223
 Serzhanova Viktoriya 151, 152, 223
 Sieradzan Przemysław 139, 215
 Skodlarski Janusz 18, 217
 Skriba Andrei 205, 223
 Skrzypek Andrzej 218
 Słomski Damian 200, 235
 Słowikowski Michał 23, 34, 107, 122, 149, 211, 213, 215, 217, 218
 Smaga Józef 13, 17, 213
 Smirnow Igor 150, 151
 Smoleń Mieczysław 213, 217
 Snegur Mircea 151
 Sobczak Jan 105, 217
 Solak Janusz 151, 213
 Sołkiewicz Henryk 67, 217
 Stalin Józef 16, 17, 61
 Stelmach Andrzej 213

- Stern Jonathan 65, 213
 Stępień-Kuczyńska Alicja 18, 23, 78, 107,
 122, 149, 213, 215, 217, 218
 Stępniewski Tomasz 13, 25, 26, 58, 90, 92,
 96, 105, 122, 124, 127, 128, 156,
 182, 203, 213, 216, 218, 220, 223
 Stolarczyk Mieczysław 13, 217
 Strachota Krzysztof 38, 49, 51, 54, 90, 135,
 140, 143, 145, 146, 147, 148, 160,
 161, 176, 180, 224, 228, 230, 232,
 235
 Strzelecki Jan 111, 235
 Stulberg Adam N. 62, 222
 Suny Ronald G. 23, 216
 Sutowski Michał 89, 211
 Sykulski Leszek 95, 193, 213
 Szabaciuk Andrzej 139, 223
 Szeptycki Andrzej 120, 122, 157, 216, 223
 Szewardnadze Eduard 140, 187
 Szewczuk Jewgienij 150
 Szpala Marta 198, 235
 Szubrycht Tomasz 67, 217
 Szuszkiewicz Stanisław 20, 104

 Tarchan-Mourawi Gieorgij 40, 138, 214,
 218
 Tarnawski Maciej 87, 218
 Thom Françoise 17, 213
 Tibilow Leonid 141
 Tokajew Kasym-Żomart 49
 Topolski Ireneusz 22, 37, 213, 218, 223
 Torkunov Anatoly 61, 223
 Tymoszenko Julia 188, 190

 Urbański Marcin 73, 185, 223

 Walicki Andrzej 213
 Wasilewski Aleksander 65, 213
 Wasiuta Olga 93, 206, 224
 Wdzięczak Janusz 18, 217
 Wiatr Jerzy J. 15, 59, 213
 Wieczorkiewicz Paweł 213
 Wierzbicki Andrzej 69, 214
 Wierzbowska-Miazga Agata 32, 108, 115,
 156, 235, 236
 Wilk Andrzej 31, 153, 167, 236

 Wilson Andrew 182, 183, 212, 224
 Wiśniewska Iwona 33, 100, 109, 110, 158,
 202, 230, 231, 236
 Włodkowska-Bagan Agata 14, 23, 38, 44,
 67, 69, 74, 75, 90, 91, 93, 94, 107,
 108, 113, 133, 136, 173, 174, 181,
 192, 214, 217, 218, 221, 224
 Wojna Beata 124, 233
 Wołkogonow Dmitrij 16, 214
 Wołowska Anna 50, 236
 Wołowski Paweł 197, 228
 Woronin Władimir 192
 Wójcik Łukasz 179, 224
 Wrzosek Marek 66, 224
 Wyciszkievicz Ernest 65, 193, 195, 215,
 218
 Wyżyński Tomasz 210

 Xi Jinping 46, 174

 Zaborowski Jakub 91, 212
 Zajązkowski Kamil 122, 224
 Zakrzewska Olga 195, 236
 Zaleśny Jacek 187, 215
 Zapałowski Andrzej 157, 224
 Zasada Grzegorz 53, 236
 Zasztowt Konrad 41, 237
 Zdaniuk Bartłomiej 149, 224
 Zełenski Wołodymyr 158
 Zemszał Piotr 17, 212
 Zieliński Eugeniusz 62, 214, 217, 224
 Zielonka Jan 175, 224
 Zięba Ryszard 56, 76, 88, 158, 171, 214,
 216, 219, 224
 Zinowiew Aleksander 214
 Zuchniak Monika 57, 215
 Zyblikiewicz Lubomir 56, 219
 Zygar Michaił 196, 212

 Żakowska Magdalena 212
 Żochowski Piotr 72, 117, 153, 156, 159,
 167, 231, 234, 236, 237
 Żurawski vel Grajewski Przemysław 124,
 132, 237
 Żyrinowski Władimir 63

Obszar poradziecki w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej

Streszczenie

Publikacja odnosi się do miejsca, znaczenia i roli obszaru poradzieckiego w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 roku. Jest to ważny i aktualny temat zwłaszcza w kontekście toczącej się w Ukrainie wojny. O znaczeniu obszaru poradzieckiego w polityce Rosji decyduje kilka czynników, m.in. bliskość terytorialna, wyzwania i zagrożenia pochodzące z terytoriów kiedyś zależnych, strategiczna lokalizacja (szlaki komunikacyjne, handlowe), powiązania ekonomiczne, znaczna liczba ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej mieszkającej w państwach poradzieckich, wielowiekowe związki historyczne oraz kulturowe i religijne. Geopolityczne znaczenie mają też występujące tu znaczące zasoby surowców energetycznych, zwłaszcza ropy naftowej i gazu ziemnego, a także fakt, że obszar ten po rozpadzie ZSRR stał się polem zainteresowania i oddziaływania ze strony innych państw, przedmiotem rozgrywek geopolitycznych w stosunkach międzynarodowych pomiędzy podmiotami dążącymi do realizacji swoich interesów. Federacja Rosyjska oddziałuje na obszar poradziecki w sposób kompleksowy, w wielu dziedzinach, z wykorzystaniem zróżnicowanych instrumentów o charakterze politycznym, gospodarczym, militarnym, czy związanych z tzw. miękką siłą, dającą jej pewną przewagę nad innymi aktorami i pozwalającą zaznaczyć swoją ciągłą i nieprzerwaną obecność oraz determinację w realizacji polityki dominacji nad obszarem tzw. bliskiej zagranicy, czego dobitnym przejawem stała się agresja w Ukrainie w 2022 roku. Federacja Rosyjska wykorzystuje wszystkie możliwe instrumenty oddziaływania, aby utrzymać kontrolę nad obszarem poradzieckim, traktowanym jako wyłączna strefa rosyjskich wpływów i priorytetowy kierunek rosyjskiej polityki zagranicznej. Do głównych celów rosyjskiej polityki zagranicznej wobec obszaru poradzieckiego zalicza się integrację polityczną, gospodarczą i wojskową tego obszaru pod przywództwem Rosji. Od momentu rozpadu ZSRR na obszarze poradzieckim trwają nierozwiązane konflikty, które

Rosja wykorzystuje jako instrumenty nacisku na niepokorne państwa, w swej polityce zagranicznej wybierając opcję prozachodnią. W wyniku dążeń separatystycznych na obszarze poradzieckim powstały i nadal funkcjonują tzw. państwa nieuznawane (parapaństwa), a jedną z determinant ich przetrwania jest polityka wsparcia ze strony patrona, czyli Rosji.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy rozdział jest poświęcony krótkiej historii Związku Radzieckiego od jego powstania w 1922 roku do rozpadu w 1991 roku, przybliżeniu pojęcia obszaru poradzieckiego, a także przyczyn rosyjskiego zaangażowania na tym obszarze. W rozdziale tym zostało omówione znaczenie i rola w rosyjskiej polityce zagranicznej poszczególnych regionów obszaru poradzieckiego, czyli regionu Europy Wschodniej z Białorusią, Ukrainą i Mołdawią, regionu Kaukazu Południowego, w skład którego wchodzi Armenia, Azerbejdżan i Gruzja, oraz regionu Azji Środkowej, który obejmuje pięć państw: Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan. Republiki bałtyckie (Litwa, Łotwa, Estonia) wybrały kierunek prozachodni stając się członkiem Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego.

Rozdział drugi dotyczy uwarunkowań polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej oraz analizy poszczególnych koncepcji polityki zagranicznej, przyjmowanych podczas okresów urzędowania kolejnych prezydentów Rosji, ze szczególnym uwzględnieniem miejsca obszaru poradzieckiego w tych strategicznych dokumentach. Obrazują one, jak kształtowała się polityka Rosji wobec byłych republik radzieckich, i jak był traktowany obszar poradziecki przez kolejnych rosyjskich prezydentów: Borysa Jelcyna, Władimira Putina i Dmitrija Miedwiediewa. Dla rosyjskiej polityki wobec tzw. bliskiej zagranicy kluczowe znaczenie ma określenie podstawowych celów wobec tego regionu oraz instrumentów oddziaływania, wykorzystywanych przez Rosję we wzajemnych relacjach.

Rozdział trzeci odnosi się do procesów integracji i dezintegracji zachodzących na obszarze poradzieckim od momentu rozpadu ZSRR. Omawiany region jest poddawany z jednej strony polityce Rosji, która wspiera i zabiega o ponowną integrację byłych republik radzieckich zarówno w sferze politycznej, gospodarczej, jak i militarnej, z drugiej strony, część państw forsuje inny model współpracy, z pominięciem Rosji traktowanej jako hegemon. W rozdziale tym została poruszona kwestia genezy, ewolucji i konsekwencji geopolitycznych procesów integracyjnych, jak i procesów dezintegracyjnych na obszarze poradzieckim. Uwaga została skupiona na najważniejszych strukturach współpracy, poczynając od Wspólnoty Niepodległych Państw, przez Organizację Układu

o Bezpieczeństwie Zbiorowym, a kończąc na Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej oraz Państwie Związkowym Białorusi i Rosji, na najważniejszych aspektach instytucjonalnej integracji oraz jej wymiarach: politycznym, gospodarczym i militarnym. Część byłych republik radzieckich forsuje inne projekty współpracy, bez udziału Rosji, m.in. w ramach struktury GUAM – Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju jako formatu współpracy państw, które w swojej polityce zagranicznej koncentrują się na kierunku prozachodnim. Rozdział ten odnosi się ponadto do Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej oraz programu Partnerstwa Wschodniego jako oferty współpracy ze strony państw Europy Zachodniej dla sześciu byłych republik radzieckich.

W rozdziale czwartym została omówiona geneza, przebieg i konsekwencje najważniejszych nierozwiązanych konfliktów na obszarze poradzieckim, a więc konfliktu w Abchazji i Osetii Południowej, Górskim Karabachu, Naddniestrzu, w Czeczenii, Tadżykistanie oraz w Ukrainie. Wszystkie (za wyjątkiem Czeczenii i Tadżykistanu) mają charakter tzw. zamrożonych konfliktów, których nie udało się rozwiązać ani w wyniku walki zbrojnej ani na drodze rokowań dwu- lub wielostronnych. Konflikty te stanowią narzędzie nacisku Rosji; w ich konsekwencji powstały i istnieją tzw. parapaństwa, posiadające wszystkie atrybuty państwa z wyjątkiem uznania międzynarodowego.

Piąty rozdział analizuje miejsce obszaru poradzieckiego w stosunkach międzynarodowych jako pola rywalizacji między Rosją, Zachodem (Unią Europejską i Stanami Zjednoczonymi) i Chinami w różnych dziedzinach. Na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat każdy z tych aktorów posiadał i posiada swoje interesy w omawianym regionie – Rosja jest w nim obecna kompleksowo, z kolei pozostali zainteresowani skupiają swoje działania na określonych sferach – Stany Zjednoczone były obecne politycznie i militarnie, zaś Chiny przede wszystkim gospodarczo. Elementem rozgrywki politycznej na obszarze poradzieckim stały się tzw. kolorowe rewolucje, które miały miejsce w kilku byłych republikach radzieckich, i które Rosja traktowała jako narzędzie w rękach państw zachodnich, aby skutecznie odciągać część byłych radzieckich republik od autorytarnego modelu sprawowania władzy w kierunku procesów demokratyzacyjnych.

Słowa kluczowe: Obszar poradziecki, polityka zagraniczna, Federacja Rosyjska, Władimir Putin

The post-Soviet area in the foreign policy of the Russian Federation

Summary

The study refers to the place, significance and role of the post-Soviet area in the foreign policy of the Russian Federation after the collapse of the Soviet Union in 1991. This is an important and relevant topic especially in the context of the ongoing war in Ukraine. The importance of the post-Soviet area in Russia's policy is determined by several factors, including territorial proximity, challenges and threats from once dependent territories, strategic location (communication and trade routes), economic links, the substantial Russian and Russian-speaking population living in the post-Soviet states, centuries-old historical and cultural and religious ties. Also of geopolitical importance are the extensive energy resources found here, especially oil and natural gas, and the fact that after the collapse of the USSR the area became a field of interest and influence on the part of other states, the subject of geopolitical games in international relations between actors pursuing their interests. The Russian Federation influences the post-Soviet area in a global, multifaceted way, using a variety of instruments of a political, economic, and military nature or related to so-called soft power, which gives it a certain advantage over other actors and allows it to mark its continuous and uninterrupted presence and determination in pursuing its policy of domination over the area of the so-called 'near abroad', a clear manifestation of which was the aggression in Ukraine in 2022. The Russian Federation uses all possible instruments of influence to maintain control over the post-Soviet area, treated as an exclusive zone of Russian influence and a priority direction of Russian foreign policy. The main objectives of Russian foreign policy towards the post-Soviet area include the political, economic and military integration of the area under Russian leadership. Since the collapse of the USSR, the post-Soviet area has been plagued by unresolved conflicts, which Russia uses as instruments of pressure on unruly states which choose a pro-Western option in their foreign policy. As a result of separatist

aspirations, the post-Soviet area has seen the creation and continued existence of so-called unrecognised states (para-states), one of the determinants of their survival being the policy of support from their patron, Russia.

The work consists of five chapters. The first chapter is devoted to a brief history of the Soviet Union from its creation in 1922 until its collapse in 1991, an explication of the concept of the post-Soviet area, and the reasons for Russian involvement in the area. The chapter discusses the importance and role of the different regions of the post-Soviet area in Russian foreign policy, namely the Eastern European region with Belarus, Ukraine and Moldova, the South Caucasus region, which includes Armenia, Azerbaijan and Georgia, and the Central Asian region, which includes the five states of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. The Baltic Republics (Lithuania, Latvia, Estonia) have chosen a pro-Western direction by becoming members of the European Union and the North Atlantic Alliance.

The second chapter deals with the determinants of the foreign policy of the Russian Federation and analyses the various foreign policy concepts adopted during the tenures of successive Russian presidents, with particular emphasis on the place of the post-Soviet area in these strategic documents. They illustrate how Russia's policy towards the former Soviet republics was shaped, and how the post-Soviet area was treated by successive Russian presidents: Boris Yeltsin, Vladimir Putin and Dmitry Medvedev. For Russian policy towards the so-called 'near abroad', it is crucial to determine the basic objectives towards the region and the instruments of influence used by Russia in mutual relations.

The third chapter addresses the processes of integration and disintegration taking place in the post-Soviet area since the collapse of the USSR. The region in question is subjected, on the one hand, to the policy of Russia, which supports and strives for the reintegration of the former Soviet republics in the political, economic and military spheres; on the other hand, some states are pushing for a different model of cooperation, with the exclusion of Russia treated as a hegemon. The chapter discusses the genesis, evolution and consequences of geopolitical integration processes as well as disintegration processes in the post-Soviet area. Attention is focused on the most important structures of cooperation, starting with the Commonwealth of Independent States, through the Collective Security Treaty Organisation and ending with the Eurasian Economic Union and the Union State of Belarus and Russia, on the most important aspects of institutional integration and its dimensions:

political, economic and military. Some of the former Soviet republics are pushing other cooperation projects, without the participation of Russia, i.a. within the structure of GUAM – the Organisation for Democracy and Economic Development as a format for the cooperation of states which in their foreign policy focus on a pro-Western direction. The chapter furthermore refers to the European Union's European Neighbourhood Policy and the Eastern Partnership programme as an offer of cooperation from Western European countries to the six former Soviet republics.

Chapter Four discusses the origins, course and consequences of the most important unresolved conflicts in the post-Soviet area, namely those in Abkhazia and South Ossetia, Nagorno-Karabakh, Transnistria, Chechnya, Tajikistan and Ukraine. All of them (with the exception of Chechnya and Tajikistan) have the nature of so-called frozen conflicts, which have not been resolved either through armed struggle or through bilateral or multilateral negotiations. These conflicts are a tool of Russian pressure; as a consequence, so-called para-states have emerged and exist, possessing all the attributes of a state except international recognition.

The fifth chapter analyses the place of the post-Soviet area in international relations as a field of competition between Russia, the West (the European Union and the United States) and China in various fields. Over the past thirty years, each of these actors has had and continues to have interests in the region in question – Russia has a comprehensive presence in the region, while the other countries have focused their activities on specific spheres – the United States has been present politically and militarily, while China has had a predominantly economic presence. An element of the political game in the post-Soviet area has been the so-called 'colour revolutions', which took place in several former Soviet republics and which Russia regarded as a tool in the hands of Western states to effectively pull some of the former Soviet republics away from the authoritarian model of governance towards the processes of democratisation.

Keywords: Post-Soviet area, foreign policy, Russian Federation, Vladimir Putin

Постсоветское пространство во внешней политике Российской Федерации

Резюме

Монография посвящена исследованию места, значения и роли постсоветского пространства во внешней политике Российской Федерации после распада Советского Союза в 1991 году. Это важная и актуальная тема, особенно в связи с продолжающейся войной в Украине. На значение постсоветского пространства в политике России влияет несколько факторов, в частности территориальная близость, вызовы и угрозы со стороны бывших зависимых территорий, стратегическое расположение (коммуникационные и торговые пути), экономические связи, значительное количество русского и русскоязычного населения, проживающего в постсоветских государствах, многовековые исторические, культурные, а также религиозные связи. Геополитическое значение имеют также находящиеся здесь значительные запасы энергетических ресурсов, прежде всего нефти и природного газа, а также тот факт, что данное пространство стало после распада СССР сферой интересов и влияния со стороны других государств, предметом геополитической игры в международных отношениях между субъектами, стремящимися к реализации своих интересов. Российская Федерация воздействует на постсоветское пространство комплексно, во многих областях, используя различные инструменты политического, экономического, военного характера либо связанные с т.н. мягкой силой, которая даёт ей определённое преимущество перед другими акторами и позволяет обозначить своё постоянное и непрерывное присутствие, а также проявить решимость осуществлять политику доминирования над территорией т.н. ближнего зарубежья, чего ярким проявлением стала агрессия в Украине в 2022 году. Российская Федерация использует всевозможные инструменты воздействия для того, чтобы сохранить контроль над постсоветским пространством, воспринимаемым как исключительная сфера российского влияния и приоритетное направление российской внешней политики.

К основным целям российской внешней политики в отношении постсоветского пространства относится политическая, экономическая и военная интеграция этого пространства под руководством России. С момента распада СССР на постсоветском пространстве продолжают неурегулированные конфликты, которые Россия использует в качестве инструментов давления на непокорные государства, выбирающие в своей внешней политике прозападное направление. В результате сепаратистских устремлений на постсоветском пространстве образовались и до сих пор существуют т.н. непризнанные государства (парагосударства), а одним из факторов их выживания является политика поддержки со стороны покровительницы, России.

Монография состоит из пяти разделов. Первый раздел посвящён краткой истории Советского Союза с момента его основания в 1922 году до распада в 1991 году, понятию постсоветского пространства, а также причинам заинтересованности России в этой территории. В данном разделе обсуждается значение и роль отдельных регионов постсоветского пространства в российской внешней политике, т.е. региона Восточной Европы с Беларусью, Украиной и Молдовой, региона Южного Кавказа, в состав которого входят Армения, Азербайджан и Грузия, а также региона Центральной Азии, включающего пять государств: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. Прибалтийские республики (Литва, Латвия, Эстония) выбрали прозападное направление, став членом Европейского Союза и Североатлантического альянса.

Во втором разделе изучаются детерминанты внешней политики Российской Федерации, а также анализируются отдельные концепции внешней политики, реализованные в периоды правления очередных президентов России, с особым учётом места постсоветского пространства в этих стратегических документах. Они показывают, как формировалась политика России в отношении бывших советских республик и как воспринималось постсоветское пространство сменявшимися друг друга российскими президентами: Борисом Ельциным, Владимиром Путиным и Дмитрием Медведевым. Для российской политики в отношении т.н. ближнего зарубежья ключевое значение имеет определение основных целей относительно этого региона, а также инструментов воздействия, применяемых Россией во взаимоотношениях.

Третий раздел касается процессов интеграции и дезинтеграции на постсоветском пространстве после распада СССР. Обсуждаемый регион подвергается, с одной стороны, политике России, которая поддерживает и стремится к реинтеграции бывших советских республик как в политической, экономической, так и военной сферах, с другой стороны, часть государств поддерживает другую модель сотрудничества без участия России, воспринимаемой как гегемон. В этом разделе рассматривается вопрос генезиса, эволюции и последствий как геополитических интеграционных процессов, так и дезинтеграционных процессов на постсоветском пространстве. Внимание сосредоточивается на важнейших структурах сотрудничества, начиная с Содружества Независимых Государств, через Организацию Договора о коллективной безопасности, и заканчивая Евразийским экономическим союзом и Союзным государством России и Беларуси, на важнейших аспектах институциональной интеграции, а также её политическом, экономическом и военном измерениях. Некоторые бывшие советские республики продвигают другие проекты сотрудничества без участия России, напр. в рамках структуры ГУАМ – Организации за демократию и экономическое развитие как формы сотрудничества государств, которые в своей внешней политике ориентируются на прозападное направление. Этот раздел касается также Европейской политики соседства Европейского Союза и программы Восточного партнёрства как предложения сотрудничества со стороны государств Западной Европы для шести бывших советских республик.

В четвёртом разделе рассматривается генезис, ход и последствия важнейших неурегулированных конфликтов на постсоветском пространстве, т.е. конфликта в Абхазии и Южной Осетии, Нагорном Карабахе, Приднестровье, в Чечне, Таджикистане, а также в Украине. Все они (за исключением Чечни и Таджикистана) носят характер т.н. замороженных конфликтов, которых не удалось решить ни в результате военных действий, ни путём двусторонних или многосторонних переговоров. Эти конфликты являются инструментом давления России; в их результате образовались и существуют т.н. парагосударства, имеющие все признаки государства кроме международного признания.

В пятом разделе анализируется место постсоветского пространства в международных отношениях как поля соперничества между Россией, Западом (Европейским Союзом и Соединёнными Штатами Америки)

и Китаем во многих областях. На протяжении последних тридцати лет каждый из этих актеров имел и имеет свои интересы в обсуждаемом регионе – Россия присутствует в нём комплексно, в свою очередь остальные акторы сосредоточивают свои действия на определённых сферах – Соединённые Штаты на политической и военной, а Китай прежде всего на экономической сфере. Элементом политической игры на постсоветском пространстве были т.н. цветные революции, которые проходили в нескольких бывших советских республиках и которые Россия воспринимала как орудие в руках западных государств, чтобы эффективно отвлечь часть бывших республик от авторитарной модели осуществления власти в сторону процессов демократизации.

Ключевые слова: постсоветское пространство, внешняя политика, Российская Федерация, Владимир Путин

Redakcja: Michał Noszczyk

Projekt okładki: Tomasz Tomczuk

Korekta: Marzena Marczyk

Łamanie: Tomasz Kielkowski

Redaktor inicjujący: Michał Kompała

Nota copyrightowa obowiązująca do 29.02.2024

Copyright © 2023 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.03.2024 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2534-0733>

Czyż, Anna

Obszar poradziecki w polityce zagranicznej

Federacji Rosyjskiej / Anna Czyż. Wydanie I. -

Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,
2023

<https://doi.org/10.31261/PN.4150>

ISBN 978-83-226-4266-5

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4267-2

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa

volumina.pl sp. z o.o.

ul. Księcia Witolda 7-9

71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 16,25. Ark. wyd. 17,0. Papier offset 90g. PN 4150. Cena 49,90 zł (w tym VAT)

Publikacja odnosi się do miejsca, znaczenia i roli obszaru poradzieckiego w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 roku. Jest to ważny i aktualny temat zwłaszcza w kontekście toczącej się w Ukrainie wojny. Federacja Rosyjska wykorzystuje wszystkie możliwe instrumenty oddziaływania, aby utrzymać kontrolę nad obszarem poradzieckim, traktowanym jako wyłączna strefa rosyjskich wpływów i priorytetowy kierunek rosyjskiej polityki zagranicznej. Do głównych celów rosyjskiej polityki zagranicznej wobec tzw. bliskiej zagranicy zalicza się integrację polityczną, gospodarczą i wojskową tego obszaru pod przywództwem Rosji.

Cena 49,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4267-2

Więcej o książce

